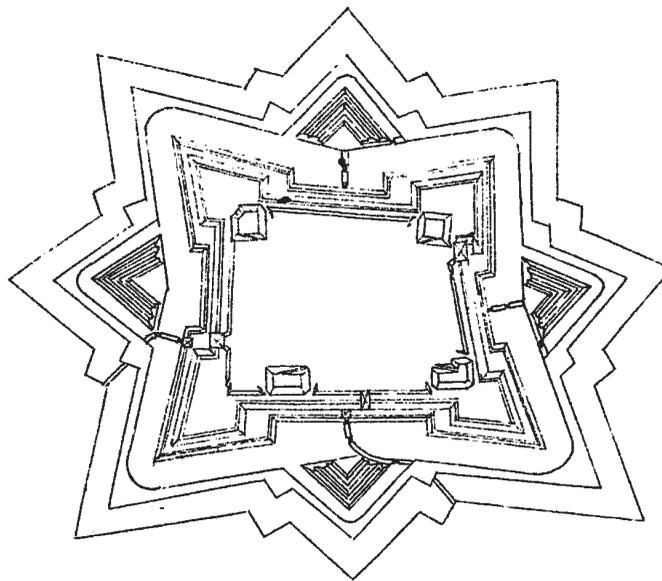

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Broj 5	Volumen III.	Lipanj 2004.	Cijena 100 kuna	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)
Vol. 5	Year III.	June 2004.	Price 100.-	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće

Editorial board

Dr. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), Dr. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica/Zagreb), mr. Julio KURUC (Koprivnica), dr. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. Lučka LORBER (Maribor), mr. Goran MARKULIN (Koprivnica), dr. Antun MIJATOVIĆ (Zagreb), dr. Géza PÁLFFY (Budimpešta), Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. Ljudevit PLAČKO (Križevci), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. Eckhard THOMALE (Karlsruhe), dr. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), dr. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), mr. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. Đuro ZALAR (Koprivnica)

Uredništvo

Editorial Staff

Dr. Dragutin FELETAR, dr. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
Željko KRUŠELJ, dr. Lučka LORBER, Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik

Editor-in-chief

Dr. Dragutin FELETAR

Urednik

Editor

Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Grafička oprema

Graphic design

Branimir KLARIĆ

Lektura

Language editing

Lidija MENGES

Prijevodni

Translations

Sunčica HARAMIJA (njemački/german), Sado TERZIĆ (engleski/english)

Tajnik uredništva

Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik

Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika

Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva

Additional mailing address

Dr. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Sunakladnici (sponzori)

Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
»INA - NAFTAPLIN« ĐURĐEVAC - MOLVE
BELUPO - INDUSTRIJA LIJEKOVA KOPRIVNICA

Priprema

Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici

Front cover

Župna crkva u Turnišću

Tisak

Print by

BOGADI OFFSET, Koprivnica, 500 primjeraka

K A Z A L O

1. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ:
 HRVATSKI RADIŠA I PODRAVINA OD 1903. DO 1945. GODINE
HRVATSKI RADIŠA AND PODRAVINA, 1903 - 1945 str. 5
 2. Andrej HOZJAN:
 POTOVATI V PREKMURJE, POTOVATI IZ PREKMURJA
 OD 16. DO 18. STOLETJA
*TRAVELLING TO AND FROM PREKMURJE
 FROM THE SIXTEENTH TO THE EIGHTEENTH CENTURIES* str. 29
 3. Géza PÁLFFY:
 O POVIJESTI NASTANKA ZEMLJOVIDA
 HRVATSKO-SLAVONSKIH I UGARSKIH
 KRAJIŠKIH UTVRDA NICOLA ANGIELINIJA
*ON THE HISTORY OF MAPS OF CROATIAN-SLAVONIAN
 AND HUNGARIAN MILITARY BORDER FORTIFICATIONS
 MADE BY NICCOLO ANGIELINI* str. 45
 4. Dragutin FELETAR, Hrvoje PETRIĆ:
 O LUDBREŠKOJ PODRAVINI SREDINOM 18. STOLJEĆA
ON THE LUDBREG PODRAVINA IN THE MID-EIGHTEENTH CENTURY .. str. 53
 5. Ivan PEKLIĆ:
 ŽIVOT I DJELO KRIŽEVAČKOGA BISKUPA JULIJA DROHOBECKOG
*LIFE AND WORK OF JULIJE DROHOBECKI,
 THE BISHOP OF KRIŽEVCI* str. 71
 6. Franc KUZMIČ:
 CERKVENA UPRAVA ZAGREBSKE ŠKOFIJE
 V PREKMURJU IN NJEN VPLIV NA PREKMURJE
*ZAGREB DIOCESAN ADMINISTRATION IN PREKMURJE
 AND ITS IMPACT ON THE REGION* str. 89
 7. Mladen MATICA:
 VIRTUALNO POSLOVANJE U PODRAVINI
E-BUSINESS IN PODRAVINA str. 99
 8. Boris GOLEC:
 ETNIČNE IN JEZIKOVNE RAZMERE V MESTIH IN TRGIH ŠTAJERSKEGA
 PODRAVJA IN POMURJA V STOLETJIH PRED 1800
*ETHNIC AND LINGUISTIC SITUATION IN THE TOWNS
 AND SETTLEMENTS OF STYRIAN PODRAVINA AND POMURJE
 IN THE CENTURIES PRIOR TO 1800* str. 107
 9. Hrvoje PETRIĆ:
 O PODRAVSKOJ HISTORIOGRAFIJI
ON THE HISTORIOGRAPHY OF PODRAVINA str. 123
- PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA
REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES str. 143
- UPUTE SURADNICIMA
A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS str. 157

U PETOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Autori članaka

1. Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
2. Dr. sc. doc. Andrej HOZJAN, Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor
3. Dr. sc. Géza PÁLFFY, Mađarska akademija znanosti, Institut za povijest, Budimpešta
4. Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Geografski odsjek, PMF, Zagreb
5. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
6. Ivan PEKLIĆ, prof., Gimnazija, Križevci
7. Franc KUZMIČ, prof., Pokrajinski muzej Murska Sobota
8. Mr. sc. Mladen MATICA, Zavod za prostorno uređenje, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
9. Dr. sc. doc. Boris GOLEC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Stručni recenzenti

10. Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Geografski odsjek, PMF, Zagreb
11. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
12. Doc. dr. sc. Anton OŽINGER, Pedagoška fakulteta, Maribor
13. Prof. dr. sc. Vasko SIMONITI, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Ljubljana
14. Prof. dr. sc. Ivan CRKVENČIĆ, Geografski odsjek, PMF, Zagreb
15. Dr. sc. Mirela SLUKAN-ALTIĆ, Zavod za arhivistiku i pomoćne povijesne znanosti, Hrvatski državni arhiv, Zagreb
16. Doc. dr. sc. Damir AGIČIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
17. Mr. sc. Zdenko BALOG, Pučko učilište, Križevci
18. Doc. dr. sc. Eva HOLZ, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SAZU, Ljubljana
19. Prof. dr. sc. Darja MIHELIĆ, Murnikova 18, Ljubljana
20. D.i.a. Zlatko FILIPOVIĆ, Zavod za prostorno uređenje, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
21. Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
22. Janez BALAŽIĆ, dipl. ing., Murska Sobota
23. Metka FUJS, prof., Murska Sobota

Autori prikaza

24. Daniel PATAFTA, postdiplomant, Odsjek za povijest, Zagreb
25. Branko VUJASINOVIĆ, Hrvatske vode, Zagreb
26. Hrvoje PETRIĆ, Zavod za hrvatsku povijest, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
27. Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
28. Ivan PEKLIĆ, prof., Gimnazija, Križevci

Službeni prevoditelji

29. Sunčica HARAMIJA, Koprivnica, za njemački
30. Sado TERZIĆ, Koprivnica, za engleski

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich

HRVATSKI RADIŠA I PODRAVINA OD 1903. DO 1945.

HRVATSKI RADIŠA AND PODRAVINA, 1903 - 1945

Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević

Profesorica u mirovini

Draškovićeva 23, Zagreb

Primljeno: 12. 12. 2003.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 061.22(497.5 Zagreb) "1903/1945"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

SAŽETAK

Hrvatski radiša osnovan je 1903. godine kao reakcija hrvatskoga građanskoga društva na nebrigu državnih organa za siromašne mladiće hrvatske nacionalnosti. Ideja je potekla iz kruga braće Radić koji su bili nezadovoljni radom križevačke ratarnice i nedostatkom školovanja mladih ljudi. No, ideju su realizirali zagrebački trgovci i obrtnici, koji su imali potrebu za pametnim i zdravim mladićima iz pasivnih i prenapučenih krajeva. Akcija se proširila na cijelu Hrvatsku i u njezinu su provedbu bili uključeni učitelji, obrtnici, trgovci, svećenici i činovnici. Organizacije Hrvatskog radiše su osnovane i u Podravini gdje su imale znatan utjecaj na stvaranje kvalitetnih obrtnika. Društvo je naglašavalo apolitičnost, ali tako ipak nije bilo, naročito nakon 1941. godine. U početnom je razdoblju Hrvatski radiša važan za društveni život u brojnim mjestima i u njegovu je radu najjača bila Hrvatska seljačka stranka, a u Koprivnici pravaška.

Ključne riječi: Hrvatski radiša, Podravina, obrt, trgovina, prva polovica 20. stoljeća.

Key words: Hrvatski radiša, Podravina, handicrafts, trade, first half of twentieth century

Podravina je bogat kraj zahvaljujući samo marljivosti svojih ljudi. Stoga je moralo doći do osnutka Radišinih organizacija i u tom kraju, pogotovo stoga što je Rudolf Horvat bio u Upravnom odboru Hrvatskoga radiše od 1907. godine pa do samog njegova kraja. Blizina Hrvatskoga zagorja pružala je mogućnost siromašnim obiteljima da daju svoju djecu u nauk u Koprivnicu, koja je sve do 30-ih godina 20. stoljeća važila kao napredan grad, jedini u Podravini i mjesto koje je bilo gospodarsko središte i ludbreškoga i đurđevačkog kotara, mjesto odakle se željeznicom moglo brzo stići u Zagreb jer đurđevačko područje do 1912., a ludbreško do 1937. nije imalo željezničku vezu s Koprivnicom.

Hrvatski radiša je osnovan u Zagrebu 1903. godine kao Društvo za zapošljavanje siromašnih mladića u trgovinu i obrt, a iza osnivanja su stajali trgovci, obrtnici, svećenici te određen broj profesora i pravnik. Od 1904. godine Društvo je vršilo posredovanje i za pomoćnike. Upravo ti prvi šegrti zapošljavani su preko Radiše u Zagrebu, ali dolazili su iz najsiromašnijih krajeva zemlje. Među 29 organizacija Društva za zapošljavanje djece u obrt i trgovinu, već u ožujku 1904. godine postojala je i koprivnička organizacija.¹ Godine 1913. Društvo je promijenilo ime

¹ Narodna obrana, *Osijek*, (urednik I. Lorković), 59, 11. III. 1904., 2. U blizini Koprivnice organizaciju su imali Križevci i Bjelovar te Krapina.

Podravina plaćena u gotovom. Pojedini broj 2 K.

RADIŠA
GLASILO DRUŠTVA HRVATSKI RADIŠA U ZAGREBU
IZLAZI DVA PUTA U MJESECU

UREDNIŠTVO I UPRAVA
ZAGREB, GONDULICEVA
ULICA 19, TELEF. 20 38

Odgovorni urednik: **FRANJO NOVLIJAN.**

IZDAVATELJI I VLASNICI:
DRUŠTVO HRVATSKI
RADIŠA U ZAGREBU.

Pretpлата: K 40-- za cijelu godinu; K 20 -- za pol godine; K 10 -- za četiri godine. -- Članovi plaćaju K 30-- za cijelu godinu, a s K 15-- za pol godine. -- Oglaš se plaćaju po cijenu. -- Nakladni se ne vraćaju, a nepoludni oglaš se ne prima.

Što. l. U Zagrebu, 12. ožujka 1920. Broj 3.

RADIŠI BOG POMAŽE,
ali iz toga ne slijedi, da
mu i Vi ne morate pomoći!

Zato:
pristupajte Hrv. Radiši
kao članovi,
pretplaćujte se na njegov list,
širite Radišine marke!

**Nastupajte uvijek i
svagdje za Radišu!**

Poziv na pretplatu.

Odbor „Naučničke knjižnice“ u Zagrebu izdaje svaki dva-
deset i treća godine sabirno-poučni list za Hrvatsku, obimne
i opsežne sadržaje. „Vjerski drag“, koji je dosada
izlazio isključivo svoga prvotjelovca i predlozila ostalim
članovima i svojim sabirnim listovima.

„Vjerski drag“ se porporučuje semajke vjere u Za-
grebu, Sarajevu i Zlatu obalnim knjižnicama i ostalim u
svojim područjima, a dostavlja se i kao priložak sabirnim
knjižnicama u svim pučkim i školskim školama.

Ostava 1919. godine „Vjerski drag“ u XIII sv.
dijelu, što silava je preuzeo ravn. učitelj Stjepan Širali
kojemu su obitelji sastajale uz dostajanje male svake
mogućnosti radi njegovog napredka, to će list ostati nepro-
menjano i dalje, da i ravn. ostajati na j. što silava i još bolje
dostajanje brzo, list će ostati kao i dosada nepro-
menjano bez deset letih mjeseci, a pretplate će izostati u
obzir na velike naknade izvorne godišnje K 10-- (Naučnički i
Školski Hrvatskog Radiša) dobivati će list uz godišnju
pretplatu od K 6--.

Ustavom se svi prijatelji naše trgovske, obrtničke
općevine se ostajati siron našega mladoga bratstva ŠiS,
da im što bolje preporučiti i što više sabirati „Vjerski drag“,
jer je valjan siron mladeti općevine potreban.

Pretplate prima Blagovnik Matija pi. Sile d. o. j. o. j. (Šu-
stanska ulica 4), a novajne ostajati Šuštara
(Rišnikova ulica 4).

U Zagrebu, 20. aprila 1919.

Odbor „Naučničke knjižnice“.

Radi ustrajno i štedi!

Naslovna stranica Radiše od 12. ožujka 1920. godine

štvena organizacija koja je namjeravala preuzeti cijelo gospodarstvo od stranaca u svoje ruke radom vještih i sposobnih obrtnika i trgovaca. To se željelo postići školovanjem mladog naraštaja obrtnika i trgovaca u duhu Hrvatskog radiše. Organizacija je imala izvrstan program te vrlo pouzdane, poštene i marljive povjerenike koji su se točno pridržavali uputa središnjice. Dr. Rudolf Horvat³ bio je član Upravnog odbora Hrvatskog radiše gotovo neprekidno od 1919. do 1940. godine, i to je možda jedino društvo gdje Horvat nije prekidao svoj rad.

Podravske organizacije Hrvatskog radiše nisu bile konstanta. One su nastajale i nestajale, ovisno o tome je li se našla osoba koja je za malu nagradu htjela prikupljati članarinu, organizirati šegrtske izložbe i brinuti da siromašna djeca iz pasivnih krajeva budu dana u nauk dobrim obrtnicima i trgovcima. Primanje djece u nauk bilo je obaveza jer je poslodavac morao biti u stalnoj vezi s povjerenikom ili Radnim odborom Hrvatskog radiše i morao se brinuti da Radišin pitomac ima sve što je potrebno za napredovanje i boljitak. Dakle, bila je isključena nekontrolirana eksploatacija iz vremena cehova, a Radišini su pitomci imali pravo na pohađanje jezičnih i tamburaških tečajeva, gimnastičke vježbe, izlete i moralo ih se retirirati s dostojanstvom kao buduće ugledne trgovce i obrtnike.⁴

U shemi Radišine mreže podravska su mjesta uvijek bila važna. U organizacijskoj strukturi, načinjenoj 1922. godine u sklopu Varaždinske županije, nije bilo niti jednoga radnog odbora ni povjerenstva, ali trebalo je osnovati radne odbore u Legradu i Ludbregu, odnosno povjerenstva

u Hrvatski privrednik, a 1917. u Hrvatski radiša. Posljednje ime, na kojemu je inzistirao Vinko Krišković kao podban, dalo je Društvu zamah jer su ga hrvatski obrtnici i trgovci prihvatili kao svoje društvo zato što su se Srbi organizirali preko Srpskoga privrednika, a Hrvati iz Bosne preko Napretka koji je imao snažnu podružnicu u Zagrebu.

Na početku Podravaca nije bilo u Upravnom odboru Hrvatskog radiše, ako ne računamo baruna Ivana Ožegovića iz Cerja Tužnog i baruna E. Kuševića iz Jalžabeta. Međutim, dr. Rudolf Horvat bio je tajnik Hrvatskoga privrednika od 1914. godine, a od 1919. do 1940. stalni član Upravnog odbora. Kada je 1914. godine Društvo promijenilo ime u Hrvatski privrednik, dr. Horvat naglašavao je da svrha toga društva nije samo odgojiti dobre obrtnike, nego ih učiniti i dobrim Hrvatima i dobrim katolicima. Godine 1917. Društvo je nazvano Hrvatski radiša.² Poslije Prvoga svjetskog rata Hrvatski radiša bio je najperspektivnija dru-

² Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Povijesno značenje Hrvatskog radiše do 1929. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 24. 1992., br. 3, 101.

³ Dr. Rudolf Horvat (Koprivnica, 14. III. 1873. - Zagreb, 25. V. 1947.), profesor povijesti i pravnik. Izvanredno inventivan, sugerirao je mnogo akcija Hrvatskog radiše, kao što je bila prodaja šibica i pasta za cipele, čiji je postotak od utrška išao u korist gradnje Radišinih zakladnih domova i internata.

⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Povijest Hrvatskog radiše 1903. - 1945.*, Zagreb 2004., (u tisku).

u Đelekovcu, Imbriovcu, Kuzmincu, Martijan-
cu, Rasinji i više drugih mjesta u Varaždinskoj
županiji koja ne navodimo jer ne ulaze u
područje kojim se bavimo.

U Bjelovarsko-križevačkoj županiji postojala
su povjerenstva u Kloštru Podravskom, Molva-
ma, Peterancu, Pitomači i Virju, a 1922. godine
trebalo je osnovati podružnicu u Koprivnici te
radne odbore u Đurđevcu, Kloštru Podrav-
skom, Novigradu Podravskom, Pitomači i Vir-
ju. Tamo gdje su već postojala povjerenstva,
trebalo ih je pretvoriti u radne odbore prema
spomenutoj shemi, tj. u Đurđevcu i Kloštru
Podravskom. Povjerenstva je trebalo osnovati
u Bregima, Carevdaru, Drnju, Dubravi, Ferdi-
nandovcu, Đurđevcu, Goli, Hlebinama, Kali-
novcu, Kozarevcu, Miholjancu, Sesvetama
Podravskim, Sigecu, Ždali i drugdje.⁵

Prema novoj shemi, načinjenoj 1929. godine kada je područje hrvatskih zemalja u Kraljevini
Jugoslaviji bilo podijeljeno na deset župa, Podravina se našla u dvjema župama: Zagorsko-
murskoj - koja je trebala obuhvaćati i cijelo Međimurje, Prekomurje, Križevce i Ludbreg, a bila
je gotovo identična području Zagrebačke oblasti - te Podravskoj župi koja je obuhvaćala kotare
Koprivnicu, Đurđevac, Bjelovar, Garešnicu, Grubišno Polje, Daruvar, Viroviticu, Slatinu, Donji
Miholjac, Našice, Valpovo, Đakovo i Osijek te cijelu Baranju.⁶ Bilo je zamišljeno da za svaku
župu postoji poseban putujući organizator (povjerenik), ali nova podjela Jugoslavije na banovine
onemogućila je ostvarenje te organizacije, pa ta shema nikada nije dobila praktičnu primjenu.

Što je bio cilj Hrvatskog radiše? Možda je najbolje prepisati poruku urednika *Hrvatskog
radiše*, Dragoslava Heiligsteina rodom iz Osijeka, koji je 1925. napisao članak "Što svatko treba
da zna o Hrvatskom radiši".⁷ Čitamo: "Treba svatko da znade, da smo mi Hrvati upućeni sami
na sebe. Ne možemo, da žalimo na nikoga ako nas iznevjeri ili ne podupre, ali kada to sami na
sebi činimo, onda je to odista žalostno. Nitko nema te dužnosti, da se u današnjim teškim
vremenima pored svojih briga i nevolja još i za druge brine, ali mi moramo sve sile uprijeti, da
se održimo, da se sami za sebe pobrinemo.

Treba svatko da znade, da se mi danas održajemo velikom žilavošću i ustrajnošću, koja je
bezuvjetno vrijedna osobina našega borbenoga karaktera, ali treba znati, da mi pored spasavanja
naših gospodarstava imademo da spasavamo i našu djecu.

Treba svatko da znade, da mi ne možemo na jednoj strani podržavati malobrojno društvo
imućnika, a na drugoj strani masu zapuštenoga naroda, u skrajnjoj bijedi i neznanju.

Treba svatko da znade, da će pametno dijete biti i pametan čovjek, zapušteno dijete, da je
patnik, a patnici su leglo socijalnih poroka. Smijemo li mi naše zlo uvećavati?

Treba svatko da znade, da su žrtve utrošene za napredak djece, najpovoljnije uloženi narodni
kapital.

Radišina pepeljara koju je 1932. kupio virovski mlinar
Matija Peršić

⁵ Radiša, 2, 20. I. 1922., 3; 3, 1. II. 1922., str. 1 - 2.; 4, 28. II. 1922., 4.

⁶ Hrvatski radiša, 20, 15. X. 1929., 321. - Potreba župskih putujućih povjerenika.

⁷ Hrvatski radiša, 11, 1. VI. 1925., 97.

Treba svatko da znade, da svaki čovjek imade pravo na onaj pošten rad koji sam sebi odabere. No svaki čovjek ne može doći do toga cilja, jer nije u povoljnoj prilici, pa smijemo li kao narod oduzeti našoj djeci to pravo?

Treba svatko da znade, da onome djetetu, komu ne date da radi ono što voli, da će kad poraste, raditi ono što vi ne volite!

Treba svatko da znade, da siromašno dijete koje želi raditi, zaslužuje potporu svojih sunarodnjaka. Takovo dijete nije narodni teret, nego narodni ponos.

Treba svatko da znade, da onaj narod koji ne žrtvuje za svoju djecu, odriče se narodne budućnosti. Narod bez budućnosti već je u sadašnjosti mrtvac. To se za nas još ne može reći a i neće.

Treba svatko da znade, da narod koji je svoju djecu naučio korisnom radu, naučio ih je poštenom životu, a poštenje Hrvat toliko voli i štuje, koliko i svoju domovinu.

Treba svatko da znade, da narod, koji se uginje žrtvama za svoje dobro, biva žrtvom za tuđe dobro. Samo je kod takovog naroda tuđinac poslovođa i gospodar”.

U ime tih ciljeva Hrvatski je radiša poveo veliku brigu za siromašnu djecu, za njihov smještaj u dobre i kvalitetne obrte i trgovinu, pružajući im najbolje što se moglo pružiti u tadašnjim uvjetima razlomljenih veza i informacija. Hrvatski je radiša prikupljao sredstva u Hrvatskoj i svijetu za ostvarenje toga cilja, sagradio je zakladne domove južnoameričkih i sjevernoameričkih Hrvata, Središnji dom, a zatim internat i radionice gdje su djeca mogla stanovati tijekom školovanja u Zagrebu i gdje su se mogla usavršavati u nauku i vještinama te stjecati znanje. Taj program je Radiša ostvarivao od 1919. do 1942. godine. Tada se njegova uloga promijenila. Od velikih početnih zadaća ostalo je samo zbrinjavanje djece koja su dolazila kao izbjeglice iz krajeva pogođenih ratom (Lika, Bosna i Hercegovina). Umjesto gradnje internata i radionica, vodstvo Hrvatskog radiše željelo je osobno preuzeti židovske i srpske radnje čiji su vlasnici tijekom 1941. otpremljeni u logore ili su napustili zemlju, te se bavilo prodajom tih poduzeća, a djelomično i proizvodnjom. Taj zadatak premašio je mogućnosti i sposobnosti Radišina vodstva, a povezanost uz politiku u službi Nezavisne Države Hrvatske dovela je do trenutačne likvidacije Hrvatskog radiše 1945. godine. U sjećanju je ostala ponajviše ta posljednja faza Radišine djelatnosti. Međutim, kako će pokazati i ovaj rad, Hrvatski je radiša umrežio cijelu Podravinu radi ostvarenja jednoga korisnog cilja: školovanja siromašne djece i njihove izobrazbe kod dobrih majstora. Dakako da je tijekom pola stoljeća izbljedjelo sjećanje na pozitivan rad Hrvatskog radiše i ulogu onih koji su kao njegovi pitomci iskustvom pomogli izgradnju nakon 1945. godine. Vrijeme je da to spomenemo jer ako su obrtnici i trgovci žrtvovali svoja skromna sredstva i vrijeme da stvore naučnika koji je prošao školu Hrvatskog radiše te da financiraju list *Radiša*, odnosno *Hrvatski radiša*, *Mladi radiša* i brojna izdanja biblioteke Hrvatskog radiše, Radišini pitomci imali su i te kako velike dužnosti i obaveze.

Citirat ću deset savjeta za svakog pitomca, uz napomenu da su sva glasila Hrvatskog radiše uvijek tiskala gomilu poslovice, pravila i citata, koji su morali djelovati na stvaranje onakva Radiše kakav je zamišljalo vodstvo. Međutim, ovih deset savjeta od uredništva *Hrvatskog radiše*, vjerojatno opet iz pera D. Heiligsteina, zanimljivo je. “1. Svaku stvar prije nego što se odlučiš na djelo *dobro i trijezno* promisli. (...) 2. Uči se od onih, koji su *duševno jači od tebe* i koji bolje znaju nego ti. Učiti se nije sramota i oni koji drže, da su tako pametni da ne *moгу* od drugih ništa više naučiti, redovito su plitki, površni, dakle neznalice. 3. I u poslu, u kojem si namješten, i u svakoj drugoj prilici *uči se od pametnih i iskusnih ljudi*. Svaka njihova riječ neka ti ostane u pameti, dobro je promisli i kad vidiš da je njihov savjet dobar, drži ga se u svome životu. 4. Dobar dio slobodnoga vremena upotrijebi za čitanje. Čitaj samo *dobre, probrane knjige i časopise*, jer drugačije čitanje je ne samo gubitak dragocjenog vremena, nego i tvoj najžešći neprijatelj; zlo

štivo kvari tvoju maštu, uništava tvoju energiju i ne da ti da postaneš onakvim, kakvim te žele vidjeti svi oni, koji ti iskreno žele dobro. 5. *Jačaj svoje pamćenje.* Ako ti sjećanje na ono, što si dobrog i korisnoga čuo, počne slabiti i blijediti obnovi ga čitajući korisno štivo i pitajući za savjet pametne ljude. 6. *Ne budi rastresen!* Saberi u svakome poslu svoje misli i imaj uvijek na pameti, da nikada ne ćeš postići ono što želiš i što prema svojim sposobnostima možeš postići, ako budeš rastresen i ako tvoje misli budu svagdje drugdje samo ne kod posla, koga upravo radiš. 7. *Ne ljuti se nikada nepotrebno.* Sam znaš dobro, da tvoja srdžba ništa ne koristi; zlo učinjeno stvar ne možeš popraviti, nego ti samo škodi: ubija tvoju tjelesnu snagu i slabi jakost i sabranost duha. Kada ti se dogodi nešto neugodno, ne sredi se, nego gledaj pokvareno popraviti, a preko sitnica i zlobe drugih pređi sa smijehom. 8. *Sve što radiš, radi sistematski.* Nijedan posao nemoj započeti, dok nisi u duši stvorio točan plan i način kako ćeš ga izvesti. A onda radi sistematski i po redu, jer i sam znaš, da se kuće ne gradi s krova nego iz temelja i to po stalnome planu. 9. Svaku stvar *promotri sa svih strana* i nemoj je na prvi pogled ni odobriti ni zabaciti. U svakome dobru ima zla, a u svakome zlu i nešto dobra. Istom ako tako učiniš, moći ćeš sve dobro procijeniti i vidjeti pravu vrijednost svake stvari i svakog djela. 10. Čuvaj se *zloga društva i ljudi, koji su duševno i čudoredno manje vrijedni od tebe.* Društvo je svakomu pojedincu potrebno, ali zašto da se družiš s onima, koji te mogu samo pokvariti i zlo djelovati na sve tvoje duševne sposobnosti, kad se možeš družiti s onima od kojih ćeš naučiti mnogo toga, što će ti u budućem životu koristiti i koji će djelovati na te tako, da budeš bolji i sposobniji?

Poslušaj ove savjete, držite ih se kroz sav svoj život i ne ćete se kajati, jer *ćete postati potpuni ljudi, čvrsti značajevi i vrijedni sinovi svoga naroda*".⁸

Hrvatski radiša je tiskao i male džepne kalendare s nizom korisnih savjeta te se tako svaki pitomac mogao tim "prijateljem" poslužiti, a istodobno je gubio osjećaj samoće zbog izdvajanja iz obiteljskoga doma.

HRVATSKI RADIŠA NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU

U koprivničkom kotaru najrazvijenije Radišine organizacije bile su u Koprivnici, Drnju, Goli i Novigradu Podravskom, ali su nastajale i nestajale, ovisno o osobi koja se htjela baviti tim društvenim poslom.

**Organizacijama i prijateljima
Hrvatskog Radiše**

Kao i prijašnjih godina izašli su i za godinu 1935. ovi Radišinski kalendari:

<p>VELIKI ILUSTROVANI <i>Cijena samo 10 dinara.</i></p> <p>Ilustrovani Radišini kalendari ukupno je mnogim lijepim ilustracijama i sa obilnim sadržajem iz kojega ističemo ove članke pisane od poznatih naših pisaca i stručnjaka: Naši interesi. — Prošli, sadašnjost i budućnost zadrugarstva. — Grad i otok Rab. — Savjeti rodoljuba omladini. — Opasnost grada za naučnike. — Pregled naše industrije. — Čunje i opaski. — Jedna stogodišnjica. — Prometni puteži u Banji. — Večna narodna ustanova. — Odje nam je prepast — u nama samima. — O oku. — Snažan narod. — Za uspjeh u životu i t. d. — Od predavača lijepe knjige bititi sa Jeronim Korner, Milan Tanajš, Ahmed Murad-begović, Mijo Štuparić, Krala Kolesarić, Drogostav Heiligstein i drugi.</p>	<p>RADIŠIN SELJAČKI KALENDAR <i>Cijena samo 2 dinara.</i></p> <p>Po prvi puta izašao taj Radišini kalendar namijenjen širokim seljačkim slojevima sa probranim i za selo udešenim sadržajem, iz sadržaja spominjemo samo najmarkantnije: Kako će biti vrijeme u godini 1935.? — Gospodarski savjeti za pojedina mjeseca od poznatog stručnjaka Stj. Čmelika. — Spomen-dani. — Kako se bere i sprema voće. — Čuvajmo narodne nošnje. — Tetaku (Pjesma). Seljačke djeca i napredno gospodarstvo. — Zagorci — selite! — Naše narodne mane. Poštanska tarifa. — Mjere i utezi i t. d.</p>
<p>MOJ VOĐA, Omladinski kalendar <i>Cijena samo 3 dinara.</i></p> <p>Iz obilnog i probnog sadržaja ističemo samo ovo: Spomen-dani. — Iz hrvatske povijesti. — Iz hrv. književnosti. — 10 zapovijedi Radiše. — Iz zemljopisa hrv. krajeva. — Načela privrednog poduzetništva „H. R.“ — Statistički podaci. — Mjere, utezi i novac. — O športu. — Nešto iz privrede. — Korisni savjeti. — Sala.</p>	<p>Stolni kalendar „H. R.“ <i>Cijena samo 10 dinara.</i></p> <p>Veliki zidni kalendar „H. R.“ <i>Cijena samo 25 dinara.</i></p> <p>Mali stolni kalendar „H. R.“ <i>Cijena samo 8 dinara.</i></p> <p>Džepni kalendar „H. R.“ <i>Cijena samo 5 dinara.</i></p>

Sav čisti dobitak kalendara namijenjen je izgradnji velikih društvenih internata, pa kupujući njih pomažete izgradnju toplog doma za našu hrvatsku privrednu omladinu.

Požurite se s narudžbama!

Kalendare svakako kupujete, pa zašto ne biste kupili baš RADIŠINE?

Reklama za Radišin kalendar za 1935. godinu

⁸ Hrvatski radiša, 21, 1. XI. 1932., 402 - 403.

Koprivnica

Hrvatski je radiša nakon Prvoga svjetskog rata postao svojim radom i namjerama vrlo glasan, ističući kako je vrijeme da se privrednici osposobe za veliku zadaću preuzimanja gospodarstva u svoje ruke. Događanja u Zagrebu, gdje je Radiša organizirao velike aktivnosti krajem godine o kojima je pisao sav hrvatski tisak, morala su imati odraza i u Podravini. Prve vijesti o vezama Radiše i Podravine nalazimo u Novigradu Podravskom gdje je krajem 1919. prikupljeno 500 kruna i poslano središnjici Hrvatskog radiše.⁹ To se zatim širilo. U jesen 1921. godine Radiši je Ignac Kolarek iz Peteranca poslao 304 kruna.¹⁰ Istodobno prinose daje i najugledniji carevdarski trgovac Josip Štimac koji je poslao 100 kruna.¹¹

U Gradskoj vijećnici Koprivnice održana je 11. svibnja 1920. godine anketa o Radišinu danu, a tome je prisustvovao i ravnatelj Hrvatskog radiše iz Zagreba, Stjepan Jobst.¹² O potrebi takve organizacije govorili su gradonačelnik Ivan Kraljić i podnačelnik Žličar, a zatim je organizirana zabava na kojoj je nastupilo Hrvatsko pjevačko društvo "Domoljub". Prikupljeno je dosta priloga za rad Radiše, a u tome su prednjačili Seifert (Seiwert) i trgovac Mihovil Tomac koji je dao čak 160 kruna, pa je imenovan povjerenikom u gradu Koprivnici.¹³ Godine 1922. urar Stjepan Pap prikupio je 92 kruna za Radišu. On je imao radnju na početku Varaždinske ulice, a u izlogu se nalazila "vekerica" sa zanimljivim likom crkinje koja je pomičala ruke.¹⁴ Nekoliko tjedana kasnije Radišin povjerenik Tomac već je poslao u Zagreb 2976 kruna.¹⁵ Uskoro se u Koprivnici javljaju i utemeljitelji Hrvatskog radiše, koji uplaćuju 1000 kruna. To su odvjetnik dr. Lavoslav Crnić, trgovac Žaki Rosenberg, Banka za trgovinu, obrt i industriju d.d., Gradska štedionica u Koprivnici, Vitomir Sternfeld, trgovci Stjepan Kovačević i Mirko Haberstok te braća Marić. Redoviti

LIST „HRVATSKOG RADIŠA“, DRUŠTVA ZA PROMICANJE RADA TE ZA NAMJEŠTANJE I ODGOJ TRGOVAČKE, OBRTNICE, INDUSTRIJALNE I POLJODJELJSKE OMLADINE I ZADRUGE „HRVATSKOG RADIŠA“ ZA STEDNJU, OSIGURANJE I PRIVREDU S. O. J. „HRVATSKI RADIŠA“ izlazi jednput svaki mjesec. — Uredništvo: uprava u Zagrebu, Lorkoveća ul. 1. Telefon 21-33. — Odgovorni urednik: Nikola Štimpelj. — GODIŠNJA PRETPLATA Dinara 40—, zajedno sa „Mladim Radišom“ Dinara 50—, članovi povremene ostaline Hrv. Radiše Din 30—, zajedno sa „Mladim Radišom“ Din 40—. Članovi društva Hrv. Radiše, koji plate na jednom u time dobrotvorne godišnje članarice Din 100—, dobivaju u svoj godini Hrv. Radiše i Mladog Radiša kao prilog. — GODIŠNJA PRETPLATA ZA PREKOMORSKE KRAJEVE 2 Dolara, time ujedno postaje preplatnik lista redovitim državljanin članom pa ne plaća godišnje članarice.

God. XVII.

U ZAGREBU, 21. prosinca 1936.

Broj 12.

Dr. Vlatko Maček:

Božićna zvana.

I.
Cuj, kako božićna pjevaju zvana!
Narujestaju radenje Božjega Sina...
Narujestaju zorn, narujestaju svjetlo;
Pred svjetlom uzmiče — tmina.

II.
Zenk njihov dušama okove skida
I ranjena srca melemom blaži —
Donosi vjeru, da dobro je vječito,
A istina — jača od laži.

III.
Naše pak duše sa zvucima zvana
U vječnu pjesmu su skladno se sile —
U vječnu pjesmu, što grmi i ori:
Pravda je jača od sile!

Božićni broj Hrvatskog radiše s pjesmom »Božićna zvana« dr. Vladka Mačeka

⁹ Radiša, 1 - 2, 25. XII. 1919., 16.

¹⁰ Radiša, 16, 24. IX. 1921., 175.

¹¹ Radiša, 21 - 22, 1. XII. 1921., 242.

¹² Stjepan Jobst (Osijek, 1879.), bio je učitelj u Bizovcu, a 1905. objavio je knjigu "U radu je spasenje i "Zanimljivu humoresku". Godine 1907. bio je tajnik društva Prosvjeta te je sudjelovao u osnivanju pučkih knjižnica u Bizovcu i Dalju. Godine 1919. imenovan je ravnajućim upraviteljem te je sve do 1924. bio jedan od najzaslužnijih organizatora Hrvatskog radiše, i to na području Slavonije, Srijema, Bačke i Baranje. Kako bi dobili pomoć američkih Hrvata, on je do 1924. dva puta boravio u Sjedinjenim Američkim Državama te je organizacija Hrvata u Pittsburghu na svom 19. kongresu darovala 25.000 dolara za gradnju Radišina doma u Zagrebu. Kasnije je djelovao kao potpredsjednik Jugoslavenske organizacije iseljenika u Zagrebu. (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Povijest Hrvatskog radiše 1903. - 1945.*, Zagreb 2004. (U tisku).

¹³ Radiša, 14, 20. VII. 1920., 111 i 21 - 22, 15. XII. 1920. - korice.

¹⁴ Radiša, 1922., br. 9, 9.

¹⁵ Radiša, 1922., br. 19, 5.

članovi postaju Nikola Koščak, Juraj Horvat, Franjo Knez, graditelj Viktor Reš, Martin Šivak, fotograf Ivan Parš, Stjepan Berta, Mato Požežanac, mesar Slavko Tarandek, vlasnik strojobravar-ske radnje Ferdo Gams, Bogumil Skoliber, trgovac H. Rosenberger, Milan Scheyer, M. Pichler, Vjekoslav Fischl i trgovac konfekcije Leon Albahari.¹⁶ Dakle, najugledniji koprivnički obrtnici i trgovci, kako Židovi tako i Hrvati, pomogli su Hrvatskom radiši da prebrodi teška vremena neposredno nakon Prvoga svjetskog rata kada je kruna naglo gubila vrijednost u korist dinara, a u zemlji je još bilo mnogo djece onih koji su stradali u Prvom svjetskom ratu, pa je i socijalna osjetljivost bila velika.

Međutim, Radni odbor u gradu Koprivnici osnovan je tek 1922. godine, nakon predavanja dr. Luke Senjaka.¹⁷ Za predsjednika je izabran koprivnički novinar Dušan pl. Ožegović, a za potpredsjednika dr. Vlado Malančec. To je bio jedan od prvih istupa dr. Malančeca u javni život, a ujedno pokazuje da su pravaši u Koprivnici morali ustupiti u organizaciji Hrvatskog radiše liberalnijoj struji. Za prvoga je tajnika bio izabran Ivan Horvat, za drugoga Eugen Pintarić, a za blagajnika trgovac Mirko Haberstock. Odbornici su bili Lavoslav Fuchs, Dragutin Čuković, Stjepan Pap, Valko Andrašec, Franjo Balika i Ivan Lesar.¹⁸ Kasnije je Mihovil Tomac vratio svoju ulogu u Hrvatskom radiši.

Hrvatski radiša u Zagrebu zna da se mora neprestano razvijati i širiti, pa je uz pomoć iseljenih Hrvata u Ameriku 1926. godine počeo graditi prvi zakladni dom u Radišinoj ulici (današnjoj Ulici kneza Mislava u Zagrebu). U povodu polaganja kamena temeljca, Mihovil Tomac kao utemeljitelj poslao je brzojav u ime koprivničke organizacije.¹⁹

Radni odbor Hrvatskog radiše prikupljao je članarinu, ali i priloge te organizirao sve manifestacije toga društva. Priloge su davali i pojedinci u povodu imendana ili vjenčanja.²⁰ Prinos grada Koprivnice radu Hrvatskog radiše u Zagrebu bio je znatan jer su neprestano slani prilozima i darovi središnjici, koji su katkad bili i zabilježeni u tisku.

Glavni povjerenik Hrvatskog radiše, Ivan Hećimović,²¹ pomogao je 1930. godine reorganizaciju Radnog odbora te je koprivničko vodstvo predano Stjepanu Pavuniću. Odmah je učlanjeno 60 novih članova, a za središnjicu prikupljeno 1416 dinara.²² Tijekom šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra sve su nacionalne organizacije i društva bili zabranjeni, ali Hrvatski je radiša kao humano društvo i dalje radio. Koprivnički župnik Stjepan Pavunić²³ kao predsjednik i Tomac

¹⁶ *Radiša*, 1, 15. I. 1923., 13.

¹⁷ Dr. Luka Senjak (Komarnica pokraj Dervente, 22. V. 1855. - Račinovci u Srijemu, 22. VII. 1929.) bio je glavni organizator Hrvatskog radiše sve do 1926. godine. Bio je iznimno uvjerljiv i osnovao je nekoliko stotina organizacija Hrvatskog radiše u raznim krajevima države. Godine 1935. podignut mu je spomenik u Račinovcima. (*Hrvatski radiša*, 15, 1. VIII. 1929., 233 - 234., i M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Povijest)

¹⁸ *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

¹⁹ *Kalendar Hrvatskog radiše za 1927. godinu*, 137.

²⁰ Ivan Lesar je kao blagajnik 1926. poslao središnjici 220 dinara. Na Veliku Gospu 1927. prikupljeno je u žarama 2078 dinara. U povodu imendana Djurine Vilice i Vojteha Vibornija za Radišu je prikupljeno 255 dinara. (*Hrvatski radiša*, 21, 1. XI. 1926., 168; 18, 15. IX. 1927., 49; 12, 15. VI. 1927., 102.) Naveli smo samo nekoliko primjera priloga Koprivnice radu Hrvatskog radiše. Mnogo toga nije u tisku zabilježeno.

²¹ Ivan Hećimović preuzeo je 1926. godine veći dio poslova oboljeloga dr. Senjaka. Osnovao je ili obnovio više od stotinu Radišinih organizacija. Umro je 1936. godine. Njegova supruga Ljubica bila je predsjednica društva Katarine grofice Zrinski.

²² *Hrvatski radiša*, 10, 15. V. 1930., 203.

²³ Stjepan Pavunić (Virje, 13. VIII. 1875. - Koprivnica, 7. III. 1959.). Bio je zastupnik Čiste stranke prava još tijekom Austro-Ugarske Monarhije. Iz Vrbovca je 1924. došao u Koprivnicu kako bi poništio starokatolički pokret. Bio je osobito aktivan u društvenom životu Koprivnice, pa je na njegov poticaj 1932. osnovano Društvo Naše Gospe od Presvetoga Srca Isusova, a 1933. Križarsko društvo. Bio je predsjednik pjevačkoga društva Podravac, član Družbe »Braća Hrvatskog znanja«, član Dobrovoljnog vatrogasnog društva itd. Imenovan je u Hrvatski sabor 1942. godine. Uhićen je 11. lipnja 1945. i osuđen na smrt strijeljanjem, ali je vojni sud preinačio kaznu u 20-godišnju robiju. Amnestiran je 1951. zbog starosti. (Vidi opš. Milivoj KOVAČIĆ, *Stjepan Pavunić Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik*, Koprivnica 2001.)

kao potpredsjednik morali su organizirati sastanke tako da se članovi ne nađu na udaru policije koja je u Koprivnici pozorno pratila sva okupljanja. Tajnik je sve to vrijeme bio Ivan Lesar, povratnik iz Amerike. Lesarov sin Oto bio je prvi Radišin pitomac koji je 1929. poslan u inozemstvo gdje je osposobljen za strojara.²⁴ Tajnikov zamjenik bio je učitelj Franjo Sudeta, brat umrloga pjesnika Đure, a blagajnik zlatar i urar Stjepan Papp. Članovi Radnog odbora bili su postolar Franjo Kopljar, školski nadzornik u miru Lovro Dolenc, ljekarnik D. Hranilović i obrtnik Nikola Burulić, a revizori gradski činovnik Juraj Janeš i trgovac Eugen Pintarić.²⁵

Organizacija je bila vrlo aktivna. Tajnik Hrvatskog radiše, dr. Milan Ivšić, došao je 13. ožujka 1932. godine u Koprivnicu sa svojim zamjenikom dr. Dragom Cerovcem te su održali dobro posjećeno predavanje. Pritom su istaknuli da su hrvatski obrtnici nakon zabrane cehova 1872. godine ostali prepušteni sami sebi i bez organizacije koja bi vodila brigu o njihovim interesima i podmlatku jer su obrtni zborovi bili neobavezni, a Savez hrvatskih obrtnika nije vodio brigu o pomoćnicima i šegrtima. Obrtnici su bili prepušteni i prejakoj konkurenciji industrijske robe iz inozemstva te konkurenciji stranih obrtnika i trgovaca koji su počeli dolaziti u zemlju, bolje školovanih i s većim kapitalom. Ivšić je upozorio da se obrtnici trebaju što bolje organizirati i pobrinuti da mladi kadar bude bolje izobražen, a time i konkurentan inozemstvu, te da Radiša treba odgojiti ljude savjesti, poštenja i rada. Hvalio je novi Zakon o radnjama koji je tražio da naučnici trebaju polagati ispit pred stručnom komisijom, što će prisiliti majstore da vode veću brigu o svojim šegrtima i da ih nauče zanatu jer ako naučnik na ispitu ništa ne zna, majstor će izgubiti pravo da uzima, odnosno dobiva Radišinu djecu u nauk. Ivšić je naglasio da Radišina organizacija mora biti staleška škola i da će središnji internat, koji se gradi u Zvonimirovoj ulici u Zagrebu, pomoći da se izgradi pučko gospodarsko sveučilište koji će Hrvatskoj dati vrijedne i sposobne gospodarstvenike. Nakon Ivšićeva izlaganja razvila se zanimljiva rasprava. Potpredsjednik organizacije Tomac i izdavač Koprivničkog Hrvata od 1925. do 1932. izjavio je da će koprivničko građanstvo čvrsto poduprijeti Hrvatskog radišu, a tajnik Lesar izvijestio je o učinku koji na Koprivnicu ima djelovanje Hrvatskog radiše. Sastanak je bio vrlo uspješan te je zaključeno da Radni odbor treba pretvoriti u podružnicu koja bi vodila brigu o cijeloj Podravini.²⁶ Nakon mjesec dana Mihovil Tomac je objavio u svom listu *Koprivnički Hrvat* članak "Kako živi naš seljak", što je očito inspiriralo Bjelovarčanina dr. Rudolfa Bičanića da četiri godina kasnije objavi o trošku Hrvatske seljačke stranke "Kako živi narod". Treba spomenuti da je kasniji ustaški dužnosnik Mijo Bzik iz Reke bio pitomac Hrvatskog radiše, a zahvaljujući tome izučio je staklorezački zanat. U časopisu *Mladi radiša* objavio je tijekom velike svjetske krize nekoliko stručnih sastavaka o staklu i obrtu, a kasnije je postao urednik *Nezavisne Države Hrvatske* kad je taj ustaški list prebačen iz okolice Berlina u Milano.²⁷

Godine 1937. bili su vrlo aktivni Kenda u Koprivnici i dr. Pavle Tomašić u Drnju.²⁸ Oni su nastojali ojačati veze Hrvatskog radiše s HSS-om, pogotovo zato što je dr. Vladko Maček krajem 1936. pružio punu podršku tom društvu, zahtijevajući od njega da vodi više brige o osposobljavanju

²⁴ *Hrvatski radiša*, 19, 1. X. 1929., 309.

²⁵ *Hrvatski radiša*, 11, 1. VI. 1930., 223.

²⁶ *Hrvatski radiša*, 6, 15. III. 1932., 119 - 120.

²⁷ Mijo Bzik (Reka pokraj Koprivnice, 13. IX. 1907. - poslije 21. VII. 1945.) surađivao je u pravaškim listovima Stačević i Hrvatsko pravo, odnosno Hrvatskom domobranu 1928. Zbog ustaškog rada među omladinom bio je od 1929. do 1933. dva puta interniran u Koprivnicu odakle je pobjegao u Janka Pustu gdje je bio ustaški logor. Napisao je brošuru "Ustaška borba od prvih dana ustaškoga rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit ustaškoga pokreta" te bio zadužen u NDH za novinarstvo i promidžbu. (Željko KRUŠELJ, "Poglavniku odan do smrti - dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku", *Podravina*, 1, 2001., veljača, 163 - 165.)

²⁸ *Hrvatski radiša*, 7, 30. VII. 1937., 108 - Pozdrav.

mladića u poljoprivrednim zvanjima, a osobito vrtlarstvu koje je bilo zaostalo u odnosu na stanje prije 1918. kada nije bilo kotara bez osposobljenog vrtlara koji je uređivao gradske parkove te parkove oko velikaških dvoraca.²⁹

Potkraj 1939. godine u Koprivnici je izabrano novo Radišino povjerenstvo na čelu s brijaćem Nikolom Hermanom i zamjenikom Pavlom Perkovićem koji je bio bivši pitomac Hrvatskog radiše.³⁰ Herman je pripadao ustaškom krugu u Hlebinama. Osim članarine, građani Koprivnice stalno su pomagali rad Hrvatskog radiše. Udruženje trgovaca za grad i kotar Koprivnicu, primjerice, darovalo je središnjici 100 dinara, a takve su donacije bile česte.³¹ Koprivnički Bregi su početkom 1941. imali svoga posebnog povjerenika, učitelja Branimira Malka, kojemu su pomagali Nikola Mesar i Antun Žetežić.³²

Tijekom Drugoga svjetskog rata Hrvatskog radišu u Koprivnici istiskuje društvo Napredak i njegovi povjerenici preuzimaju koprivničke židovske i srpske trgovine. No, za to nisam uspjela pronaći razlog. Možda koprivnički članovi Radiše nisu Milanu Prpiću, ali i drugima koji su djelovali preko Radišine zadruge za kredit, štednju i osiguranje, bili dovoljno pouzdani i povjerljivi, a možda su i sami članovi odbili sudjelovati u tom poslu koji je imao karakteristike političke, a ne gospodarske djelatnosti. Možda su jednostavno u nadmetanju s Napretkom izvukli kraći kraj.

Đelekovec

U Đelekovcu je povjerenstvo osnovano 1927. godine. Predsjednik je bio župnik Fran Škrinjar,³³ potpredsjednik trgovac Tomo Čoklica, tajnici učitelj Milan Malić i bilježnik Ivan Mihinec, a blagajnik gostioničar Stjepan Šalomon. Odbornici su bili seljak Pavao Petak i kovač Stjepan Gažulić. Za revizore su izabrani trgovac Tomo Mikulandi i općinski blagajnik Mijo Lovas. Odmah pri osnutku u društvo se upisalo 16 članova. Zahvaljujući Mihovilu Pavleku Miškini koji je u to vrijeme bio općinski načelnik, središnjici u Zagreb je poslano 200 dinara.³⁴ List *Hrvatski radiša* objavljujao je i Miškinine pjesme, a 1939. godine objavljena je i pjesma »Pred crkvom« Đelekovčanke Mare Matočec.³⁵

Sva mjesta oko Koprivnice bila su upućena na taj grad. No, neki su imali više, a neki manje interesa za Hrvatskog radišu. Juraj Došen iz Legrada uputio je pismo središnjici neposredno nakon što je kralj proglasio oktroirani Ustav 1931. godine te naveo da želi postati član Hrvatskog radiše i pretplatnik lista.³⁶

Neka su mjesta bila posebno pohvaljena. Tako je 1938. u izvještaju na glavnoj skupštini Hrvatskog radiše pohvaljena organizacija u Donjoj Dubravi.³⁷ Osim toga, Ujtlaky Hirschler je još 1927. godine pomagao Radišu.³⁸

Legrad

Organizacija je postojala i u Legradu gdje je nakon predavanja Stanislava Borića osnovan 1938. godine Radni odbor kojemu je predsjednik bio Franjo Kiš, potpredsjednik Antun Kotrošić,

²⁹ *Hrvatski radiša*, 7, 30. VII. 1937., 108.

³⁰ *Hrvatski radiša*, 23 - 24, 22. XII. 1939., 8.

³¹ *Isto*. Brijlač Nikola Herman bio je jedan od najistaknutijih hrvatskih nacionalista i postao je 1941. ustaški logornik.

³² *Hrvatski radiša*, 7, 10. IV. 1941., 7.

³³ Fran Škrinjar bio je narodni zastupnik na listi Stjepana Radića do 1925. godine. Kasnije je sve više zastupao frankovačke ideje, a 1942. sudjelovao je i u radu Hrvatskoga državnog sabora.

³⁴ *Hrvatski radiša*, 3, 1. II. 1927., 23 i 16, 15. VIII. 1927.

³⁵ *Hrvatski radiša*, 16, 20. VIII. 1939., 5.

³⁶ *Hrvatski radiša*, 22, 15. XI. 1931., 453.

³⁷ *Hrvatski radiša*, 3, 28. III. 1938., 35.

³⁸ *Hrvatski radiša*, 1, 1. I. 1927., 5.

prvi tajnik Aleksandar Vrančić, a drugi Johan Ljubić. Blagajnik je bio Ivan Fabijanec, a odbornici Imbro Kolčec, Mato Hunjadi, Mijo Sabol i Andrija Bradač.³⁹

Drnje

Drnje je također imalo jaku organizaciju Hrvatskog radiše, i to zahvaljujući dr. Pavlu Tomašiću koji je 1932. počeo usmjeravati njezin rad kao tajnik. Naime, 9. travnja 1932. godine u Drnju je osnovano povjerenstvo kojemu je na čelu bio župnik Fran Jakupek iz Sigeca. Za potpredsjednika je izabran pekarski obrtnik Većeslav Holman, a za tajnika liječnik dr. Pavao Tomašić. Odbornici su bili drnjanski učitelj Josip Žagar i ravnajući učitelj u Sigecu Josip Blažeković, a revizori općinski bilježnik Ivo Opite i trgovac Petar Osuško.⁴⁰ On je 1932. godine napisao članak "Seljaštvo i Hrvatski radiša".⁴¹ Dr. Tomašić je prisustvovao glavnoj skupštini Hrvatskog radiše u velikoj dvorani Zagrebačke burze za robu i vrednote 28. svibnja 1933. i tom prigodom tražio da se članarina za seljake snizi na pet dinara te da se organizacija proširi na djevojke i žene, ali je oboje odbijeno. Drnjanska organizacija je 30. listopada 1932. organizirala Radišin dan i o Društvu je govorio predsjednik, a dr. Tomašić je iskoristio priliku te prikazao film o malariji.⁴² Dr. Pavao Tomašić⁴³ bio je cijenjeni član vodstva Hrvatskog radiše. Svoju brigu o maloj djeci povezo je s izobrazbom mladih ljudi. Njegov članak "Problemi naših dana" iz 1933.

godine govori o važnosti trgovine i obrta u narodnom gospodarstvu. Tomašić je istaknuo da smo mi siromašan narod i da se o tome ne smijemo zavaravati jer u usporedbi s Britancima, "mi smo - sirotinja". No, naglasio je da treba razviti gospodarsku snagu našeg naroda te da ni Židove tijekom stoljeća nije očuvao nikakav duh izabranoga naroda "jer je poznato da pred Bogom nema razlike među narodima i prvenstva po rođenju". Tomašić je lijepo zaključio: "Dvije su sile, koje drže narod u historiji, a to su: novac i brojna nadmoć. - Gore smo spomenuli da smo kao narodna cjelina jako siromašni, a statistika nam opet govori, da su drugi narodi iznad nas daleko nadmoćni. Preostaje nam, kao jedini uslov nacionalne egzistencije, da postanemo gospodarski jaki. To pak bez narodne trgovine i obrta ne ćemo moći nikada postići. Tu je evo značenje Hrvatskog radiše".⁴⁴

Naslovna stranica Hrvatskog radiše iz 1937. godine

³⁹ *Hrvatski radiša*, 7, 29. VII. 1938., 105. Čini se da je organizacija Hrvatskog radiše postojala u Legradu i prije.

⁴⁰ *Hrvatski radiša*, 7, 1. IV. 1932., 18 i 9, 1. V. 1932., 180.

⁴¹ *Hrvatski radiša*, 22, 15. XI. 1932., 424 - 425.

⁴² *Hrvatski radiša*, 23, 1. XII. 1932., 456.

⁴³ Dr. Pavao Tomašić, (Đelekovec, 27. VI. 1899. - Zagreb, 5. II. 1987.). Od 1927. do 1938. godine radio je u Drnju, a tada je prešao u Školu narodnog zdravlja Andrije Štampara u Zagrebu. (Vidi opširnije: Hrvoje PETRIĆ, *Općina i župa Drnje*, Koprivnica 2000., 107)

⁴⁴ *Hrvatski radiša*, 21 - 22, 25. XI. 1933. - Problemi naših dana.

Gola

U Goli je Radni odbor osnovan 31. siječnja 1926. godine, i to zauzimanjem župnika Jurja Županca. Za predsjednika je izabran seljak Gjuro Pobi, za potpredsjednika ravnajući učitelj Ivan Finderle, za tajnika obrtnik Stjepan Beli, a blagajnik je bio trgovac Rok Dolenčić. Odbornici su bili seljak Ivan Perić i obrtnik Vinko Cikač, a revizori trgovci Mavro Herzer i Aleksandar Filk.⁴⁵ Organizacija je imala više članova, a kupovalo se i mnogo Radišinih kalendara.

Osim toga, bili su i društveno aktivni pa je 22. siječnja 1928. godine u gostionici Bare Rac priređena zabava na kojoj je izveden Heiligsteinov igrokaz "Radiši Bog pomaže", a svirao je i odličan tamburaški sastav. Izvjestitelj u glavnom Radišinu listu zaključio je svoj članak riječima: "Tako rade marni Podravci i marni radiše".⁴⁶

Ždala

U Ždali je Radni odbor od 18 članova osnovan 1927. godine. Predsjednik je bio Pavao Šironja, potpredsjednik Andrija Kendjelić, tajnik Stjepan Zagora, blagajnik Imbro Volarić, a članovi Josip Pali i Izidor Martinčić.⁴⁷

Novigrad Podravski

U Novigradu Podravskom je Radni odbor osnovan 9. studenoga 1922. godine, nakon predavanja dr. Luke Senjaka. Za predsjednika je bio izabran župnik Franjo Vedriš, za tajnika i blagajnika ljekarnik mr. Ivo Franić, a za drugog tajnika trgovac Stjepan Vedriš. Odbornici su bili trgovac Mijo Helinger, učitelj Stjepan Nikšić, narodni zastupnik Franjo Vrtar, seljak Petar Kolibaš, postolar Petar Rostek, općinski blagajnik Marko Vedriš i gospođa Anka Vizvan.⁴⁸ Ta je organizacija 1928. godine poslala središnjici u Zagreb 253 dinara.⁴⁹ Glavni dioničar novigradskoga i koprivničkog mlina bio je Juraj Ettinger (rođen 1876.) koji je od 1921. do 1924. te opet od 1935. do 1937. bio član Glavnog odbora Hrvatskog radiše u Zagrebu, pa se može pretpostaviti da su u njegovim mlinovima radili pitomci Hrvatskog radiše.

HRVATSKI RADIŠA NA ĐURĐEVAČKOM PODRUČJU

U tom kotaru formirala su se četiri veća Radišina centra, i to u Đurđevcu, Kloštru Podravskom, Pitomači i Virju.

Ogranak u Đurđevcu

Organizacija Hrvatskog radiše na tom području može se vezati uz rad dr. Đure Basaričeka koji je bio u vodstvu Hrvatskog radiše, a krajem Prvoga svjetskog rata i neposredno nakon njega često je dolazio radi zbrinjavanja brojne djece iz Hercegovine, Bosne, Dalmacije i Istre, gdje su bila ugrožena glađu zbog suše i rata. Kada je buknuo rad zagrebačke središnjice, đurđevačka se organizacija odmah uključila. Povjerenik Dolenčić prikupio je za Radišin dan 1920. godine 5256 kruna, a Karlo Švedek, činovnik Prve hrvatske štedionice, 1288 kruna.⁵⁰ Organizacija Saveza

⁴⁵ *Hrvatski radiša*, 5, 1. III. 1926., 38. Golčani ne štede - polovicom godine poslali su središnjici 335 dinara članarine, 28. III. 1927. poslali su 318 dinara za članarinu i 605 dinara za kalendare, a u jesen 1928. ponovno 713 dinara. (*Hrvatski radiša*, 11, 1. VI. 1926. i 8, 14. IV. 1927., 65; 21, 1. XI. 1928., 331.)

⁴⁶ *Hrvatski radiša*, 3, 1. II. 1928., 36.

⁴⁷ *Hrvatski radiša*, 4, 15. II. 1927., 29.

⁴⁸ *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

⁴⁹ *Hrvatski radiša*, 23, 1. XII. 1928., 363.

⁵⁰ *Radiša*, 18, 8. XI. 1920. - korice lista.

hrvatskih obrtnika priredila je na proljeće 1921. godine izložbu koja je bila povezana i s Radišinom aktivnošću.⁵¹

Rad je oživio kada je 14. studenoga 1922. godine došao u Đurđevac glavni organizator Hrvatskog radiše u provinciji, svećenik dr. Luka Senjak. On je održao predavanje o cilju i zadaćama Hrvatskog radiše te je osnovan Radni odbor. Za predsjednika je bio izabran učitelj više pučke škole Andrija Ožura, za potpredsjednika načelnik Filip Martinčić, za tajnika učitelj Fran Kolar, a za blagajnika đurđevački tiskar Miroslav Weiner. U Odbor su ušli trgovac Robert Brenner, krojač Dragutin Židovec, medičar Stjepan Dolenčić, remenar Viktor Grabler te seljaci Ivan Hajduković i Andrija Fuček.⁵² Taj odbor je dobro radio, a Andrija Ožura i Miroslav Weinert bili su u njemu i deset godina kasnije. Svake godine na Radišin dan organiziralo se prikupljanje priloga. Ogranak je sredinom 1925. poslao preko učitelja Ivana Kolara središnjici u Zagreb 708 dinara koje je prikupio na Radišin dan na duhovski ponedjeljak.⁵³ Tijekom 1926. središnjici je poslano najprije 703 dinara i ponovno 492 dinara, a za kalendare 448 dinara, što znači da su mnoge kuće u Đurđevcu imale na zidu lijepe Radišine kalendare.⁵⁴ Za članarinu je početkom 1927. poslano 368 dinara, ali s obzirom na to da su postojale razne vrste članarine, ne možemo na temelju toga zaključiti koliko je članova imalo Društvo.⁵⁵

Radni odbor je preko Hrvatskog radiše poslao više djece u nauk, ali, nažalost, statistički podaci nisu rađeni za sve godine. Na glavnoj skupštini 9. siječnja 1928. godine tajnik Ivan Kolar izvijestio je da je u Đurđevcu učilo obrt i trgovinu 59 naučnika i da su 34 bili pitomci Hrvatskog radiše, te da je 1927. u Đurđevcu bilo deset utemeljitelja. Iz izvještaja se vidi da je do 1926. godine broj Radišinih pitomaca u Đurđevcu spao na samo na četiri šegrti i jednog pomoćnika. Međutim, nadalo se da će odbor Osječke oblasne skupštine u kojem je iz Đurđevca prof. Viktor Pogačnik, koji je bio oženjen sestrom Đure Basaričeka, djelovati na jačanje interesa za Hrvatskog radišu. Anketom je utvrđeno da obrtnici traže 21 šegrti te su tijekom 1927. uspjeli smjestiti osam dječaka.⁵⁶ Jakov Kralj iz Ferdinandovca bio je namješten u Bačkoj Palanci kod Franje Kuhna te je 1930. uputio središnjici u Zagreb pismo zahvale, izjavivši da će vjerojatno ostati u Bačkoj, ali će, dok je živ, biti član Hrvatskog radiše.⁵⁷ Ferdinandovac je, naime, zbog granice na Dravi bez prijelaza izgubio svoju prijašnju ulogu pa su mladići, u potrazi za poslom, odlazili iz njega. Ivan Janković iz Ferdinandovca i Viktor Osuško iz Drnja, mjesta koje je imalo sličnu sudbinu, smješteni su 1933. u internat dr. Alfreda Roschera u Donjem Miholjcu. Internat je bio pod kontrolom Hrvatskog radiše koji je uvijek imao zadnju riječ u odabiru pitomaca.⁵⁸ Neki su čak namjeravali otići vrlo daleko. Tako je vodstvo Radiše ponudilo 1932. da će uputiti u Dansku nekoliko mlađih gospodara kako bi proučili najmodernije načine prerade mlijeka, ali i zadružnu trgovinu sa živom i zaklanom peradi, te poslove u vrtlarstvu i voćarstvu. O tome i mnogočemu drugome govorio je u Đurđevcu 28. kolovoza 1932. godine glavni organizator Zadruga Hrvatskog radiše za kredit, štednju i osiguranje, prof. Stjepan Pirnat.⁵⁹

⁵¹ *Hrvatski radiša*, 1921., br. 6 - 7, 63.

⁵² *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

⁵³ *Hrvatski radiša*, 13, 1. VII. 1925., 122.

⁵⁴ *Hrvatski radiša*, 5, 1. III. 1926., 40 i 11, 1. VI. 1926., 87.

⁵⁵ *Hrvatski radiša*, 8, 15. IV. 1927., 65.

⁵⁶ *Hrvatski radiša*, 5, 1. III. 1928., 76.

⁵⁷ *Hrvatski radiša*, 20, 15. X. 1930., 383.

⁵⁸ *Hrvatski radiša*, 17 - 18, 15. IX. 1933., 214.

⁵⁹ *Hrvatski radiša*, 19, 1. X. 1932., 379.

Nakon velike svjetske krize u Đurđevcu su na poslovima Hrvatskog radiše aktivni bili Orešković i Zbeižan.⁶⁰ Organizacija u Đurđevcu, Kloštru Podravskom koju vodi Mijo Jurić, kao i u Pitomači bile su posebno pohvaljene.⁶¹

Godine 1931. aktivan je bio i Gjuro Janković, povjerenik Radiše u Ferdinandovcu koji se tada zvao Jelačićevo.⁶²

Kada je 1940. dr. Rudolf Horvat objavio "Povijest Đurđevca", odmah je đurđevačka općina poslala Radiši 1000 dinara.⁶³

Kloštar Podravski

I ovdje je rad Hrvatskog radiše počeo dolaskom dr. Luke Senjaka 15. studenoga 1922. kada je nakon predavanja osnovan Radni odbor kojemu je na čelu bio tvorničar Adam Laibing, potpredsjednik župnik Stjepan Šmid, prvi tajnik i blagajnik trgovac Petar Rujnić, a drugi tajnik učitelj Nikola Rukavina. Odbornici su bili: trgovac Zvonimir Subotičanec, bravar Franjo Gal, bojadar Julius Šandl, brijač Martin Lazić, mesar Martin Vedriš i seljaci Tomo Krupski, Ivan Domović i Stjepan Domović.⁶⁴ Sastanci su održavani prema potrebi, a mijenjao se i sastav Radnog odbora. Tako je 1925. predsjednik bio Petar Rujnić koji je u srpnju poslao središnjici u Zagreb 664 dinara za članarinu i kalendare.⁶⁵ Tijekom 1926. novac je središnjici slao Juraj Turk.⁶⁶ Dvije godine kasnije predsjednik Radnog odbora bio je Leopold Lichtner, a tajnik još Petar Rujnić.⁶⁷ Godine 1932. organizaciju je vodio učitelj Ferenčak, a zatim župnik Mijo Jurić. No, čini se da je velika svjetska kriza djelovala uništavajuće na društveni život jer su cijene poljoprivrednih proizvoda silno opale pa se prestala plaćati i članarina.⁶⁸

Organizacija je obnovljena 1936. te je predsjednik, župnik Jurić, 24. svibnja iste godine organizirao Radišin dan. Tajnik Ivan Maderić, umirovljeni porezni kontrolor i posjednik, izvijestio je da je tom prigodom organizirana i budnica dobrovoljne vatrogasne glazbe, a u gostionici Šandla priređena je velika zabava nakon predavanja dr. Zvonimira Šprajcera, urednika brojnih Radišinih izdanja od 1930. godine, a 1935. i Radišina lista za mlade - *Mladog radiše*. Šprajcer je govorio o ciljevima i načinu rada Hrvatskog radiše te je za gradnju internata na zabavi prikupljen čak 1061 dinar.⁶⁹

Pitomača

Treći je centar bio u Pitomači gdje je Radni odbor osnovan 10. studenoga 1922. godine, također nakon dobro posjećenoga predavanja dr. Luke Senjaka. Za predsjednika je izabran trgovac Josip Beker, a za potpredsjednika posjednik Tomo Kos. Prvi tajnik i blagajnik bio je dimnjačar Franjo Ambrošić, a drugi tajnik trgovac Slavko Pecek. Odbornici su bili trgovac Dragutin Matijaš, krojač Florijan Papišta, tesar Nikola Konjek, trgovac Rudolf Pecek, općinski bilježnik Martin Kokor, učitelj Josip Jager, bačvar Šimo Kerep i gostioničar Viktor Steiskal.⁷⁰

⁶⁰ *Hrvatski radiša*, 7, 30. VII. 1937., 108.

⁶¹ *Hrvatski radiša*, 3, 28. III. 1938., 35.

⁶² *Hrvatski radiša*, 11, 1. VI. 1931., 235.

⁶³ *Hrvatski radiša*, 20, 21. X. 1940., 4 - 6.

⁶⁴ *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

⁶⁵ *Hrvatski radiša*, 6, 15. III. 1925., 53 i 15, 1. VIII. 1925., 132.

⁶⁶ *Hrvatski radiša*, 21, 1. XI. 1926., 168.

⁶⁷ *Kalendar Hrvatskog radiše za 1928. godinu*, Zagreb 1928., 125.

⁶⁸ *Hrvatski radiša*, 14, 15. VII. 1932., 276. Mijo Jurić je kasnije bio župnik u Peterancu te je promicao ustašku ideju zbog čega ga je Pavelić odlikovao. (Ž. KRUŠELJ, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, Koprivnica 2001., 33)

⁶⁹ *Hrvatski radiša*, 6, 27. VI. 1936., 82.

⁷⁰ *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

Čini se da je kasnije bilo nekih problema u radu organizacije jer je njezin rad vrlo slab.⁷¹ Tijekom 1929. godine Radni je odbor imao 26 članova, a na čelu je bio veleposjednik Franjo Gotz.⁷²

Virje

Četvrti je centar bio u Virju. Martin Plemenić, vlasnik vršalice, dao je već 1920. godine Radiši velik novčani prilog.⁷³ Najveće selo u Hrvatskoj imalo je nakon Prvoga svjetskog rata dva novčana zavoda. Jedan od njih, Hrvatska štedionica d.d. Virje, darovala je 1922. godine Radiši u Zagrebu 174 krune.⁷⁴ Glavni zagovaratelj Hrvatskog radiše u Virju bio je trgovac Franjo Guldenbrein koji je 1922. djelovao kao blagajnik te je za Radišu prikupio 765 kruna.⁷⁵ Nakon predavanja dr. Luke Senjaka u Virju 12. studenoga 1922. više od stotine Virovaca učlanilo se u društvo. Izabran je Radni odbor kojemu je na čelo stao ravnajući učitelj Dragutin Prstec. Prvi tajnik i blagajnik bio je Guldenbrein, a drugi učitelj Stjepan Gaščić. Odbornici su bili bravar Fabijan Podravec, brijač Petar Vuković, kolar Stjepan Kucel, trgovac Vjekoslav Janeš, postolar Stanislav Glorevsky, kovač Vilim Šegre, te seljaci Mijo Grivić i Ivan Ferenčić.⁷⁶ Ta se organizacija vrlo lijepo razvijala, a tajnik povjerenstva i 1925. godine bio je Guldenbrein. On je 1925. uspio učlaniti u Radišinu organizaciju 22 člana i poslati središnjici u Zagreb 588 dinara te je Virje bilo pohvaljeno među nekoliko drugih mjesta kao najbolje.⁷⁷ Godine 1926. virovska je organizacija svrstana među deset najboljih u zemlji, a Dragutin Prstec kao predsjednik i Franjo Guldenbrein kao tajnik radili su vrlo marljivo na prikupljanju članarine.⁷⁸ Virovci su vrlo rado kupovali Radišine kalendare i za tu su svrhu u ožujku 1926. poslali središnjici 502 dinara.⁷⁹ Krajem te godine Guldenbrein je središnjici poslao 528 dinara, ponudivši da će u Virju, u svojoj trgovini, preuzeti i prodaju Radišinih reklamnih šibica od čije je prodaje određen postotak bio namijenjen gradnji Radišina zakladnog doma.⁸⁰

Poslije glavnu riječ preuzima trgovac Franjo Pećar koji je bio član Glavnog odbora Hrvatskog radiše u Zagrebu od 1930. pa sve do 1937. godine. Njegov je glavni suradnik bio upravitelj šegrtske škole u Virju, Izidor Tot.⁸¹ Čini se da je u tom razdoblju rad bio ograničen jer je organizacija u jesen 1932. imala samo 18 članova.⁸² Tijekom 1932. godine vlasnik virovskega paromlina Matija Peršić kupio je Radišinu pepeljaru pa se može pretpostaviti da je u mlinu zapošljavao i pitomce Hrvatskog radiše. U virovske zavičajnoj zbirci čuva se i jedna značka Hrvatskog radiše.⁸³

Godine 1935. organizacija se nanovo osniva, što znači da je kriza svojim ubitačnim djelovanjem na seljaštvo dovela do toga da su članovi prestali plaćati članarinu, pa se organizacija bila ugasila.⁸⁴

⁷¹ *Hrvatski radiša*, 15, 1. VIII. 1925., 134.

⁷² *Hrvatski radiša*, 17, 1. IX. 1929.

⁷³ *Radiša*, 17, 10. X 1920. - korice.

⁷⁴ *Radiša*, 1922., br. 14, 25.

⁷⁵ *Radiša*, 1922., br. 20, 9.

⁷⁶ *Radiša*, 1922., br. 23, 6.

⁷⁷ *Hrvatski radiša*, 22, 15. XI. 1925., 176.

⁷⁸ *Kalendar Hrvatskog radiše za 1928. godinu*, 129.

⁷⁹ *Hrvatski radiša*, 5, 1. III. 1926., 540.

⁸⁰ *Hrvatski radiša*, 22, 15. XI. 1926, 176. Treba napomenuti da je Radiši ideju za takve prodaje dao dr. Rudolf Horvat koji je bio i član Kluba ćirilometodskih zidara pa je 1907. i 1908. vodio kino toga kluba kojim su se uzdržavale hrvatske škole u Istri i Gradišću.

⁸¹ *Hrvatski radiša*, 7, 1. IV. 1931., 143. te M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Povijest Hrvatskog radiše.

⁸² *Hrvatski radiša*, 18, 15. IX. 1932., 18.

⁸³ Martin MATIŠIN, *Medalje i značke u Virju*, Virje.

⁸⁴ *Hrvatski radiša*, 3, 20. III. 1935., 34.

Virovska organizacija Hrvatskog radiše ponovno se spominje 1942. kada je u Virje preko Hrvatskog radiše došlo mnogo dječaka izbjeglica iz Udbine i Like, koji su dani u nauk kod virovskih obrtnika. Tim humanim poslom bavio se Dragutin Podravec.⁸⁵ U *Hrvatskom radiši* je 1943. objavljen poseban članak o Virju kao jednom od najnaprednijih hrvatskih sela koje ima 8000 stanovnika i tri kilometra ulica, odnosno u cijeloj općini 14.000 stanovnika. Autor toga napisa nije naveden, ali mislim da ga je napisao netko iz Virovskih konaka jer se spominju imena pojedinih sela.⁸⁶

U Pittsburghu je 6. svibnja 1929. godine umro Mijo Gjurišević rodnom iz Hampovice, a prigodom njegova pokopa u Americi prikupljen je za Radišu određen iznos.⁸⁷

U **Molvama** je Radišina organizacija postojala i prije studenoga 1926. kada je župnik Kovačić osnovao novi Radni odbor.⁸⁸

HRVATSKI RADIŠA NA LUDBREŠKOM PODRUČJU

Josip Orlić prikupio je 1922. godine u **Velikom Bukovcu** 880 kruna za Radišu.⁸⁹

Ludbreško je područje uvijek bilo prenaseljeno, zbog toga je tamo bilo mnogo zainteresiranih za rad Hrvatskog radiše. Neki su posredstvom Radiše otišli i u inozemstvo. Anton Geč, rodnom iz Slokovca, javio je 1930. godine da je, zahvaljujući Radiši, izučio zubotehničarsku struku u Isnyju u Bavarskoj i dobio posao u skijaškom centru u Garmischu, gdje su prekrasne planine, stoga će tamo ostati još neko vrijeme.⁹⁰

Tijekom 1937. i 1938. Radišine organizacije u Ludbregu i Malom Bukovcu bile su posebno pohvaljene.⁹¹

U **Martijancu** je također postojala organizacija Hrvatskog radiše, a 1938. godine osnovano je novo povjerenstvo koje je vodio Fran Lončar. Prvi zamjenik bio mu je Stjepan Hrastić, a drugi Izidor Čeh.⁹²

U **Rasinji** je 1929. povjerenik bio postolar Franjo Sirovec.⁹³ Sačuvan je izvještaj referenta središnjice koji je primao nove pitomce jer je središnjica vodila kartoteku za svakog pitomca, bilježeci i razloge primanja. Zabilježeno je: "Mirko Laboš, 16 g. star iz Rasinje, kotar Ludbreg. Došao je sam. "Nas ima 7 braće" - pripovijeda Mirko, "a samo ral i pol zemlje. Pa šta ćemo svi kod kuće, kad ne možemo živjeti. Umro nam je otac, i prilike se tako još pogoršale. Ja sam čuo za Hrvatskog radišu i evo sam došao, da me namjestite". Tako je Mirko kratko i jasno ocrtao svoje prilike. On je svjestan da mora od kuće i da ide voljom u svijet."⁹⁴

⁸⁵ *Hrvatski radiša*, 18, 1. X. 1942., 4.

⁸⁶ *Hrvatski radiša*, 15, 1. VIII. 1943., 6.

⁸⁷ *Hrvatski radiša*, 12, 15. VI. 1929., 199.

⁸⁸ *Hrvatski radiša*, 22, 15. XI. 1926., 176.

⁸⁹ *Hrvatski radiša*, 1922., br. 18, 12.

⁹⁰ *Hrvatski radiša*, 11, 1. VI. 1930., 214.

⁹¹ *Hrvatski radiša*, 3, 28. III. 1938., 35.

⁹² *Hrvatski radiša*, 5, 27. V. 1938., 80.

⁹³ *Hrvatski radiša*, 18, 15. IX. 1929., 293.

⁹⁴ *Hrvatski radiša*, 11, 1. VI. 1929., 174. - Iz prijemnog ureda.

STATISTIČKI PODACI O RADIŠINIM PITOMCIMA

Arhiva i cjelokupna dokumentacija Hrvatskog radiše uništena je 1945. godine. Vlast nove socijalističke Jugoslavije smatrala je Radišu neprijateljskim društvom, i to zbog njegovog rada tijekom Drugoga svjetskog rata kada su mnogi članovi preuzeli vođenje židovskih i srpskih trgovina. No, vlast je zaboravila da je Hrvatski radiša spasio tisuće i tisuće mladića iz krajnje bijede na selu te ih pretvorio u radine ljude, korisne društvu. Zla sjećanja nadvladala su dobra.

Čini se da ni sam Radiša do 1925. godine nije imao dobro vođenu evidenciju o smještaju djece kao naučnika u obrte i trgovine. Naime, i ogranci su imali pravo samostalno smještati djecu u nauk, pa imena te djece nisu prolazila kroz pismohranu središnjice u Zagrebu. Statistika se počela stručno voditi 1925. kada ju je preuzeo istaknuti statističar Arthur Benko Grado, rodom iz Peteranca, koji je evidenciju učinio kvalitetnom. Međutim, teška financijska situacija u koju je zapalo Društvo tijekom velike svjetske krize zbog gradnje domova i zadržavanja svoje osnovne aktivnosti na prijašnjoj razini, dovela je do otpuštanja upravo onih zaposlenika središnjice koji su vodili evidenciju. Statistički se podaci opet nisu objavljivali od listopada 1938. do kraja 1939. godine, premda nisam uspjela utvrditi razlog tog prekida. Možda je razlog bilo to što je Hrvatski radiša imao obavezu prema vodstvu HSS-a da zapošljava i djecu u poljoprivredi, a broj takve djece nije bio velik i mnoga su tražila premještaj kada su vidjela kako je rad u poljoprivredi težak, pogotovo stoga što su ih uzimali u nauk oni koji nisu imali dovoljno radne snage ili dovoljno novca da ih plate. Stoga ovaj pregled, koji smo radili vađenjem podataka iz onoga što je objavio list *Hrvatski radiša*, ne može biti cjelovit. No, ipak je važan jer pokazuje da aktivnost Hrvatskog radiše na podravskom području nije bila mala te da je vrijedna i spomena i trajnog sjećanja u povijesti Podravine.

Godine 1935., kada se Društvo opet oporavilo, imamo statističke podatke o tome koliko je djece iz kojeg kraja namješteno, ali samo sumarno. Pokraj toga nigdje nije navedeno što se podrazumijeva pod pojmom Podravina.

Preko Hrvatskog radiše od 1903. do 1945. godine smješteno je u nauk više od 23.000 djece. Za Podravinu sumarne podatke imamo samo za razdoblje od 1937. do 1940. godine. Godine 1937. smješteno je 25 od ponuđenih 50 dječaka, a 1938. od 83 ponuđena mladića njih 25. Tijekom 1939. smješteno je 25 od 28 mladića, a 1940. njih 33 od 45 prijavljenih.⁹⁵ Ti podaci upućuju na zaključak da se u vrijeme Banovine Hrvatske počelo shvaćati da Podravina nije baš bogata i da treba i njoj pomagati kao i drugim krajevima te selekciju vršiti na osnovi talenta, a ne ograničiti kvotu Radišinih pitomaca na 25. Nažalost, statistika nam do 1942. daje samo podatke o djeci koja su uzimana s podravskoga područja. Radišini pitomci koji su s drugih područja dolazili u Podravinu, nisu u ovoj statistici iskazani, osim nekoliko primjera. Osim toga, smatram da je više strane djece primljeno u nauk, nego što je domaće poslano izvan koprivničkoga područja. To su djeca zaostala nakon zbrinjavanja iz Istre i Hercegovine tijekom Prvoga svjetskog rata, koja su ostala nakon rata zato što su bili bez roditelja ili iz Istre koja je potpala pod Italiju. Tijekom Drugoga svjetskog rata Ministarstvo društvene skrbi slalo je djecu u Podravinu i uz pomoć Hrvatskog radiše smještalo ih u nauk. No, očito se to radilo mimo središnjice Hrvatskog radiše, koja je vodila statističke podatke, pa je zabilježeno samo nekoliko primjera takva zbrinjavanja. Da je toga bilo više, pokazuje istraživački rad Milana Marušića o evakuaciji udbinske djece 1942. godine. Riječ je o djeci koju su roditelji odveli iz Doma za gluhojeme u

⁹⁵ Hrvatski radiša, 3, 28. III. 1938., 37; Kalendar Hrvatskog radiše za 1940., 167 i 168; Godišnjak Hrvatskog radiše iz 1941., 161; Godišnjak Hrvatskog radiše za 1942., 154.

Zagrebu na područje Bjelovara, Koprivnice, Peteranca, Hlebina, Drnja, Sigeca, Đelekovca, Gole, Đurđevca, Virja, Novigrada Podravskog i Pitomače, a koja su do Zagreba prebačena avionima.⁹⁶

No, podaci kojima raspolažemo i koji su izvučeni iz mnogo brojeva *Hrvatskog radiše*, potvrđuju da je Radišinih pitomaca, domaćih sinova, bilo mnogo. Mnogi od njih, navedeni u tablici 1 i 2, postali su utjecajni u svom kraju, u gospodarstvu Hrvatske, a nekoliko osoba i u politici. Biografije pitomaca svakako bi bile važne, ali te podatke mogli bi dati samo oni Radišini pitomci koji su još živi jer, kao što sam već navela, gotovo cjelokupna dokumentacija toga dobrotvornog, prosvjetnog, ali i gospodarskog društva bespovratno je uništena. Treba istaknuti da je vrlo malo mladića zapošljavano drugi put, što znači da se većina dobro snašla kod svoga majstora koji ih je upućivao u obrt ili trgovinu. Mladiće iz nekih pasivnih krajeva, iako su prošli sve ispite Stanice za izbor zvanja u Zagrebu, trebalo je smještati u nauk više puta, i to zbog slabe prilagodbe ili nekih drugih razloga. Kod Podravaca toga nije bilo. Ora et labora, odnosno parole "Radiši i Bog pomaže" i mnogi drugi savjeti ponukali su većinu tih mladića da izdrže u naukovanju, ma kako teško ono bilo.

TABLICA 1: PREGLED NAUČNIKA (ŠEGRTA) NAMJEŠTENIH IZ PODRAVINE OD 1925. DO 1944. PREKO HRVATSKOG RADIŠE*

Godina	Ime i prezime	Mjesto rođenja	Struka roditelja	Struka
1925.	Franjo Kanižaj	Đelekovec	ratar	stolar, inozemstvo
1925.	Oto Lesar	Đelekovec	ratar	strojar, Beč, inozemstvo
1926.	Ivan Baligač	Gola	ratar	slastičar
1927.	Milan Nežić	Koprivnica	ratar	brijač
1928.	Jakob Kolar	Virovski Konaci	ratar	limar
1928.	Leon Sebastian	Gola	ratar	strojobravar - limar
1928.	Franjo Santovac	Martijanec	ratar	krojač
1928.	Tomo Šipek	Kloštar	ratar	strojobravar
1928.	Franjo Tot	Ždala	ratar	slastičar
1928.	Dobo Tiburcije	Legrad	radnik	brijač
1929.	Stjepan Dobrovoljec	Virje	-	elektrotehnika, inozemstvo
1929.	Antun Paurović	Čepelovec	ratar	mehaničar
1929.	Ladislav Bokor	Legrad	ratar	stolar
1929.	Petar Mihaldinec	Ždala	ratar	krojač
1929.	Pavao Mraz	Hlebine	ratar	trgovac
1929.	Ivan Fabjanec	Legrad	ratar	brijač
1929.	Josip Kolar	Legrad	ratar	bravar
1929.	Ivan Vidaković	Legrad	radnik	trgovac
1929.	Franjo Katona	Legrad	sluga	brijač
1929.	Mijo Ivančan	Molve	ratar	krojač
1929.	Vuk Rumić	Rasinja	služavka	trgovac
1929.	Slavko Jadanić	Sigetec	ratar	stolar
1929.	Rudolf Rešetar	Pitomača	ratar	stolar
1929.	Marko Smrček	Pitomača	ratar	postolar
1929.	Stjepan Valinger	Pitomača	ekonom	brijač
1929.	Jakov Prović	Pitomača	ratar	zlatar
1929.	Vjekoslav Šantek	Pitomača	ratar	mehaničar

⁹⁶ Milan MARUŠIĆ, "Hrvatski zrakoplovi evakuirali udbinsku djecu ujesen 1942." Hrvatski iseljenički zbornik 1998., Zagreb 1998., 288 - 289 i 290 - 291. Ova djeca su bila do 12 godina starosti, a starija su već bila u spomenutim mjestima, pa se može pretpostaviti da su mnoga išla u nauk jer nikakva imetka nisu imali, pa je obrtničko zanimanje bilo jedino koje im je moglo dati kruh u ruke.

1929.	Mijo Špoljar	Ždala	ratar	medičar
IX. 1929.	Martin Gašparec	Prugovac	ratar	konobar
1929.	Slavko Jadanić	Sigetec	ratar	trgovac
XI. 1929.	Vjekoslav Lovreković	Pitomača	ratar	strojar
XII. 1929.	Ivan Kukavica	Pitomača	ratar	urar
II. 1930.	Nikola Giba	Pitomača	ratar	postolar
II. 1930.	Dragutin Horvat	Koprivnica	kovač	stolar
II. 1930.	Kazimir Tambolaš	Pitomača	ratar	kovač
III. 1930.	Mate Cvetković	Šemovci	ratar	trgovac
IV. 1930.	Tomo Cimerman	Kloštar Podravski	ratar	krojač
IV. 1930.	Franjo Medjimurec	Hlebine	ratar	brijač
IV. 1930.	Stjepan Zdenjak	Lepavina	željezničar	stolar
V. 1930.	Ivo Begović	Pitomača	ratar	slastičar
VI. 1930.	Filip Cesar	Suha Katalena	ratar	stolar
VI. 1930.	Tomo Deždek	Legrad	ratar	brijač
VI. 1930.	Mate Herent	Kladare (Đurdevac)	ratar	stolar
VI. 1930.	August Mrkvar	Suha Katalena	ratar	brijač
VI. 1930.	Stjepan Prlog	Koprivnica	sluga	krojač
VII. 1930.	Ladislav Madjarić	Legrad	brijač	slastičar
VII. 1930.	Antun Novak	Gornja Dubrava	ratar	trgovac
VII. 1930.	Đuro Matoničkin	Virje	pomorac	strojograditelj, inozemstvo
VIII. 1930.	Slavko Božo	Črešnjevica	ratar	kovač
VIII. 1930.	Božidar Crnec	Pitomača	postolar	pismoslikar
VIII. 1930.	Mijo Haberman	Legrad	ratar	krojač
VIII. 1930.	Dragutin Jakupek	Legrad	ratar	brijač
VIII. 1930.	Julije Kiš	Legrad	krojač	mesar
IX. 1930.	Blaž Premec	Gotalovo	ratar	trgovac
IX. 1930.	Franjo Blaga	Ferdinandovac	učitelj	električar, inozemstvo
II. 1931.	Josip Jušta	Ferdinandovac	ratar	kovač
II. 1931.	Jakob Melinčević	Čepelovac	ratar	postolar
III. 1931.	Ivan Jakupek	Legrad	ratar	brijač
III. 1931.	Nemesije Nemeć	Dubovica (Ludbreg)	ratar	trgovac
IV. 1931.	Aleksa Vinko	Kloštar	ratar	kolar
IV. 1931.	Ivan Čordašev	Ferdinandovac	ratar	krojač
IV. 1931.	Viktor Gašparić	Selnik (Ludbreg)	ratar	krojač
V. 1931.	Andrija Čordašev	Ferdinandovac	ratar	krojač
VI. 1931.	Slavko Rajber	Hlebine	ratar	bravar
IX. 1931.	Antun Grgačić	Pitomača	ratar	mesar
IX. 1931.	Matija Terzić	Čepelovac	ratar	dimnjačar
X. 1931.	Vid Crnec	Pitomača	ratar	brijač
X. 1931.	Franjo Ujlaki	D. Dubrave	ratar	trgovac
XI. 1931.	Stjepan Halas	Budrovac	ratar	postolar
XI. 1931.	Vilim Jambrešić	Slanje (Ludbreg)	ratar	trgovac
I. 1932.	Marko Marušić	Čepelovec	ratar	trgovac
I. 1932.	Jakob Vadla	Legrad	ratar	brijač
II. 1932.	Luka Maletić	Ferdinandovac	ratar	krojač
III. 1932.	Jakov Kolar	Virje	ratar	limar
III. 1932.	Ivan Lojen	Gola	ratar	krojač
IV. 1932.	Slavko Domitrović	Hlebine	ratar	brijač
IV. 1932.	Zvonko Kukec	Globočec (**Ludbreg)	postolar	brijač
IV. 1932.	Antun Magdić	Mičetinac	ratar	postolar
IV. 1932.	Tomo Pavlešić	Čepelovec	ratar	trgovac
IV. 1932.	Djuro Rendić	Globočec	ratar	dimnjačar
V. 1932.	Ivan Domitrović	Rasinja	ratar	postolar
VI. 1932.	Josip Ferenčak	Subotica Selo (**Ludbreg)	ratar	kovač

VII. 1932. Nikola Giba	Pitomača	ratar	stolar
VII. 1932. Ivan Šoš	Virje	bravar	bravar
VIII. 1932. Ljudevit Šomodji	Legrad	svirač	mesar
X. 1932. Josip Bardić	Sigetec	zidar	tkalac
X. 1932. Vid Jazvec	Koprivnica	radnik	krojač
XII. 1932. Matija Bukovčan	Novigrad Podravski	radnik	bojadisar
XII. 1932. Petar Martinović	Virje	trgovac	trgovac
XII. 1932. Franjo Trgovčić	Legrad	ratar	postolar
VII. 1934. Vlado Grabarić	Ludbreg	ratar	brijač
VII. 1934. Vid Latina	Dobovica (Ludbreg)	nadničar	dimnjačar
VII. 1934. Slavko Molvarec	Ferdinandovac	ratar	limar
VII. 1934. Franjo Pigac	Peteranec	ratar	pekar
VII. 1934. Josip Posavec	Imbriovec	ratar	krojač
VII. 1934. Ivo Smrček	Pitomača	ratar	klobučar
VIII. 1934. Franjo Petrušanec	Ludbreg	ratar	kovač
VIII. 1934. Ivan Sačer	Ludbreg	ratar	stolar
IX. 1934. Mate Rončević	Kalinovac	ratar	trgovac
X. 1934. Ivan Hladnić	Globočec (Ludbreg)	ratar	trgovac
X. 1934. Đuro Sokač	Đurđevac	ratar	strojobravar
X. 1934. Stjepan Zubić	Čepelovac	ratar	trgovac
XII. 1934. Rudolf Medjimorec	Kutnjak (Ludbreg)	ratar	trgovac
I. 1935. Stjepan Balaško	Kunovac	ratar	staklar
II. 1935. Tomo Blažić	Globočec	ratar	trgovac
II. 1935. Josip Čelik	Repaš	ratar	krojač
II. 1935. Ivan Kukec	Ferdinandovac	ratar	izrađivač glazbala
II. 1935. Ivan Mihalović	Pitomača	ratar	urar
III. 1935. Vjekoslav Crnec	Pitomača	postolar	trgovac
III. 1935. Antun Krčmar	Selnica, Ludbreg	ratar	postolar
III. 1935. Nemesije Nemeč	Dubovica, Ludbreg	ratar	trgovac
V. 1935. Stjepan Horvat	Ferdinandovac	ratar	kovač
V. 1935. Marijan Široki	Drnje	trgovac	trgovac
V. 1935. Filip Škudar	Kozarevac (**Kloštar)	ratar	mesar
VI. 1935. Ivan Gaži	Peteranec	ratar	mesar
VI. 1935. Ivan Petrović	Peteranec	ratar	trgovac
VI. 1935. Đuro Podravec	Virje	ratar	trgovac
VII. 1935. Valent Friščić	Imbriovec, Koprivnica	ratar	konobar
VII. 1935. Mirko Vitez	Većeslavec (**Koprivnica)	ratar	trgovac
VIII. 1935. Martin Domović	Kloštar	ratar	kolar
IX. 1935. Djuro Gvozdanović	Botinovec (**Koprivnica)	ratar	konobar
IX. 1935. Ivan Pavliš	Budančevica (*Kloštar)	ratar	bravar
X. 1935. Andrija Bogadi	Jagnjedovac	ratar	slastičar (**Drnje)
X. 1935. Mate Mavrović	Sesvete, Đurđevac	ratar	trgovac (**Sesvete)
XI. 1935. Franjo Kolar	Ferdinandovac	radnik	limar
XII. 1935. Marijan Vargović	Botovo	ratar	krznar (**Drnje)
I. 1936. Ivan Mihoković	Pitomača	tesar	pekar
IV. 1936. Ivan Kovaček	Novigrad Podravski	ratar	trgovac
V. 1936. Rudolf Hegeduš	Imbriovec	ratar	konobar (**škola Legrad)
V. 1936. Franjo Kolesar	Torčec	ratar	trgovac (**Drnje)
VI. 1936. Ivan Štefanić	Sesvete Podravske	lugar	postolar (**Kloštar)
VII. 1936. Vinko Horvat	Hrženica	ratar	postolar (**Ludbreg)
VII. 1936. Ivan Horvatić	Legrad	ratar	konobar (**Legrad)
VII. 1936. Dragutin Jakopčin	Dubrovica	ratar	postolar (**V. Bukovac)
VII. 1936. Tomo Kolar	Dubrovica	ratar	remenar (**V. Bukovac)
VII. 1936. Ivan Španić	Grabrovnica	ratar	kolar (**Pitomača)
IX. 1936. Stjepan Habijanec	Kozarevac	trgovac	trgovac (**Kloštar)

II. 1937.	Aleksandar Medjimorec	Kutnjak, (Ludbreg)	ratar	konobar (**M. Bukovac)
II. 1937.	Jeronim Prukijaš	Kutnjak	ratar	brijač (**M. Bukovac)
IV. 1937.	Željko Horvat	Koprivnica	postolar	trgovac
IV. 1937.	Ivan Kozjak	Pitomača	ratar	stolar (**Pitomača)
IV. 1937.	Milan Nadj	Ferdinandovac	trgovac	klobučar (**Ferdinandovac)
V. 1937.	Josip Čikvar	Pitomača	stolar	remenar
VII. 1937.	Martin Berta	Virje	ratar	bravar (**Virje)
VII. 1937.	Josip Grandja	Legrad	zidar	postolar (**škola Legrad)
VII. 1937.	Eduard Petričević	Gola	ratar	pečar (**Gola)
VIII. 1937.	Ivan Kežman	Slanje, Ludbreg	ratar	postolar (**Martijanec)
VIII. 1937.	Josip Kežman	Slanje	ratar	mesar (**Martijanec)
VIII. 1937.	Josip Miholić	Cvetkovec, Ludbreg	ratar	krojač (**Rasinja)
IX. 1938.	Slavko Androlić	Đelekovec	ratar	trgovac (**Drnje)
IX. 1938.	Milan Janeković	Imbriovac	ratar	mesar (**Drnje)
X. 1938.	Josip Varović	Drnje - Borovo	ratar	kožar (**Drnje).
XI. 1939.	Josip Petrošanec	Sv. Djurdj, Ludbreg	ratar	tokar (**Sv. Djurdj)
XI. 1939.	Ivan Gudlin	Koprivnica	radnik	trgovac (**Koprivnica)
XII. 1939.	Zvonko Podunajec	Pitomača	gostioničar	trgovac (**Pitomača)
XII. 1939.	Ivan Skupnjak	Slokovec, Ludbreg	ratar	krznar (**Ludbreg)
III. 1940.	Slavko Jantol	Struga, Ludbreg	kućanica	postolar (**Sv. Djurdj)
IV. 1940.	Dragutin Maltarić	Imbriovec	služavka	trgovac (*Legrad)
V. 1940.	Rudolf Friščić	Imbriovec 102	ratar	trg. mješ. robe (**Legrad)
VI. 1940.	Slavko Bušetičan		ratar	poljodjelac (**Đurđevac)
VI. 1940.	Vladimir Runjak	Mučna Reka	ratar	postolar (**Koprivnica)
VI. 1940.	Đuro Trfiček	Hlebine	bravar	trg. špeceraja (**Zagreb)
VII. 1940.	Josip Čular	Đurđevac	ratar	krojač (**Đurđevac)
VIII. 1940.	Dragutin Ortavec	Starigrad	ratar	licitar (**Koprivnica)
IX. 1940.	Blaž Matković	Podravska Selnica	ratar	vrtlar (**Mali Buk)
X. 1940.	Milan Vidaković	Legrad	kućanica	drvorezbar (**Legrad)
XI. 1940.	Vinko Turek	Struga, Ludbreg	ratar	krojač (**Sv. Djurdj)
XII. 1940.	Stjepan Vrban	Mali Bukovac	ratar	stolar (**M. Bukovac)
III. 1941.	Josip Simčić	Koprivnica	podvornik	stolar (**Zagreb)
VII. 1941.	Stjepan Horvat		ratar	trgovac špecerajem i kolonijalnom robom (**Hlebine)
XI. 1941.	Rajko Kosir	Poljanec, (Ludbreg)		ratar (**Bata u Borovu)
XI. 1941.	Zvonimir Melić	Virje		pekar (u Bati***)
XI. 1941.	Jeronim Štiglec	Struga, Ludbreg		ratar (u Bati***) (*Sv. Djurdj)
XI. 1941.	Vjekoslav Pokec	Virje		medičar (u Bati ***)
XII. 1941.	Zvonimir Pšeničnjak	Velika Mučna	rudar	stolar (**Koprivnica)
II. 1942.	Franjo Ivančić	Novo Selo, Ludbreg	ratar	bačvar (**M. Bukovec)
IV. 1942.	Josip Čular	Đurđevac	ratar	trgovac (**Đurđevac)
IV. 1942.	Franjo Ivančić	Novo Selo, (Ludbreg)	ratar	pletač (**Ludbreg)
IV. 1942.	Florijan Bačani	Ludbreški Karlovac	ratar	klobučar (**Ludbreg)
V. 1942.	Dinko Čubretović	Sokolovac	rudar	činovnik, pletač (**Koprivnica)
V. 1942.	Franjo Turak	Struge, (Ludbreg)	ratar	klobučar (**St. Gjurg)
V. 1942.	Mato Jadanac	Hlebine	ratar	klobučar (**Koprivnica)
V. 1942.	Šimun Kovaček	Kapela Podr. (Ludbreg)	ratar	postolar (**Ludbreg)
V. 1942.	Franjo Maltarić	Imbriovec, Koprivnica	ratar	klobučar (**Koprivnica)
1942.	Antun Antunović	Đurđevac		klesar, (**Ignje Webera u Indiji u Srijemu)
1942.	Juro Rosandić	iz Podlapca		(**namješten u Virju kod kovača Martina Macerovića)

1942.	Srećko Šimunović	iz Struge kod Dvora		(***namješten kod stolara Ivana Subotičanca u Virju)
1942.	Josip Kovačević	iz Frtljevaca kod Požege		(***namješten kod Mate Ujčića, kovača u Đurdevcu)
1942.	Ivan Kolar	iz Zadra		(***namješten kod Antuna Bešenića, remenara u Virju)
1942.	Rasim Djelivić	iz Krušćice k. Travnika		(***namješten kod Lovre Žutike, seljaka iz Molva)
VII. 1942.	Antun Antunović	Đurđevac	klesar	(***Ministarstvo udružbe)
VII. 1942.	Ivan Blažetić	Đelekovec	ratar	krojač, (**Koprivnica)
VIII. 1942.	Ivan Bzik	Koprivnica	stolar	(**Koprivnica)
VIII. 1942.	Branko Moder	Stari Grad	zidar	bravar (**Koprivnica)
IX. 1942.	Franjo Ivančić	Novoselo, Ludbreg	ratar	trgovac (**M. Bukovec)
X. 1942.	Djuro Plašč	Đurđevac	dimnjačar	(**Min. udružbe)
I. 1943.	Antun Katalenić	Ivančec, Ludbreg	ratar	soboslikar (**Ludbreg)
II. 1943.	Bogoljub Vranek	Pitomača	-	soboslikar, (**Pitomača)
II. 1943.	Branko Kotarac	Hlebine	-	krojač, (**G. Kotarac)
III. 1943.	Franjo Margin	Đelekovec	ratar	užar (**Koprivnica)
III. 1943.	Antun Katalenić	Ivančec, Ludbreg	-	konobar (**Ludbreg)
V. 1943.	Ljudevit Popi	Gola	ratar	kovač (**Koprivnica)
VI. 1943.	Zlatko Benotić	Koprivnica	tipograf	trgovac (**Zagreb)
VII. 1943.	Ivan Farkašić	Drnje	ratar	kolar, (**Koprivnica)
VIII. 1943.	Bogoljub Vranek	Pitomača	-	postolar (**Pitomača)
II. 1944.	Ivan Kovačić	Đurđevac	radnik	postolar

Izvađeno iz Hrvatskog radiše od 1930. do 1944.; ** Preko kojeg povjerenstva ili radnog odbora namješten u obrt ili trgovinu; *** u kojoj je tvrtki zaposlen

TABLICA 2: RADIŠINI POMOĆNICI S PODRAVSKOGA PODRUČJA OD 1929. DO 1944.*

Godina osposobljenja	Ime i prezime	Mjesto rođenja	Očevo zanimanje	Zanat
XI. 1929.	Josip Pobi	Gola	ratar	postolar
I. 1930.	Mirko Rontić	Legrad	radnik	krojač
I. 1930.	Stjepan Špoljar	Gola	ratar	trgovac
II. 1930.	Ivan Baligač	Gola	tvorničar	slastičar
III. 1930.	Josip Bogadi	Koprivnica	tesar	trgovac
IV. 1930.	Jakov Kralj	Ferdinandovac	ratar	krojač
V. 1930.	Julijo Kovačić	Priles	ratar	trgovac
V. 1930.	Gabor Hažek	Hrženica	ratar	vrtlar
VI. 1930.	Mijo Paviček	Miholjanac	ratar	limar
VI. 1930.	Franjo Cesar	Katalena	ratar	postolar
VI. 1930.	Mijo Koščak	Gola	ratar	medičar
IX. 1930.	Vinko Gal	Gola	ratar	trgovac
IX. 1930.	Josip Horvat	Koprivnica	kovač	postolar
X. 1930.	Rudolf Behme	Koprivnica	činovnik	trgovac
X. 1930.	Franjo Volarić	Ždala	ratar	slastičar
XII. 1930.	Peter Petak	Triles (Ludbreg)	ratar	trgovac
I. 1931.	Tomo Ban	Prugovac	ratar	trgovac
V. 1931.	Pavao Gabrić	Katalena	ratar	postolar
V. 1931.	Josip Han	Sokolovac	ratar	krojač

V. 1931.	Andrija Katalinić	Selnik (Ludbreg)	ratar	brijač
VII. 1934.	Tomo Deždek	Legrad	ratar	brijač
VII. 1934.	Ladislav Madjarić	Legrad	brijač	slastičar
VII. 1934.	Antun Novak	Dubrava	ratar	trgovac
VIII. 1934.	Božidar Crnc	Pitomača	postolar	pismoslikar
IX. 1934.	Antun Grgačić	Pitomača	-	mesar
IX. 1934.	Stjepan Krušelj	Struga (Ludbreg)	-	postolar
X. 1934.	Franjo Ujlaki	D. Dubrava	trgovac	trgovac
XI. 1934.	Vilim Jambrešić	Slanje	ratar	trgovac
II. 1935.	Djuro Jušta	Ferdinandovac	ratar	kovač
II. 1935.	Josip Mikec	Virje	ratar	trgovac
IV. 1935.	Tomo Pavlešić	Čepelovec	ratar	trgovac
IV. 1935.	Ivan Vidaković	Legrad	ratar	limar
V. 1935.	Đuro Brodarić	Selnica, Ludbreg	ratar	brijač (** V. Bukovac)
V. 1935.	Ivan Presečan	Dinjevac, (Kloštar)	ratar	tokar
VI. 1935.	Andrija Čordašev	Ferdinandovac	ratar	kovač
VI. 1935.	Slavko Rajber	Hlebine	ratar	trgovac
VI. 1935.	Franjo Trgovčić	Legrad	ratar	postolar
VIII. 1935.	Vinko Šanteković	Dinjevac (**Kloštar)	ratar	krojač
IX. 1935.	Matija Treljić	Čepelovec	ratar	dimnjačar (** O. škola Čepelovac)
X. 1935.	Josip Bardić	Sigetec	zidar	tkalac (**Drnje)
X. 1935.	Vid Crnc	Pitomača	ratar	brijač
III. 1936.	Valent Đuzrđa	Selnica, Ludbreg	zidar	kovač (** škola Selnica)
III. 1936.	Đuro Mađerić	Kladare, Đurđevac	ratar	stolar (**Pitomača)
III. 1936.	Petar Martinović	Virje	trgovac	trgovac (**Virje)
V. 1936.	Josip Veličan	Kladare	ratar	urur (** Đurđevac)
VI. 1936.	Ivan Domitrović	Rasinja	ratar	kolar (**Osnovna škola Rasinja)
VI. 1936.	Nikola Giba	Đurđevac	ratar	stolar
VIII. 1936.	Martin Lovrak	Dinjevac	ratar	krojač (**Osnovna škola Dinjevac)
IX. 1936.	Ivan Zlatec	Prugovac	ratar	soboslikar
X. 1936.	Vid Jazvec	Koprivnica	radnik	krojač (**Koprivnica)
V. 1937.	Ignac Pintarić	Drnje	ratar	stolar (**Drnje)
VI. 1937.	Franjo Herceg Peščenik	Koprivnica	postolar	trgovac
VI. 1937.	Vinko Posavec - Horvat	Imbriovec, Koprivnica	ratar	postolar (**Drnje)
X. 1938.	Mate Rončević	Kalinovac	ratar	trgovac (**Đurđevac)
XI. 1939.	Franjo Kolar	Jelačićevo	ratar	limar
XII. 1939.	Ivan Varović	Botovo	ratar	krznar (**Drnje)
IV. 1940.	Ivan Koliak	Pitomača	ratar	stolar (**Pitomača)
VI. 1940.	Franjo Kolesar	Torčec	ratar	trgovac (**Drnje)
VI. 1940.	Ivan Štefanić	Sesvete, Đurđevac	lugar	postolar (**Kloštar)
VII. 1940.	Dragutin Jakopčin	Dubovica, Ludbreg	ratar	postolar (**V. Bukovec)
VII. 1940.	Tomo Kolar	Dubovica, Ludbreg	ratar	remenar (**V. Bukovec)
VII. 1940.	Ivan Španić	Grabrovnica, Đurđevac	ratar	kolar (**Pitomača)
VII. 1940.	Josip Vuk	Ferdinandovac	ratar	tapetar (**Ferdinandovac)
VIII. 1940.	Martin Berta		ratar	trgovac (**Virje)
IX. 1940.	Đuro Palošija	Đurđevac	ratar	kovač (**Đurđevac)
II. 1941.	Jeronim Prukijaš	Kutnjak, Ludbreg	ratar	brijač (**V. Bukovac)
IV. 1941.	Milan Nadj	Ferdinandovac	trgovac	klobučar (**Ferdinandovac)
V. 1941.	Željko Horvat	Koprivnica	postolar	trgovac (**Koprivnica)
V. 1941.	Đuro Vuljak	Đelekovec	ratar	zlatar (**Drnje)
VI. 1941.	Vjekoslav Novoselec	Selnica (Ludbreg)	ratar	poljoprivreda (**M. Bukovec)

VI. 1941.	Eduard Petričević	Gola	služavka	pećar (**Gola)
VIII. 1941.	Drago Bračun	Koprivnica	radnik	limar (**Koprivnica)
VIII. 1941.	Josip Grandja	Legrad	zidar	postolar (**Legrad)
VIII. 1941.	Đuro Grčić	Ferdinandovac	mesarski pomoćnik	dimnjačar (**Ferdinandovac)
IX. 1941.	Florijan Kovačić	Ludbreški Karlovac	ratar	kovač (**Ludbreg)
IX. 1941.	Ignac Valjak	Ludbreški Karlovac	ratar	stolar (**Ludbreg)
X. 1941.	Vladimir Friščić	Imbriovec	ratar	krojač (**Drnje)
X. 1941.	Ivan Kožmar	Slanje, Ludbreg	ratar	postolar (**Martijanec)
X. 1941.	Tomo Ledinski	Podravska Selnica	ratar	kovač (**M. Bukovec)
I. 1942.	Anton Gerić	Slokovec, Ludbreg	ratar	kamenorezac (**Ludbreg)
III. 1942.	Ivan Graband	Struga	ratar	postolar (**Ludbreg)
III. 1942.	Milan Janeković	Imbriovec	ratar	mesar (**Koprivnica)
V. 1942.	Ivan Kolar	Podravske Sesvete	ratar	klobučar (**Kloštar Podravski)
VI. 1942.	Josip Mihalić	Cvetkovec	ratar	krojač (**Rasinja)
VII. 1942.	Ivan Ducko	Slanje, Ludbreg	ratar	pismoslikar (**Martijanec)
VII. 1942.	Branko Mrkšić	Pitomača	ratar	postolar (**Đurđevac)
IX. 1942.	Dragutin Maltarić	Imbriovec	služavka	trgovac (**Legrad)
X. 1942.	Stjepan Mlinarić	Selnica, Ludbreg	ratar	krojač (**M. Bukovec)
XII. 1942.	Dragutin Vadla	Imbriovec	ratar	stolar (**Koprivnica)
I. 1943.	Dragutin Vargović	Cvetkovec	ratar	trgovac (**Rasinja)
III. 1943.	Pavao Balaško	Prugovec	ratar	brijač (**Koprivnica)
IV. 1943.	Ivan Markulinčić	Hrastovsko	ratar	trgovac (**Ludbreg)
IX. 1943.	Stjepan Vrban	M. Bukovec	ratar	stolar, (**M. Bukovec)
I. 1944.	Ignac Mlinarić	Martijanec	-	stolar (**Varaždin)

• Prikupljeno iz Hrvatskog radiše od 1929. do 1944. godine. Treba napomenuti da se svi pitomci nakon završetka nauka nisu prijavili u evidenciju Hrvatskog radiše, stoga je ova statistika nepotpuna; ** U zagradi je navedeno preko kojeg je povjerenstva, radnog odbora ili škole izvršeno namještanje Radišina pitomca u nauk.

ZAKLJUČAK

Hrvatski je radiša u Podravini, tj. u ludbreškom, koprivničkom i đurđevačkom kotaru bio uključen u organizacijsku mrežu. Povjerenstva, radni odbori te podružnica u Koprivnici isprepleli su cijelo područje s hrvatskim stanovništvom. Hrvatski je radiša postojao u Koprivnici već 1904. godine, no ne znamo tko ga je vodio. Vjerojatno neki trgovac, učitelj ili svećenik jer to su glavni organizatori Hrvatskog radiše koji su shvatili vrijednost školovanja domaćeg kadra u trgovini i obrtu zbog velikog priljeva strane industrijske robe, ali i stranih trgovaca, obrtnika i industrijalaca. Bilo je mnogo obrtnika, trgovaca i industrijalaca koji su uzimali naučnike mimo Hrvatskog radiše, jer je veza s tim društvom obavezivala i kroz plaćanje članarine i kroz izvještavanje o napredovanju Radišina pitomca, odnosno njegovu zaostajanje.

Politički je Hrvatski radiša bio vrlo raznolik. Ponajviše je u njemu bilo pristaša Hrvatske seljačke stranke, ali je bilo i dosta frankovačko nastrojanih vođa, osobito u Koprivnici. Međutim, gotovo nikada nije jedna stranka dominirala u povjerenstvu ili radnom odboru, pa i ne možemo zaključiti da je Hrvatski radiša bio jednostrano politički obojen. No, neosporno je da je Radiša bio hrvatska i katolička organizacija. Iako je među trgovcima i obrtnicima, članovima Hrvatskog radiše, bilo i dosta Židova te ljudi njemačkoga podrijetla, pitomci su bili gotovo isključivo Hrvati.

Broj Radišinih pitomaca i ovako kako je sačuvan, impresivan je te upućuje na zaključak da je i Podravina bila potrebna pomoći takve organizacije koja se, uz rijetke iznimke, brinula za djecu siromašnih roditelja, ratnih invalida i sl. Bilo je to humanitarno i socijalno društvo s jasno izraženim

gospodarskim ciljevima. Upravo taj konačni cilj, tj. preuzimanje gospodarstva u Hrvatskoj u domaće ruke, odveo je vodstvo pogrešnim smjerom i oni su preko Zadruga za štednju, kredit i osiguranje, nakon što su gradnjom velikih zgrada u Zagrebu stvorili materijalnu bazu, počeli nastupati sa sve izraženijim nacionalnim pozicijama koje su ih i odvele u vezu s ustaškom vladom. Hrvatski se radiša tijekom Drugoga svjetskog rata uključio u sustav ustaške države, preuzimajući i prodajući poduzeća oduzeta Židovima i Srbima. Zanimljivo je da je u Koprivnici taj posao radila i zadruga Napredak, no odgovor na pitanje zašto je to činila tek treba utvrditi.

Hrvatski je radiša pola stoljeća djelovao u Podravini te ostavio znatan trag u strukturi gospodarstvenika i obrtnika, čije je djelovanje bilo znatno i u poslijeratnoj obnovi zemlje, iako je organizacija bila uništena. Radiša je od svojih pitomaca tražio permanentno obrazovanje, pa je praktična knjiga vezana uz tehničko obrazovanje i stalno doškolovanje stvorila sloj modernih obrtnika i trgovaca, odnosno stalež svakom radu vještih kvalificiranih radnika u vrijeme socijalističke gradnje. Hrvatski je radiša ona karika koja je povezivala cehove s modernom proizvodnjom.

Završit ću jednom parolom Hrvatskog radiše: "Hrvati mnogo vole prošlost. Zašto ne bi istim žarom mislili i nas budućnost?"

SUMMARY

Hrvatski Radiša (Croatian Workman) was established in Zagreb in 1903, and was active until 1945. The Podravina branch of Hrvatski Radiša was established in 1904 and also operated until 1945. Over this half-century, this humanitarian association deftly adapted to changing political and social circumstances and, with the assistance of Croatian Americans, became the most powerful humanitarian organisation in Croatia, with large endowment halls and a boarding-house in Radišina and Zvonimirova streets in Zagreb.

Using the Radiša press as a source, the work of this association in the Podravina region has been reconstructed. The association's materials and documentation have otherwise been destroyed, because the socialist authorities considered it an Ustasha (pro-fascist) organisation, even though it only served under the Ustasha state from 1941 to 1945, through the Hrvatski Radiša Savings, Credit and Insurance Co-operative, which was established in 1929. Its primary activity, the employment of impoverished children from poor regions in handicraft and trade shops and, in the final phase, in agriculture, has been entirely forgotten. The names of Hrvatski Radiša's wards were obtained using the association's press. This is no small number, if one takes into account that there are no quantitative data for two and a half decades. What there is shows that Podravina was not a rich region, yet it had such an association that took care of intelligent and healthy, but poor, young boys and made sure they had could secure solid means for living. In this sense, Hrvatski Radiša played a major role in Podravina, i.e. in the district of Ludbreg, Koprivnica and Đurđevac. Radiša's activities were very diverse: it saw to the social life in towns and cities, and above all it made sure that every one of its wards was given the opportunity to acquire an education, to be able to procure high-quality, good and educational books through the Radiša press and publications, and, through its pocket almanacs, to get advice that they could always carry with them. Hrvatski Radiša was that link between the older guilds and modern trades and crafts, all the while relying on its own initiative, ideas and resources, so that the Croatian economy could stay in Croatian hands, based on the principles of competition and the ability of Croatia's artisans and skilled workers.

POTOVATI V PREKMURJE, POTOVATI IZ PREKMURJA OD 16. DO 18. STOLETJA

TRAVELLING TO AND FROM PREKMURJE FROM THE SIXTEENTH TO THE EIGHTEENTH CENTURIES

Andrej Hozjan, dr. sc., docent

Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru
Koroška c. 160
SI-2000 MARIBOR

Primljeno: 3. 3. 2004.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94:625.7 (497.4) (091)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

POVZETEK

Kralj Ladislav I. Sveti je ozemlje Prekmurja vključil v državnopravni okvir ogrske krone. Postalo je obmejno področje na ločnici dveh velikih držav, ki pa sta od 1. polovice 16. stoletja naprej imeli istega vladarja. Čez prekmursko ravnico in čez sosednje Medmurje/Medimurje so že v visokem srednjem veku vodile najpomembnejše prometnice severozahodnega panonskega bazena.

V sestavku je avtor želel poudariti eno od bistvenih determinant prostora - njegovo tranzitno vlogo v času od 16. do izteka 18. stoletja. Pregledu historiata v najosnovnejših črtah in opisu regionalne ter lokalne cestne mreže ter gostinskih objektov sledijo navedbe mnogih oblik prometa in prihajanja v Prekmurje. V stilu nekaj najnovejših monografij o potovanjih in prometu - npr. L. Čoraliceve ter M. Kosija - je govor o vseh možnih vzgibih in razlogih za prihod semkaj ali za pot iz prostora. Avtor navaja vojaške zadeve, ogrožanje in vojskovanje, migracije - tu še posebej begunce, službena, interesna ter zasebna potovanja, ... in jih argumentira z več ilustrativnimi primeri iz virov in literature. V ekskurzu so predstavljene tri službene poti z gradu Dolnja Lendava v Trst ter nazaj leta 1763. Temeljna ugotovitev: prekmurski prostor je bil v danem času močno ogrožen, kljub temu pa intenzivno prehoden in pogost cilj različnih prišlekov.

Ključne besede: Prekmurje, promet, ceste, gostilne, potovanja, županija Vas, županija Zala, Gornja Lendava, Murska Sobota, Dolnja Lendava

Key words: Prekmurje, traffic, roads, hosting locations, travelling, Vas county, Zala county, Gornja Lendava, Murska Sobota, Dolnja Lendava

ZGODOVINSKE OSNOVE IN CESTNOPROMETNA MREŽA MED 16.-18. STOLETJEM

(v toponimiji so uporabljena tedanja in aktualna slovenska, madžarska ter nemška imena)

Prekmurje je obmejno področje severovzhodne Slovenije, ki ga omejujeta na zahodu reka Mura in drugod današnja državna meja R Slovenije. Najnovejše arheološke raziskave pričajo, da so jo zelo dobro poznali tukajšnji zgodnji prebivalci v prazgodovinskih obdobjih vsaj od 3. tisočletja pred Kr. naprej. Vendar bom na kratko predstavil le tukajšnje družbenohistorične razmere v stoletjih po mohački bitki.

Ozemlje je bilo šele v času ogrskega svetega kralja Ladislava I. dokončno vključeno v državnopravni okvir dežel ogrske krone sv. Štefana. Javnopravno je odtlej bilo sestavni del županij Železno/Vas in Zala, cerkvenopravno pa do leta 1777 del škofij Győr in Zagreb ter od tedaj naprej v celoti v okviru nove škofije Sombotelj/Szombathely. V času mohačke katastrofe je velika večina zemlje že nekaj stoletij v rokah dveh visokoplemiških družin. Večji del gornjega Prekmurja so posedovali gospodje - pozneje grofje Seči/madž. Szécsi, živeči na gradu Gornja Lendava (današnje uradno ime naselja pod gradom je Grad na Goričkem).¹ Dolnje Prekmurje pa so skoraj v celoti obvladovali gospodje Banič/madž. Bánfi, bivajoči na gradu Dolnja Lendava/danes Lendava/Lendva.² Oboji so dokončno izumrli v 17. stoletju - Sečiji 1685, Baniči pa 1645. Do prvih večjih delitev družinske posesti Sečijev je prišlo dobro stoletje prej ob izumrtju prvotne gornjelendavske linije, ki jo je 1570 nadomestila sorodstvena linija iz južne Slovaške.

V tem času je prostor posestno razdeljen na štiri stare zemljiškoposestne sedeže: Dobra(danes Neuhaus am Klausenbach), Gornja Lendava, Murska Sobota in Dolnja Lendava. V nadaljnjem procesu delitve posesti (17. in 18. st.) so se jim pridružili novi posestni uradi in manjša zemljiška gospodstva s sedeži v krajih Moravci(danes Moravske toplice), Rakičan in Beltinci. Kot novi zemljiški gospodarji so se do terezijanske dobe uveljavili: v gornjem Prekmurju predvsem grofovska linija rodbine Batthyány (gospodstvo Dobra z novima posestnima uradoma Moravci in Rakičan), ki so skupaj s knežjo linijo bili daleč največji posestniki v Železni županiji, in pozneje ob njih še grofje Nádasdy (del nekdanjega gospodstva Gornja Lendava s sedežem na istoimenskem gradu) ter grofje Szapáry (gospodstvo Murska Sobota in pridruženi urad Rakičan). Dolnje Prekmurje pa so posedovali knezi Esterházy (zmanjšano nekdanje gospodstvo Dolnja Lendava) ter pozneje ob njih še grofje Csáky (Beltinci).³ Iz stoletja v stoletje je postopoma naraščal tudi obseg posesti srednjega plemiškega sloja - baronov, in malih lastnikov - »plemičev ene posesti«.

¹ Gospodarji te posesti in gradu so od 1365/1366. D. KEREK, Nikolaj III.- najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju, Zgodovinski časopis 55, Ljubljana, 2001, št. 3 - 4 (124), 323 - 324.

² Prvotno ime rodbine je bilo Hahold/Hahót-Buzád. Gospodarji te posesti in gradu so od 1192., po katerem so pozneje tudi dobili grofovski naziv. Prim: VÁNDOR L., A Hahót - Buzád nemzetség birtokközpontjai (Posestni sedeži rodbine Hahót - Buzád), *Ljudje ob Muri/ Népek a Mura mentén/Völker an der Mur/Ljudi uz Muro*, Murska Sobota - Zalaegerszeg 1996., 135 - 141; I. ŠKAFAR, Dolnjelendavska rodbina Hoholt (Bánfi, Banič) in rast njene posesti do leta 1381., Časopis za zgodovino in narodopisje l. 42 (1971.)-n.v. 7, Maribor 1971., št. 1, 18; I. ŠKAFAR, Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev, ČZN l. 51 (1980)-n.v. 16, Maribor 1980., št. 1, 71 - 89; KOVÁCS A., A Bánffyak, *Naptár 2000.*, A szlovéniai magyarok évkönyve, Lendva 1999., 92 - 97.

³ M. FUJS, Fevdalna zemljiška posest v Prekmurju, Evangelikičanski koledar za navadno leto 1995., l. XLIV, str. 62 - 68; É. FÜLÖP, Angaben zur Besitzgeschichte des fürstlichen Zweiges der Familie Esterházy in der Feudalzeit, Die Fürsten Esterházy, Burgenländische Forschungen, Sonderband XVI, Eisenstadt 1995, str. 90 - 91 in 94; A. HOZJAN, Oris fevdalno-posednih razmer na območju Prekmurja ter do reke Rabe med 12. in 18. stoletjem, Katalog stalne razstave. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1997., str. 55 - 62; M. KOZAR - MUKIČ, Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju, Zbornik soboškega muzeja 4, Murska Sobota 1995., 77; TURBULY É., Zala megye közigazgatása 1541 - 1750 (Administracija Zalske županije 1541. - 1750.), ZALA MEGYE ARHONTOLÓGIÁJA 1138. - 2000., Zalai Gyűjtemény 50, Zalaegerszeg 2000., 25 - 28; D. KEREK, Szécsijevi gospodvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov, Zgodovina za vse, l. 8, Celje, 2001., št. 1, 26 - 35.

Od samostanov lahko omenimo le manjši frančiškanski samostan v Murski Soboti, ki pa je v 2. polovici 17. stoletja deloval največ dvajset let.⁴ O postojanki pavlincev, ki naj bi jo Baniči ustanovili v Dolnji Lendavi v 1. polovici 16. stoletja, ni konkretnjših podatkov.⁵ Zato pa je v najbližjem sosedstvu delovalo več moških in ženskih samostanov, tako frančiškani v Varaždinu in Ormožu, cistercijani v Monoštru/Szentgotthárd, jezuiti v Varaždinu, kapucini v Radgoni/Radkersburg in v Varaždinu, pavlinci v Sv. Jeleni/danes Šenkovec pri Čakovcu, uršulinke v Varaždinu in drugi. Poznosrednjeveška in zgodnjenovoveška družbena slojevitost je ob naštetih rodbinah seveda vključevala tudi tukajšnje srednje in nižje plemstvo (= svobodnjake-nemešnjake), prebivalce več trgov in podložnike. Predvsem nižji sloji so doživljali bistvene spremembe. Tu ni bilo pravih meščanskih naselbin. Število trgov pa je med 16.-18. stoletjem nihalo zavoljo statusnih sprememb posameznih krajev, na kar je vplivalo mnogo dejavnikov, predvsem številne lokalno omejene katastrofe. Od Mohácsa naprej so ta prostor največkrat ogrožali vpadi turških čet, pa tudi divjanja upornih sedmograških knezov in Krucev.⁶ Pojavljale so se epidemije in naravne nesreče, med katerimi je seveda treba posebej omeniti nenehno poplavljanje obdelovalnih površin, kar je sicer tedanja značilnost širšega območja obeh županij.⁷ Posledice vsega tega so bile hude - občasne depopulacije in zdecimiranost prebivalstva so še poudarjale pogoste lakote. Več naselij in večjih, največkrat zidanih sakralnih objektov je v 16. in 17. stoletju dobesedno izginilo. Po dosedaj znanih dejstvih vsaj v ravninskem delu Prekmurja ni bilo trga, ki ne bi v tem času vsaj enkrat docela pogorel.

Religiozni preobrat v pokrajini nastopi z zgodnjim pojavom luteranstva med tukajšnjim plemstvom sredi 16. st., ki ga hitro uveljavi med podložniki. Nato pa mu od konca tega stoletja sledi še kalvinstvo. V bistvu je bilo rimokatolištvo za nekaj desetletij popolnoma izgnano iz prostora. Po Dolgi vojni se je v dolnjem Prekmurju z letoma 1608/1609 - konvertiranje Krištofa Baniča Dolnjelendavskega in prihod jezuitske misije iz Gradca/Graz - že pričnela postopna rekatolizacija. V gornjem Prekmurju pa se je konkretnije začela šele v času okrog bitke pri Modincih/Mogersdorf (1664). Vendar niti protireformacijski nastop vojske v letih 1732/33 ni izkoreninil tam zelo zasidranega luteranstva = današnjega evangeličanstva. Le nekaj let po szatmárskem miru je luteran Franc Temlin 1715. uspel izdati Mali katechismus - najstarejšo danes ohranjeno knjigo v prekmurskem slovenskem dialektu, ki je s tem postal knjižni jezik. Tako so si v jožefinski dobi po uvedbi tolerančnega patenta še delujoče evangeličanske skupnosti lahko znova začele graditi lastne cerkve.⁸ Istočasno so se v nekatere trge dolnjega Prekmurja naselile prve judovske družine.⁹ Romska populacijo pa v Prekmurju domnevamo vsaj že pred 17.

⁴ I. ZELKO, Frančiškani v Murski Soboti, Acta ecclesiastica Sloveniae 5, Ljubljana 1983., 321 - 328.

⁵ GUZSIK T. - FEHÉRVÁRY R., Eltűntnek hitt pálos kolostorhelyek Zala megyében(Dokumentirani izginuli pavlinski samostani v županiji Zala), Zalai Gyűjtemény 16, Zalaegerszeg 1981., 33 - 49.

⁶ I. VOJE, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja, Ljubljana 1996., 37 - 38, 87 - 88, 105 - 106, 128 in 135; V. SIMONITI, Turški vpadi v Prekmurje v 16. in 17. stoletju ter njihove posledice, Fanfare nasilja, Ljubljana 2003., 107 - 127.

⁷ Prim. npr. G. BENCZE, Zala megye hidrográfiai képe a reformkori vízrendezések küszöbén - egy korabeli kéziratot forrás alapján. (Hidrografska slika županije Zala pred začetki vodnega reguliranja v reformnem obdobju - na temelju sodobnega rokopisnega vira), Zalai Gyűjtemény 18, Zalaegerszeg 1983., 193 - 207.

⁸ Prim. V. KERČMAR, Evangeličanska cerkev na Slovenskem, Murska Sobota 1995., 131 - 135; J. VUGRINEC, Prekmurski protestantski pisci 18. in 19. stoletja in nahajališča njihovih najpomembnejših del, Zbornik soboškega muzeja 7, Murska Sobota 2003., 53 - 54.

⁹ M. GAŠPAR, B. LAZAR, Judje v Lendavi = A Lendvai zsidóság, Lendava 1997.; F. KUZMIČ, Židje v Prekmurju, Katalog stalne razstave. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1997., 187.

stoletjem, ko v najstarejših tukajšnjih matičnih knjigah že nastopa priimek Cigan, nato pa še izraz Zingar.¹⁰

Pokrajina je bila izrazito agrarna ter hkrati zavoljo dobre prehodnosti še v 16. st. pogost cilj trgovskih karavan, seveda le v mirnih obdobjih. Na številčnost potnikov je nedvomno vplivala bližina več trgov in mest - omenim le mesta Radgona, Ptuj in Varaždin -, ki so v mnogih pogledih soustvarjala tukajšnje življenje. Državnega - kraljevskega uradništva je bilo v pokrajini še v 18. stoletju zelo malo, še največ na carinskih točkah ob Muri oziroma na sedežu carine v Murski Soboti. Županijsko uradništvo je bilo tu bolje zastopano. Najuglednejši Prekmurci so večkrat zasedali tudi najvišje županijske funkcije in visoka mesta v vojski ali na kraljevskem dvoru.¹¹

Izrazito večja ogroženost prostora med rekami Mura, Raba in Krka/Kerka od poznega 16. stoletja naprej je seveda vplivala na prisotnost tujcev in tranzitnih potnikov. Skorajda 150 let je veljal za območje nevarnosti. Dotedanje tradicionalno ugodne prometne smeri so oslabele in nato utonile v pozabo. Vsakdanje tovorništvo in trgovske karavane večjega obsega so izginjali. Tudi pozneje, v 18. stoletju, se obseg trgovine kljub miru v pokrajini ni vrnil na prejšnjo stopnjo.

S prehodnostjo je bilo tesno povezano tedanje stanje tukajšnjih poti in cest. O ožji prometni tematiki v širšem zahodnoogrskem prostoru od poznega srednjega veka naprej je pisalo več madžarskih avtorjev, Ernő Deák pa je leta 1977 izčrpno opisal to stanje in tudi mnoge druge s prometom tesno povezane stvari.¹² Prekmurje je bilo kot odprt prostor prometno vseskozi zelo dostopno iz vseh smeri. Govorimo lahko o pravem prometnem križu čez pokrajino. Kot prvo moramo omeniti naravno pot - reko Muro, prastaro matično vez med Vzhodnimi Alpami in osrednjepanonskim bazenom. Čez njo je na odseku Radenci - Szemenye vozilo več pomembnih brodov, izstopal pa je tisti pri Dokležovju oziroma v višini Veržeja na štajerski strani.

Kot mednarodna glavna prometnica najvišjega ranga je osrednje Prekmurje prečkala cesta Kőszeg - Szombathely - Körmend - Rakos(danes Nagyrákos) ali tudi Zalaľövő - Csesztreg - Dobrovnik/Dobronak - Murska Sobota - Razkrižje - Varaždin, ki je svoj izrazit tranzitno - trgovski pomen izpričevala od poznega srednjega veka dalje.¹³ Že tedaj je namreč dobila vlogo severne vzporednice kraljevi cesti Buda - Čakovec - Ptuj - Ljubljana. Na Varaždin se je vezala tudi sekundarna cesta, ki je iz Körmenda čez Csesztreg pri Dolnji Lendavi prečkala dolnje Prekmurje v smeri Čakovca. Iz Murske Sobote je cestna smer šla na zahod prek Radgone v Gradec, Maribor in Ptuj, čez Dolnjo Lendavo pa v smeri Velike Kaniže/Nagykanizsa. Omembe vredne poznosrednjeveške lokalne prometnice so bile še pot od Rabe čez Dolnji Senik - Gornji Senik (z vzporednico St. Martin a. d. Raab - Liba) - Kuzma - Gornja Lendava - Radgona, cesta Óriszentpeter - Bajánsenye - Selo - Moravci - Murska Sobota ter pot Dobrovnik - Dolnja Lendava. Kot pomembnejši prometni točki sta že nastopala trga Murska Sobota (krajše Sobota) in Dobrovnik. Prav zavoljo gostega prometa je v Soboti kraljeva oblast v poznem srednjem veku

¹⁰ V oblikah Cigan, Czigan, Czigány in Zingari zapisano npr. v najstarejših ohranjenih matičnih knjigah župnij Turnišče - MATRICULA BAPTISATORUM 1676-1723 ET COPULATORUM 1680-1722 PAROCHIAE TURNISCHENSIS, in Murska Sobota - Liber Iste qVarentl, DieM ple baptizatl, rlteqVe CopVLatl IntVs Insertl, narrabl = Krstna (1733. - 1774.), poročna (1736. - 1773.) in pokopna (1736., 1740. - 1742. in 1754. - 1775.) knjiga brez naslova v enem zvezku, oboje Škofjiski arhiv Maribor.

¹¹ Npr. Dolnelendavski Baniči, ki so v 1. polovici 16. stoletja bili župani virovitičke županije, od 2. polovice tega stoletja naprej pa so večkrat zaporedoma imeli položaj velikega župana županije Zala, ZALA MEGYE ARHONTOLÓGIÁJA 1138. - 2000., 39, 246 - 247 in 379 - 380.

¹² Prim. F. HORVÁTH, Kőszeg fejlődése és szerepe a pannon térségben a 14.- 19. században - Die Entwicklung der Stadt Kőszeg und ihre Bedeutung im Pannonischen Raum, Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion »Mogersdorf« 1972 Kőszeg, Szombathely 1974., 35 - 61; E. DEÁK, Verkehrsverbindungen im niederösterreichischen und burgenländisch-westungarischen Grenzbereich in der Vor- und Frühphase der industriellen Entwicklung, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977., Maribor 1977., 155 - 192.

¹³ F. HORVÁTH, Kőszeg fejlődése ..., 41.

locirala sedež enega od glavnih tridesetniških uradov na meji z rimskim cesarstvom. Tukajšnji uradnik je nadziral kar šest mejnih prehodov - carinskih filial ob Muri. Cesar in kralj Karel je sicer leta 1715 sedež tega premaknil v vas Polanjski tik ob Muri (danes Krajna).¹⁴

Do poznega 18. stoletja se je lokalna prometna mreža še izboljšala.¹⁵ Odlično je razvidna tudi na jožefinskih vojaških kartah iz let 1784/1785.¹⁶ Iz opisov v pripadajočem tekstu zvmemo naslednje: Na splošno so bile vse ceste in poti zavoljo neurejenih strug rek in potokov ter sploh zaradi močne vodnatosti terena pogosto poplavljene ali vsaj močno poškodovane in zato težko prehodne. Redno so vzdrževali le poglavitne ceste. V gornjem Prekmurju so take bile: cesta Monošter - Gornji Senik - Srebrni breg - Otovci - Mačkovci - Murska Sobota in že omenjena cesta od Rabe čez St. Martin - Liba - Tauka - Kuzma - Gornja Lendava - Sv. Helena (danes Pertoča) - Radgona. Obe cesti sta bili v solidnem stanju.¹⁷ Povezovalo ju je več nestalnih poti in cestni odsek Boreča - Gornja Lendava. Vse tukajšnje mostiče so dobro vzdrževali. A zavoljo mnogih vzponov in spustov je bilo potovanje po njih kar naporno tudi ob dobrem cestišču. Pri Mačkovcih se je na to cestno zvezo navezovala cesta Sobota - Šalovci, ki je čez Sv. Trojico (danes Gornji Petrovci) in Borečo prav tako vodila do Gornje Lendave. Na vzhod se je cesta iz Šalovec nadaljevala v Hodoš/Hodos - Felsőkotormány - Bajánsénye, kjer se je razcepila kot se še danes.

V osrednjem in dolnjem Prekmurju je bila glavna cesta z oznako die Landstrasse Radgona - Gederovci - Sobota - Martjanci - Kobilje - Dobrovnik - Dolnja Lendava in od tu naprej na sever ali na jug. Pri Kobilju se je stranska cesta usmerila proti kraju Szentgyörgyvölgy. Vir pravi, da je bil odsek med Radgono in Soboto celo tlakovan.¹⁸ Pri Dobrovniku pravi, da je bila cesta do tam zaradi poplav dvignjena, sicer pa na celotni trasi dobro vzdrževana.¹⁹ Cesta Csesztreg - Dolnja Lendava - Čakovec je bila znana kot die Poststrasse, torej je bila v 18. stoletju osnovna prometnica med Dunajem in Zagrebom na ozemlju severozahodne Ogrske. Kar hkrati pomeni, da je tedaj po njej zanesljivo že potekal potniški promet s poštnimi kočijami. Na tem mestu lahko dodam, da so v omenjenih treh krajih dejansko delale stalne poštni postaje še pred koncem 17. stoletja. Dolnjelendavska pošta je tako bila do konca obravnavanega časa edina pošta v Prekmurju. Kot važna lokalna prometnica se je dotlej izoblikovala tudi danes tako zelo prometna cesta Murska Sobota - Beltinci - Dolnja Lendava.

Jožefinske karte pa nam povedo še mnoge druge za tedanjega popotnika zelo dragocene podatke. Podrobneje si oglejmo le navedbe gostinskih in drugih "turističnih" objektov. V trgu Gornja Lendava so imeli celo Bader Haus (ne pa tudi gostilno!).²⁰ Število gostiln ob naštetih cestah v poznem 18. stoletju je zelo dober kazalec prehodnosti pokrajine. Vir jih navaja v dodanem tekstu - opisu terena, in na samih kartah. Pri tem je posebej zanimivo, da se navedbe v obeh sestavnih delih vira podvajajo le za eno samo lokacijo - pri vasi Matjaševci, za vse druge gostilne pa ne. Tekst omenja npr. tudi gostilno pred vasjo Edelsbach (ob cesti med Kuzmo in Libo), ki je sicer stala dobesedno na današnji državni meji, a izven obravnavanega prostora.²¹ V

¹⁴ Te filiale so bile v vaseh: Cankova, Korovci, Rankovci, Tišina, Dokležovje in Melinci. E. DEÁK, *Verkehrsverbindungen ...*, 162 - 163; L. ČORALIĆ, *Put, putnici, putovanja*, Zagreb 1997., 142; M. KOSI, *Potujoči srednji vek*, Ljubljana 1998., 263.

¹⁵ Prim. npr. BENCZE G., *Zala megye közúti közlekedése a XVIII - XIX század fordulója körüli időszakban*. (Cestni promet v županiji Zala na prehodu iz 18. v 19. stoletje), *Zalai Gyűjtemény* 16, Zalaegerszeg 1981., 63 - 76.

¹⁶ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787. Opisi, Karte, 7. zvezek/Josephinische Landesaufnahme 1763. - 1787. Für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, Karten, 7. Band, ZRC SAZU, Arhiv Slovenije, Ljubljana 2001., ur. Vincenc Rajšp.

¹⁷ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 14.

¹⁸ E. DEÁK, *Verkehrsverbindungen ...*, 181; Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 15.

¹⁹ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 44 in 47 - 48.

²⁰ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 6.

²¹ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 10 in 82, in Karte, Sekcija I-6.

Prekmurju pa tekst navaja naslednje gostilne: Sv. Jurij(danes Rogašovci), Sv. Helena(danes Perotoča) - tu celo kamnita gostilna, kamnite gostilne pa tudi še v krajih Cankova, Polanjski in Sobota. V vasi Krnci je stala večja kamnita preša z možnostjo nastanitve - Ein Preßhaus von Stein, so zu bewohnen.²² Ob teh navedbah pa lahko na samih kartah dodatno najdemo še oznake W.h. ali Wirthsh. (= Wirtshaus) na pričakovanih in nepričakovanih lokacijah. Razen že omenjene pri vasi Matjaševci so te bile: pri prehodu ogrsko - štajerske meje pri vasi Murski Petrovci, nato kar dve gostilni izven Murske Sobote ob cestah na sever - pred vasjo Nemčavci in med vasema Puconci ter Šalamenci, dalje še za krajem Kobilje ob cesti proti Dobrovniku, pa gostilna ob poti proti brodu na Muri med vasema Črensovci in Hotiza in še gostilna ob cesti med Čentibo/Csente in Dolino/Völgyifalu, skupno torej 12.²³ Skoraj zagotovo je bilo tedaj v pokrajini še več gostinskih objektov, npr. v trgih, ki pa v viru ne nastopajo. Lokacije gostiln jasno kažejo na potujoče goste.

POTOVALI SO V PREKMURJE, PO PREKMURJU ALI ČEZ PREKMURJE

O samih načinih potovanja ni treba izgubljeni besed. Številne razprave pričajo o dobro razvitem popotništvu v širšem panonsko-alpskem okolju. Potovali so vsi stanovi in sloji družbe. V 16. in 17. st. je bilo potovanje precej podobno potovanju v poznem srednjem veku, enako naporno in še zelo počasno. Prenočevanje v obcestnih gostilnah in špitalih je bilo neudobno. Ceste so večkrat nadzirali razbojniki in klateži, zato so bile nevarne. Na splošno velja, da je večina popotnikov še v 18. st. potovala peš oziroma na konju. Potovali s pošto kočijo je bilo v prvih obdobjih drago, lastnih vozov ali kočij pa marsikdo ni imel.²⁴

Zato raje pogledajmo, kdo vse je imel interes od drugod potovali v Prekmurje ali prek Prekmurja. Prihodi večjega števila ljudi ali v večjih skupinah naenkrat so v glavnem znani. To so bili pohodi in ropanja vojaških enot, tako na krščanski kot tudi na turški strani - čeprav so bili tudi ti "Turki" v mnogih primerih kristjani. Že v 16. stoletju se je tu čutila močnejša vojaška prisotnost štajerskih deželnih čet, ki so sem prihajale od sredine stoletja naprej.²⁵ Tedaj je dežela Štajerska zaradi krizne situacije na ogrskem bojišču - kot že nekajkrat prej - znova vzpostavila tudi lastno deželno vojnopoštno mrežo. Vojaška poštna postaja je bila v letih med 1555-1558 tudi v Dolnji Lendavi. Isto je Štajerska napravila v letu gradnje nove trdnjave Bajcsavár/Weitschawar 1578 - vojnopoštni postaji sta bili v Murski Soboti in v Dolnji Lendavi.²⁶ Leta 1566 je notranjeavstrijski nadvojvoda Karel organiziral močan vojni pohod v smeri Velike Kaniže in ga tudi osebno vodil. Na več ladjah je plul po Muri in se utaboril - med drugimi lokacijami - tudi pri prekmurski vasi Melinci.²⁷

²² Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 36.

²³ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787., 7. zvezek - Opisi, 46 - 47, 86, 89 - 90, 95 in 100, in Karte, Sekcije: I-8, II-11, II-12, II-13 in III-14.

²⁴ Literature o prometu in o potovanjih čez ta prostor je mnogo. Prim. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij/ Mednarodni kulturnopovijesni simpozij/Internationales kulturhistorisches Symposium / Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do 1918. leta / Razvoj prometnih veza u panonskom prostoru do 1918. godine / Die Entwicklung des Verkehrswesens im Pannonischen Raum bis 1918/A közlekedési összeköttetések fejlődése Pannónia terségében*, Maribor 1977.

²⁵ Prim. npr. poročilo štajerskega poveljnika Ahaca Herbersteina deželi, datirano Olsnitz/= Murska Sobota, 18. 3. 1566., Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLa), Militaria - Allg. Kronologische Reihe (Mil.), Sch. 1565 (stara signatura).

²⁶ A. HOZJAN, Prvi poštarji v Prekmurju in Pomurju. O delu prvih vojnopoštinih postaj na obeh bregovih Mure v 16. stoletju, Zbornik soboškega muzeja 6, Murska Sobota 2001., 49 - 62.

²⁷ F. O. ROTH, Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II. von Innerösterreich an die untere Mur im Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varaždin als zentraler Etappenort, Varaždinski zbornik 1181. - 1981., Varaždin 1983., 295 - 302; isti, Der »steirische« Feldzug August-Oktober 1566., Die Steiermark. Brücke und Bollwerk, Graz 1986., 227 - 228.

To je bil hkrati prvi prihod kakega od vladarjev ali sploh kronanih glav semkaj po letu 1480, ko je kralj Matija Korvin Hunjady prišel v Dolnjo Lendavo.²⁸ Bil pa je tudi zadnji.

A od sredine 16. st. naprej so se tu pojavljale razne vojske. Ob Turkih še čete sedmograških - erdeljskih knezov, ki so predvsem uničevale naselja. Rákóczijevi Kruci so v začetku 18. stoletja uničevalno vdrlili v dolnje Prekmurje in šli čez Muro na Štajersko. Vseskozi pa so s štajerske strani čez Prekmurje potovale deželne čete v obmejne ogrske trdnjave. S severa so občasno prihajali manjši vojaški oddelki grofov Batthyány in drugih, iz sosednjega Medmurja/Međimurja pa tudi vojaki grofov Zrinski. V istem 16. stoletju so zanesljivo prav čez to ozemlje potovali hrvaški begunci na področje južnega in osrednjega Gradiščanskega/Burgenland. Konec istega stoletja so iz Gradca v Petanjce pribežali begunci drugačne vrste - to so bili luteranski pridigarji in učitelji na protestantski stanovski šoli, med njimi znameniti astronom Johannes Kepler. Zavaljo nevzdržnih bivalnih razmer v dvorcu v lasti Nádasdyjev so se hitro razšli na razne konce.²⁹ V pokrajino so se nepretrgoma priseljevali ljudje iz širšega hrvaškega prostora, kar dokazuje naraščanje števila tu prisotnih družin z identifikacijsko oznako »Horvat«, ki so jim jih seveda dajali domačini in se je že v prvi ali drugi generaciji prišlekov največkrat transformirala v običajen priimek.³⁰ Mirno 18. stoletje je čas močnejšega priseljevanja tudi iz ogrske notranjosti v prekmurske trge.

Največ potnikov je v teh stoletjih sem zagotovo prihajalo iz sosednjih pokrajin obeh omenjenih županij, še posebej pa iz županijskih središč Vasvár - pozneje Sombotelj, in Zalaegerszeg. Manj jih je prihajalo s področij Hrvaške in Štajerske, zelo malo pa iz bolj oddaljenih krajev. Prišli so ali v smislu zasebnih poslovnih interesov, po zasebnih nagibih, na željo tukaj živečih ali pa po službeni dolžnosti, ali pa celo v okviru vseh teh razlogov. Silno redki so potovali iz osebne zabave ali avanturizma. O intenzivni trgovski izmenjavi čez širše področje ob Muri je že precej znanega.³¹ Le predvidevamo lahko, kdo vse je od teh, ki so potovali proti morju ali v notranjost Ogrske, sklepal kupčije v prekmurskih trgih. Trgovanje z živino, s kožami, z vinom in z drugimi agrarnimi proizvodi v večjih količinah so gojili predvsem zemljiški posestniki, medtem ko so prebivalci trgov lahko ponudili kupcem manjše količine in tudi obrtne izdelke. Velik del tega je bil namenjen oskrbi krajiškega vojaštva. Domačini so nedvomno opravljali tudi tovorniške posle za razne naročnike, tudi za vojsko, in nato šli po plačilo v sosednja mesta. Primer: Prebivalca trga Dobrovnik Blaž Sobočan in Valentin Koren sta v že omenjenem pohodu nadvojvode Karla 1566 iz vojaškega tabora pri Murškem Središču v Medmurju pripeljala pet štrtinov (= polovnjak, ok. 315 l) vina, ki je ostalo od pohoda, v proviantno skladišče v Radgonu. Tam sta za to dobila zaslužen plačilo.³² Med prihajajočimi trgovci in njihovim spremstvom so prednjačili ljudje iz ogrskih, južnoštajerskih in osrednještajerskih krajev.

²⁸ I. ZELKO, Doba Haholdov - Bánffyjev v Lendavi, Zgodovina Prekmurja, Murska Sobota 1996., 303.

²⁹ Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec), Murska Sobota 2000.

³⁰ Priimek Horvat in Horváth sta danes med najpogostejšimi priimki v Prekmurju sploh ali pa verjetno najštevilčnejša! Podobno prvotno identifikacijsko oznako je pomenil izraz »novak«, ki je prerasel v danes prav tako enega najpogostejših prekmurskih priimkov Novak.

³¹ Odeveč je naštevanje razprav avtorjev iz različnih držav, ki so raziskovali trgovanje na obravnavanem prostoru, seveda pa je treba izpostaviti imena kot so O. Pickl, H. Hassinger, F. Gestrin, J. Adamček, I. Karaman, Bacskai V. in E. Deák. Za novejšo slovenske raziskave glej bibliografijo pri M. KOSI, za hrvaške raziskave bibliografijo pri L. ČORALIĆ, za madžarske raziskave pa npr. v dveh najnovejših madžarskih monografijah: Zala megye ezer éve (Tisoč let Zalske županije), szerk. VÁNDOR László, Zalaegerszeg 2001., in v A magyarok krónikája (Madžarska kronika) szerk. GLATZ Ferenc, Budapest 2000.

³² Potrdilo o izplačilu 5 goldinarjev 50 krajcarjev Blažu Sobočanu in Valentinu Korenu, Radgona, 27. 10. 1566., StLa, Mil., Sch. 1565.

Poslovni interes za prihod pa so imeli tudi mnogi drugi, od raznih gradbenikov in umetnikov naprej. Zagotovo so vse novogradnje cerkva in gradov in tudi adaptacijska dela na že zidanih objektih vodili mojstri od drugod. Upodabljajoči umetniki so prihajali na prekmurske gradove in dvorce izpolnjevati naročila. Največkrat so prišli sem v 18. stoletju, v času baroka. Samo med leti 1737 in 1751 so nastale kar tri nove katoliške župnijske cerkve na Cankovi, v Beltincih in v Dolnji Lendavi, v letih 1784-1785 pa dve evangeličanski v Puconcih in Križevcih. Kipar Janez Krstnik Klein iz Radgone je npr. delal v župnijskih cerkvah v Gornji Lendavi in v Martjancih. Iz Štajerske sta prišla tudi slikarja Ivan Pockel in Matija Schiffer ter poslikala prvi osrednje prostore soboškega gradu, drugi pa cerkev v Beltincih. Čudovito notranjo opremo soboškega gradu je vsekakor ustvarila skupina tujcev. Umetnostni zgodovinar Janez Balažič poudarja, da je bilo Prekmurje vseskozi ozemlje umetnostnih importov.³³ Želja po mirnem življenju in zaslužku je 1573 v Dolnjo Lendavo pripeljala celo preganjanega tiskarja Rudolfa Hoffhalterja, ki je sem prišel iz Sedmograške in tu natisnil tri madžarske luteranske knjige.³⁴

Najpogostejši vzrok prihoda v pokrajino je prav gotovo bil prihod po službeni dolžnosti. V mislih imam predvsem tako županijske kot kraljevske davčne, sodne, carinske in druge uradnike ter kontrolorje, nadalje uradniški aparat zemljiških gospodov in same lastnike zemlje. V nemirnih časih 17. stoletja so se pokrajine seveda vsi izogibali. Najverjetneje je bilo prav to vzrok, da so zemljiški posestniki hoteli imeti vsaj natančna poročila o stanju na njihovih posestvih. Pisali so jim jih njihovi upravniki in mnogo poročil se je ohranilo. Največ podatkov o njihovih prihodih je zato iz 18. st., ko se je izvajanje vsakdanje uprave povsem normaliziralo. Za terezijanske reforme, predvsem za davčno modernizacijo je bilo značilno intenzivno delo uradnikov na samem terenu, npr. v letih med 1766-1768.³⁵ Tako so svoje delo v pokrajini redno opravljali sodni uradniki. Primer: V arhivu knezov Esterházy na gradu Forchtenstein je ohranjen 979 strani obsegajoč sodni zapisnik zapuščinskega procesa med knezi Esterházy in vdovo Heleno Ebergény za gospodstvo Beltinci. Proces je skupaj trajal kar štiri leta - med 1754-1758, saj so županijski sodniki v Beltincih in v Turnišču procesno zaslišali nič manj kot nekaj sto prič.³⁶ Posebnost pa so bili prihodi samih lastnikov zemlje osebno. Za člane družine Batthyány je tovrstnih dokazov malo,³⁷ medtem ko lahko za Esterházyje zatrdim, da so tudi sami večkrat prihajali na dolnjelendavski grad. Tu so urejali posestne zadeve in izdajali privilegijske listine nižjim plemičem, živečim na njihovi veliki posesti. Knez in palatin Pavel Esterházy je zagotovo bil na gradu leta 1692, njegov sin Gabrijel pa je npr. sem prišel v letih 1695 in 1699.³⁸

Po službeni dolžnosti so v Prekmurje potovali najrazličnejši odposlanci, zaupniki in sli vladarjev, cerkvenih dostojanstvenikov, raznih upravnih teles - npr. štajerskih deželnih stanov ter seveda članov domačih plemiških družin. Razlogi prihoda odposlancev so lahko bili tudi zasebne narave, kot so to bile poroke. Ko je npr. leta 1567 dolnjelendavski gospod Ladislav Banič poročil svojo hčer z znanim hrvaškim poveljnikom Petrom Ratkaj, je cesar in kralj Maksimilijan naročil ogrskemu plemiču Andreju Balassa, naj se udeleži poroke v Dolnji Lendavi. V imenu vladarja je mlademu paru izročil dragocen pivski vrč v vrednosti 100 goldinarjev(gld), ki mu ga je v ta

³³ J. BALAŽIČ, Prekmurje kot prostor umetnostnih importov, Kronika, XXXIX, št. 1/2, Ljubljana, 1991., 11 - 15.

³⁴ L. BENCE, Alsólendva kulturális kisugárzása a 16. században, *Népek a Mura mentén/Völker an der Mur/Ljudi uz Muro/Ljudje ob Muri 2*, Zalaegerszeg 1998., 279 - 280.

³⁵ M. KOZAR - MUKIČ, Podatki ..., ibidem.

³⁶ Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein, rokopis sodnega zapisnika brez naslova med sodnimi akti združene veleposesti Dolnja Lendava - Nempthy(danes Lenti), 1758.

³⁷ Kot svojevrstna rariteta se lahko označi krst otroka iz družine Batthyány v letu 1766., katerega starši so očitno bili prav tedaj na obisku v Rakičanu, Krstna, poročna in pokopna knjiga župnije Murska Sobota.

³⁸ Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein, Amtsprotokoll No. 6982.

namen moral izročiti tedanji vrhovni tridesetnik v Slavoniji s sedežem v Nedelišču Andrej Metnitz.³⁹

Prihajali so tudi mnogi cerkveni ljudje, npr. duhovščina vseh tu prisotnih krščanskih cerkva, menihi, misijonarji, vizitatorji in drugi. Glede menihov je ilustrativen primer kapucinov iz Radgone, ki so prihajali v pokrajino vse od ustanovitve njihove tamkajšnje postojanke v letu 1617. Tu so pogosto pobirali miloščino in darila, za to pa dajali dobrotnikom duhovne protiusluge. 23. septembra 1717 je na gradu Gornja Lendava umrla Roza Rebeka Nádasdy, rojena grofica Schrattenbach, torej Štajerka. Radgonski kapucinski pridigar Ivan iz Gradca je na željo njenih bližnjih zanjo napisal nemški nekrolog in ga sam prebral na pogrebu v gornjelendavski cerkvi. Nato pa so naslednje leto v Gradcu natisnili kar dve verziji teksta. Iz naslovnice izhaja podatek o njegovem prihodu na Gornjo Lendavo.⁴⁰ V Mursko Soboto so v istem 18. stoletju večkrat prišli posamezni menihi - npr. minoriti in frančiškani - ter pomagali tukajšnjemu župniku.⁴¹ Prvi jezuiti - misijonarji so se na dolnjelendavskem gradu pojavili že leta 1609.⁴² Med več vizitatorji, ki so prišli vizitirat gornjeprekmurske luteranske skupnosti ali katoliške župnije, so znani npr. konec 17. st. opat Štefan Kázó in v 18. st. Scacchi, Batthyány in celo sam prvi škof v Sombotelju Szily. Tudi v dolnje Prekmurje so v 2. polovici 17. st. začeli prihajati zagrebški vizitatorji - najprej sila previdno zavoljo še prisotne turške nevarnosti, po osvojitvi Velike Kaniže 1690 pa redno.⁴³

Prihajali pa so tudi s čisto zasebnimi nagibi, kot so bili obiski, rodbinske vezi, velikokrat spletene tudi preko Mure, ali pa že omenjeni osebni dogodki. Prekmurski višji plemiči so se večinoma poročali z nevestami izven pokrajine. Podobno bi do neke mere lahko trdili za pripadnike judovske in romske skupnosti. Bili so seveda tudi popolnoma neznani vzroki prihoda. Varaždinski mestni zapisniki so npr. konec 16. stoletja zabeležili odhod nekega dekleta po imenu Katarina iz Varaždina v Dolnjo Lendavo.⁴⁴ Še najmanj pa vemo o skorajda vsakdanjem prihajanju nižjih slojev v pokrajino.

POTOVALI SO IZ PREKMURJA

Migracijski procesi v smereh iz pokrajine so prav tako znani. Takoimenovani Radgonski kot so v poznem 16. stoletju poselili begunci z Goričkega, iz zgornjega Prekmurja.⁴⁵ Nemirno 17. st. je spodbudilo odhode mnogih posameznikov ter tudi več družin v skrbi za lastno preživetje.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz - und Hofkammerarchiv Wien, Familienakten, Bánffy.

⁴⁰ V. ŠKAFAR, Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju, Zbornik soboškega muzeja 7, Murska Sobota 2003., 48 - 49.

⁴¹ Npr. leta 1744. je prišel v Mursko Soboto k tukajšnjemu župniku za nekaj mesecev - med junijem in septembrom - v pomoč minoritski pater Sigismund in tu med drugim opravljaj krste ter jih vpisoval v matico. Podobno je aprila in septembra leta 1773. tu pomagal frančiškan p. Januarj Toplak, Krstna (1733. - 1774.), poročna (1736. - 1773.) in pokopna (1736., 1740. - 1742. in 1754. - 1775.) matična knjiga župnije Murska Sobota.

⁴² J. ANDRITSCH, Die Grazer Jesuitenuniversität und der Beginn der katholischen Restauration im Karpatenraum, 800 Jahre Steiermark und Österreich 1192. - -1992. Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe. Hg. V. Othmar Pickl, Graz 1992., 281.

⁴³ I. ZELKO, Prim. Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije 1615. - 1913., prir. M. Hrg i J. Kolanović, Zagreb 1989.

⁴⁴ A. HOZJAN, Zapisniki uprave mesta Varaždina in slovenski prostor, Zbornik soboškega muzeja 4, Murska Sobota 1995., 223.

⁴⁵ Prim. H. PURKARTHOFER, Radkersburg-Umgebung. Siedlungsgeschichtlicher, soziologischer und ethnischer Wandel, Internationales kulturhistorisches Symposium Mogsersdorf 1994, Eisenstadt 1996., 101 - 117. Prispevek sicer obravnava tamkajšnje etnične razmere v času nekaj desetletij pred naselitvijo omenjenih beguncev, katerih izvor pa se da natanko ugotoviti z imenoslovnimi primerjavami starejših goriških priimkov.

Dovolj je pogledati matice nekaterih župnij npr. na štajerski strani čez Muro. Primer: v maticah župnije Sv. Križ pri Ljutomeru (danes Križevci pri Ljutomeru) se v tem času v nemajhnem številu že najdejo priimki, značilni izključno za področje osrednjega in dolnjega Prekmurja.⁴⁶ Odhajali so tudi v 18. st., a predvsem iz religioznih razlogov, kot je primer odhoda več prekmurskih družin v županijo Somody.⁴⁷

Tudi za potovanja iz pokrajine lahko na prvo mesto razlogov mirno postavim službene dolžnosti in za cilje potovanj prav tako sosednje ogrske županije. Vendar moram na tem mestu hkrati takoj opozoriti na izseljevanje mnogih posameznikov, ki so odhajali na šolanje, na iskanje dela ali z drugimi razlogi. Prekmurje je še danes pokrajina, od koder se mnogo več ljudi izseli kot priseli. To je očitna historična danost, ki je svoj vrh doživljala od poznega 19. stoletja naprej. Odveč je naštevati, kdo vse je zapustil ta prostor in se ni več vrnil. Za primer vzemimo človeka po imenu György Dobronoki/Jurij Dobrovniški. Kot mlad je odšel iz rojstnega trga Dobrovnik v jezuitske šole in postal eden vrhunskih intelektualcev srednje Evrope v prvi polovici 17. stoletja. Med drugim je bil prvi rektor novoustanovljene jezuitske univerze v Trnavi na Slovaškem.⁴⁸

Po službenih dolžnostih je mnogokrat odhajalo od doma prekmursko plemstvo. Zanje na splošno velja, da je bilo v opisanem času zelo mobilno. Pot jih je vodila v središča domačih ali tudi bolj oddaljenih župnij, kjer so opravljali uradniške službe, na zasedanja županijskih skupščin ali pa na zasedanja ogrskega državnega zbora. Nekateri so za daljša obdobja odhajali na vojaške poveljniške dolžnosti. Gospodar gospostva Gornja Lendava, general Franc Nádasdy - sin znanega zarotnika enakega imena, živeč konec 17. in v prvi tretjini 18. stoletja, je bil tipičen poveljnik. Na lastnem domu v Prekmurju je ob družini preživel le malo svojih let. Lep del življenja je prebil na vojaških pohodih in potovanjih od Slovaške do Beograda in Temišvara/Timisoara. Drugi so npr. imeli stalna poveljniška mesta v trdnjavah na prvi liniji protiturške obrambe. Nekateri so bili nosilci stalnih ali začasnih služb na cesarsko-kraljevem dvoru, kot npr. Nikolaj in Pavel Banič v 2. polovici 16. st.⁴⁹

Pri potovanjih plemiških ljudi so pomembno vlogo igrale obstoječe rodbinske vezi med družinami. Kar je hkrati pomenilo pošiljanje mnogih slov iz domačega kraja k njim. Sle s sporočili pa so iz pokrajine pošiljali tudi na mnoge druge naslove. Višji uradniki na tukajšnjih zemljiških gospostvih so iz pokrajine največkrat potovali na sever, k sedežem uprave rodbin Batthyány in Esterházy. Potovali pa so tudi na vzhod v notranjost Ogrske in na zahod proti morju, točneje v Trst. V to pristanišče so mnogokrat prihajali različni izdelki in predmeti oziroma blago, ki jih je prek morja naročil ta ali oni gospodar.

EKSKURZ: SLUŽBENA POTOVANJA IZ DOLNJEGA PREKMURJA V TRST IN NAZAJ LETA 1763

Ena od mnogih oblik službenih potovanj iz Prekmurja na daljše razdalje je bila pot v Trst. Knez Esterházy, lastnik gospostva Dolnja Lendava, je imel kot običajno tudi v letu 1763 vrsto

⁴⁶ Prim. J. MAKOVEC, Korenine. Priimki na Murskem polju 1669. - 1900, Murska Sobota 1987.

⁴⁷ M. KOZAR-MUKIČ, »Zaj lepau pride ono, ka mergémo, pa nede nas več?« (Slovenci v Taranyu), Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1990., 101.

⁴⁸ J. ANDRITSCH, Die Grazer Jesuitenuniversität..., 282; Prim. VARGA S., PIVAR E., Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete, Lendva 1979.

⁴⁹ Nikolaj Banič je 1564. postal član kraljeve osebne straže, dve leti pozneje pa eden od štirinajstih dvornih zakladnikov. Pavel Banič je dvorni zakladnik postal 1569., tri leta pozneje pa je dobil naziv kraljevega točaja. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv Wien, Hofzahlamtsbücher, št. 20 - 1565: fol. 301 - 301v, št. 22 - 1567: fol. 241, št. 24 - 1570: fol. 252v-253, in št. 27 - 1573: fol. 237-237v.

naročil za stvari, ki so jih po morju pripeljali v tržaško luko. Razne dragocene izdelke, pohištvo in drugo okrasje ali uporabne predmete z namenom uporabe na dolnjelendavskem gradu so šli v Trst iskat najvišji grajski uradniki s pomožnim osebjem, z več vozovi in vpreženimi konji. O vsakem potovanju je moral zadolženi uradnik napraviti obračun izdatkov. Ohranjeni obračuni poti v letu 1763 so svojevrstna rariteta. Najdeni so bili med stotinami uradniških dokumentov fonda Obračuni, torej med neštetimi drobnimi potrdili, spiski, tabelami in drugimi upravnimi spisi tega gospostva. Razkrivajo nam potek poti, dolge skupaj približno 600 km. Žal pa nikjer ni niti ene navedbe, kaj pravzaprav so dvignili v pristanišču, kar bi bili vsekakor zelo zanimivi podatki.

1. Konec junija in v začetku julija je šel na pot dolnjelendavski kaščar/Kastner Ivan Mihael Schmidt s sedmimi pomočniki, s štirimi vozovi in 16 konji. V Trstu je moral dvigniti blago v zabojih in skrinjah in ga prepeljati nazaj v Doljno Lendavo. Na poti je imel naslednje izdatke:
 - do Trsta - mostnine na Ptuju, čez Savinjo ter čez Savo, mitnine pod Trojanami, v Ljubljani in na »novi cesti čez Barje« ter nastanitev v Trstu;
 - povratek - mostnine čez Savo in Savinjo, mitnine pa na Barju, pod Trojanami in v Slovenski Bistrici/zu Feistritz gegen Potetsch.
 Skupaj z denarjem za seno za konje je izdal 7 renskih goldinarjev 52 krajcarjev(kr) oziroma 7 forintov 86 ½ denaričev ogrskega denarja.⁵⁰
2. Oktobra je moral na pot tamkajšnji oskrbnik/Schaffer Josip Stojković s tremi vozovi in 12 konji. Njegovi izdatki:
 - do Trsta - mostnine čez Savinjo in Savo ter za most na Barju, mitnine pa v Ormožu, Bistrici, v Celju/auf der hautb mauth, »na novi mitnici na Kranjskem«, v Ljubljani, Vrhniki in Razdrtem/Zu Resderto;
 - povratek - mostnine iste in dodatno za mostič med Ptujem in Ormožem, mitnine pa v Ljubljani, »na novi cesti«, na Vranskem, v Slovenskih Konjicah, Bistrici in v Ormožu.
 Skupni izdatki za oskrbo ljudi in živali so znesli 7 gld 54 kr, celotni stroški poti pa celo 15 forintov 25 denaričev.⁵¹
3. 15. decembra je na pot proti Trstu odšel Pavel Škorec, namestnik glavnega upravnika posesti Dolnja Lendava Antona Tarnoczy, z odpravo 12 konj in 4 vozov. To potovanje je zelo podrobno dokumentirano, saj je trajalo dlje časa in je tudi mnogo več stalo, kar 28 forintov 91 2/3 denaričev. Škorec je navedel izdatke od broda čez Muro na Dolnji Bistrici naprej ter jih razdelil po deželah (In Styria, In Carniola, In Italia, Redux in Carniola, In Stiria), zato vseh nima smisla naštevati. Njegov itinerar je bil: Ljutomer-čez Dravo-Bistrica-čez Savinjo-Žalec-Trojane-Št. Ožbalt-čez Kamniško Bistrico in Savo-Ljubljana-Vrhnika-Postojna-Divača-Trst. Vračal pa se je čez Črni Kal, Senožeče in Postojno vse do Ormoža, kjer je raje kot k Muri zavil mimo Središča ob Dravi čez državno mejo in prek Nedelišča ter Sv. Helene nad Čakovcem prispel na cilj.⁵²

⁵⁰ Specification Über etwelchen Unkosten, und Weeg Mauthen von Lendva aus nacher Triest Alsó Lendva den 9. July 1763. Joh. Michael Schmidt Kaßner. Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein, Herrschaft Alsólendva/Oberlimbach, Abrechnungen/Obračuni, 1763.

⁵¹ Specification Wass auf der Triester Reyss an Mauth und Treißigist..., Lendva den 8.9bris 1763. Josip Stojković Schaffer. Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein, Herrschaft Alsólendva/Oberlimbach, Abrechnungen/Obračuni, 1763.

⁵² Anno 1763 die 15a decembris Treczb I Alsó Lendvaben, Triesti utban harmadiki uttal ...Specificationio Anno 1763. Lendvae 3tia Januarii. Paulus Skorecz Spanus Also Lendvensis. Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein, Herrschaft Alsólendva/Oberlimbach, Abrechnungen/Obračuni, 1763.

Zelo gibljivi so zagotovo bili tudi nižji sloji, tako tržani kot kmetje. Prebivalstvo trgov je vsakodnevno potovalo s poslovnimi interesi v okoliške kraje. Tržan Dolnje Lendave Valentin Righ je npr. leta 1588 skupaj s tukajšnjim sodnikom moral priti v Varaždin, kamor so ju sodno poklicali zaradi Valentinove prevare v trgovanju z žitom.⁵³ V Varaždin pa je leto pozneje pripotovala celo večja skupina kmetov iz dolnjega Prekmurja. Ugledni tukajšnji meščan Blaž Škrinjarić je bil obtožen prešuštvojanja z mlado Uršulo Geljanić. 18. avgusta 1589 je v Varaždinu svečano podpisal izjavo o lastni nedolžnosti. Pred njegovim podpisom pa so vpisali imena in priimke 15 kmetov iz dolnjeprekmurskih vasi Bistrica ob Muri, Beltinci, Dokležovje, Gančani, Ižakovci, Črensovci in Melinci. Prišli so po ukazu gospodov Gašperja in Nikolaja Banič, da so tako jamčili za pravovernost Škrinjarićeve izjave.⁵⁴ Dogodek je sicer zelo nenavaden, priča pa med drugim tudi o tesnih vezeh Dolnjelendavskih gospodov z Varaždinčani.

Za sklep: Mobilnost ljudi v nekem konkretnem prostoru je možno zelo prepričljivo opisovati. Za preteklost Prekmurja pa je znano dejstvo, da je velika količina obstoječih virov še neobdelana in sploh malo znana. Vendar lahko na podlagi mnogih člankov in razprav utemeljeno sklepamo o zelo intenzivni prehodnosti tega prostora vsaj v obdobjih, ko je tu vladal mir. Potovali so vsi družbeni sloji, le cilji in razdalje so bili različni. Že ta ugotovitev pa spodbija misel o Prekmurju kot o popolni provinci tam nekje Bogu za hrbtom, za katero se ni zmenil nihče. Tak vtis se je namreč v slovenskem zgodovinopisju nehote ustvaril prav zavoljo pomanjkanja konkretnih raziskav. Na nas samih je, da to netočno podobo popravimo.

SUMMARY

King Ladislas I ('the Holy') incorporated the territory of Prekmurje into the state and legal framework of the Hungarian crown. It thus became a border zone at the meeting point of two large states, which since the first half of the sixteenth century had the same ruler. Already during the late Middle Ages the most important traffic routes in the north-western Pannonian basin led through the Prekmurje plain and through neighbouring Medmurje/Međimurje.

The intent of this paper is to emphasise one of the more important determinants of space, i.e. its transit role during the period encompassing the sixteenth century to the end of the eighteenth century. A brief review of the history and descriptions of the regional and local road networks and hospitality establishments is followed by an overview of the many forms of traffic and arrivals in Prekmurje. Based on the style of the most recent monographs on travel and traffic—e.g. those by L. Čoralic and M. Kos—there is a discussion of the possible regions for travel to and from the region. The author cites military reasons, threats and war, migrations (especially of refugees), official, business and private travel, and backs his arguments with a number of illustrative examples from the sources and literature. The paper presents three official trips from the town of Donja Lendava to Trieste and back in 1763. Primary conclusion: Prekmurje was very threatened during this period, but despite that it recorded a great deal of transit and different types of new settlers frequently came here to live.

⁵³ A. HOZJAN, Zapisniki uprave mesta Varaždina ..., 223.

⁵⁴ A. HOZJAN, Zapisniki uprave mesta Varaždina ..., 222.

NEOBJAVLJENI VIRI**Škofijski arhiv Maribor (ŠAM), matične knjige župnij:**

- Turnišče: *MATRICULA BAPTISATORUM 1676-1723 ET COPULATORUM 1680 - 1722 PAROCHIAE TURNISCHENSI*
- Murska Sobota: *Liber Iste qVarentl, DieM ple baptizatl, rlteqVe CopVLatl IntVs Insertl, narrabl* = Krstna (1733. - 1774.), poročna (1736. - 1773.) in pokopna (1736., 1740. - 1742. in 1754. - 1775.) knjiga v enem zvezku.

Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLa), Militaria - Allgemeine Kronologische Reihe, Sch. 1565 (stara signatura):

- poročilo štajerskega poveljnika Ahaca Herbersteina deželi, Olsnitz/= Murska Sobota, 18. 3. 1566.
- potrdilo o izplačilu 5 goldinarjev 50 krajcarjev Blažu Sobočanu in Valentinu Korenu, Radgona, 27. 10. 1566.

Fürstlich Esterházy'sches Archiv Burg Forchtenstein:

- rokopis sodnega zapisnika brez naslova med sodnimi akti združene veleposesti Dolnja Lendava - Nempthy, 1758.
- Herrschaft Alsólendva/Oberlimbach/Dolnja Lendava, Abrechnungen, 1763.:
- obračun poti Ivana Mihaela Schmidta
- obračun poti Josipa Stojkovića
- obračun poti Pavla Škorca
- Amtsprotokoll No. 6982.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖSta), Finanz- und Hofkammerarchiv (HKA) Wien:

- Familienakten, Bánffy.
- Hofzahlamtsbücher, št. 20 - 1565, št. 22 - 1567, št. 24 - 1570 in št. 27 - 1573.

OBJAVLJENI VIRI

- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763. - 1787. Opisi, Karte, 7. zvezek/*Josephinische Landesaufnahme 1763. - 1787. Für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, Karten, 7. Band, ZRC SAZU, Arhiv Slovenije, Ljubljana 2001, ur. Vincenc Rajšp.
- Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije 1615. - 1913.*, prir. M. Hrg i J. Kolanović, Zagreb 1989.

LITERATURA

- ANDRITSCH, Johann - Die Grazer Jesuitenuniversität und der Beginn der katholischen Restauration im Karpatenraum, *800 Jahre Steiermark und Österreich 1192. - 1992. Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe*. Hg. v. Othmar Pickl, Graz 1992., 281.
- BALAŽIĆ, Janez - Prekmurje kot prostor umetnostnih importov, *Kronika*, XXXIX, št. 1/2, Ljubljana, 1991., 11 - 15.
- BENCE, Lajos - Alsólendva kulturális kisugárzása a 16. században, *Népek a Mura mentén/Völker an der Mur/Ljudi uz Muro/Ljudje ob Muri 2*, Zalaegerszeg 1998.
- BENCZE, Géza - Zala megye közúti közlekedése a XVIII - XIX század fordulójá körüli időszakban. (Cestni promet v županiji Zala na prehodu iz 18. v 19. stoletje), *Zalai Gyűjtemény 16*, Zalaegerszeg 1981.
- BENCZE, Géza - Zala megye hidrográfiai képe a reformkori vízrendezések küszöbén - egy korabeli kézirat forrás alapján, *Zalai Gyűjtemény 18*, Zalaegerszeg 1983.
- ČORALIĆ, Lovorka - Put, putnici, putovanja, Zagreb 1997.
- DEÁK, Ernő - Verkehrsverbindungen im niederösterreichischen und burgenländisch-westungarischen Grenzgebiet in der Vor- und Frühphase der industriellen Entwicklung, *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977.*, Maribor 1977.
- FUJS, Metka - Fevdalna zemljiška posest v Prekmurju, *Evngeličanski koledar za navadno leto 1995.*, l. XLIV.

- FÜLÖP, Éva - Angaben zur Besitzgeschichte des fürstlichen Zweiges der Familie Esterházy in der Feudalzeit, *Die Fürsten Esterházy*, Burgenländische Forschungen, Sonderband XVI, Eisenstadt 1995.
- GAŠPAR, Mirjana, LAZAR, Beata - Judje v Lendavi = A Lendvai zsidóság, Lendava 1997.
- GUZSIK, Tamas - FEHÉRVÁRY, Rudolf, Eltűntnek hitt pálos kolostorhelyek Zala megyében, *Zalai Gyűjtemény* 16, Zalaegerszeg 1981.
- HORVÁTH, Ferenc - Kőszeg fejlődése és szerepe a pannon térségben a 14.-19. században - Die Entwicklung der Stadt Kőszeg und ihre Bedeutung im Pannonischen Raum, *Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion »Mogersdorf« 1972 Kőszegen*, Szombathely 1974.
- HOZJAN, Andrej - Zapisniki uprave mesta Varaždina in slovenski prostor, *Zbornik soboškega muzeja* 4, Murska Sobota 1995.
- HOZJAN, Andrej - Oris fevdalno-posestnih razmer na območju Prekmurja ter do reke Rabe med 12. in 18. stoletjem, *Katalog stalne razstave*. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1997.
- HOZJAN, Andrej - Prvi poštarji v Prekmurju in Pomurju. O delu prvih vojnopoštarnih postaj na obeh bregovih Mure v 16. stoletju, *Zbornik soboškega muzeja* 6, Murska Sobota 2001.
- KERČMAR, Vili - *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*, Murska Sobota 1995.
- KEREC, Darja - Nikolaj III. - najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju, *Zgodovinski časopis* 55, Ljubljana, 2001., št. 3 - 4(124).
- KEREC, Darja - Szécsijevi gospostvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov, *Zgodovina za vse*, l. 8, Celje, 2001., št. 1.
- KOSI, Miha - *Potujoči srednji vek*, Ljubljana 1998.
- KOVÁCS, Attila - A Bánffyak, *Naptár 2000*, A szlovéniai magyarok évkönyve, Lendva 1999.
- KOZAR-MUKIČ, Marija - »Zaj lepau pride ono, ka mergémo, pa nede nas več?« (Slovenci v Taranyu), *Zbornik soboškega muzeja* 1, Murska Sobota 1990.
- KOZAR - MUKIČ, Marija - Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju, *Zbornik soboškega muzeja* 4, Murska Sobota 1995.
- KUZMIČ, Franc - Židje v Prekmurju, *Katalog stalne razstave*. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1997.
- MAKOVEC, Juš - *Korenine. Priimki na Murskem polju 1669. - 1900.*, Murska Sobota 1987.
- Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*, Murska Sobota 2000.
- Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij/Međunarodni kulturnopovijesni simpozij/Internationales kulturhistorisches Symposium/Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do 1918. leta/Razvoj prometnih veza u panonskom prostoru do 1918. godine/Die Entwicklung des Verkehrswesens im Pannonischen Raum bis 1918/A közlekedési összeköttetések fejlődése Pannonia térségében*, Maribor 1977.
- PURKARTHOFER, Heinrich - Radkersburg-Umgebung. Siedlungsgeschichtlicher, soziologischer und ethnischer Wandel, *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1994.*, Eisenstadt 1996.
- ROTH, Frank Otto - Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II. von Innerösterreich an die untere Mur im Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varaždin als zentraler Etappenort, *Varaždinski zbornik 1181. - 1981.*, Varaždin 1983., 295 - 302;
- ROTH, Frank Otto - Der »steirische« Feldzug August-Oktober 1566, *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk*, Graz 1986., 227 - 228.
- SIMONITI, Vasko - Turški vpadi v Prekmurje v 16. in 17. stoletju ter njihove posledice, *Fanfare nasilja*, Ljubljana 2003.
- ŠKAFAR, Ivan - Dolnjelendavska rodbina Hoholt (Bánfi, Banič) in rast njene posesti do leta 1381., *Časopis za zgodovino in narodopisje* l. 42 (1971)-n.v. 7, Maribor 1971., št. 1, 18.
- ŠKAFAR Ivan - Dnevnik dolnjelendavskih Bánffyjev, *Časopis za zgodovino in narodopisje* l. 51 (1980.)-n.v. 16, Maribor 1980., št. 1.
- ŠKAFAR, Vinko - Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju, *Zbornik soboškega muzeja* 7, Murska Sobota 2003., 48 - 49.
- TURBULY, Éva - Zala megye közigazgatása 1541-1750, *ZALA MEGYE ARHONTOLÓGIÁJA 1138 - 2000*, Zalai Gyűjtemény 50, Zalaegerszeg 2000.
- VÁNDOR, László - A Hahót - Buzád nemzetség birtokközpontjai (Posestni sedeži rodbine Hahót - Buzád), *Ljudje ob Muri/ Népek a Mura mentén/Völker an der Mur/Ljudi uz Muru*, Murska Sobota - Zalaegerszeg 1996.
- VARGA, Sandor, PIVAR Ella - *Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete*, Lendva 1979.

VOJE, Ignacij - *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana 1996.

VUGRINEC, Jože - Prekmurski protestantski pisci 18. in 19. stoletja in nahajališča njihovih najpomembnejših del, Zbornik soboškega muzeja 7, Murska Sobota 2003.

ZALA MEGYE ARHONTOLÓGIÁJA 1138-2000, Zalai Gyűjtemény 50, Zalaegerszeg 2000.

ZELKO, Ivan - Francišskani v Murski Soboti, Acta ecclesiastica Sloveniae 5, Ljubljana 1983.

ZELKO, Ivan - Doba Haholdov - Bánffyjev v Lendavi, *Zgodovina Prekmurja*, Murska Sobota 1996.

O POVIJESTI NASTANKA ZEMLJOVIDA HRVATSKO-SLAVONSKIH I UGARSKIH KRAJIŠKIH UTVRDA NICOLA ANGIELINIJA

ON THE HISTORY OF MAPS OF CROATIAN-SLAVONIAN AND HUNGARIAN MILITARY BORDER FORTIFICATIONS MADE BY NICCOLO ANGIELINI

Géza Pálffy

Mađarska akademija znanosti

Povijesni institut

Budimpešta

Primljeno: 25. 2. 2004.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 912.42 (497.5) "15"

Pregledni rad

Reviews

SAŽETAK

U radu se prikazuju nastanak i važnost karte talijanskoga vojnog arhitekta Nicola Angielinija (Nicolaus Angielus) iz druge polovice 16. stoljeća za krajiške utvrde na mađarskom i hrvatskom prostoru. Riječ je uglavnom o četiri karte: 1. Croatia et Sclavonia, 2. Ditio inter Mvram et Dunvbivm, 3. Montanae civitates, te 4. Superior Vngaria. Autor analizira sadržaj tih karata, a pogotovo način i sadržaj prikazivanja tadašnjih krajiških utvrda. Ova analiza baca novo svjetlo na razdoblje obrane od Turaka tijekom 16. stoljeća na tadašnjoj granici prema Osmanskom Carstvu.

Ključne riječi: zemljovid, krajiška utvrda, turska granica, Osmansko Carstvo, Mađarska, Hrvatska

Key words: map, border fortifications, Ottoman border, Ottoman Empire, Hungary Croatia

Kako hrvatska, tako i mađarska povijest kartografije i historiografija često koriste poznate zemljovide i tlocrte utvrda talijanskoga vojnog arhitekta Nicola Angielinija (latinski Nicolaus Angielus) (nakon veljače 1577.†).¹ Talijanski je majstor - osim zemljopisne karte o cijelom ugarskom prostoru - složio četiri detaljne, premda ne i datirane mape o sustavu protuosmanskih

¹ Posljednji podatak koji je o Angieliniju pronađen, govori o 11. veljače 1577.: György Domokos, Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez [Dodatak podacima povijesti gradnje utvrde u Komoranu u 16. stoljeću], *Limes (Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle)* [*Limes (Znanstveni zbornik Komoransko-ostrogonske županije)*] 9, Tatabánya 1997., broj 4, str. 90, 52. bilj.

obrambenih granica, kojim su sredinom 16. stoljeća štíćene Ugarska i Hrvatska². To su tzv. zemljovidi krajiških utvrda (Grenzfestungskarte)³ putem kojih se golema obrambena crta,⁴ što se proteže od Jadranskoga mora do erdeljske granice, prikazuje u četiri dijela. Krećući s jugozapada prema sjeveru:

- prva karta (s natpisom "CROATIA & SCLAVONIA") prikazuje Hrvatsku i Slavonsku (Vendsku) krajišku glavnu kapetaniju (krajinu),
- druga (s naslovom "DITIO INTER MVRAM ET DANVBIVM") prikazuje Kaniški i Đurski generalat na prostoru između Mure i Dunava
- karta naslovljena "MONTANAE CIVITATES" opisuje niz utvrda što se protežu uz rudarske gradove (Bergstädte) duž rijeke Garam, tzv. utvrde Rudničke krajine (njem. Bergstädtische Grenze, lat. confinia antemontana)
- četvrta se odnosi na Gornjeugarski ili Košički generalat (*Superior Vngaria*).⁵

Angielini je, osim svega toga, izradio i posebnu kartu o velikom dunavskom otoku što se proteže od Požuna do Komorana, o dunavskom međurječju,⁶ pri čemu se djelotvorno uključuje u sastavljanje tlocrta više desetaka hrvatskih i ugarskih krajiških utvrda.

Angielinijevi zemljovidi odmah su imali ozbiljan značaj jer su, oslanjajući se na originalna lokalna mjerenja u rukopisnome obliku, znači tajno, dostavljali bečkom Dvorskom ratnom vijeću (Wiener Hofkriegsrat) najvažnije geografske i geopolitičke značajke protuosmanske obrane hrvatsko-ugarske granice. Njihov značaj učvršćuje činjenica što su usred procesa formiranja sustava krajiških utvrda sagrađenih do 1570-ih godina, te prema našim saznanjima prvi put, za

² "VNGARIAE LOCA PRECIPVA DESCRIPTA PER NICOLAVM ANGIELVM ITALVM" Hans Brichzin, Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden, Teil I., *Cartographica Hungarica* 2, Budapest 1992, str. 39 - 43., Teil II, Isto 4, Budapest 1994, str. 12 - 18., Teil III, Isto 5, Budapest 1996, str. 8 - 11 (dalje: Brichzin, Eine Ungarnkarte); Tibor Szathmáry, Nicolaus Angielus Magyarország térképe [Zemljovid Ugarske Nicolausa Angielusa], Isto 3, Budapest 1993 (dalje: Szathmáry, 1993.), str. 2 - 13.

³ Géza Pálffy, *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16 - 17. században [U obrani Europe. Vojna kartografija u ugarskoj krajini Habsburškog Carstva 16. i 17. stoljeća]*, Második, javított és bővített kiadás [Drugo izmijenjeno i prošireno izdanje], Pápa, 2000. (dalje: Pálffy, 2000.), str. 29 - 92. passim.

⁴ Glede njezina organiziranja, novije vidi: Géza Pálffy, The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century), u: Géza Dávid/Pál Fodor (ur.) *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest, The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, vol. 20, Leiden/Boston/Köln, 2000, str. 3 - 69.

⁵ Dimenzije sačuvanih primjeraka spomenuta četiri zemljovida u Karlsruheu (*Badisches Generallandesarchiv, Hausfideikommiss Bd. XV.*) su sljedeće: 1.) 53 x 74,5 cm, M = 1: 600.000, smjer: sjever, 2.) 50 x 76 cm, M = 1: 200.000, smjer: istok, 3.) 78 x 50 cm, M = 1: 200.000, smjer: sjeverozapadni, 4.) 55 x 82,5 cm, M = 1: 500.000, smjer: sjever. Vidi još *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. - 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe*, Bearbeitet von Alfons Schäfer unter Mitwirkung von Helmut Weber, Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg, Bd. 25., Stuttgart, 1971. (dalje: *Inventar der handgezeichneten Karten*), Nr. 1108-1113., str. 208.; Lajos Glaser, *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga [Kartografska građa vezana za Mađarsku u zbirkama iz Karlsruhea]*, Budapest, 1933., Nr. 272 - 276., str. 53 - 54.; György Kisari Balla, *Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, Budapest, 2000. (dalje: Kisari, 2000.), Nr. 264 - 272., str. 523 - 532.; Louis Krompotic, *Relationen über Fortifikation der Südgrenze des Habsburgerreiches von 16. bis 18. Jahrhundert*, Hannover, 1997. (dalje: Krompotic, 1997.), str. 202 - 205.; Ignacij Voje, Utvrđivanje slovenačkih gradova za odbranu pred turskim provalama, u: Vasa Čubrilović (ur.), *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.*, Naučni skupovi Srpske akademije znanosti i umjetnosti, Knj. XLVIII., Odeljenje istorijskih nauka Knj. 12., Beograd, 1989., str. 265 - 266.; Ignacij Voje, Zbirka planova krajiških utvrda iz Karlsruhea, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave*, Zagreb, 1984. (dalje: Voje, 1984.), str. 269.

⁶ *Inventar der handgezeichneten Karten*, Nr. 1110., str. 208.; Kisari, 2000., Nr. 266., str. 525.

bečko vojno rukovodstvo poslužili velikom količinom temeljnih i većim dijelom potpuno novih informacija. Nisu slučajno prepisivani u više primjeraka, jednim dijelom još tada, a dijelom kasnije, i tako sačuvani u glasovitim zbirka planova u Karlsruheu, Drezdenu, Beču i Stuttgartu.⁷

Unatoč svemu tome, danas su saznanja o okolnostima pripremanja zemljovida i tlocrta utvrda još prilično oskudna. Hrvatska i mađarska stručna literatura nikada ih nije točno datirala te se njihov nastanak obično vezivao za sredinu ili drugu trećinu 16. stoljeća ili pak oko 1556. godine i nakon nje. Međutim, 1992. godine Hans Brichzin, vodeći istraživanja među primjercima Sächsisches Hauptstaatsarchiva u Drezdenu - oslanjajući se na jedan sačuvani dokument - savršeno uvjerljivo dokazuje da su spomenuti Angielinijev zemljovid Ugarske na jednom listu i tlocrti utvrda nastali sigurno prije 17. kolovoza 1566. godine.⁸ Taj terminus ante quem, zahvaljujući prije svega istraživačkoj sreći u bečkom Kriegsarchivu, u bitnoj je mjeri moguće utočiti.

Štajerski su staleži 8. ožujka 1564. godine za bojenje jednog zemljovida na kojemu se prikazuje sustav utvrda hrvatskih i slavonskih glavnih kapetanija („mappa der jeczigen Crabetischen und Windischen gränitzen“), kao i tlocrta utvrda dviju krajina („die abriß der gränitzenflecken“), maleru (Maler,) tj. iluminatoru odobrili 24 talira.⁹ Vrsni štajerski povjesničar Johann Loserth, koji je taj podatak objelodanio još 1929. godine, izražava žaljenje što zemljovid nije sačuvan za buduća pokoljenja, a mi sami, poznavajući novije podatke, jednosmisleno smatramo da se taj zaključak odnosi na poznati hrvatsko-slavonski zemljovid i tlocrt utvrda vojnog arhitekta Nicola Angielinija.

Kralj Ferdinand I., naime, još je 4. kolovoza 1563. godine svojim dekretom iz Beča povjerio kranjskom Landeshauptmannu Jakobu von Lambergu, kao i također kranjskom Erasmusu Mageru von Fuchsstadtu, kasnije szatmárskom glavnom kapetanu (1565. - 1568.), te Franzu von Poppendorfu, kasnije glavnom povjereniku za utvrđivanje sustava protutorskih krajiških utvrda (Oberstbaukommissar, prije 1569., a nakon 1572.) i prvom predsjedniku Ratnog vijeća Unutarnje Austrije (Innerösterreichischer Hofkriegsrat) u Grazu (osnovanog 1578.),¹⁰ obilazak hrvatsko-slavonskih krajiških utvrda kako bi razmotrili njihovo stanje te podnijeli izvješće o potrebama

⁷ Uz podatke citirane u bilješci 4: za Drezden (*Sächsisches Hauptstaatsarchiv*, Drezden; Sch. XXVI. F. 96., Nr. 6. i Nr. 11.): Brichzin, Eine Ungarnkarte, Teil II, str. 13.; za Beč (*Österreichische Nationalbibliothek*, Wien; Handschriftensammlung Cod. 8607. i Cod. 8609.): Andor Borbély, Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI-XVII. századból [Podaci o prikazu ugarskih utvrda i gradova iz XVI. i XVII. stoljeća], *Hadtörténelmi Közlemények [Vojnopovijesni bulletin]* 33, Budapest 1932., str. 175 i 178; *Österreich und die Osmanen. Gemeinsame Ausstellung der Österreichischen Nationalbibliothek und des Österreichischen Staatsarchivs. Prunksaal der Österreichischen Nationalbibliothek. Katalog*. Wien, 1983., Nr. 139., str. 94 - 95.; Stuttgart (Württembergische Landesbibliothek, Karten und Graphische Sammlungen, Sammelband 35.): György Kisari Balla, *Hundert Festungspläne in Württemberg*, Budapest, 1998.

⁸ Brichzin, Eine Ungarnkarte, Teil I, str. 39 - 40.

⁹ "Dem Maller, so E. E. L. die mappa der jeczigen Crabetischen und Windischen gränitzen, auch die abriß der gränitzenflecken, waßmassen dieselben bevestiget werden sollen, verehrt, sein 24 taller zu ainem trinkgelt verwilligt." Johann Loserth, *Miszellen aus der Geschichte des 16. und 17. Jahrhunderts. Zur Kartographie der steirischen Grenze gegen die Türkei. Blätter für Heimatkunde* 7, Graz 1929., broj 1, str. 11.

¹⁰ Za Mager: Géza Pálffy, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16. - 17. században [Okružni i krajiški glavni kapetani i zamjenici glavnih kapetana u Ugarskoj u 16. i 17. stoljeću]*, *Történelmi Szemle [Povijesna smotra]* 39, Budapest 1997., broj 2., str. 285, i Antonio Liepold, *Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts*, Europäische Hochschulschriften, Reihe 3.: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd. 767., Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien, 1998., str. 269, 367; za Poppendorf: Viktor Thiel, *Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564. - 1749.*, Teil I., *Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564. - 1625.*, *Archiv für österreichische Geschichte* 105, Wien 1916., str. 207.

njihova utvrđivanja, odnosno manjkavostima.¹¹ Vizitacije krajiškiim utvrdama (Grenzbereitung, Grenzbesichtigung, Grenzvisitation) slične ovima u to vrijeme nisu bile rijetkost¹², međutim u ovome slučaju, suvremeno rečeno, došlo je do gotovo topografskog načina mjerenja hrvatskih i slavonskih krajina i ispitivanja njihovih problema opskrbe.

Kraljevski povjerenici („Commissarien zu Bereuttung der Windischen unnd Crabatischen Granicz“, odnosno „revidendorum finium causa ablegati commissarii“) sa svojom su pratnjom krenuli na put prije 20. rujna 1563. godine, a mjerenja su dovršili krajem listopada.¹³ Vizitaciju su obavili oslanjajući se na popis krajiških utvrda (Grenzfestungsverzeichnis) koji je predočio hrvatsko-slavonski krajiški glavni kapetan Hans Lenković (1556. - 1567.) koji je tada bio u službi već četvrt stoljeća. Obavljena je smotra više od 40 utvrda u Hrvatskoj te više od 20 utvrda¹⁴ u Slavonskoj krajini, a potom je sastavljeno detaljno izvješće o iskustvima stečenima na terenu. O sadržaju i potrebnim mjerama od kraja 1563. do ljeta 1564. godine u Grazu su raspravljali štajerski staleži, a u Beču vođe Dvorskoga ratnog vijeća, dogovarajući se nadugačko i međusobno.¹⁵

U potpunosti možemo biti sigurni da je tijekom vizitacije utvrda, koja je trajala nekoliko tjedana, u sastavu povjerenstva do kraja bio nazočan i Angielini osobno. Dijelom o tome svjedoče sami sačuvani projekti utvrđivanja utvrda, a djelomice nam je konkretno poznato iz novijih istraživanja da je prije 7. siječnja 1565. godine Angielini kao arhitekt utvrda (Baumeister) bio u službi nadvojvode Karla (1540. - 1590.) koji je upravljao pokrajinama Unutarnje Austrije (Štajerskom, Koruškom, Kranjskom i Goricom), a isti je dan u njegovu korist nadvojvoda naredio isplatu 40 forinta.¹⁶ Nadvojvoda tijekom obilaska utvrda, što su značile obranu njegovih pokrajina, sigurno nije izbjegavao nazočnost jednog od svojih najboljih stručnjaka. Pače, pod upravljanjem navedenih povjerenika Angielini je zapravo izvršio lokalna mjerenja utvrđivanja krajiških utvrda, sastavljanje njihovih tlocrta, a kasnije i brižno dekorativno uobličenje, kao i pripremanje zemljovida hrvatskih i slavonskih glavnih kapetanija.

Maestro Angielini je tijekom toga posla - pretpostavlja se, zajedno s nekoliko svojih pomoćnika - djelovao brižno, a istodobno i brzo. Naime, skice o utvrđivanju i zemljovid on sam, a zatim i iluminator koji ih je bojio, morao je dovršiti krajem veljače kako bi ovom potonjem 8.

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Kriegsarchiv (dalje: ÖStA KA) Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv VII. 6. i *Die österreichische Militärgrenze 1535. - 1871. Urkunden, Akten, Karten, Pläne, Bilder, Gedächtnisausstellung anlässlich des 100. Jahrestages ihrer Auflösung. Verantst. vom Österr. Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien. Ende Sept. bis 17. Dez. Wien., 1971., Nr. 8., str. 32.* (Instruktion); ÖStA, KA, Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen Nr. 124. (Bestellung)

¹² Brojni primjeri: Pálffy, 2000., str. passim.

¹³ 20. rujna 1563. Lamberg "zaigt an, wöllichen Tag er mit seinen Mitcomissarien zu Bereuttung der Windischen unnd Crabatischen Granicz außgezogen." ÖStA, KA, Protokolle des Wiener Hofkriegsrates (dalje HKR Prot.) Exp. Bd. 142. fol. 187., 05.11.1563: Isto fol. 190., kraj 11. 1563: Isto fol. 193.

¹⁴ Johann Loserth, *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe*, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd. XI., Heft 1., Graz, 1934., str. 63 - 64.

¹⁵ Isto, str. 63. i vidi još: Dekret Vojnog vijeća u Beču štajerskim staležima 1. svibnja 1564. o „Beratschlagung der Relation der Crabatischen und Windischen Graniczen Bereittung“: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 143. fol. 52. i fol. 69. (20. 6. 1564.)

¹⁶ Katharina Podewils, *Kaiser Maximilian II. (1564. - 1576.) als Mäzen der bildenden Künste und der Goldschmiedekunst, Ungedr. Phil. Diss. Wien, 1992., str. 157: 692. bilj.*

ožujka štajerski staleži mogli dodijeliti prethodno spomenutu nagradu za obavljen posao.¹⁷ Sumirajući, dakle, može se zaključiti da je poznatu mapu hrvatsko-slavonskih krajiških utvrda, točnije jedan ili dva originalna primjerka koji su postali uzorci za kasniju izradu kopija, kao i poznate tlocrte krajiških utvrda, izradio talijanski arhitekt utvrda Nicolo Angielini, računajući od 20. rujna, na osnovi višetjednih mjerenja na lokalitetima protuosmanskih krajina, izvršenih između listopada 1563. i veljače 1564. godine.

Talijanski majstor, međutim, nije izrađivao zemljovide isključivo hrvatsko-slavonskih krajiških utvrda. Kao što smo spomenuli, on je bečkom vojnom rukovodstvu na još tri mape predočio zone granične obrane koje se protežu sjeverno od Drave pa sve do erdeljske granice. Naslovi mapa u kojima su zabilježene krajiške utvrde Zadunavlja, Rudničke krajine i Gornje Ugarske u sva tri slučaja smještene su među ukrašene korice - kartuse - te zahvaljujući tomu što je kod posljednje Angielini ovjekovječio i sebe („Superior Vngaria — Nicolo Angielini”),¹⁸ ne trebamo posumnjati niti u autora zemljovida. Prema datiranju Hansa Brichzina, ante quem datumom nastanka triju zemljovida, točnije originalnih osnovnih primjeraka, trebamo smatrati kolovoz 1566. godine.

Ispravnost ove tvrdnje možemo dokazati i na drugi način. Poznato nam je s bakroreza Georgiusa Hoefnagela, objavljenog krajem 16. stoljeća o gradskoj utvrdi Đura (Győr) (Festungsstadt)¹⁹ kao središta Đurske glavne kapetanije na prostoru između Balatona i Dunava, da ga je autor bakroreza prikazao koristeći tlocrt izrađen od talijanskoga majstora 1566. godine.²⁰ Usporedimo li Angielinijevu vedutu o Đuru²¹ s Hoefnagelovim bakrorezom, nije teško uvjeriti se da je bakrorezac radio po doista pouzdanom izvoru. Budući da je 7. svibnja 1564. godine, nakon mjerenja stanja hrvatsko-slavonskih krajiških utvrda, počela i vizitacija ugarskih utvrđenja, naime utvrda na prostoru između Dunava i Drave („Bereitung der Ungarischen Gräniczen”), krećući iz Đura sve do Sigeta (Szigetvára),²² nije pretjerivanje pretpostavljati da je tome Angielini

¹⁷ Držimo kako je zamislivo da je s Angielinijem već i sam slikar sudjelovao u vizitaciji hrvatsko-slavonskih krajiških utvrda. U vezi s jednim obilaskom utvrde na Rudničkom području 1583., obaviješteni smo da je jedan drugi važan vojni arhitekt u Ugarskoj u to vrijeme, Ottavio Baldigara (†1588.), želio u vizitaciju utvrda povesti i slikara („ein Maler zur Pergstetterischen Granizberaitung”). Tu je zamolbu Vojno vijeće u Beču podržalo jer je smatralo da bi bilo dobro kada bi slikar nacrtao okruženje krajiških utvrda (eventualno zemljovid) („der die Landschaft kunde abreissen”). György Domokos, *Ottavio Baldigara: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon [Ottavio Baldigara: Talijanski majstor, utemeljitelj utvrda u Ugarskoj]*, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, Köt. 2. [Milenijska knjižnica Instituta i muzeja vojne povijesti, Knj.2.], Budapest, 2000., str. 56 - 57.

¹⁸ Ovaj zemljovid ponovno je objavljen: Krompotić, 1997., Nr. 128., str. 202.

¹⁹ Lajos Geceşenyi, *Ungarische Städte im Vorfeld der Türkenabwehr Österreichs. Zur Problematik der ungarischen Städteentwicklung*, u: Elisabeth Springer/Leopold Springer (ur.), *Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas, Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 20.*, Wien/München, 1993., str. 57 - 77., vidi još Géza Pálffy, *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598 [U obrani carske prijestolnice. Povijest Đurske/Győrske glavne kapetanije 1526. - 1598.]*, A győri főkapitányság története a 16. - 17. században, Köt.1. [Povijest Đurske/Győrske glavne kapetanije u 16. i 17. stoljeću, Knj.1.], Győr, 1999.

²⁰ „IAVERINVM olim Anno MD LXVI a Nicolao Aginelli [sic] Italo accuratissime delineatum ex maiusculo in minorem tabulam traductum, Amicis Agrippinensibus, id requirentibus amice communicat Georgius Houfnaglius MDXCVII.” *Régi magyar várak. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka 16 metszetének faksimile kiadása [Drevne ugarske utvrde. Faksimile izdanje 16 gravura Povijesne galerije Mađarskog nacionalnog muzeja]*, Budapest, 1980., Đur/Győr; vidi još Jenő Pfannl, *Régi ábrák és képek Győr váráról [Stari prikazi i slike o tvrđavi u Đuru/Győru]*, Győri Szemle [Đurska!Győrska smotra] 1, Győr 1930., str. 217 - 242.

²¹ Brichzin, *Eine Ungarnkarte, Teil II*, str. 16 i slika 14. Valja napomenuti da je Angielini na svojoj karti Ugarske na jednom listu Đur prikazao kao umanjenu varijantu ovog tlocrta.

²² „Instruction für die Commissari, welche die Gränicz in Hungern von Raab an gegen Sigeth, so weith sich der Kaijserlichen Majestät etc. Dition Enden auff diß Mall erströckhen, bereutten werden.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 143. fol. 52.

- slično povjereniku Erasmodu Mageru²³ - također nazočio. Pače, nakon što su 1565./1566. pod vodstvom poznatoga europskog vojskovođe Lazarusa Freiherra von Schwendija (1522. - 1583.) od erdeljskoga vojvode Ivana Sigismunda (1540. - 1571.),²⁴ osvojeni i ostaci prostora u Gornjoj Ugarskoj, možemo biti sigurni da je mjerenje stanja na tim prostorima postupno provedeno, ali još prije kolovoza 1566. godine. Premda ne možemo konkretnim podacima potkrijepiti da je Angielini bio prisutan kod svih „terenskih ophodnji”, on je, prema svemu sudeći, bio upoznat s većim dijelom građe. Talijanski arhitekt utvrda, dakle, nastavljajući kartografski rad započet u jesen 1563. u hrvatsko-slavonskim krajinama, zemljovide triju ugarskih krajina pripremio je između svibnja 1564. i kolovoza 1566. godine.

Na kraju valja napomenuti da je više puta spominjani zemljovid Ugarske na jednom listu, koji je Angielini sastavio istodobno, dijelom oslanjajući se na krajiške mape, premda sadržajno u manjoj mjeri, ali naslovom i vanjskim ukrasnim elementima²⁵ utjecao čak i na također poznatu mapu Ugarske Jánosa Zsámbokyja (lat. Johannes Sambucus), objavljenu u Beču 1571. godine („VNGARIAE LOCA PRAECIPVA RECENS EMANDATA ...”). Sve to, dakako, može se smatrati posve prirodnim s obzirom na bitnu činjenicu da je „pomoćni urednik” Zsámbokyjeva zemljovida Illyricum, izrađenog 1572., bio sam Angielini.²⁶ Talijanski neimar utvrda, dakle, uz izradu zemljovida o krajiškim utverdama koji se mogu smatrati tajnama, u ovom je slučaju potpomagao djelatnost humanista, historiografa medicine i kartografa europske slave te ostavio zapažen spomen u korist hrvatskoj i mađarskoj kartografiji.

SUMMARY

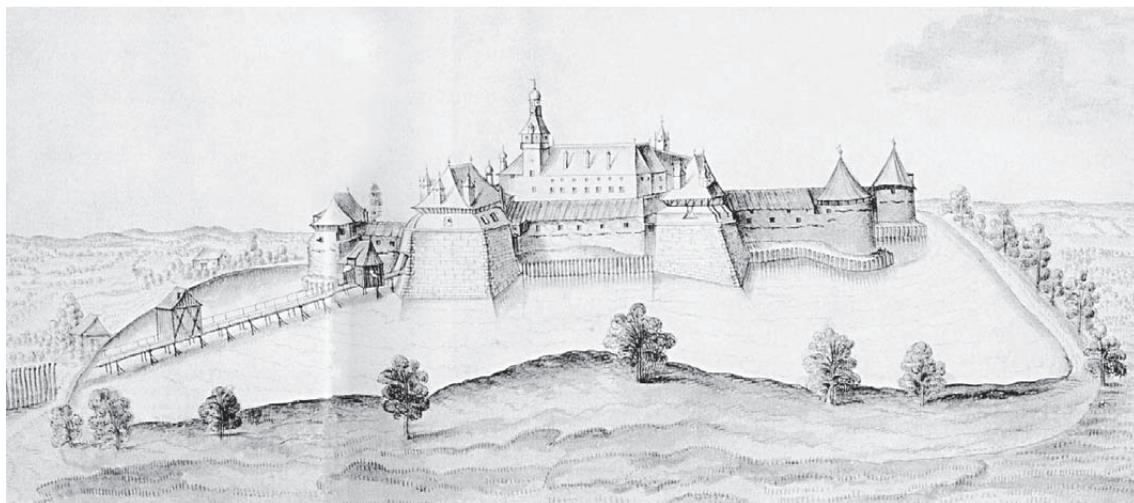
This article deals with the emergence and importance of maps made by the Italian military architect Niccolò Angielini (Nicolaus Angielus) during the second half of the sixteenth century for the military border fortifications in Hungarian and Croatian territories. Generally, this encompasses four maps: 1. Croatia et Sclavonia, 2. Ditio inter Mvram et Dunvbivm, 3. Montanae civitates, and 4. Superior Vngaria. The author analyses the content of these maps and, in particular, the methods and content used to present the border fortifications of the time. This analysis sheds new light on the period of defence against the Ottomans on the border with the Ottoman Empire during the sixteenth century.

²³ Osim Magera, u povjerenstvu koje je ophodilo zadunavske krajine sudjelovali su glavni kapetan Đura Eck Graf zu Salm (1560. - 1574.), glavni kapetan Sigeta (Szigatvára) Nikola Zrinski (1560. - 1566.), kao i Wilhelm von Hofkirchen, Gyulaffy László, Török Ferenc i sl. Isto fol. 29 - 30., fol. 33., fol. 36., fol. 48., fol. 52., fol. 53., fol. 80.

²⁴ Wilhelm Janko, *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.*, Wien, 1871.

²⁵ Ljubazno priopćenje Katalin Plihal (Nacionalna knjižnica, Kartografska zbirka, Budapest) koje se zasniva na komparaciji toponima dvaju zemljovida. Mišljenje koje od toga djelomično odstupa jest: Brichzin, *Eine Ungarnkarte*, Teil I, str. 43. i Szathmáry, 1993.

²⁶ „*Fluuiorum et aliquot locorum situs Hirschuogelij recte mutauit, Angielini autem studio plurima adieci, et interualla correxi.*” Anka Pandžić, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. (Katalog izložbe.)*, Zagreb, 1988., Nr. 34., str. 44 - 45, i Mirko Marković (tekst), *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb, 1993., str. 75.

Veduta Čakovca iz 1660. godine

Dio zemljovida sjeverozapadne Hrvatske s kraja 16. stoljeća

O LUDBREŠKOJ PODRAVINI SREDINOM 18. STOLJEĆA ON THE LUDBREG PODRAVINA IN THE MID-EIGHTEENTH CENTURY

Dr. Dragutin Feletar

Geografski odsjek

Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet, Zagreb

Primljeno: 11. 3. 2004.

Prihvaćeno: 29. 4. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5-37 Ludbreg) "17"

Pregledni članak

Reviews

Sažetak

Na temelju neobjavljene i objavljene građe te literature, autori su dali najosnovnije smjernice za razumijevanje temeljnih procesa i struktura u Ludbregu i okolici tijekom 18. stoljeća. Općenito se može reći da je 18. stoljeće u historiografiji sjeverozapadne Hrvatske među najslabije poznatim, istraženim i obrađenim razdobljima, usprkos opsežnoj građi. U tekstu su uvodno definirane prometno-povijesne i prirodne osnove razvoja, koje su bile preduvjet za osnovne procese što su se u ludbreškoj Podravini odvijali tijekom 18. stoljeća. U članku je posebna pozornost dana istraživanju stanovništva i demografskih uvjeta koji se mogu rekonstruirati na temelju sačuvanih kanonskih vizitacija, matičnih knjiga rođenih (krštenih), umrlih i vjenčanih, te drugih podataka. Za razvitak gospodarstva toga kraja osobito su zanimljiva istraživanja izvanagrarnoga gospodarstva, poljoprivrede, agrarnih odnosa i vlastelinskog sudstva. Za to je bilo nužno proučiti brojnu građu, a težište je na proučavanju agrarnih odnosa na ludbreškom vlastelinstvu kojim je upravljala obitelj Batthyany. Na kraju su obrađeni školstvo, socijalna skrb, zdravstvo, crkva i graditeljstvo.

Ključne riječi: socijalna i ekonomska povijest, ekohistorija, Podravina, Ludbreg

Key words: social and economic history, eco-history, Podravina, Ludbreg

U ovom su radu autori na temelju neobjavljenih i objavljenih izvora te literature obradili temeljne procese odnosa čovjeka, društva i okoliša na prostoru Ludbrega i okolice sredinom 18. stoljeća.

PROMETNE I PRIRODNO-GEOGRAFSKE OSNOVE RAZVOJA

Prometno je Ludbreg i okolicu određivao položaj uz rijeke Dravu i Bednju te bilogorsko-topličko pobrđe (u uvjetno homogenom pogledu). Tome valja dodati položaj između većih regionalnih središta 18. stoljeća kakva su bila Varaždin, Koprivnica i Križevci kao najvažnija, te manjih središta poput Legrada i Preloga (u nodalno-funkcionalnom pogledu). Uz to, važan je i geopolitički položaj, prvenstveno jer taj dio Hrvatske prestaje biti pogranični povlačenjem

granice s Osmanskim Carstvom nakon 1699. godine znatno istočnije od Ludbrega. Jedine granice koje su donekle utjecale na ludbreški prostor bile su one s Mađarskom (jer je Međimurje ušlo u njezin sastav) i sa slovenskim zemljama (Štajerskom).¹

Razinu prometne pogodnosti pojedinih naselja u okolici Ludbrega određivali su ponajprije prirodno-geografski elementi, koji su bili osnovica pri stvaranju rastera naseljenosti prije 18. stoljeća i tijekom njega. Bitna odrednica bio je longitudinalni prometni smjer koji je dolinom rijeke Drave povezivao zapad s istokom (i obrnuto). Na tu osnovnu longitudinalnu vezu naslanjali su se vicinalni transverzalni pravci, određeni na sjeveru najpovoljnijim gazovima preko rijeke Drave, a na jugu transverzalnim uskim ili kompozitnim dolinama i dolinicama rijeka i potoka, koji su presijecali sjeverne obronke Bilogore, Kalnika i Topličke gore, omogućavajući lakšu komunikaciju. U tom je pogledu svakako najvažniji proboj rijeke Bednje, a na njezinu izlasku u dravsku nizinu, prema svim zakonitostima prometno-geografskog položaja, moralo je nastati važnije naselje jer je ta točka ujedno bila vrlo važno prometno križište. Takav položaj, koji je još naglašen povoljnom reljefnom mikrolokacijom na uzdignutoj koti iznad Bednje, omogućio je Ludbregu da opstane kao središnje naselje čiji je utjecaj tijekom 18. stoljeća prelazio lokalne granice.²

Ludbreg je postao korespondentno naselje s jedne strane za dio dravske nizine, ali i za dio područja prema gornjem dijelu doline Bednje na jugu te prema sjeveru - s važnim vezama prema Međimurju i jugozapadnoj Mađarskoj. Gladajući širi prostor 18. stoljeća, Ludbreg je u lokalnim granicama uspješno dopunjavao gradske funkcije i centralitet Varaždina, Koprivnice i Križevaca.³

Prirodne značajke Ludbrega i okolice posebno su važne za tijek naseljavanja i prostorni raspored naseljenosti, odnosno za kasniji odnos čovjeka i okoliša.⁴ Od sjevera prema jugu, odnosno od rijeke Drave do kalničko-topličkoga pogrđa izmjenjuje se nekoliko karakterističnih reljefno-pedoloških zona koje su utjecale na klimu i biljni svijet, a pogotovo na gustoću i razmještaj naseljenosti stanovništva.⁵

Iako se čini da reljef u okolici Ludbrega ima nizak stupanj energije, s kontinuiranim općim padom od juga prema sjeveru, odnosno od zapada prema istoku - i male hipsografske razlike u dravskoj nizini imaju veliko značenje. Općenito uzevši, možemo u ludbreškoj Podravini razlikovati tri karakteristične reljefne cjeline, zonalno izdužene u smjeru istok - zapad: 1. Na sjeveru je

¹ P. Kurtek, Ludbreška Podravina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 9; F. Močanin, Vojna krajina do kantonskog uređenja (zbornik), Zagreb 1984., 23 - 56; M. Valentić, Temeljne značajke povijesti Vojne krajine, Povijesni prilozi, 10, Zagreb 1991.

² D. Feletar, Geografske, prometne i demografske značajke ludbreške Podravine, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 3, Ludbreg - ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 13; vidi i: D. Feletar, T. Đurić i H. Petrić, Dolina Bednje, Hrvatski zemljopis, 47, Samobor 2000., 32 - 44.

³ P. Kurtek, Gornja hrvatska Podravina, Zagreb 1966.; D. Feletar, Podravina I, Koprivnica 1988.

⁴ O ekohistoriji vidi: A. W. Crosby, The Past and Present of Environmental History, American Historical Review, October 1995., 1176. - 1189.; D. Worster, Appendix: Doing Environmental History, The Ends of the Earth, Perspectives on Modern Environmental History, Cambridge 1988., 289 - 309; J. Donald Hughes, Ecology and Development as Narrative Themes of World History, Environmental History Review 19, 1995., I. G. Simmons, Changing the Face of the Earth: Culture, Environmental, History, Oxford 1989.; I. G. Simmons, Environmental History: A Consise Introduction, Oxford 1993. itd. Na hrvatskom jeziku postoje dvije knjige o ekohistorijskoj problematici: R. Delort, F. Walter, Povijest europskog okoliša, Zagreb 2002.; D. Roksandić, I. Mimica, N. Štefanec i V. Glunčić-Bužančić, Triplec Confinium (1500. - 1800.): ekohistorija, Split - Zagreb 2003.

⁵ D. Feletar, Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine do kraja srednjeg vijeka, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 14, Zagreb 1990. 11 - 18; isti, Podravina, Koprivnica 1973., isti, Geografske, prometne i demografske značajke ludbreške Podravine, n. dj., 13; P. Kurtek, Ludbreška Podravina, n. dj., 9.

niski, u 18. stoljeću zamočvaren poloj vodotoka Drave, Plitvice, Bednje i Glibokoga; 2. Najplodniji i najvitalniji dio je zona holocenih i würmskih terasa, zapravo kontaktno područje između dravskog poloja na sjeveru i kvartarno-tercijarnog pobrđa na jugu; 3. Na jugu je zona pobrđa, mahom kvartarne i dijelom tercijarne starosti, koja se prema jugu nastavlja u razmjerno visok mezozojski horst Kalnika.⁶

U geološkom pogledu, veći dio ludbreške Podravine je povezan s tzv. Varaždinsko-murškom potolinom jer su stare naslage tu znatno potonule. Najizdignutije (najtanje) su na tzv. Koprivničkom pragu. Istočno od Koprivničkog praga počinje duboka izdužena Dravska potolina. Kvartarne i tercijarne naslage kod Ludbrega dosežu djelomice dubinu veću od kilometar i pol. Potkraj tercijara nastupilo je uzdizanje tih mlađih naslaga, a tektonska su gibanja nastavljena i u kvartaru, pleistocenu i holocenu. Tako pleistocene sedimente, primjerice, nalazimo i na uzdignutijim terenima sjevernoga pobrđa Kalnika i Topličke gore, a o tome dokumentiraju i pojedine ciglane na tim lokalitetima, kao primjerice u Ludbregu u 18. stoljeću (i kasnije). Tercijarna tektonska gibanja osobito su bila izražena u prostoru horsta Kalnika, koji je u osnovi sastavljen od mezozojskih stijena - vapnenca iz jure i krede.⁷

Klimatska obilježja odraz su geografskog položaja na jugozapadu Panonske nizine, a lokalne su razlike uvjetovane reljefnim i hidrogeografskim značajkama ludbreške Podravine. Za poznavanje klime u 18. stoljeću u okolici Ludbrega nemamo izravnih podataka, ali možemo pretpostaviti da nije bilo većih razlika između ondašnjih i današnjih klimatskih uvjeta, osim što je bilo nešto hladnije.⁸ Danas tamo vlada tip umjereno tople vlažne klime kontinentalnih obilježja (prema Köpenu). Prema tomu, postoje velike temperaturne amplitude između ljeta i zime, pogotovo u usporedbi s ekstremima (godišnja temperaturna amplituda može biti veća i od 60 stupnjeva Celzijevih). Srednjaci su razmjerno povoljni jer je prosječna temperatura u siječnju oko -2 °C, a u srpnju 18 °C. Ti su srednjaci u 18. stoljeću morali biti nešto niži. Padaline se smanjuju od zapada prema istoku jer ih uglavnom donose zapadni vjetrovi. Glavni je maksimum u jesen, a drugi u proljeće i rano ljeto. Značajke te klime su velike oscilacije u količini padalina, visini temperatura, snježnosti, mrazovitosti i slično. Tim klimatskim značajkama (ali i blagim pretežito zapadnim, sjeverozapadnim i južnim vjetrovima), danas (i u 18. stoljeću) je prilagođen izbor ratarskih, voćarskih i vinogradarskih kultura.⁹

Stari grad u Ludbregu prema crtežu iz 18. stoljeća (H. Winter)

⁶ D. Feletar, Podravina, n. dj., 13; P. Kurtek, n. dj., 9 - 10.

⁷ I. Eleršek, Prikaz geologije ludbreškog područja s posebnim osvrtom na pojave mineralnih sirovina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 27-37; D. Feletar, n. dj., 14 - 15.

⁸ Razdoblje između 1430. i 1850. godine naziva se malim ledenim dobom, a najhladnije je bilo oko 1550. te od 1700. do 1850. godine. Najdulji neprekinuti niz podataka o temperaturi potječe iz Nizozemske gdje postoje točni podaci od početka 18. stoljeća. Tamo je siječanjska temperatura opadala od prve polovice 18. stoljeća do minimuma na kraju 18. i početku 19. stoljeća kad je počeo porast temperature. Slični su rezultati dobiveni i analizom u Švedskoj, srednjoj Engleskoj i drugim dijelovima Europe. Vidi: T. Šegota, Klimatologija za geografe, Zagreb 1988., 364, 371; G. Utterström, Climatic Fluctuations and Populations Problems in Early Modern History, The Ends of the Earth - Perspectives on Modern Environmental History, Cambridge 1988., 39 - 80; J. Grove, The century time-scale, Time-scales and environmental change, London and New York 1996., 39 - 87.; R. Delort, F. Walter, Povijest europskog okoliša, n. dj. 107 - 108.

⁹ D. Feletar, n. dj., 15; P. Kurtek, n. dj., 10 - 11.

Prirodna vegetacija ludbreške Podravine specifični je sastavni dio širega panonskog areala, ali sa svojim posebnostima. U dravskom poloju nekada je osnovica bila zajednica hrasta lužnjaka, s pripadajućim biljem.¹⁰ Međutim, prirodni je pejzaž potpuno izmijenjen djelovanjem čovjeka. To se pogotovo očitovalo tijekom sustavnog smanjivanja šumskog pokrova u 18. stoljeću, ali i drugih promjena u poljoprivrednoj proizvodnji koje su mijenjale prirodni pejzaž.¹¹

Na temelju geoloških, geomorfoloških, klimatskih, hidrografskih i vegetacijskih značajki tijekom stoljeća razvilo se tlo ludbreške Podravine, koje je najvećim dijelom rezultat djelovanja čovjeka. Stanje kakvo je bilo u 18. stoljeću, nije do danas bitnije promijenjeno. U dravskom je poloju najznačajnija grupa holocenokarbonatnih tala, uglavnom azonalnih značajki, a najkvalitetnija su tla na terasama. U pobrđu su najslabija tla, uvelike podzolirana i teža za obradu gdje je prisutna sedimentarna glina.¹²

Hidrografske značajke Ludbrega i okolice određene su tijekom 18. stoljeća (ali i prije i poslije) dominantnim utjecajem rijeke Drave te njezinim južnim pritocima: Plitvicom, Bednjom, Segovinom i Glibokim. Tada ti vodotoci još nisu bili regulirani, a prvi poznati planovi regulacije rijeke Drave i njezinih pritoka na širem području ludbreške Podravine postoje iz 1777. godine.¹³ Zbog čestih poplava uprava ludbreškoga vlastelinstva je 1786. godine uputila molbu Križevačkoj županiji da se iskopa kanal protiv poplava rječice Plitvice.¹⁴ Uz to, za ludbreški je kraj posebno važno veliko bogatstvo kvalitetne podzemne vode, s obzirom na razmjerno debele slojeve šljunka i pijeska. Vode su tijekom cijeloga 18. stoljeća ludbreškom stanovništvu određivale ritam života (ponajviše poplavama koje su često bilježene u onovremenim dokumentima), utjecale na prostorni raspored naseljenosti, ali i određivale snagu niza gospodarskih djelatnosti koje su se razvile - mlinarstva, zlatarstva, splavarstva, šajkaštva itd.¹⁵

STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI UVJETI

Najstarije podatke na osnovi kojih možemo rekonstruirati ukupan broj stanovnika nalazimo u kanonskim vizitacijama komarničkog arhidakonata Zagrebačke biskupije, a u njima se navodi najčešće ukupan broj kućedomaćina ili broj kuća. Prema tim podacima, u Ludbregu je 1700. godine bilo 98 kućedomaćina, a njihov je broj bio najvjerojatnije identičan broju obitelji u širem smislu ili, bolje reći, domaćinstvima, odnosno možda zadrugama. Broj kućedomaćina je 1733. godine pao na 96, a 1750. na 87. Uslijedila je revitalizacija pa broj raste 1754. godine na 89, 1768. na 95, 1771. na 107, 1778. na 108, a 1787. na čak 120 kućedomaćina. U ludbreškoj župi - koja je, osim Ludbrega, obuhvaćala još sela: Apatija, Bolfan, Čukovec, Globočec, Hrastovsko, Kučan, Selnik, Sigetec, Slokovec i Torčec - godine 1700. kućedomaćina je bilo 277, njihov je broj do 1733. porastao na 285, ali je 1750. pao na 278, a 1754. ponovno počinje rasti te je iznosio 289. Rast se nastavio do 1768. godine kada broj kućedomaćina iznosi 291 te dalje do 1771.

¹⁰ P. Kurtek, n. dj., 11; D. Feletar, n. dj., 15.

¹¹ O krčenju šuma vidi: P. Chaunu, *La civilisation de L'Europe classique*, Paris 1966. (postoji i izdanje pod naslovom *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd 1977., 266 - 275.).

¹² D. Feletar, Stanje i zaštita čovjekova okoliša u koprivničkoj Podravini, *Podravski zbornik*, 16, Koprivnica 1990., karta na str. 138; P. Kurtek, *Gornja hrvatska Podravina*, n. dj. 32 - 33.

¹³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, Generalna komanda Karlovac - Varaždin (Zagreb), kut. 10. Ranije imamo podatak o regulaciji rijeke Drave iz 1586. godine kada je Juraj Zrinski molio varaždinsku općinu da zamijeni s njom u tu svrhu neko zemljište, no taj se podatak ne odnosi na ludbreško područje, Arhiv HAZU, DC-II-44.

¹⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 83, fasc. VII, br. 6.

¹⁵ D. Feletar, n. dj., 15 - 16.

Karta ludbreške Podravine Antonera iz 1790. godine

godine kada je ludbreška župa imala 299 kućedomaćina. Uslijedio je pad broja kućedomaćina na 289, pa ponovno porast 1782. godine na 293 i pad 1787. godine na 282.¹⁶ U Sigecu, kao rodnome mjestu Kazimira Bedekovića, 1700. godine bilo je 38 kućedomaćina, a 1733. popisana su njih ukupno 34. Godine 1771. u Sigecu je zabilježena 31 kuća, a do kraja 18. stoljeća smanjivao se broj popisanih kuća. Godine 1782. bilo je 27 kuća, a 1787. godine 21.¹⁷

Prema tomu, vidi se da je trgovište Ludbreg u drugoj polovici 18. stoljeća imalo kontinuirani proces rasta broja kućedomaćina, odnosno domaćinstava, a to bi se moglo povezati s prostornim širenjem Ludbrega i njegovim prosperitetom. Na drugoj strani, u naseljima župe vidi se stalno variranje broja kućedomaćina, koji je vrhunac postigao početkom 70-ih godina 18. stoljeća, a otad je prisutna tendencija pada prema kraju stoljeća, s manjom iznimkom početkom 80-ih godina.

Podatke o ukupnom broju stanovnika nalazimo samo od 1771. do 1800. godine. Trgovište Ludbreg je 1771. godine imalo 550 stanovnika, a do 1782. došlo je do porasta na 727 stanovnika. Godine 1784. popisana su 654 stanovnika, 1787. bilo ih je 759, a oko 1800. godine popisano ih je 678. Ludbreška je župa 1771. godine imala 1888 stanovnika (za tu godinu nedostaju podaci za sela Apatija i Čukovec), 1782. godine popisano ih je 1980, 1784. godine 2425, 1787. na području

¹⁶ HDA, Plemićki posjedi prije regulacija županija, Križevačka županija (1643. - 1756.), kut. 1, fasc. 2, br. 30; kut. 2, fasc. 2 i 3, br. 1, 39. (za 1750. i 1754. godinu); Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), Kanonske vizitacije komarničkog arhidakonata (KVKA), Protokoli 91/III (za 1700.), 94/VI (za 1733.), 97/VII (za 1768., 1778., 1782. godinu), 99/XII (za 1787. godinu), 211 (za 1771. godinu); S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, Varaždin 1991., 32 - 33.

¹⁷ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659. - 1859., Podravski zbornik 9, Koprivnica 1983., 158.

župe bilo je 2030 stanovnika, a oko 1800. godine zabilježeno ih je 1887.¹⁸ U Sigecu je 1771. godine živio 161 stanovnik, a oko 1800. godine broj stanovnika je smanjen na 142.¹⁹ Usporedimo li te podatke s prije iznesenim brojem kuća (ili kućedomaćina), vidimo da su 1771. godine u Sigecu u jednoj kući prosječno živjela 5,2 stanovnika.

Na temelju popisa kućedomaćina moguće je procijeniti broj stanovnika u trgovištu Ludbreg i ludbreškoj župi. S. Krivošić je procijenio da obitelji u župi Virje imaju najmanje 5,6 ukućana, a prosjek je od 1778. do 1787. godine iznosio 6,2 člana obitelji.²⁰ Isti je autor procijenio da je u Koprivnici u 18. stoljeću obitelj imala od 3,4 do 4 ukućana,²¹ a u župi Kuzminec od 7,3 do 8,8.²² U trgovištu Ludbreg je 1771. godine obitelj u prosjeku imala 5,1 člana, godine 1782. prosjek članova domaćinstva iznosio je 6,7, s 1787. se smanjio na 6,3 ukućana u jednoj obitelji. To se približno slaže s podacima za župu Virje, ali bitno odudara od Koprivnice i župe Kuzminec. Pritom valja uzeti u obzir da se podaci za župu Kuzminec mogu koristiti jedino za sela ludbreške župe jer su sva naselja u župi Kuzminec bila seoska. Uz to, važno je napomenuti da je Koprivnica bila privilegirano gradsko naselje te se struktura njezinih obitelji razlikovala od onih u trgovištu Ludbreg.

I. Erceg na temelju novijih istraživanja tvrdi da je grad Koprivnica 1787. godine imao 3594 stanovnika. Prema navodima istog autora, u Koprivnici su bile 694 kuće, što znači da je u jednoj kući živjelo 5,17 ukućana. Iste 1787. godine popisana su 854 kućedomaćina i s obzirom na to, bila su 4,20 člana po domaćinstvu. U Križevcima je istovremeno živjelo 4,29 žitelja po domaćinstvu, a u Varaždinu je broj stanovnika po domaćinstvu iznosio 4,58.²³ Za trgovište Ludbreg, kao gradsko naselje, mogli bismo izvršiti procjenu obitelji na najmanje 4,2 (uzevši broj stanovnika po domaćinstvu za grad Koprivnicu koji ima najmanji prosjek prema jozefinskom popisu) i na najviše 6,7 (prema popisu iz iste 1787. godine, iz crkvenih izvora) u 18. stoljeću. Prema tomu, ukupan broj stanovnika trgovišta 1700. godine iznosio bi približno od 412 do 657, 1733. godine od 403 do 643, 1750. godine od 365 do 583, 1754. godine od 374 do 596, a 1768. godine od 399 do 637. Približno bismo broj stanovnika trgovišta Ludbreg mogli procijeniti 1700. godine na 535, 1733. na 523, 1750. na 474, 1754. na 485, a 1768. godine na 518.²⁴

Sela ludbreške župe vjerojatno su imala drugačiju strukturu obitelji od trgovišta Ludbreg. Zbog toga kao donju granicu broja članova obitelji ne bismo uzimali prosjek za grad Koprivnicu, nego samo prosjeke od 1771. do 1787. godine, koji 1771. godine iznose 7,9 članova po obitelji, 1782. godine bilo ih je 6,8, a 1787. godine 7,8. Prema tomu, 1771. godine u selima ludbreške župe živjelo je u prosjeku od 6,8 do 7,9 ukućana u jednoj obitelji. Procjene ukupnoga broja stanovnika u selima ludbreške župe bile bi: 1700. godine od 1217 do 1414, 1733. godine od 1285 do 1493, 1750. godine od 1299 do 1509, 1754. godine od 1299 do 1509 te 1768. godine od 1333 do 1548. Približno bismo ukupni broj stanovnika sela ludbreške župe mogli procijeniti 1700.

¹⁸ NAZ, KVKA, Prot. 211 (za 1771.), 97/IX (za 1782.), 99/XI (za 1787.); *Conspectus parochiarum dioc. Zagr.* (za oko 1800.); S. Krivošić je podatke iz *Conspectus parochiarum dioc. Zagr.* iz oko 1800. stavio u podatke za 1789. godinu, vidi: *Stanovništvo Podravine 1659. - 1859.*, n. dj., 161; isti, *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 35; M. Hrg, J. Kolanović, *Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije 1615. - 1913.*, pregled, Zagreb 1989., 209.

¹⁹ S. Krivošić, *Stanovništvo Podravine*, n. dj., 161.

²⁰ S. Krivošić, *Virje - iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente*, *Podravski zbornik* 12, Koprivnica 1986., 118 - 119.

²¹ S. Krivošić, *Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici*, *Podravski zbornik* 14, Koprivnica 1988., 123 - 124.

²² S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 34.

²³ I. Erceg, *Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785./87.)*, Rad HAZU, 461, Zagreb 1992., 12 - 16; H. Petrić, *Koprivnica na razmeđu epoha (1765. - 1870.)*, Koprivnica 2000., 10.

²⁴ S. Krivošić donosi drugačije procjene ukupnog broja stanovnika za trgovišta Ludbreg: 1700. - 588, 1733. - 576, 1750. - 522, 1754. - 534, a za 1768. godinu ne donosi procjenu, vidi: *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 37.

godine na 1316, 1733. na 1389, 1750. i 1754. godine na 1404, a 1768. na 1441.²⁵ No, postoje razlike u odnosu na ove procjene. Primjerice, u selu Sigecu su 1771. godine u jednoj kući živjela 5,2 stanovnika.²⁶ Kada bismo tu procjenu primijenili za sve popise u 18. stoljeću, dobili bismo podatke da je u Sigecu 1700. godine živjelo oko 198 stanovnika, 1733. bilo ih je 177, 1771. godine 161, 1782. godine 140, 1787. godine 109, a oko 1800. godine 134.

Zbrojimo li podatke iz procjene za trgovište Ludbreg i za sela ludbreške župe, broj stanovnika župe Ludbreg iznosio bi: 1700. godine 1851, 1733. godine 1912, 1750. godine 1878, 1754. godine 1889. i 1768. godine 1959.²⁷

Stopa porasta ukupnog broja stanovnika od 1700. do 1796. godine u Ludbregu je, prema navodima S. Krivošića, iznosila 1,49 ‰, u svim naseljima ludbreške župe 0,60 ‰, a u selima župe 0,15 ‰. Prema tomu, jasno je da se broj seoskoga stanovništva ludbreške župe povećavao sporije nego u trgovištu Ludbreg.²⁸ Istovremeno je udio stanovništva trgovišta Ludbreg u ukupnom stanovništvu župe tijekom 18. stoljeća iznosio 33 ‰, a u prvoj polovici 19. stoljeća taj je udio pao na 28,7 ‰.

Iako je opća stopa nataliteta najjednostavniji pokazatelj frekvencije rođenja, (ali i istovremeno najgrublji pokazatelj), ovdje do izražaja dolazi opća stopa efektivnog nataliteta. Od 1731. do 1798. godine u trgovištu Ludbreg iznosila je 52,1 ‰, u selima ludbreške župe 44,4 ‰, a u svim naseljima ludbreške župe u prosjeku 46,7 ‰.²⁹ Opća stopa fertiliteta je 1774. godine za ludbrešku župu iznosila 137, a 1779. godine za sela ludbreške župe (bez trgovišta Ludbreg) 150 ‰, što je bilo nešto niže od prosjeka u Hrvatskoj.³⁰ Koeficijent maskuliniteta (broj rođene muške djece na 1000 ženske djece) u trgovištu Ludbreg tijekom 18. stoljeća iznosio je 1073, u selima župe 1068, a u cijeloj župi Ludbreg 1069. Koeficijent feminiteta (broj rođene ženske djece na 1000 muške djece) iznosio je početkom 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća u ludbreškoj župi 939, u trgovištu Ludbreg 959, a u selima ludbreške župe 953.³¹

Tijekom godine broj začete djece mijenjao se ovisno o crkvenim zabranama, klimatskim uvjetima i poljoprivrednim radovima. Uz to je vezan i broj rođene djece tijekom godine. Najviše se djece u 18. stoljeću u ludbreškoj župi rodilo prvih i posljednjih mjeseci u godini, što znači da je do začeca najviše dolazilo u zimi i na proljeće. Tijekom 18. stoljeća i u prvoj polovici 19. stoljeća u ludbreškoj je župi zabilježeno dosta izvanbračne djece, koje je bilo više u trgovištu nego u selima. Kao majke izvanbračne djece, uz udovice, javljaju se i udane žene pa S. Krivošić zaključuje da su izvanbračne veze bile trajnije jer je bilo žena koje su imale dva ili tri izvanbračna djeteta. Među tim majkama najčešće se spominju sluškinje. Većina majki bile su domaće žene, a nekoliko ih je bilo iz Štajerske i drugih dijelova Europe. U stambenom naselju ludbreške ciglane,

²⁵ Kao i za trgovište Ludbreg, od naše se procjene za ukupan broj stanovnika sela ludbreške župe razlikuju procjene S. Krivošića: 1700. - 1192, 1733. - 1360, 1750. - 1340, 1754. - 1307, a za 1768. godinu ne donosi procjenu, vidi: S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 34 - 37.

²⁶ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine, n. dj., 158, 161.

²⁷ I za područje cjelokupne župe Ludbreg vide se razlike između naše procjene i one koju je izvršio S. Krivošić. Prema njegovoj procjeni, župa Ludbreg je 1700. godine imala 1780 stanovnika, 1733. godine 1936, 1750. godine 1862, a 1754. godine 1841. Za 1768. godinu nije izvršio procjenu. S. Krivošić, n. dj., 37.

²⁸ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 38; M. Winter, Po dragomu kraju - Ludbreg i okolica, Kaj, 3 - 4, Zagreb 1970.; H. Petrić, Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do Prvoga svjetskoga rata, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 51 - 52.

²⁹ A. Wertheuner-Baletić, Demografija - stanovništvo i ekonomski razvitak, Zagreb 1982., 140 - 142; S. Krivošić, n. dj., 41 - 43.

³⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 116; S. Krivošić, n. dj., 44.

³¹ S. Krivošić, n. dj., 45 - 46.

primjerice, rodilo se dvanaestero izvanbračne djece, a koeficijent maskuliniteta izvanbračne djece u ludbreškoj župi iznosio je 1129.³²

Broj rođenih tijekom 18. stoljeća u trgovištu Ludbreg godišnje se kretao od 20-ak do 50-ak, u selima ludbreške župe od 50-ak do stotinjak, a u cijeloj župi od oko 75 do oko 135. Broj umrlih se godišnje u trgovištu Ludbreg kretao od desetak do 60-ak, u selima od 20-ak do stotinjak, a u cijeloj župi od 30-ak do oko 155.³³

Najviše vjenčanja u ludbreškoj je župi u prosjeku tijekom 18. stoljeća bilo u siječnju i veljači, a najmanje u ožujku i prosincu. Na raspored vjenčanja prema mjesecima najviše su utjecale crkvene odredbe kojima su oblikovani običaji. Očito su u ludbreškoj župi, kao i u cijelom katoličkom svijetu, vjenčanja bila iznimno rijetka u vrijeme uskrsnog posta, a ponegdje i tijekom božićnog. Upravo je to bilo izrazito u Ludbregu jer se u cijeloj ludbreškoj župi u 18. stoljeću tijekom božićnog posta spominje samo jedno vjenčanje.³⁴

Stope prirodnog kretanja stanovništva u trgovištu Ludbreg bile su pozitivne do 1784. godine, a tako je bilo i u selima te u cijeloj župi. Nakon te godine došlo je do povećanja broja umrlih u odnosu na rođene. Negativan prirodni prirast trajao je sve do 1818. godine.³⁵

Mehaničko kretanje stanovništva je rezultat imigracije (useljavanja) i emigracije (iseljavanja). Vanjske migracije pokazuju matične knjige krštenih (rođenih), umrlih i vjenčanih u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. U tom se razdoblju u ludbrešku župu doselilo 11 stanovnika iz Kranjske, 33 iz Štajerske, jedan iz Koruške (dakle 45 stanovnika iz slovenskih zemalja), osam iz Italije, 23 iz Mađarske, devet iz Češke, tri iz Francuske, po dva iz Moravske i Austrije, po jedan iz Tirola i Bavorske te pet iz drugih dijelova Njemačke. Najviše tih došljaka se naselilo u trgovištu Ludbreg.³⁶ Za poznavanje migracija osobito je zanimljiv tabelarni izvještaj o popisu novonaseljenih selišta u okružju Ludbreg iz 1786. godine.³⁷ Prvi su put Židovi spomenuti u Ludbregu 1800. godine kada je za njih Križevačka županija odredila tolerancijsku taksu.³⁸

O unutarnjim migracijama možemo govoriti na temelju podataka matičnih knjiga vjenčanih. Doseljenici u sklopu unutarnjih migracija bili su pretežno iz sela susjednih župa u krugu od deset do 15 kilometara od sjedišta župe, tj. trgovišta Ludbreg. Na području ludbreške župe zapisani su ovi etnici i ktetici: Goričanec, Gradinski, Jerešinčan, Matočanec, Međimorec, Posavec, Potočki, Stubičan, Topličan i Zrinski. S nekadašnjim životom na granici s Osmanskim Carstvom povezana su prezimena: Harambaša, Ulama, Čapalija, Puškadija, Karabija i Hajduk. U razdoblju od 1793. do 1820. prosječni godišnji saldo preseljenja u apsolutnom je iznosu bio 884 u ludbreškoj župi, u trgovištu 374, a u selima župe 510. Uz sve te podatke, valja spomenuti još i to da je prosječna dob stanovništva na ludbreškom području iznosila oko 22 godine, a prema navodu S. Krivošića, tamošnje se stanovništvo nalazilo u "demografskoj mladosti".³⁹

³² S. Krivošić, n. dj., 46 - 52.

³³ S. Krivošić, n. dj., 191 - 192, 211 - 212 (tablice).

³⁴ P. Chaunu, n. dj., 185 - 189; S. Krivošić, n. dj., 76 - 79.

³⁵ HDA, Matične knjige, Župa Ludbreg, Matične knjige krštenih (rođenih) 1729. - 1750., 1752. - 1804., 1806. - 1848., Matične knjige umrlih 1734. - 1756., 1759., 1760. - 1833.; S. Krivošić, n. dj., 87 - 88.

³⁶ HDA, Matične knjige, Župa Ludbreg, Matične knjige vjenčanih 1730. - 1759., 1759. - 1795., 1796. - 1848., Matične knjige krštenih (rođenih) 1729. - 1750., 1752. - 1804., 1806. - 1848., Matične knjige umrlih 1734. - 1756., 1759., 1760. - 1833.; S. Krivošić, n. dj., 91.

³⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 22.

³⁸ HDA, Križevačka županija, kut. 161, br. 24 - 28.

³⁹ HDA, Matične knjige vjenčanih i rođenih za župu Ludbreg; S. Krivošić, n. dj., 91 - 99.

IZVANAGRARNO GOSPODARSTVO, POLJOPRIVREDA, AGRARNI ODNOSI I VLASTELINSKO SUDSTVO

Za poznavanje gospodarskoga razvitka trgovišta Ludbreg osobito je važna "Tabella officium et machanicorum pro anno 1779", koja obuhvaća podravski distrikt oko Ludbrega kao dio tadašnje Križevačke županije. U tom su dokumentu navedeni brožčani podaci o obrtima, od kojih su važni podaci o ciglarskoj struci jer govore o postojanju i radu ciglane u Ludbregu. Tada su zabilježena 23 ciglarska majstora, 126 ciglarskih pomoćnika i 163 šegrta - ukupno 312 zaposlenih u ciglani.⁴⁰ Iz toga je vremena, točnije iz 1780. godine, sačuvana karta s nacrtanim cestama i putevima u podravskom distriktu na kojoj je označena i ludbreška ciglana, a nalazila se na raskrižju cesta Koprivnica - Ludbreg i Ludbreg - Mali Bukovec.⁴¹ Iz matičnih knjiga krštenih (rođenih) znamo za 15 prezimena ciglara od 1822. do 1857. godine, od kojih su većina bili došljaci.

Krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća u Ludbregu se spominju brojna zanimanja: krojači, postolari, kovači, čizmari, užari, mesari, mlinari, pekari, kolari, klobučari, sapunari, kožari, bačvari, stolari, tesari, krznari i dimnjačari.⁴² Pritom valja napomenuti da je sačuvana tablica majstora zidara i tesara iz 1780. godine upravo za područje podravskoga distrikta Križevačke županije, koji je obuhvaćao i ludbreško područje.⁴³

Još od 17. stoljeća na ludbreškom vlastelinstvu počeli su se stvarati mali plemićki posjedi koji su se nazivali plemićke kurije. U prvim desetljećima 18. stoljeća broj držalaca založenih posjeda smanjio se tako da je nekadašnje male posjede u svojim rukama okupila skupina bogatijih plemića. Prema popisu iz 1739. godine, na ludbreškom su vlastelinstvu založene posjede držali ovi plemići: Jakob Jelačić sa sjedištem u Selniku, Pavao Betović u Hrastovskom, pavlini iz Lepoglave u Sigecu, Baltazar Bedeković u Sigecu⁴⁴, udovica grofa Adama Batthyanyja, plemić Šubarić u Hrastovskom, plemić Czindery u Ludbregu, Franjo Matačić u Ludbregu, Juraj Šulok u Hrastovskom i plemić Fodroczy u Ludbregu. Oni su na vlastelinstvu razvili alodijal koji je bio veći od vlastelinova i, uz to, pripadalo im je 60 posto svih kmetova ludbreškoga vlastelinstva.⁴⁵

Nakon 1739. godine plemići Batthyany otkupili su sve plemićke kurije od njihovih držatelja i uključili u sastav vlastelinstva Ludbreg. To im jedino nije uspjelo s plemićkom kurijom u Sigecu.⁴⁶ Nakon grofova Erdödyja, Batthyany su vlastelinstvo Ludbreg kupili 1695. godine.⁴⁷

⁴⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 107; S. Krivošić, n. dj., 100.

⁴¹ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 127.

⁴² Uz analizu matičnih knjiga koju je detaljno proveo S. Krivošić, vidi: Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 100, za gospodarsku povijest i povijesnu demografiju ludbreškoga kraja zanimljivi su popisi starješina domaćinstava u vrijeme Eleonore Batthyany 1733. godine, popis vlasnika kuća i starješina domaćinstva iz Ludbrega i okolnih sela iz 1810. godine, raspored selišta prema novom urbaru s početka 19. stoljeća, popis stanovništva Ludbrega iz 1838. godine te podaci iz "Status familijarum" župe Ludbreg od 1850. do 1860. godine. Sve je te podatke priredila ludbreška povjesničarka Marija Winter, a objavljeni su u njezinu djelu Iz povijesti Ludbrega i okolice 2, Koprivnica 2000., 91 - 121.

⁴³ HDA, Križevačka županija, kut. 47, fasc. LXXI, br. 41.

⁴⁴ Protonotar i podban Baltazar Bedeković i njegova supruga Klara Szöreny sklopili su 1719. godine ugovor o kupnji imanja Sigetec s dotadašnjim vlasnikom Sigismundom Rauchom. Nakon pet godina, točnije 1724., Baltazar Bedeković u potpunosti je isplatio imanje na kojemu se tri godine kasnije rodio njegov sin Kazimir. D. Hrelja, Prilozi za genealogiju obitelji Bedeković, sažetak, Znanstveni skup "Kazimir Bedeković i njegovo djelo", Ludbreg, 1. rujna 2000.

⁴⁵ Arhiv obitelji Batthyany, Mađarski državni arhiv (MOL), Budimpešta, Lad. 17, br. 163 (Obitelj Batthyany); J. Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 94 - 96.

⁴⁶ J. Adamček, n. dj., 95 - 96.

⁴⁷ M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice 1, Koprivnica 2000., 86 - 87; J. Adamček, n. dj., 88 - 89.

Prvi vlasnik iz nove obitelji vlastelina bio je hrvatski ban Adam Batthyany, kojega je 1703. godine naslijedila njegova udovica Eleonora, rođena Strattman.⁴⁸ Nakon dugotrajnih parnica oko nasljedstva vlastelinstva Ludbregom su, prema nalogu Marije Terezije, ovladali Ludovik i Karlo Batthyany, koji su otkupili založene kurije.⁴⁹ Kako smo već spomenuli, jedini posjed koji Ludovik Batthyany nije 1742. godine uključio u vlastelinstvo bila je plemićka kurija u Sigecu. Darovao ju je tajniku kraljevske konferencije Antunu Špišiću. Taj je posjed vraćen vlastelinstvu tek 13. veljače 1769. godine.⁵⁰

Prema urbaru iz 1712. godine, ludbreški su kmetovi vlastelinstvu plaćali četiri novčane daće: 1) "činž Svetog Martina ili selišni činž", 2) novčanu daću za drva, 3) straževinu i 4) novčanu daću koju su podložnici plaćali kao naknadu za crkvenu desetinu.⁵¹ Tridesetih godina 18. stoljeća sve su četiri daće svedene u jedinstveni selišni činž. Na kraju 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća najveće je davanje ludbreških kmetova bio porez. Naturalna renta se sastojala u davanju pšenice i zobi, ovisno o veličini selišta. Kmetovi su, također ovisno o veličini selišta, morali davati i selišne svinje, a posebnu skupinu naturalnih daća činili su tzv. darovi - obavezno davanje peradi i namirnica. Najvažnija naturalna daća na vlastelinstvu bila je gornica koja se davala u vinu, i to prema količini vinograda. U naravi se pobirala još i desetina pčela, odnosno meda.⁵² Premda u urbaru iz 1712. godine vrsta tlake nije bila specificirana, držatelj polovice selišta morao je svaki tjedan davati tri dana tlake, a kmetovi s četvrtselištem davali su tlaku dva dana tjedno. Veći dio želira (inkvilina) davao je svaki tjedan jedan dan pješačke tlake, a samo je manja skupina davala jedan dan tlake na mjesec. Brojni izvori potvrđuju da je radna renta u prvoj polovici 18. stoljeća bila osnovni teret ludbreških kmetova i želira.⁵³

Sami ludbreški kmetovi smatrali su da je tlaka njihov najteži teret. Kada je kraljevska komisija 1755. godine ispitala uzroke seljačkoga nezadovoljstva, oni su tvrdili da se taj teret u različitim oblicima povećavao. Stanovnici trgovišta Ludbreg tužili su se pred kraljevskom komisijom da mnogi od njih, iako "osim kuća i bijednih vrtova" ništa ne posjeduju, moraju davati tlaku dva do tri dana tjedno. Prije 40 godina tlaku su davali samo jednom na tjedan. Osim toga, nametnuta im je dužnost da za vlastelinstvo skupljaju puževe.⁵⁴

Kada je 1765. godine umro palatin Ludovik Batthyany, vlastelinstvo je naslijedio njegov sin Adam koji je 1772. godine, nakon smrti strica Karla koji nije imao potomaka, preuzeo kneževski naslov. Godine 1787. kneza Adama je u upravljanju ludbreškim vlastelinstvom naslijedio sin Ludovik II. koji ga je vodio do 1806. godine.⁵⁵

Sjedinjavanjem sudske vlasti s pravom vlasništva gospodari vlastelinstva mogli su organizirati sustav prinude. Temeljno regalno pravo bilo je sudsko pravo. Na ludbreškom vlastelinstvu djelovao je vlastelinski sud koji je kmetovima i slobodnjacima sudio za različite prekršaje. Sačuvani spisi toga suda iz 18. stoljeća pokazuju da je vlastelinstvo svojim kmetovima često sudilo zbog uskraćivanja daća i neurednog izvršavanja obaveza, a podložnicima je sud nametao i različita nova davanja.⁵⁶ Čini se da pravda vlastelinskog suda često nije zadovoljavala podložnike

⁴⁸ J. Adamček, n. dj., 89.

⁴⁹ HDA, Kaptolski arhiv Zagreb, Acta loci credibilis, series I, Litt. B, br. 128; J. Adamček, n. dj., 89 - 90.

⁵⁰ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 20, br. 69 B, 69 E; J. Adamček, n. dj.

⁵¹ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 18, br. 163 S; J. Adamček, n. dj. 96.

⁵² J. Adamček, n. dj., 96.

⁵³ J. Adamček, n. dj., 96 - 98.

⁵⁴ HDA, Acta Commissionalia, prot. 8/XI, 31 - 32.

⁵⁵ M. Winter, Ludbreški grad i njegovi gospodari, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980., 365 - 366; ista, Iz povijesti Ludbrega i okolice 1, n. dj., 88 - 89, 214.

⁵⁶ J. Adamček, n. dj., 104.

pa su podnosili žalbe Križevačkoj županiji. Očito je da su podložnici ludbreškoga vlastelinstva iz Ivanca, Reke i Černoglavca 1780. godine imali prava uživanja šuma te su županijskom sudu podnijeli tužbu protiv ludbreškoga provizora Mihaela Sinkovića zbog smetanja u korištenju šuma.⁵⁷

Zabilježeno je još nekoliko žalbi protiv upravitelja i činovnika vlastelinstva Ludbreg zbog zaposjedanja zemlje i smetanja upotrebe pašnjaka i prava drvarenja, koju su Križevačkoj županiji 1780. godine podnosili stanovnici općina Struga i Sesvete te drugi podložnici. Uz to su sačuvane tužbe podložnika vlastelinstva zbog prelijevanja zajedničkog pašnjaka, žalba Stojana Popovića s imanja Černoglavac zbog neosnovane osude zbog preljuba te spisi o isplati geometra prema sporazumu s ludbreškim stanovnicima tijekom ludbreškoga teritorija 1780. godine, kao i zahtjev ludbreškoga župnika koji je tražio novu zidanu kuhinju umjesto stare drvene.⁵⁸ Ludbreške su žalbe pred Županijom bile učestale i 1786. godine. Ludbreška općina žalila se Križevačkoj županiji na mjesnog župnika zbog lukna, udova Havaić imala je čak osobna potraživanja od vlastelinstva, a bilo je i mnogo žalbi zbog rješenja dominalnog suda u Ludbregu, pogotovo u pitanju ovrhe.⁵⁹ No, ni vlasnici ludbreškoga vlastelinstva nisu mirovali te su odgovarali na žalbe. Primjerice, sačuvana je molba Ludovika Batthyanyja u vezi sa sudskim rješenjima i odlukama u parnici protiv arendatora na njegovu ludbreškom vlastelinstvu.⁶⁰ Iz žalbi se vidi da je Ludbreg 1786. godine imao svoga bilježnika, odnosno notara koji se žalio protiv pomoćnika zapovjednika ludbreškoga banderija.⁶¹ Za poznavanje ludbreškoga sudstva zanimljiva je i odredba Skupštine Križevačke županije iz 1786. godine, prema kojoj se vidi da je Ludbreg bio sjedište maloga županijskog suca Sladovića.⁶² Treba spomenuti da je i nakon toga bilo revizija parnica protiv podložnika vođenih pred sudom u Ludbregu sve do 1800. godine i kasnije,⁶³ a iste je godine zabilježena tužba Ludovika Batthyanyja protiv Vlaha zbog korištenja njegove šume pokraj Ludbrega.⁶⁴

Tijekom 18. stoljeća vlastelinstvo je držalo mitnicu u trgovištu Ludbreg. Ludbreško je vlastelinstvo još u srednjem vijeku uživalo sajamsko pravo, a mnogo važnija od sajamske daće bila je vlastelinska monopolna prodaja vina na sajmu. Kralj Franjo II. izdao je 20. travnja 1793. godine ludbreškom vlastelinu Ludoviku II. novi sajamski privilegij kojim su se u trgovištu mogla godišnje održavati četiri sajma.⁶⁵

Vlastelinstvo je pravo korištenja voda, osim preko brodarine, koristilo pravom mlinarenja i pravom ribolova. Na Dravi i Bednji nalazile su se velike vlastelinske vodenice koje su donosile znatne prihode u žitaricama. Seljaci su za svoje mlinove morali plaćati posebnu arendu. Početkom 18. stoljeća vlastelinstvo je ribolov na rijekama Bednji i Plitivici proglasilo svojim isključivim pravom. Pravo vinotočja se sastojalo u pravu vlastelinstva da od Jurjeva (23. travnja) do Miholja (29. rujna) u trgovištu i selima isključivo ono prodaje vino. U tom su razdoblju cijene vina bile

⁵⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXVI, br. 11.

⁵⁸ HDA, Križevačka županija, kut. 51, fasc. LXXVIII, br. 55, 56, 57, 58, 60, 69, 71, 77, 83.

⁵⁹ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 23, 26; kut. 80, fasc. XXX, br. 6; kut. 81, fasc. IV, br. 89, fasc. V, br. 9, br. 17, br. 35; kut. 82, fasc. VI, br. 78.

⁶⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 83, fasc. VII, br. 7.

⁶¹ HDA, Križevačka županija, kut. 80, br. 63; sačuvana je i molba upravitelja pošte u Žakanju, Ivana Futaka, da ga se imenuje za notara u Ludbregu 1800. godine, vidi: HDA, Križevačka županija, kut. 156, Mala skupština 21. siječnja 1800., br. 6.

⁶² HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. II, br. 44.

⁶³ HDA, Križevačka županija, kut. 157, Generalis Congregatio, 16. travnja 1800., br. 24.

⁶⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 157, Congragatio Particularis, 21. travnja 1800., br. 159.

⁶⁵ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 18, br. 163 S, 163 H; Lad. 20, br. 205; J. Adamček, n. dj. 104.

najviše, a vlastelinstvo ih je moglo i umjetno podizati, ostvarujući velike prihode. Među regalnim pravima bilo je i patronatsko pravo nad crkvama na području vlastelinstva. Kao patron župnih crkvi, vlastelin je utjecao na postavljanje njihovih župnika. Patronat su imali nad crkvom u trgovištu u Ludbregu, kapelom Sv. Antuna u Selniku, crkvom Sv. Jurja u Sv. Đurđu te kapelama Sv. Ivana i Sv. Dominika.⁶⁶

Tijekom urbarijalne regulacije stanovnici trgovišta Ludbreg su 1774. godine izjavili da posjeduju relativno dobru zemlju, a zna se da se na ludbreškim poljima primjenjivao tropoljni sustav obrade zemlje. Dio zemlje bio je izložen poplavama, livade su bile osrednje, a pašnjaci premali. Uz to, stanovnici trgovišta držali su relativno velike vinograde od čak 1169 kopača.⁶⁷ Zanimljivo je da Ludbrežani svoja davanja nisu davali prema pisanom urbaru. Oni su svake godine morali raditi 30,5 dana sa stokom i 74 dana bez stoke.⁶⁸ Stanovnici Ludbrega nisu davali redovite daće u naturi, a desetina se uzimala jedino od krčevinskih zemalja. Uz to su Ludbrežani morali davati i novčanu daću u iznosu od 42,33 forinte.⁶⁹ Upravo zbog prevelikih urbarijalnih davanja stanovnici trgovišta Ludbreg žalili su se 1780. godine Križevačkoj županiji.⁷⁰ Stanovnici trgovišta Ludbreg bili su opterećeni i davanjem hrane za vojsku pa su iste godine od Županije tražili naknadu.⁷¹

ŠKOLSTVO, SOCIJALNA SKRB, ZDRAVSTVO, CRKVA I GRADITELJSTVO

Prema brojnim podacima iz kanonskih vizitacija, ali i drugih izvora, u ludbreškoj se župi mogu rekonstruirati popisi učitelja tijekom 18. stoljeća. Kad je 1703. godine umro bivši ban Adam Batthyany, pokroviteljica ludbreške škole postala je njegova supruga Eleonora. Ona je darovala jednu kuću s vrtom ludbreškoj školi. Tamo se nije održavala nastava, nego je služila učiteljima za stanovanje. Učitelji su ujedno bili i orguljaši, a njihov prosvjetni i orguljaški rad je nadzirao ludbreški župnik. On im je bio pretpostavljeni u svim djelatnostima, pa je, prema tome, vršio i dužnost školskog ravnatelja. Zbog toga nije neobično što je za poučavanje služila najvjerojatnije župna kuća u Ludbregu.⁷² Tijekom 18. stoljeća u Ludbregu su radili sljedeći učitelji: Juraj Novak (1700.), Matija Sokolović (1702.), Andrija Županić (1732. - 1749.), Juraj Cvetković (1749. - 1750.), Franjo Ficztrun (1751. - 1762.), Toma Vekšinec (1762. - 1763.), Baltazar Stajduhar (Staudoher) (1763. - 1766.) i Josip Kollay (1768. - 1810.).⁷³

Krajem 18. stoljeća u ludbreškoj je Podravini postojala svijest o socijalnoj skrbi. Iz 1786. godine sačuvana je predavka koju je kirurg Zeidler uputio Križevačkoj županiji, a u njoj je istaknuo potrebu gradnje doma za nemoćne u Malom Bukovcu.⁷⁴ S kraja 18. stoljeća sačuvane su prve vijesti o organiziranom zdravstvu na ludbreškom području, i to dokumentacija o gradnji bolnice u Velikom Bukovcu 1786. godine.⁷⁵ Kako iz 1813. godine imamo podatak o kući za

⁶⁶ M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice 2, n. dj., 24 - 89; J. Adamček, n. dj., 104 - 105.

⁶⁷ HDA, Zemljorasteretno povjerenstvo, Consilium locumtenentiale regium Hungaricum, Series IV, Grupa C, br. 54, 56, 58, 59.

⁶⁸ HDA, Zemljorasteretno povjerenstvo, n. dj., br. 56; J. Adamček, n. dj., 115.

⁶⁹ J. Adamček, n. dj., 115 - 116.

⁷⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXXV, br. 14.

⁷¹ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXXV, br. 49.

⁷² M. Winter, Iz povijesti ludbreških škola, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 232.

⁷³ NAZ, KVKA, župa Ludbreg, prot. 91/III, 94/VI, 97/VII, 99/XII; Popis učitelja zapisan na orguljama u Selniku; M. Winter, n. dj., 232.

⁷⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 43.

⁷⁵ HDA, Križevačka županija, kut. 80, fasc. XXX, br. 25.

Zidna slikarija Michaela Pecka na kupoli dvorske kapelice u Ludbregu iz 18. stoljeća

boravak županijskoga kirurga u Ludbregu,⁷⁶ slobodno možemo pretpostaviti da je i on djelovao u 18. stoljeću. Iz godine 1810. sačuvali su se spisi o gradnji kuće za kirurga u Ludbregu.⁷⁷

Zahvaljujući raznim popisima i procjenama građevinskog fonda na vlastelinstvu, među spisima smo našli i podatke o pojedinim zgradama u Ludbregu već od sredine 18. stoljeća. U jednom je spisu naveden detaljan opis novosagrađene gostionice⁷⁸ koja se zvala K orlu (“Adler”), a bila je dozidana uz Racki stan, odnosno stariju zgradu. U to je vrijeme tu zgradu imao u najmu pivar Hirschl.⁷⁹ Spominje se i kuća postolara koju je unajmio veliki sudac, a sastojala se od tri sobe, komore i kuhinje. I ona je, kao i prethodna, bila građena od čvrstog materijala i pokrivena

⁷⁶ M. Ilijanić, M. Mirković, *Urbani razvoj Ludbrega*, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 134; N. Korin-Kon, M. Winter, *Razvitak zdravstva na području bivšeg kotara Ludbreg*, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 429.

⁷⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 223, fasc. VII, br. 375 - 376.

⁷⁸ MOL, P 1322, br. 102, 215 - 218; M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 132 - 134.

⁷⁹ Najvjerojatnije je riječ o Židovu pa ovo može biti podatak o nazočnosti Židova u Ludbregu još u 18. stoljeću; M. Ilijanić, M. Mirković, *Urbani razvoj Ludbrega*, n. dj., 132 - 134.

crijepom. Međutim, i dalje su postojale drvene kuće pokrivene slamom. Potvrda za to je kuća Osvalda Delinića u kojoj je bio ludbreški pekar i kuća Georga Hubnera. Na popisu je navedeno da je poštanska zgrada bila od čvrstog materijala, a u njoj su stanovali kočijaši. Zgrada je u prizemlju imala pet soba, kuhinju i komoricu, zatim podrum, a krov joj je bio pokriven šindrom. Iza te zgrade u dvorištu su bile staja i kolarnica. Danas je precizno moguće locirati jedino gostionicu koja je bila smještena na mjestu današnjega hotela Putnik. Poštanska zgrada jedina je ucrtana na karti iz 1775. godine, i to na zapadnoj strani ulice koja vodi iz Koprivnice u Varaždin, malo sjevernije od kuta na kojemu je smješten župni dvor.⁸⁰ U listopadu 1779. godine bio je izrađen novi popis vlastelinskih zgrada u Ludbregu, s podacima o šteti i potrebnim popravcima. U njemu se spominju velika gostionica, Racka kuća, bivša Kapetanova kuća, kuće bravara, lovca i vrtlara te mesnica.⁸¹

Tok ulica i oblik inzula u Ludbregu očito je bio formiran u davnoj prošlosti i u glavnim se crtama zadržao u 18. stoljeću. Općenito se može reći da je Ludbreg predstavljao sliku prizemnog naselja panonskog tipa, s proširenim trgom između dva snažna arhitektonska akcenta: dvorca i crkve.⁸²

Prema opisu iz sredine 18. stoljeća, barokni ludbreški vlastelinski dvorac, koji i danas postoji, počeo je 1745. godine graditi Ludovik Batthyany.⁸³ Dvorac je sagrađen od opeke, na četiri etaže i s "francuskim krovom" prekrivenim crijepom. Novosagrađeni dvorac u prizemlju je imao južni trakt uz vežu stana kućepazitelja, koji se sastojao od dvije sobe i kuhinje, a njemu nasuprot bili su stan trabanta i zatvorska soba. U prizemlju se nalazilo još šest soba, dvije kuhinje te dvorska kapela s malim korom i sakristijom. Na prvom je katu bilo jedanaest soba vlastelinske rezidencije, a pokraj kapele velika dvorana s lijepo izrađenom štukaturom. Na gornjem se katu nalazilo dvanaest soba za goste i časnike te jedna kuhinja, a na najvišem je katu bilo petnaest soba s kuhinjom i sušionicom za meso. Do toga su kata kontinuirano vodile glavne i sporedne stube. Nad tim katom, na tavanu, bio je uređen prostor za čuvanje žitarica. Na zapadu se nalazio stari četverokutni toranj u kojemu je uređena nova kapela. U tornju su se nalazili velika ura, koja je odbijala satove, te dva zvona.⁸⁴

Gradnja dvorca je trajala do 1749. godine i zapravo je označavala transformaciju renesansnoga kaštela u barokno-klasicistički kompleks s gospodarskim zgradama i pejzažno koncipiranim perivojem koji seže do zapadne obale Bednje. Oko godine 1775. ta je preobrazba prikazana na slici.⁸⁵

Na istočnom rubu naselja, na putu prema Koprivnici, 1775. godine bila je ucrtana kapela Žalosne Gospe (prvi put se spominje 1765. godine), kojoj je prethodio kameni kip s likom Žalosne Gospe (spominje se 1716. godine) u funkciji obilježavanja križanja putova. Na zapadnom prilazu Ludbregu nalazilo se groblje, što znači da je bilo napušteno staro ludbreško groblje oko kapele Sv. Ivana u središtu grada.⁸⁶

⁸⁰ M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 133 - 134.

⁸¹ M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 134.

⁸² M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 135.

⁸³ MOL, P 1322, br. 102, 115 - 118.

⁸⁴ M. Mirković, Barokna obnova ludbreškog kraja - graditeljstvo, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 155 - 156.

⁸⁵ V. Bobnjarić-Vučković, Arhitektura dvorca Batthyany u Ludbregu, Podravski zbornik, 16, Koprivnica 1990., 64; J. Marković, Urbanistički razvoj Ludbrega, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 73. Jednu od veduta Ludbrega iz 18. stoljeća nacrtao je Marija Winter prema pristupnici Bratovštine Majke Božje Škapularske u Ludbregu, kao i ludbreški stari grad kako je izgledao u 18. stoljeću. Vidi: M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, 1, n. dj., crteži na str. 66, 76, 77.

⁸⁶ J. Marković, n. dj., 73 - 76.

Zidne slikarije u pobočnoj zgradi dvorskog kompleksa u Ludbregu iz 18. stoljeća

Ludbreška župna crkva Presvetog Trojstva oblikovana je u 17. stoljeću barokizacijom starije gotičke građevine. Tlocrtna organizacija crkve kvadratičnog trobrodnog tijela s poligonalnim svetištem flankiranim sakristijom sa sjeverne strane te sa zvonikom-kulom usred pročelja, nastala je sredinom 17. stoljeća, što potvrđuje kanonska vizitacija iz 1649. godine u kojoj se spominje da se crkva ponovno gradi te da je jedino sakristija gotova.⁸⁷

Glavni akcent volumne kompozicije jest visoki pročelni zvonik, podignut u 17. stoljeću i obnovljen 1733. godine, s baroknom lukovicom na vrhu. Sastavni dio kompleksa župne crkve Presvetog Trojstva jest njezin cinktor, podignut oko 1779. godine, a njegova je gradnja povezana sa smještajem relikvije Presvete Krvi Kristove u crkvi. Npr., u kanonskoj vizitaciji iz 1787. godine navodi se da bi poradi velikog broja hodočasnika trebalo sagraditi trijem pokraj crkve. Tlocrtni oblik cinktora prilagođen je konfiguraciji terena, a njegove osnovne arhitektonske elemente čine vanjski zid s dva ulaza te nadsvođeni trijem, arkadama rastvoren prema prostoru crkve i natkriven jednostrešnim krovom. U jugozapadnom uglu cinktora nalazi se križno nadsvođena kapela. Segmenti arkadije trijema počivaju na kamenim toskanskim stupovima, koji ujedno nose i spomenute svodove trijema kupolastog tipa. Vanjski kameni portali, također segmentnih nadvoja (s uklesanom 1779. godinom), plastički su naglašeni raščlambom okolne zidne plohe vijencem i volutama što nose segmentne zabate, izdignute iznad samoga zida.⁸⁸

⁸⁷ K. Horvat-Levaj, *Sakralna arhitektura, Ludbreg - Ludbreška Podravina*, Zagreb 1997., 121 - 141.

⁸⁸ NAZ, KVKA, Prot. 94/VI, K. Horvat-Levaj, *Ludbreg (podaci o naselju), Ludbreg - Ludbreška Podravina*, Zagreb 1997., 219.

Najstarija i razmjerno najbogatija arhitektonska plastika sačuvana je na zvoniku i pročelju crkve.⁸⁹ Uz to je zanimljiv opis ludbreške crkve koji je sastavio komarnički arhiđakon i zagrebački kanonik Adam Ivan Pizetty 1787. godine. On je napisao izvještaj da je crkva građena starim načinom, imala je zidani svod, a bila je popločena kamenom. U crkvi se nalazilo sedam oltara, a na glavnom je bio tabernakul (svetohranište) u kojem se čuvala srebrna i pozlaćena monstranca (pokaznica) s presvetim otajstvom. Tamo je također bio srebrni i pozlaćeni ciborij iz kojega se vjernicima dijelila sveta pričest. Na crkvenom je pročelju bio elegantan toranj u kojemu se nalazilo pet zvona i velika ura. Kralj Josip II. bio je zabranio zvoniti "protiv oblaka", a prema njegovu je nalogu nedaleko od župne crkve uređeno novo groblje, ograđeno drvenom ogradom, nasred kojega je bio podignut križ. Ludbreškom su župom u 18. i početkom 19. stoljeća upravljali: Ivan Skok (1692. - 1706.), Juraj Ožegić (1706. - 1722.), Ivan Franković (1722.), Andrija Ivšić (1722. - 1729.), Baltazar Bedeković (1729. - 1749.), Juraj Oros (1749. - 1751.), Ivan Topolnjak (1751. - 1752.), Stjepan Fabšić (1752. - 1760.), Filip Sever (1760. - 1788.), Mijo Karabija (1788. - 1789.), Stjepan Jambreković (1789. - 1815.)⁹⁰ i Josip Vračan (1815. - 1844.)⁹¹

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iako je relativno mnogo toga napisano o Ludbregu i ludbreškoj Podravini, s obzirom na veličinu arhivskoga građiva sa sigurnošću se može utvrditi da je 18. stoljeće među najslabije obrađenim razdobljima. Cilj ovoga teksta jest uputiti istraživače u istraživanje ludbreške povijesti 18. stoljeća. Zbog toga su uvodno definirane prometno-povijesne i prirodne osnove razvoja, koje su bile preduvjet za osnovne procese koji su se u ludbreškoj Podravini odvijali tijekom 18. stoljeća. U tekstu je, među ostalim, naglašeno istraživanje stanovništva i demografskih uvjeta koji se mogu rekonstruirati na temelju sačuvanih kanonskih vizitacija, matičnih knjiga rođenih (krštenih), umrlih i vjenčanih te drugih podataka. Za razvitak gospodarstva toga kraja osobito su zanimljiva istraživanja izvanagrarnoga gospodarstva, poljoprivrede, agrarnih odnosa i vlastelinskog sudstva. Za to je bilo nužno proučiti brojnu građu, a težište je stavljeno na proučavanje agrarnih odnosa na ludbreškom vlastelinstvu kojim je upravljala obitelj Batthyany. Na kraju su obrađeni školstvo, socijalna skrb, zdravstvo, crkva i graditeljstvo, kao kulturni i društveni oblici povijesnoga razvitka.

SUMMARY

Relying on published and unpublished materials and literature, the authors present the most fundamental guidelines for understanding the basic processes and structures pertaining to Ludbreg and its surroundings during the course of the eighteenth century. Generally speaking, despite extensive materials, the eighteenth century is among the least known, researched and discussed periods in the historiography of the north-west Croatia. By way of introduction, the text defines the foundations for local development based on transit and historical and natural

⁸⁹ K. Horvat-Levaj, Ludbreg, n. dj., 218.

⁹⁰ R. Horvat, Župe u hrvatskoj Podravini, Hrvatska prošlost, 2, Zagreb 1941., 47-49.

⁹¹ Spomenuti ludbreški župnik Vračan preveo je djelo Kazimira Bedekovića o sv. Bernardu na hrvatski jezik, i to na kajkavsko narječje, pod naslovom "Szveti Bernard igrokaz iz diachkoga na horvatzko preztavljen za razveszelenye...". Djelo je tiskano u Zagrebu 1815. godine.

circumstances, necessary to the processes evolving in the Ludbreg Podravina during the eighteenth century. The paper, inter alia, focuses on research into the local population and demographic trends that can be reconstructed on the basis of preserved canonical visitations, registers of births (baptisms), deaths and marriages, and other data. Research on the non-agricultural economy, farming, agricultural relations and manorial justice is of particular interest when it comes to local economic development. This required a thorough study of extensive materials, with special emphasis on agricultural relations within the Ludbreg Estate which was managed by the Batthyany family. Finally, the paper discusses schooling, social welfare, health care, the Church and architecture.

ŽIVOT I DJELO KRIŽEVAČKOGA BISKUPA JULIJA DROHOBECKOG

LIFE AND WORK OF JULIJE DROHOBECKI, THE BISHOP OF KRIŽEVCI

Ivan Peklić

Gimnazija »I. Z. Dijankovečkog«

Križevci

Primljeno: 10. 9. 2003.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.12 Drohobecki, J.

Pregledni rad

Reviews

Sažetak

U članku se ukratko prikazuju život i djelo križevačkoga biskupa Julija Drohobeckog. Grkokatoličkim biskupom Križevačke biskupije imenovan je 1891. i na toj je dužnosti ostao do 1914. godine. Biskup Drohobecki obnovio je križevačku katedralu koju je, kao i ikonostas, dao oslikati poznatim hrvatskim slikarima: I. Tišovu, C. Medoviću, V. Bukovcu, F. Kovačeviću i B. Čikoš Sesiji. Drohobecki je bio utemeljitelj mnogo udruga: predsjednik Crvenog križa u Križevcima, Gospodarskog društva i Komisije za stočarstvo Bjelovarsko-križevačke županije, Društva za uljepšavanje grada Križevaca, predsjednik Hrvatskoga glazbenog zavoda te predsjednik Društva slijepih »Sv. Vid«. Aktivno je sudjelovao u političkom životu zemlje kao član Hrvatsko-srpske koalicije. Zbog financijskih poteškoća 1914. zbačen je s biskupske stolice. Starost je proživio u Pribiću gdje je i umro 1934. godine.

Ključne riječi: grkokatolici, križevačka katedrala, grkokatolici u Bosni

Key words: Uniate, cathedral of Križevci, Uniate u Bosni

DOLAZAK BISKUPA DROHOBECKOG U KRIŽEVCE

Julije Drohobecki rodio se 5. studenoga 1853. godine u Karačonfalvi u sjevernoj Ugarskoj. Njegov otac Ivan bio je grkokatolički svećenik Munkačevske biskupije, a majka se zvala Marta. Imao je trojicu braće - Ivana, Vasilija i Ćirila - koji su također bili svećenici, te sestru Idu. Majka se nakon očeve smrti 1909. godine preselila u Križevce gdje je umrla te je pokopana na križevačkom groblju. Drohobecki je teološki studij završio u Užgorodu. Kako nije imao kanonsku dob za zaređenje, biskup ga je imenovao arhivarom, a potom perfektom studija u tamošnjem sjemeništu. Za svećenika je zaređen 27. ožujka 1881. godine u Užgorodu. Na učiteljskoj školi predavao je povijest, pedagogiju i glazbu, a bio je i direktor te škole. Također je osnovao tiskaru za crkvene potrebe.

Car Franjo Josip I. imenovao ga je 19. listopada 1891. godine križevačkim biskupom. Imenovanje je potvrdio i papa Lav XIII. Tako je Drohobecki postao 24. marčansko-križevački biskup. Osim toga, bio je prvi biskup koji je imenovan izvan klera Križevačke biskupije. Naime, nakon smrti biskupa Ilije Hranilovića 1889. Križevačka biskupija dvije godine nije imala svoga ordinarija. To vrijeme upravljanje Biskupije vodio je kapitularni vikar kanonik Đuro Badovinac. Tada se čak radilo na tome da se ukine Križevačka biskupija ili pak pripoji nekoj drugoj grkokatoličkoj biskupiji u Austro-Ugarskoj.¹

Julije Drohobecki imenovan je križevačkim biskupom 19. listopada 1891. godine. Ubrzo nakon imenovanja došao je u Križevce kako bi razgledao katedralu i rezidenciju te se vratio u Užgorod odakle je zamolio cara Franju Josipa da mu dodijeli crkveno ruho za njega i katedralu u Križevcima. Franjo Josip je pozitivno odgovorio na njegovu molbu. To vidimo iz biskupova pisma majci, od 31. ožujka 1892., u kojem je napisao: "Mnogo lijepih odijela naručeno je u prvoj bečkoj umjetničkoj radnji. Od bijelog svilenog brokata, protkano zlatom i ukrašeno cvjetovima u boji, priprema se za moje biskupsko ruho. Uistinu lijepo, svježije mladenački. Lijepa je također kruna... Kanoniška i đakonska odijela također će biti slična, lijepa, iz bijelog svilenog brokata. Jedan ću par zlatom izvezenih rukavica dobiti. Odijela će stajati skoro 5000 forinti". U Galiciji je kupio liturgijske i obredne knjige za svoju novu biskupiju, a o svom je trošku dao pobijeliti katedralu u Križevcima.²

Za biskupa je Drohobecki najprije posvećen u stolnoj crkvi u Užgorodu na Petrovo, prema julijanskom kalendaru 11. srpnja 1892. godine. Njegovoj su posveti bili nazočni delegati Kaptola Križevačke biskupije, kanonici Đuro Badovinac i Đuro Šoš. Sam obred posvete obavio je munikačevski biskup Julije Tircak. Svečano ustoličenje novoga biskupa održano je u križevačkoj katedrali 28. kolovoza 1892., i to u nazočnosti brojnoga svećenstva, predstavnika drugih biskupija te ljudi iz političkog i kulturnog života Hrvatske.³ No, njegovo je imenovanje hrvatska javnost dočekala negativno. Obzor je objavio da je Drohobecki Mađar i da jedva govori hrvatski, a pozvao se na 46. i 48. članak Hrvatsko-ugarske nagodbe, prema kojima vjerski poslovi spadaju u nadležnost Hrvatske.⁴ Veoma je suzdržano reagirao i Katolički list: "Presvijetli i prečasnij g. Julije Drohobeczky je do sada u Hrvatskoj malo ili skoro ništa poznat. On dolazeći u Hrvatsku, dolazi u sasvim novi krug, stupa u odnošaje nove, njemu do sada, ako smijemo suditi po onom obćenitom mišljenju, koje u Ugarskoj vlada o Hrvatskoj, slabo poznate. Ne znamo da li je on ikad bio na hrvatskom tlu. No premda nije rodnom Hrvat, premda dolazi k nam kao nekako tuđ, mi se ipak nadamo, da će on kao pravi katolički biskup, a rodnom Rusin, u čijim dakle žilama teče isto tako slavjenska krv, kao i u žilama naših Hrvata što teče, mi se ipak nadamo, da će se on brzo uživiti u naše prilike, da će on svoju novu domovinu Hrvatsku, u kojoj se nalazi najveći broj njegovih vjernika, koja mu daje ako i ne sjajan, ali ipak priličan beneficij, isto onakvim žarom ljubiti, kao i rođeni Hrvati što je ljubimo".⁵ Drohobecki je zaređen za biskupa 28. kolovoza 1892. godine.⁶

Kao što smo već istaknuli, biskup je odmah počeo obnovu katedrale, a u tome mu je pomagao predstojnik Odjela za nastavu i bogoštovlje Iso Kršnjavi. Zbog toga je odstup Ise Kršnjavog s te funkcije Drohobecki primio vrlo bolno. "Premda mi je poznato da se radilo o Vašem odstupu, ipak sam viješću o tom odstupu vrlo bolno dirnut. Nisam ni mislio da će Presvijetlost Vaša tako

¹ Julije Drohobeczky novoimenovani biskup križevački. Katolički list, XXXII/1891., br. 51, str. 407 - 408.

² Milko PREDOVIĆ: Stolna crkva Presvetoga Trojstva ili Grkokatolička (Žumberačka) katedrala u Križevcima, Žumberački kalendar, 1966., str. 293 - 294.

³ Žumberački krijes, 1997. Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobecom, str. 87 - 107.

⁴ Obzor, XXXII/1891., br. 281.

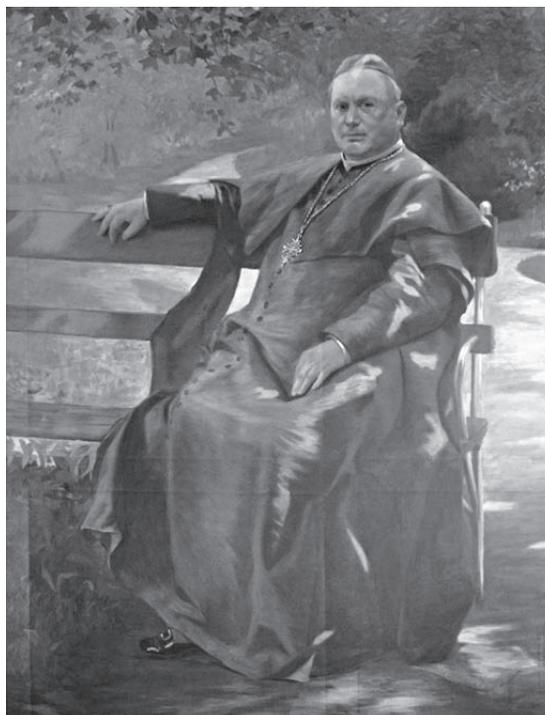
⁵ Katolički list, XLII/1891., br. 51, str. 407 - 408.

⁶ Iso KRŠNJAVI: Zapisnici, Zagreb, 1986., str. 40.

naglo postati žrtvom intriga i da će Vas udes oteti od vašeg požrtvovnog rada koji se upravo najljepše razvijao i kojim ste dosad već domovinu svoju proslavili, i time ostavili sebi lijepo ime i spomen u kulturnoj povijesti ove zemlje. Ali tako se događalo više puta i drugim muževima što su radili za dobro svoje zemlje.”⁷ U vrijeme sedisvakancije Zagrebačke nadbiskupije (1891. - 1894.) biskup Drohobecki se također pojavio kao jedan od kandidata za nadbiskupsku stolicu. Zagrebački nadbiskup kardinal J. Mihalović umro je 19. veljače 1891. godine. Bio je mađarizirani Hrvat koji je došao na nadbiskupsku stolicu uz potporu Mađara. Nakon osamostaljivanja Katoličke crkve u Hrvatskoj 1852. godine, Mađari su mogli kontrolirati crkvenu organizaciju samo nametanjem svojih kandidata. To im je bilo osobito važno radi suzbijanja oporbenog djelovanja među svećenstvom. Kako bi onemogućili postavljanje mađarskoga kandidata nakon Mihalovićeve smrti, biskup J. J. Strossmayer i F. Rački istaknuli su kao kandidata Josipa Stadlera. S druge strane, car je predložio kao vladina kandidata Drohobeckog. Njega je, pak, caru predložio sam Khuen-Hedervary. Na predlaganje Drohobeckog Sveta Stolica nije reagirala posredno, nego neposredno preko svojeg nuncija Antonija Agliardija koji je ministru Kalnokyju krajem lipnja 1893. godine rekao da se ne dopušta prelazak iz jednog obreda na drugi, čime je kandidatura otklonjena.⁸ Protiv kandidature bili su Rački i Strossmayer. On je već u siječnju 1892. godine pisao Račkom iznimno negativno o Drohobeckom: “Mogu reći, da mi je i to već dosta bilo, jer što je “učen i neporočan” svećenik vidi se po Drohobeckom - mediokritet i nulitet”.⁹ I u pismu upućenom 8. svibnja 1893. godine Račkom, Strossmayer navodi: “I ja sam pisao odmah u Rim glede naše nadbiskupske stolice. Ne mislim da je bilo moguće da dođu u Rimu na Drohobeckog. To bi bilo upravo apsurdno”.¹⁰

Khuen-Hedervary je ponovno 31. kolovoza 1893. godine predložio ministru Kalnokyju kao kandidata Drohobeckog. No, u pismu od 4. rujna 1893. Kalnoky je odgovorio Khuenu-Hedervaryju kako se čudi što ne zna da Drohobecki ne dolazi u obzir.¹¹ Time je nestala svaka mogućnost da Drohobecki postane zagrebački nadbiskup.

Godine 1893. biskup Drohobecki izdao je okružnicu u kojoj je dao naputke za one grkokatolike koji su sklopili brak s rimokatolicima. Naime, zatražio je da supružnik prijeđe na grkokatolički obred, ali tome su se suprotstavili u Katoličkom listu.¹²

Biskup Julije Drohobecki

⁷ Pismo poslano Isi Kršnjavom 11. travnja 1896. godine. KRŠNJAVI, Zapisci, Zagreb, 1986., str. 112.

⁸ Zoran GRIJAK: Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb, 2000., str. 293 - 319.

⁹ Korespondencija Strossmayer - Rački, Zagreb, 1962., str. 295.

¹⁰ *ibid.*, str. 370.

¹¹ GRIJAK. Z. 2001., str. 309.

¹² Mato MATINA: Njekošto rieči ob odnošaju katolika latinskog i grčkog obreda osvrtom na okružnicu presv. g. biskupa križevačkog Julija Drohobeckog, br. 50., g. 1893., Katolički list, XLII/1893., br. 8, str. 64 - 66.

DROHOBECKI KAO PREDsjedNIK HGZ-a

Biskup Drohobecki bio je utemeljitelj i čelnik brojnih udruga: predsjednik Crvenog križa u Križevcima, Gospodarskog društva u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, Komisije za stočarstvo iste županije, Društva za uljepšavanje grada Križevaca, utemeljitelj i predsjednik Društva slijepih »Sv. Vid« te predsjednik Hrvatskoga glazbenog zavoda.

Kada je umro predsjednik HGZ-a Cuculić, 1893. za predsjednika je izabran biskup križevački Julije Drohobecki koji je tu dužnost obnašao do 1919. godine. Drohobecki je bio posljednji dobročinitelj darežljive ruke. Biskup se osobito brinuo za darovite siromašne učenike. Da bi mladeži dao što više poticaja za učenje, svake godine darovao im je dukate. Radovao se uspjehu svakog učenika i uvijek ih je obasipao priznanjima i čestitkama. Kako je biskup stolovao u Križevcima, potpredsjednik Klaić, kao njegov zamjenik, bio je stvarni upravitelj Zavoda. Djelovao je potpuno samostalno, ali uz punu suglasnost biskupovu.

U povodu proslave desete godišnjice predsjednikovanja HGZ-om, 22. veljače 1903. upriličen je svečani koncert na kojem je jedan učenik zahvalio Drohobeckom riječima: "Presvijetli gospodine! Dopustite da Vam na današnji svečani dan od svega srca čestitaju učenice i učenici ovoga prosvjetnog zavoda. Nas su roditelji naši povjerali Vama i zavodu, kojemu Vi deset godina dično na čelu stojite, da se naobrazimo u najljepšoj umjetnosti, glazbi, da bi jednom bili valjani učitelji i učiteljice, ili, ako Bog da sreće, umjetnici i umjetnice. Ako to jednom postignemo, bit će to djelo dičnoga nam zavoda i umnoga ravnatelja njegova. Već sada osjećamo, kako su trnovite staze do otajstva Euterpe, te uzvišene boginje glazbe. I nema sumnje, da bi bili već mnogi naši drugovi i druge šušali na svom mučnom umjetničkom putu, da nijesu našli blagotvorne pomoći u plemenitoj duši Vaše Presvjetlosti. Koliko ima učitelja i učiteljica, a i umjetnika i umjetnica diljem domovine naše i izvan njenih granica, koji danas blagoslivlju Vašu darežljivu ruku. A i mi stojimo danas pred Vama pod dojmom, da u Vas bije rijetko dobro i plemenito srce za svakoga, a naročito za hrvatski glazbeni podmladak u našem zavodu. Na svemu Vam od nas sviju hvala, a od Boga plaća".

Drohobecki se 17. veljače 1919. godine, nakon što mu je javljeno da je za novoga predsjednika Zavoda izabran dr. Siebensheim, brzojavom zahvalio na predsjedničkoj časti i poželio od Boga obilan blagoslov. Ravnateljstvo mu je 22. veljače poslalo zahvalnicu sljedećeg sadržaja: "Presvijetli gospodine! Potpisano je ravnateljstvo u svojoj sjednici održanoj 21. o. m., uvažujući razloge koji su Vas na to sklonili, jednodušnim sažaljenjem uzelo na znanje odreku Vašu na mandatu člana ovozavodskoga ravnateljstva. Ravnateljstvo se harno sjeća brojnih dokaza ljubavi i privrženosti, što ste ih diljem svoga predsjednikovanja podali našem zavodu, naročito neprocjenjivih zasluga što ste si ih stekli prigodom gradnje novozavodske zgrade. Budite, presvijetli gospodine, uvjereni, da će ime Vaše vazda ispunjavati jednu od najsajnijih stranica historije našega zavoda. Izvolite, presvijetli gospodine, primiti izraz iskrene odanosti i veleštovanja".¹³

PREUREĐENJE KATEDRALE

Na mjestu današnjega biskupskog kompleksa nalazio se samostan augustinaca, koji je prvi put spomenut 1325. godine, a 1365. spomenut je samostan braće pustinjaka s crkvom posvećenom

¹³ Znanstveni skup o križevačkom biskupu Drohobeckom, Žumberački krijes 1998., str. 101 - 102.

Blaženoj Djevici Mariji. Augustinci su ga vjerojatno 1539. napustili zbog turskih provala te je srušen.

Novo je zdanje podignuto 1627. te dodijeljeno franjevcima. Pripadalo im je sve do 1786. godine kada su ukinuti. Samostan je 1791. godine odredbom Josipa II. predan kao rezidencija grkokatoličkoj biskupiji. U franjevačkom se posjedu spominje jednokatna građevina. Samostan je očito dograđivan jer se krajem 18. stoljeća spominje kao dvokatna građevina. Za to postoji i plan iz 1803. godine. Sljedeću rekonstrukciju radio je Bartol Felbinger prema planovima koji su datirani 1817. godine. Konačna verzija nastala je između 1841. i 1845. godine. Planovi za to preuređenje nisu sačuvani, ali izvedba potvrđuje da je riječ o radu zagrebačkoga graditelja Aleksandra Bradarića.¹⁴

Sljedeću preinaku, o kojoj ćemo nešto više reći, radio je biskup Drohobecki uz pomoć Isidora Kršnjavog, a u izvedbi Hermana Bolléa (Köln, 18. 10. 1845. - Zagreb, 17. 4. 1926.). Nakon završene graditeljske obrtne škole i prakse u očevoj tvrtki, Bollé 1867. godine odlazi u atelje arhitekta H. Wiethasea koji je autor velikih neogotičkih objekata u Kölnu. Od 1872. radio je u Beču kod glasovitoga arhitekta F. von Schmidta u čijem atelieru izrađuje nacрте za crkve. Istodobno je studirao arhitekturu na bečkoj akademiji. Kratko je vrijeme boravio u Njemačkoj, a potom u Italiji gdje je upoznao biskupa Strossmayera i Kršnjavoga. To ga je navelo da 1876. godine dođe u Hrvatsku. Već 1878. za stalno se nastanio u Zagrebu gdje je ostao do smrti. Njegov rad na obnovi i gradnji sakralnih i profanih objekata je imponantan. Među njima su obnova zagrebačke i križevačke katedrale, zgrada Muzeja za umjetnost i obrt te Obrtne škole, kompleks Mirogoj, grobnica obitelji Jelačić i kemijski laboratorij na Strossmayerovu trgu.¹⁵ Za obnovu katedrale u Križevcima postavio je sljedeće zadatke: treba je temeljito obnoviti i odstraniti sve što se godinama skupljalo i promijenilo joj prvobitni izgled, tj. treba joj vratiti prvobitni izgled. Tim zadacima Julije Drohobecki dodao je i svoj: katedralu treba tako umjetnički ukrasiti da dostojno predstavlja Grkokatoličku crkvu i Biskupiju na cjelokupnom tadašnjem prostoru. Imenovan je odbor za obnovu crkve, sastavljen od gotovo stotinu članova, na čelu s biskupom Drohobeckim.¹⁶ Opis katedrale nakon obnove možemo ukratko prikazati.

Toranj. Bollé je, vjeran svojim načelima, dao srušiti stari barokni toranj, koji je možda i bolje pristajao križevačkoj sredini, te sagradio gotički koji postoji i danas. Toranj počinje četverokutno, a zatim prelazi u osmerokut koji nosi osam redova završne kapice. Na završetku četverokutnog tornja nalaze se četiri balkona, na svakom uglu po jedan, s kojih se pruža prekrasan pogled. Obilna pozlata i istočni uresi na zvoniku ublažuju strogost gotike.

U zvoniku se nalaze četiri zvona. Najveće je napravljeno 1852. godine, što se vidi i iz natpisa na njemu: «Per Henricum Degen Zagabriae in gloriam Dei et honorem S.S. patrum Basilli M. et Joannis Chrisostomi campana haec fusa 1754. refusa autem 1852 sub episcopo Gabriele Smičiklas». (Ovo je zvono izliveno 1754., a preliveno 1852. u Zagrebu po Henriku Degenu, za biskupa Gabre Smičiklasa, u slavu Boga i čast sv. otaca Bazilija V. i Ivana Zlatoustog.) Srednje zvono ima staroslavenski natpis: (Ja Ivan: glas onoga koji više u pustinji. Pokajte se!). To zvono, kao i malo, nabavljeni su početkom 20. stoljeća, također u vrijeme Drohobeckog. Najstarije je malo zvono, što potvrđuje i natpis na njemu: «S Nicolae ora pro nobis fusa Zabrabiae A:M:V: F:1749.» (Sv. Nikola moli za nas! Izliveno u Zagrebu kod obrtnika V:F:1749.) To zvono je

¹⁴ Olga MARUŠEVSKI: Preuređenje franjevačkog samostana u Križevcima u grkokatoličku biskupsku rezidenciju. Prilog opusu Aleksandra Brdarića, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, XIV/1990., str. 185 - 191.

¹⁵ Enciklopedija HLU, Zagreb, 1995., str. 105 - 107.

¹⁶ Milko PREDOVIĆ: Stolna crkva Presvetoga Trojstva ili Grkokatolička (Žumberačka) katedrala u Križevcima, Žumberački kalendar 1966., str. 296.

tijekom Prvoga svjetskog rata skrio i tako spasio zvonar Grigorije Davosir. Na tornju se nalazi sat koji je napravljen u Kranjskoj, u Sloveniji, 1897. godine.

Pročelje. Tijekom obnove katedrale je kod pročelja produžena za cijelu ložu. S prednje strane loža je otvorena trima nadvojima koji drže tri stupa od crvenog mramora. Gornji dio pročelja je gotički. To je šiljasti zabat u obliku trokuta koji je ukrašen listovima. U samim vrhovima trokuta su cvjetovi. U trokutu se nalazi mozaik Presvetoga Trojstva kojemu je katedrala i posvećena. Mozaik je izradila austrijska tvrtka Neuhauser.

Predvorje. U predvorju se nalaze dvije slike: »Izgon Adama i Eve iz raja« te »Prva Petrova propovijed i krštenje prvih kršćana«, koje je izradio umjetnik Josip Bauer.

Lada. Lada se dijeli na tri dijela. U donjem dijelu je kor; a na desnoj strani, iznad vrata koja vode u biskupov dvor, nalazi se slika "Ulazak Isusov u Jeruzalem" Ivana Tišova, koja je rađena u vrijeme restauracije katedrale. O tome kako je rađena, imamo svjedočanstvo samog Tišova u jednom pismu biskupu Drohobeckom: "Ulaz u Jerusalem sam također počeo u ulju veliko slikati i molit ću Vašu Presvietlost za savjet, bili se držao rieči: Veseli se kćeri Siona jer dolazi kralj tvoj jašući na magarici".¹⁷

Ta slika je bila na izložbi u Kopenhagenu, a danas se nalazi u crkvi Sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu. Ideju biskupa Drohobeckog da bi crkva trebala biti oslikana podržavao je i Iso Kršnjavi. "Ali jedno je pravilo nad svimi pravili crkvene umjetnosti da umjetno uređenje crkve treba biti umjetničko", naveo je Kršnjavi u pismu 10. lipnja 1896. Drohobeckom.¹⁸

O organiziranju svečane posvete grkokatoličke katedrale nakon obnove 27. lipnja 1897. godine pisali su Katolički list i Hrvatski branik.¹⁹ Na temelju tih napisa, a u povodu 60. obljetnice posvećenja, objavljen je prigodni tekst u Žumberačkom kalendaru.²⁰ Samu posvetu priredili su dostojno Grad Križevci i njegovi građani. Središte grada bilo je svečano okićeno. Na putu od crkve Svetoga križa do katedrale bili su ukopani visoki bijeli stupovi, ukrašeni hrvatskim trobojnicama, zelenilom, vijencima i obojenim svjetiljkama. Sve kuće bile su ukrašene zastavama, sagovima i cvijećem.

Dan prije posvećenja, 27. lipnja 1897. godine, u Križevce su stigli grkokatolički svećenici koji su održali svečanu večernicu. Građani su se u 20 sati okupili na Zrinskom trgu odakle su krenuli prema biskupskom dvoru. Biskupa je pozdravio križevački podnačelnik Josip Kipach, a biskup mu je uzvratio nadahnutim govorom. Sljedeći dan u 6 sati počela je jutarnja molitva, a u 8 sati stigli su gosti iz Zagreba. U ime Vlade došao je Oto pl. Krajesovics, predstojnik za bogoštovlje i nastavu. Od visokog svećenstva došli su Juraj Posilović, nadbiskup zagrebački, Antun Maurović, biskup senjski, i Pavao Gugler, prior Vrane. U 9 sati krenula je svečana procesija od crkve Svetoga križa do biskupske rezidencije gdje su je dočekali biskup Drohobecki i nadbiskup Posilović. Nakon toga je počeo obred posvete koji je trajao otprilike jedan sat. Crkva je pomazana na dvanaest mjesta svetom vodom iz rijeke Jordan. U svečanoj propovijedi biskup Drohobecki zahvalio je svima koji su pomogli u obnovi katedrale. Na kraju posvete biskup Drohobecki podijelio je svima papinski blagoslov. Potom je održana svečana liturgija. U zboru su pjevali učenici Glazbenoga zavoda iz Zagreba te pjevači društva "Plug" i "Zvono" iz Križevaca. Izvan katedrale bilo je također mnogo ljudi kojima je govorio žumberački svećenik Maksim Relić.

¹⁷ ibid., str. 300.

¹⁸ ibid., str. 298.

¹⁹ Masko RELIĆ, Posveta stolne crkve u Križevcima, Hrvatski branik, V/1897., br. 53, i Martin ŠTIGLIĆ, Posveta stolne crkve u Križevcima, Katolički list, XLVIII/1897., br. 26, str. 203 - 205.

²⁰ Milko PREDOVIĆ, Svečana posveta Grkokatoličke (Žumberačke) katedrale ili stolne Crkve Presvetog Trojstva u Križevcima, Žumberački kalendar, 1967., str. 270 - 280.

Nakon svečanosti biskupu Drohobecom došlo je izaslanstvo Grada Križevaca, predvođeno načelnikom Ferdom Vukićem, koje ga je obavijestilo da je izabran za počasnoga građanina.²¹ Potom je biskup Drohobecki primio grkokatoličke svećenike, predvođene prečasnim gospodinom Đurom Badovincom. Biskup se zajedno sa svojim svećenstvom poklonio Otu pl. Krajsovicsu, predstojniku za bogoštovlje i nastavu, i Jurju Posiloviću, nadbiskupu zagrebačkom. Svečani ručak počeo je u 14 sati, a gosti su svečano ispraćeni u 19 sati.

No, biskup Drohobecki nije mirovao, nego je nastavio svoj pastoralni rad. Sljedeće godine izdao je okružnicu kojom je najavio posjet grkokatoličkim župama u Žumberku. U njoj je napisao: “Želja je moja da u domu Vašem pohodim Vas i ljubljeno moje stado vjernika vaših župa, da se porazgovorim s vama i s njima, uvjerim se o napretku njihovu u bogoljubnom životu i svemu što k tome vodi; da saslušam tegobe Vaše i naroda vašega, te vidim gdje i kako valjalo bi pomoći”. Okružnicu je izdao 11. lipnja 1898. godine. S biskupom su na put pošli Đuro Badovinac i Šandor Abodić. Žumberačko je svećenstvo dočekalo biskupa ispred Kostanjevca. Svečanu propovijed održao je u župi Oštrac, a potom je posjetio Grabar, Mrzlo Polje i druge župe.

BISKUP DROHOBECKI I POLITIČKI ŽIVOT U HRVATSKOJ

Biskup Drohobecki bio je aktivno uključen u politički život svoje nove domovine. Iz navedenoga se vidi kako je pratio političku situaciju u Hrvatskoj. O događajima 1903. godine, u vrijeme pobune protiv Khuena-Hedervaryja na području Križevaca, biskup Drohobecki je bio vrlo dobro obaviješten. Naime, prema pričanju Ise Kršnjavog koji je posjetio Drohobeckog 21. srpnja 1904., biskup je prepričao razgovor koji je vodio s carem. Car je tvrdio da su za pobunu krivi u Budimpešti. Nakon toga je Drohobecki za takvo stanje okrivio Khuena-Hedervaryja kojemu je car neograničeno vjerovao. “To povjerenje ima on zahvalit vojnoj stranci koja je caru, razumljivo, najvažnija. Vojna stranka, kao što znate, ima svog specijalnog izvjestitelja iz Zagreba,” rekao je Drohobecki Kršnjavom. O Khuenu se još negativno izrazio, tvrdeći da je žrtvovao vlastitu ženu kako bi ostao na vlasti.²²

BISKUP DROHOBECKI I AFERA OKO RICMANJA

U neposrednoj blizini Trsta nalazila su se u to vrijeme sela Ricmanje i Log, koja su od 1786. godine vodila borbu za samostalnu župu. Uspjeli su dobiti samo samostalnu kapelaniju. Godine 1900. u Ricmanje je za kapelana došao mladi i ambiciozni svećenik dr. Anton Požer. On je zastupao vjernike u borbi za samostalnu župu i ponovno uvođenje staroslavenskoga jezika u bogoslužje. Kako kod svoga tršćanskoga biskupa nije nailazio na razumijevanje, obratio se križevačkom biskupu Juliju Drohobecom da ih primi u svoju biskupiju. Stanovnici još nekoliko

²¹ Povelja se čuva u arhivu grkokatoličkog sjemeništa u Ćirilometodskoj 1. Nažalost, taj arhiv mi nije dostupan. Prenosim kratak navod iz diplome počasnoga građanina: “Zastupstvo slobodnog i kraljevskog grada Križevaca stavlja ovime na znanje, da je u svojoj dne 14. lipnja 1897. držanoj sjednici jednoglasno imenovalo Presvietlog Gospodina Julija Drohobeczkyja biskupa biskupije križevačke začastnim građaninom ovoga grada. Podjedno je odlučeno, da se novoimenovani začastni građanin uvrsti u knjigu građana i da mu se povelja pečatom ovoga grada potvrđena preda”. Predović, Milko, Svečana posveta Grkokatoličke (Žumberačke) katedrale ili stolne Crkve Presvetog Trojstva u Križevcima, Žumberački kalendar, 1967., str. 276.

²² Iso KRŠNJAVI, Zapisci, Zagreb, 1986., str. 346.

sela također su to tražili. Situacija među nezadovoljnim Ricmanjcima bila je veoma napeta. Čak su zaprijetili da će, ako ne budu primljeni u Grkokatoličku crkvu, radije prijeći na pravoslavlje, nego ostati pod jurisdikcijom tršćanskoga biskupa. Za taj je problem doznala i Sveta Stolica. Da bi se narod donekle smirio, Rim je dao biskupu Drohobeckom privremenu jurisdikciju u duhovnim stvarima nad vjernicima sela Ricmanje i Log.

S tim rješenjem se složio i tršćanski biskup Antun Šterak. No, kad je Drohobecki bio doputovao u Trst kako bi zajedno s njim otišao u Ricmanje i pokušao riješiti problem na miran način, Šterak je naglo umro. Situacija se promijenila krajem 1902. godine kad je tršćanskim biskupom imenovan dr. Andrija Maria Nagl. On je nakanio pitanje Ricmanja riješiti silom uz pomoć oružnika. Maknuo je kapelana dr. Požara i namjestio drugoga, no vjernici ga nisu prihvatili. Zato je biskup dao zatvoriti crkvu. U tome je dobio potpunu potporu ljubljanskoga nadbiskupa Antona Jegliča. I sam car Franjo Josip upleo se u ricmanjski slučaj te 1903. godine naredio da se tamo mora služiti onako kako se to činilo do pobune.

Ipak, borba Ricmanjaca se isplatila. Odlukom Svete Stolice, 1910. godine Ricmanje je postalo samostalna župa i dobilo dozvolu da se bogoslužje obavlja na staroslavenskom jeziku. Križevački biskup Julije Drohobecki časno je odigrao svoju ulogu u cijelom tom slučaju, držeći se uputa koje je dobio od Svete Stolice. Njegova jedina i glavna briga u svemu tome bila je sačuvati ljude u Katoličkoj crkvi. No, čini se da mu je upletenost u ricmanjski slučaj kasnije naštetila, a u tome su imali svoje prste bečki nadbiskup kardinal Nagl i ljubljanski nadbiskup Jeglič.²³

BISKUP DROHOBECKI I BORBA ZA HRVATSKI JEZIK

Djelovanje biskupa Drohobeckog u novim političkim uvjetima bilo je vrlo zanimljivo. Khuen-Hedervary otišao je 1903. godine iz Hrvatske, a zamijenio ga je Teodor Pejačević.

Hrvatima je na ruku išla i kriza koja je izbila između Ugarske i cara. Naime, Ugarska je tražila što veću autonomiju, osobito u uvođenju mađarskog jezika u vojsku. Kriza u Ugarskoj potrajala je cijelu 1904./1905. godinu, a to je Hrvatskoj omogućilo povoljnije uvjete za stvaranje novih političkih opcija. Nastale su nove stranke, a razvilo se i drugačije političko mišljenje, tzv. program Politika novog kursa. Njome se pokušalo iskoristiti krizu dualizma u monarhiji i ostvariti nekoliko ciljeva: borbu protiv Drang nach Ostena, podupiranje Mađara da ostvare personalnu uniju kako bi političkim taktiziranjem mogli ostvariti svoj cilj - ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije. Beč se uopće nije brinuo za Hrvatsku, a pogotovo ne za Dalmaciju koja je bila najnerazvijenija pokrajina carstva. Hrvati su smatrali da će uspjeti riješiti svoje pitanje ako pomognu Mađarima. Zbog toga je došlo do Riječke rezolucije čiji je osnovni program bilo ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, borba protiv germanskoga Drang nach Ostena, novi izborni zakon, sudska neovisnost i građanska prava. Već 17. listopada 1905. godine došlo je do Zadarske rezolucije kojom su srpski političari podržali navedene želje Hrvata i Mađara. Ubrzo, 5. prosinca 1905. godine, stvorena je nova politička grupacija Hrvatsko-srpske koalicije u koju su ušli: Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska samostalna narodna stranka, Srpska radikalna stranka i Socijaldemokratska stranka. Stvarni vođa HSK bio je Frano Supilo.^{23A}

²³ Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom, Žumberački krijes 1998., str. 99 - 100.

^{23A} Opći prikaz političke situacije početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj napravljen je prema: Mirjana GROSS, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906. - 1907., Beograd 1960.; Josip. HORVAT, Politička povijest Hrvatske, sv.1., Zagreb, 1990.; Ferdo ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb, 1962.

Na izborima održanima od 3. do 5. svibnja 1906. godine pobijedio je HSK. U Hrvatskoj je zavladao oduševljenje, što se vidi iz bilješki Milana Grlovića u njegovu Dnevniku.²⁴

Odlazak hrvatskoga izaslanstva u Budimpeštu pomno je pratio cjelokupni hrvatski tisak. Komentari su ovisili o tome kojoj su stranci novine pripadale. Najobjektivniji i najdetaljniji izvještaj, zapisan 20. svibnja 1906. godine, nalazimo u Dnevniku Milana Grlovića i navodimo ga u cijelosti: "Drohobecki osuđuje Narodnu stranku i traži njezin raspad. Danas poslije podne otišli su naši zastupnici u Peštu gdje im se sprema svečani doček".

Put hrvatskoga izaslanstva u Budimpeštu potanko je opisao Obzor. Zastupnici su krenuli vlakom sa zagrebačkoga Glavnog kolodvora, a posebno svečan doček priređen im je u Križevcima: "U Križevcu trgnula ih je iz razgovora ovacija, koju su koaliciji priredili đaci, u prisustvu brojnog općinstva, osobito seljaštva. Đaci su šeširima pozdravljali zastupnike i klicali: Živjela koalicija, živjela Riečka rezolucija, živio dr. Šurmin, dr. Potočnjak, Pribičević, Banjanin, Đalski, živjela sloga Hrvata i Srba itd. Općinstvo se pridružilo ovaciji mladeži križevačke. Tuj ulazi u vlak biskup Drohobeczky. Vlak je nakon kratkog vremena krenuo dalje, a neki se zastupnici skupili oko Drohobeckoga i debatiraju". Vlak je i u drugim mjestima, primjerice u Koprivnici, srdačno dočekan i ispraćen.²⁵ Nakon dolaska u Budimpeštu novinar Obzora obavio je razgovor s biskupom iz kojeg vidimo njegovu trenutačnu političku poziciju, kao i njegovo razmišljanje o tadašnjim političkim uvjetima. Biskup je smatrao da je opozicija na dobrom putu, a da je ban Pejačević učinio nekoliko pogrešaka. Kao prvo, biskup je naveo kako mu je i on savjetovao da napusti Narodnu stranku, što je i učinio, ali se već drugi dan vratio u stranku. Prema biskupovu mišljenju, Pejačević bi morao prijeći u HSK. Biskup je točno predvidio da će doći do raspada Narodne stranke, što se i dogodilo 30. svibnja. Kada je novinar ustvrdio da je i biskup pripadao Narodnoj stranci, biskup se branio izjavom da je mnogo puta u Pešti govorio u interesu Hrvatske. Na kraju intervjua biskup je kazao: "Recite svima da nisam takav, kakovim su me možda držali i da želim raditi za slobodu Hrvatske".²⁶

Zanimljiv je i stav koji je biskup izrazio o Narodnoj stranci u intervjuu Neue Freie Presse. "Najveća pogreška Narodne stranke bila je da se za dugih godina svoga gospodstva nije brinula za odgoj podmlatka. Stoga se moglo prilično sigurno predvidjeti da će izborna kampanja završiti porazom Narodne stranke, koja će se samo sa svojim ostacima vratiti u Sabor. Nju su nosili činovnici. Ona nije bila nikad tako organizirana, kako se običaju organizirati političke stranke, te ju je samo vojska činovnika opskrbljivala svagdanjim kruhom."²⁷ Sličan je razgovor s Drohobeckim objavio i Srbobran. U tom intervjuu Drohobecki je predvidio skorou propast Narodne stranke.²⁸

Naši su izaslanici u Pešti dočekani sa simpatijama, a za sljedeći dan, tj. 21. svibnja 1906., bio je formalno sazvan zajednički Sabor. Od naših je zastupnika govorio Drohobecki. Grlović ističe: "... "ja se nadam da će se posredovanjem čestitih i pametnih zastupnika izvršiti snošljivi položaj za Hrvatsku".²⁹ Stvarno otvaranje zajedničkog Sabora u Pešti bilo je 22. svibnja. Sljedeći dan, 23. svibnja 1906. godine, hrvatski su zastupnici osnovali u Pešti svoj posebni klub čiji je

²⁴ Dnevnik Milana Grlovića, sv. II., 1906. Dnevnik Milana Grlovića čuva se u Zbirci rijetkih rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Dnevnik je pažljivo vođen iz dana u dan, a bilježnice su obilježene kao pojedini svesci. Daljnji navodi bit će navođeni prema tim svescima, a gdje je to nužno, i pod datumom koji je zabilježen.

²⁵ Obzor, LXVII/1906., br. 138, str. 3.

²⁶ Ibid., str. 3.

²⁷ Obzor, LXVII/1906., br. 137., str. 2.

²⁸ Srbobran, XXXIII/1906., br. 104.

²⁹ M. GRLOVIĆ, Dnevnik, II/1906.

predsjednik bio Medaković, a potpredsjednik Drohobecki. Biskup Drohobecki je Obzorovu izjavitelju izjavio da najoštrije osuđuje Khuenov režim, a zbog toga ga osuđuje i napada Ibler u Dnevnom listu.

Rad hrvatskoga izaslanstva nastavljen je 26. svibnja sastankom s banom Pejačevićem. Izaslanstvo je vodio biskup Drohobecki i svi su izjavili da ne žele imati posla s Narodnom strankom. Zahtijevali su od bana da iziđe iz Narodne stranke i promijeni svoje činovnike.

Nakon tri dana, 29. svibnja, održano je u Budimpešti ministarsko vijeće kojem su prisustvovali naši zastupnici: Ban, biskup Drohobecki, Medaković, Nikolić, Rauch i Potočnjak. Vijeće se bavilo uvjetima Koalicije koji su pročitani. Ban je izjavio da ih prihvaća, čime se hrvatska kriza rješava.³⁰ Hrvati su dali izjavu koju je pročitao Drohobecki. Tu deklaraciju hrvatskih izaslanika prenio je Obzor: "Delegati kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koji stoje na Riječkoj rezoluciji kao i oni delegati, koji se njima priključuju, što čini delegaciju Hrvatskog sabora jednom cjelinom, uvažavaju pravo mađarskog naroda, da se bori za slobodu i samostalnost Ugarske, te izjavljuju, da će ga hrvatski i srpski narod rečenih kraljevina ne samo poduprijeti svojim simpatijama, nego da će se s njime i svojski boriti za ideale zajedničke slobode, predstavljajući, da će njezino izvođenje jednakom blagotvornošću djelovati i na narodni, politički, gospodarski i kulturni razvoj i napredak kraljevini Ugarskoj posestrimskih kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, što će najviše doprinjeti, da se u znaku pravice i slobode, učvrste naši 800 godišnji zajednički odnosi. ... Delegati kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, uvažavajuć svu tegobu i od mađarske koalicije preuzetu veliku odgovornost za današnje prelazno stanje, čime je pridonesena velika žrtva očuvanju hiljadugodišnjeg ustava, cienne solidarnost mađarskog naroda u našoj težnji oko uređenja ustavnih slobodina u ovim kraljevinama, koje će Hrvatski sabor kao kompetentni faktor u najkraćem roku raspraviti. Kad se u Hrvatskoj i Slavoniji u krepost provedu ovi najprimitivniji postulati modernog socijalnog i građanskog života, onda će zakoniti predstavnici kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije po svojim ustavnim faktorima u temeljnom zakonu predviđenim, povesti pregovore s jednako pravnim faktorima posestrime Ugarske, da se među njima odstrane i oni Riečkoj rezoluciji uočeni preostavši sporovi i povrede, tako da naši postojeći državopravni odnosi budu što jače učvršćeni".³¹

Veliku pohvalu hrvatskoj deklaraciji donio je Novi list koji osobito ističe važnost zahtjeva za pripojenje Dalmacije: "Deklaracija konačno ističe pripojenje kraljevine Dalmacije k Hrvatskoj. To je bilo pitanje, koje se do sada mučke prelazilo. Već ovaj čas, kako su ga delegati na Rieci uzeli u svoj program, sa stanovite se strane počela isticati nezgodnost momenta. Ljudi koji su vazda čekali na zgodnost momenta, nisu dakako mogli naći prilike da se pozovu na pravo Hrvatske, koje je nagodbom i zajamčeno. Ovim svojim zahtjevom delegati zadovoljnije naše javno mjenje, koje jednodušno to pripojenje traži".³²

Pročitavši deklaraciju, biskup je svoje izlaganje završio riječima: "Visoka kućo! Mađarski i hrvatski narod jedan su na drugi upućeni; za jedne i druge vriedi pjesnikov poklik: Ovdje moraš živjeti, ovdje i umrieti! Kad se ta dva naroda, koji su od stoljeća bili braća na oružju, u međusobnom sporazumu i bratskoj ljubavi sjedine, tada će to biti najslavniji i najsvječaniji dan krune sv. Stjepana, a zvuci tog slavlja učiniti sretnim najvedušnjega i najplemenitijega vladara, našega apoštolskoga kralja, pozlatit će mu večer njegove starosti, jer će najjači stupovi njegova prijestolja, jer će oba vjerna i hrabra junaka gesla 'vitam et sanguinem' potegnutim mačem

³⁰ M. GRLOVIĆ, Dnevnik, II/1906. od 29. V. 1906.

³¹ Obzor, LXVII/1906., br. 148., Novi list, IX/1906., br. 148., str. 2.

³² Novi list, IX/1906., br. 149, str. 1.

okruživati prijestolje, spremni, da ga brane proti svakoj navali. Naše su historičke tradicije zajedničke. Zajednička nam je poviest, zajedničko veselje, boli, naša slava, naši junaci, zajednički su padali s bastiona, proljevajući svoju krv za domovinu, za posvećenog kralja, za svetu vjeru i svetu slobodu. Samo je jedno regnum Marianumi samo jedno ante murale christianum na svijetu: mađarsko i hrvatsko. Ako nije nikada čuvstvo bratstva između mađarske i hrvatske braće postojalo, to postoji sada i mi ga moramo prihvatiti s desna kao i s lieva. Dao Bog, da se taj izraz bratske ljubavi učvrsti, onda će Hrvatska ali i Ugarska sretne biti a mi svi ćemo u bratskoj ljubavi ojačati”.³³

No, nisu svi pristajali uz biskupa Drohobeckog. Osječka Narodna odbrana navodi da je biskup mađaron, pomadžaren Rusin, a osobito mu zamjera da previše uzima riječ u Saboru.³⁴

Prema predviđanjima biskupa Drohobeckog, 30. svibnja u Budimpešti se raspala Narodna stranka. Tu vijest objavile su sve novine (Novi list, Narodne novine, Obzor) pa je tako zapisao i Milan Grlović. Isti je dan Ugarsko-hrvatski sabor izabrao izaslanstvo hrvatskih zastupnika iz gornje kuće, Nikolića i Tomašića, te iz donje kuće Drohobeckog, Krasojevića i Tuškana.³⁵ Car je 10. lipnja primio ugarsko-hrvatsko izaslanstvo koje je vodio Pavao Esterhazy, a Hrvate su predstavljali dr. Nikolić, Berčić, Krasojević, Drohobecki i Tuškan.

Car se obratio Drohobeckom: “Veselim se novom uređenju prilika u Hrvatskoj. Sad je i kod vas u Hrvatskoj sve u redu”. Obzor na to dodaje komentar da se tim priznanjem može hrvatska oporba podičiti pred narodom.³⁶

Isti dan, 10. lipnja 1906., u 15 sati sastalo se ugarsko-hrvatsko izaslanstvo te osnovalo odbore, a Drohobecki je ušao u Odbor za vanjske poslove.³⁷

Mađari su pokušali ozakoniti mađarski jezik kao službeni na željeznici. Protiv te povrede Nagodbe iz 1868. godine HSK je poveo borbu u zajedničkom Saboru. Nekoliko je mjeseci opstruiran Sabor i tijekom toga je odstupio ban Pejačević, a novim banom imenovan je Aleksandar Rakodczay. Kada je mađarska vlada ipak uspjela izigrati opstrukciju, HSK je nastavio borbu. Hrvatski je sabor 12. prosinca 1907. godine donio prijedlog da se ban Rakodczay stavi pod optužbu. Sabor je raspušten, a Rakodczay je 8. siječnja 1908. podnio ostavku te je novi ban postao Pavle Rauch. On je raspisao nove izbore 23. veljače na kojima je pobijedio HSK. Međutim, Rauch je raspustio Hrvatski sabor i vladao neustavno sve do 1910. godine.

Biskup Drohobecki djelovao je tijekom te borbe protiv Pragmatičke sankcije.³⁸ Prvu kritiku biskupovu radu uputio je Tjednik bjelovarsko-križevački, koji mu spočitava da nije otišao u Budimpeštu sada kad treba raspravljati o tako važnom pitanju kao što je hrvatski jezik na željeznici.³⁹ Međutim, Drohobecki je imao sasvim drugačiju koncepciju oko rješenja tog pitanja. On je smatrao da će moći izmiriti Hrvate i Mađare, pa je u vezi s tim početkom lipnja otputovao u Budimpeštu.⁴⁰ Tjednik je 15. lipnja izvijestio da je Drohobecki razgovarao s hrvatskim izaslanstvom te da ima tri prijedloga za rješenje spora, samo još mora razgovarati s ministrom predsjednikom Wekerlom.⁴¹

³³ Obzor, LXVII/1906., br. 148, str. 1.

³⁴ Hrvatsko pravo, 1906., br. 3164.

³⁵ M. Grlović, Dnevnik, II/1906.

³⁶ Obzor, LXVII/1906., br. 156. str. 1.

³⁷ Narodne novine, LXXII/1906., br. 130. i br. 136.

³⁸ M. GROSS: Povijest hrvatskog naroda 1860. - 1914. Zagreb, 1968.

³⁹ Tjednik bjelovarsko-križevački, XVII/1907., br. 30., str. 6.

⁴⁰ M. Grlović, Dnevnik, II/1907. od 13. VI. 1907.

⁴¹ Tjednik bjelovarsko-križevački, br. 34.

Već sljedeći dan, 14. lipnja, Narodne novine objavljuju da je Drohobecki razgovarao s Wekerlom, ali ne znaju jesu li pregovori uspjeli. S obzirom na razvoj događaja, jasno je da nisu uspjeli. Međutim, Narodne novine i dalje prate aktivnosti biskupa Drohobeckog pa 15. lipnja 1907. pišu da je razgovarao s Holom, mađarskim zastupnikom, a 20. lipnja pišu o biskupovim daljnjim nastojanjima. Sljedećega dana, 21. lipnja 1907., postoji velika mogućnost za sporazum, a 22. lipnja Drohobecki je razgovarao u klubu mađarske Neovisne stranke. Nakon toga izvještaji prestaju jer je očito da su pregovori propali. Naime, Mađari su ustrajali na donošenju Željezničke pragmatičke sankcije.⁴²

Nakon neuspjelih pregovora HSK je objavio opstrukciju rada Sabora. Budući da Drohobecki ne provodi opstrukciju, novine ga napadaju. Pokret, list Hrvatske pučke napredne stranke, jedno je od rijetkih glasila koje donosi mišljenje objiju strana. Pod naslovom "Drohobeckijev škandal" Pokret tvrdi:... "ne stoji da cijela Hrvatska kao jedan stoji iza njih koji su ovdje propovjedali neumoljivi boj protiv Mađara. Elementi koji zastupaju političku trijeznost i umiju ozbiljno shvaćati položaj, većim su djelom u taboru onih koji osuđuju način borbe pretjeranih političara. Nije istina da je Hrvatska uzrujana. Zagrebačke vijesti koje govore o uzbuđenju i ogorčenju uvelike su pretjerane. Protiv bana navode poznate objede: da je neustavan, da će protiv sebe naći cijelu Hrvatsku, da će ga bojkotirati i učiniti nemogućim samo oni koji ne imadu ništa izgubiti. I Supilovci moraju priznati da ban, koji je pred kraljem prisegao, stoji na temelju prava i zakona!"⁴³ No, mora se reći da je Drohobecki dao i zanimljivu izjavu o odnosima Srba i Hrvata: "Tko dobro poznaje odnošaje, znade da među Hrvatima i Srbima nema pravog prijateljstva. One simpatije na kojima oni grade, prometnut će se kod prve opreke u mržnju. Srbi ne mogu tako brzo zaboraviti stare uspomene. Čim će Hrvati pokušati da dadu Srbima osjetiti svoju nadmoć, srušit će se ovaj brak u razvaline jer je kula sagrađena na romantičkim osnovama".⁴⁴ Na Drohobeckog je najoštrije reagirao Supilo, nazvavši ga izdajicom, a onda je kazao: "On je meni sam rekao da je Mađarima kazao kako se on ne bi usudio više vratiti u svoju biskupiju, ni u Hrvatsku uopće kad bi ma indirektno pristao na to da se mađarski jezik uvede u Hrvatskoj".⁴⁵

Hrvatski izaslanici, dakle, borili su se protiv željezničke pragmatike. Hrvatsko izaslanstvo opstruiralo je rad Sabora. Budući da to nije pomoglo, vratili su se u Zagreb, ali zasjedanje Sabora je odgođeno pa se nije mogla donijeti nikakva odluka. Zbog toga je 13. srpnja 1907. godine HSK donio odluku da Drohobeckog isključi iz hrvatskog izaslanstva.⁴⁶ Drohobecki se nije odazvao ni pozivu Koalicije od 10. srpnja 1907. da pojasni svoje stajalište. Pokret 10. srpnja 1907. godine objavljuje veliki članak protiv Drohobeckog, optužujući ga kao mađarona i kuhenovca te da želi đakovačku biskupsku stolicu.⁴⁷ Kao što smo naveli, 13. srpnja 1907. godine Klub hrvatskih zastupnika isključio je biskupa Drohobeckog i lišio ga potpredsjedničke funkcije jer je ostao u kolu mađarona. Grlović smatra da su ga mađaroni potplatili te navodi da su ga Križevčani prezreli i stali na stranu novog bana.⁴⁸ O situaciji u Križevcima govori i sljedeće izvješće: "Sinoć (13. VII. 1907.) bili su Križevci pozorištem velikih demonstracija. Ogromni plakati pribili su izdajstvo biskupa Jude na zidovima. U velikoj povorci, u kojoj je sudjelovalo građanstvo sviju slojeva, pošli su demonstrirati kroz grad, kličući: Dolje izdajica Drohobecki! Onda su ošli pred

⁴² Narodne novine, LXXIII/1907., br. 136, 140, 141.

⁴³ Pokret, IV/1907., br. 155, str. 1.

⁴⁴ Pokret, IV/1907., br. 155, str.1.

⁴⁵ Pokret, IV/1907., br. 155, str. 1.

⁴⁶ Pokret, IV/1907., br. 159, str. 4.

⁴⁷ Pokret, IV/156., br. 156, str. 2.

⁴⁸ M. GRLOVIĆ, Dnevnik, II/1907.

biskupski dvor. Na dvor nije se razlijala samo bura ogorčenja i kamenja, već i crnog mastila, da označi crni čin crnog izdajice”.⁴⁹ Opširniji izvještaj o tim događajima napisao je jedan Križevčanin u Pokretu broj 161.

Postupak biskupa Drohobeckog osudilo je cjelokupno svećenstvo Križevačke biskupije, najavljujući da će s biskupom prekinuti svaku vezu.⁵⁰

Protiv demonstiranja je pokrenut sudski postupak, no Pokret ističe kako se nada da se demonstrantima neće moći suditi. Drohobecki je isključen iz radničkog društva Kalnik⁵¹ i pjevačkog društva Zvono te mu je vraćen srebrni lovorov vijenac koji je darovao tome društvu u povodu njegove 40. obljetnice.⁵²

Protiv politike rezolucionaša i na strani Drohobeckog bio je Iso Kršnjavi. On u svojim bilješkama navodi: “Gdje je stala politika rezolucionaša? Iza pravedne obstrukcije i poraza ostaviše peštanski sabor svečanom izjavom. Njihove novine pisale su da se oni više neće vratiti. Biskup Drohobecki vratio se ipak dan kasnije zatim u budimpeštanski Sabor pa su ga zbog toga rezolucionaške novine grdile do zla boga. Nazivali ga izdajicom i vrijeđali ga svakojevim načinom. Mi onda priznajemo da ne vidim zašto psuju Drohobeckog jer je on učinio samo ono što će i rezolucionaši učiniti nešto kasnije. Psovali i nas radi toga proročanskog pisanja i zbilja ispunilo se proročanstvo. Rezolucionaši dakle će ići isto kao i Drohobecki u buduću peštanski Sabor. Sreća je za rezolucionaše što su odgođene mađarske saborske sjednice odmah poslije njihovog istupa. Da su sjednice nastavljene došli bi nekoliko dana poslije Drohobeckog natrag u Sabor pa bi onda u Hrvatskoj bilo Efijalta i mnogih izdajica na pretek. Ovoliko je sretno zasjedanje Mađarskog sabora nazvan samo Drohobecki izdajicom, a ostali rezolucionaši nisu jer će tek poslije saborskih praznika učiniti ono što je križevački vladika učinio prije, a to je dakako jako velika razlika. Mi nju doduše ne vidimo, ali će svakako biti velika razlika kako mudrijaši rezolucionaši kažu. Mi ćemo zatajiti ključ kojim smo otključali budućnost i doznali već prošlog proljeća (što) će rezolucionaši u jesen tek učiniti”.⁵³

Ukratko, Kršnjavi zamjera rezolucionašima što su opstruirali rad Sabora jer to neće donijeti slobodu Hrvatskoj.

PROBLEM UTEMELJENJA GRKOKATOLIČKE BISKUPIJE U SARAJEVU

Nakon uspostave Vrhbosanske nadbiskupije pod vodstvom biskupa Stadlera, u Bosni i Hercegovini razvila se velika borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju Srba i Muslimana. Austrougarska vlast, koja je sve više uspostavljala kontrolu u Bosni i Hercegovini, pokušala je izjednačiti vjerske konfesije. S druge strane, biskup Stadler je težio što većoj samostalnosti Katoličke crkve. Tako je 1902. godine Stadler pokušao organizirati provincijalni koncil kako bi se više povezo sa Svetom Stolicom, a stekao autonomiju od austrougarske vlasti. No, austrougarska je vlast, uz pomoć biskupa Buconjića i Markovića, uspjela spriječiti taj pokušaj. Novi pokušaj nadbiskupa Stadlera zbio se nakon uspostave srpske (1905.) te uoči priznanja muslimanske vjersko-prosvjetne autonomije. Nadbiskup Stadler podnio je 20. siječnja 1907. godine Zemaljskoj vladi u Sarajevu Nacrt, zatraživši da se Katoličkoj crkvi odobri isti status

⁴⁹ Pokret, IV/1907., br.159, str. 2.

⁵⁰ Pokret, IV/1907., br. 162, str. 3.

⁵¹ Pokret, IV/1907., br. 169, str. 6.

⁵² Tjednik bjelovarsko-križevački, XVII/1907., br. 51, str. 4.

⁵³ HDA, Ostavština Ise Kršnjavog, kut. 1., fasc. 6.

kakav je već dobila Pravoslavna crkva. U Nacrtu autonomnog statusa katoličke vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini nadbiskup traži uspostavu novih samostalnih rimokatoličkih biskupija u Trebinju i Tuzli te osnivanje grkokatoličke biskupije u Sarajevu. Zahtjev za uspostavu rimokatoličke biskupije u Tuzli Stadler je potkrijepio već uspostavljenom pravoslavnom episkopijom. Stadler je također želio utemeljiti grkokatoličku biskupiju u Sarajevu jer se bojao da će grkokatolici (uglavnom Ukrajinci),⁵⁴ koji su u dva vala krajem 19. i početkom 20. stoljeća došli u Bosnu i Hercegovinu, zbog udaljenosti Križevačke biskupije prijeći na pravoslavlje. Austrougarska vlast bojala se dolaska grkokatoličkih velikodostojanstvenika jer je Pravoslavna crkva prigovarala da se svjetovna vlast upliće u vjerska pitanja. To najbolje potvrđuje pismo koje je građanski doglavnik Kutscher uputio ministru Kallayu u povodu poziva nadbiskupa Stadlera biskupu Drohobeckom da posjeti Sarajevo 22. lipnja 1900. godine: "Kutscher je ustvrdio da u vezi s tim neće ništa učiniti, ali da se nadležno ministarstvo mora upoznati s postupkom nadbiskupa, koji bi u postojećim prilikama mogao još više razdražiti čudi".⁵⁵ Bojazni od posjeta biskupa Drohobeckog bile su to veće jer je još tijekom njegove vizitacije 1895. godine došlo do prosvjeda pravoslavnih vjernika. Kallay je odmah reagirao i uputio brzojav Khuenu-Hedervaryju u kojem ga moli da Drohobecki odustane od puta. Kallay je uspio spriječiti dolazak biskupa Drohobeckog u Sarajevo, a poslije se potrudio da režimski orijentirani tisak, koji je prenio vijest o dolasku biskupa Drohobeckog u Sarajevo, tu vijest demantira.⁵⁶ Stadler nije dobio ni potporu vlastitog svećenstva glede osnivanja grkokatoličke biskupije u Bosni i Hercegovini, o čemu svjedoči i pismo fra Marijana Markovića.⁵⁷

Protiv stvaranja grkokatoličke biskupije u Bosni i Hercegovini bila je i austrougarska vlast, osobito zbog političkih obzira prema Srbima koji su u naseljavanju grkokatolika vidjeli isključivo pokušaj unijačenja. Smatrali su da bi utemeljenje grkokatoličke biskupije u Sarajevu potaknulo protumonarhijsko raspoloženje Srba. Usprkos tome, austrougarska je vlast pristala na dolazak grkokatoličkog svećenika u Prnjavor gdje se naselila veća skupina Ukrajinaca. Tom rješenju se priklonio i zemaljski poglavar Apell, što potvrđuje njegovo pismo od 15. studenoga 1899. godine, upućeno zajedničkome ministarstvu financija. S postavljanjem grkokatoličkoga biskupa složio se i biskup Marković. Apell je župnika namjeravao pozvati iz Križevačke grkokatoličke biskupije te je zbog toga stupio u kontakt s biskupom Drohobeckim. Vlast je odobrila 1000 forinti potpore. Na kraju dugačke istrage o kandidatu bio je poslan Andrija Szegedyj. Godine 1902. Bosnu je posjetio metropolit halički i nadbiskup lavovski grof Andrija Szepticki, a rezultat je bilo osnivanje samostana stidita u Kamenici pokraj Čelinca, što je također pridonijelo osiguranju pastoralnih potreba grkokatoličkoga pučanstva i spriječilo mogućnost masovnog prijelaza Ukrajinaca na pravoslavlje, ali ni izdaleka nije riješilo pitanje grkokatolika onako kako su to zamišljali Stadler i Drohobecki.

⁵⁴ Odlukom Zemaljske vlade u Sarajevu iz 1893., pozvano je zemljoradničko pučanstvo iz monarhije da po povoljnim uvjetima naseljava slobodne i neobrađene prostore Bosne radi unapređenja poljoprivrede. Tada su stvorene brojne zemljoradničke kolonije novonaseljenih Nijemaca, Austrijanaca, Mađara, Talijana, Slovenaca, Čeha, Poljaka i Ukrajinaca. Prve ukrajinske obitelji doselile su se u Bosnu iz istočne Haličine, sjeverne Bukovine i Zakarpattje nakon navedene odluke Zemaljske vlade, tijekom 90-ih godina 19. stoljeća, ali najviše njih doselilo se od 1910. do 1912. godine. Uglavnom su se naselili oko Prnjavora, Bosanske Gradiške, Laktaša, Čelinca, Dervente, Banje Luke i Prijedora, gdje su dobili ili kupili uglavnom šumovitu i lošu zemlju. Vidi: Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom, Žumberački krijes, Kalendar, 1998. Zagreb, 1997., str. 104.

⁵⁵ Z. GRIJAK, 2001., str. 214.

⁵⁶ Z. GRIJAK, 2001., str. 215, bilješka 1072.

⁵⁷ *ibid.*, str. 216.

Nakon novih istraživanja koje je proveo dr. Grijak, a na temelju dvaju pisama banjolučkoga biskupa Markovića Stadleru i zemaljskoga poglavara Apella zajedničkome ministarstvu financija, zaključio je da je snažan otpor posjetu Drohobeckog Sarajevu te osnivanju grkokatoličke biskupije u Bosni austrougarska vlast pružala zbog političkih razloga. To je onemogućeno "... zbog nastojanja vlasti da spriječe bilo kakav politički revolt Srba, i to ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i šire u monarhiji u vrijeme kada su se provodile opsežne pripreme za aneksiju Bosne i Hercegovine".⁵⁸

Da je bojazan biskupa Stadlera o prijelazu grkokatolika na pravoslavlje bila utemeljena, potvrđuje izvještaj građanskoga doglavnika Kutschera, iz kojeg se vidi kako prijeti opasnost da grkokatolici Ukrajinci prijeđu na pravoslavlje ako im se žurno ne pošalje grkokatolički svećenik. Očito je da je austrougarska vlast prije svega vodila računa o tome da ne dođe u sukob s Pravoslavnom crkvom, a tek onda o potrebama grkokatoličkih vjernika. Razlozi su, dakle, bili isključivo politički. Pokušaj osnivanja grkokatoličke biskupije, kao i ustroj autonomne Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, propao je.⁵⁹

OSNIVANJE REDA BAZILIJANKI U KRIŽEVCIMA

Biskup Drohobecki je najzaslužniji za osnivanje samostana sestara bazilijanki u Križevcima. O osnivanju toga samostana imamo svjedočanstva samih sestara bazilijanki, koje i čuvaju dokumentaciju o tome: "Kako je to počelo? Tri nećakinje generalnog vikara Križevačke biskupije, prepošta dr. Dane Šajatovića - Anđa, Marta i Jela Smičiklas, iz sela Sopote u Žumberku - stanovale su kod svoga ujaka i pohađale u Križevcima djevojačku školu. Kateheta im je bio dr. Dane Reba. Tema o redovništvu posebno je zainteresirala sve tri sestre. Anđa se znala duboko zamisliti i ponirati u srž stvari. Marta i Jela, koju su zvali Jelena Lijepa, više su bile za šalu i pjesmu. One su znale za naše sestre milosrdnice u Zagrebu i da su neke djevojke iz Žumberka otišle k njima, ali da negdje ima i grkokatoličkih časnih sestara - to je za njih bilo pravo otkriće. Anđa se prva povjerila svome kateheti da želi postati časna sestra u svom obredu. Slijedile su je i dvije mlađe sestre. Saznanje da je njihova Marčansko-križevačka biskupija niknula na temeljima Bazilijevih monaha još više je učvrstilo njihovu odluku da pođu istim putem i kao sestre bazilijanke sav svoj život daruju Bogu, svojoj biskupiji i narodu Božjem. Tri oduševljene i odlučne mlade duše svoju su odluku povjerile i biskupu Drohobeckom. Presretan zbog toga, biskup im daje svoj blagoslov i u pratnji ujaka Šajatovića godine 1908. šalje ih u novicijat u Slovitu, u zapadnoj Ukrajini. Prije odlaska obećao im je: "Kad se vratite, uredit ću vam za samostan konvikt Julianeam". Biskup se stalno zanimao o napretku svojih novakinja u Sloviti. Godine 1909. došla je u Križevce poglavarica samostana m. Ana Teodorovič i dala najbolje ocjene trima kandidatkinjama: Anđi s. Augustini, Marti s. Mariji i Jeleni s. Danijeli.

Kada su položile zavjete, biskup ih je pozvao da se što prije vrate u Križevce jer je za njih već kupio kuću. To se dogodilo tek u kolovozu 1915. kad su zbog ratnih operacija oko Slovite sestre morale napustiti samostan. Vrativši se u Križevce, morale su se jedno vrijeme skloniti u kuriju ujaka Šajatovića jer je "Julianeam" zaposjela vojska. I u samoj biskupiji dogodile su se promjene - biskup Drohobecki više nije upravljao Križevačkom biskupijom. Ipak, ono što je biskup na njihovu odlasku bio obećao, uskoro se ostvarilo: 4. listopada 1915. godine sestre su se uselile u

⁵⁸ ibid, str. 217.

⁵⁹ ibid, str. 217 - 220.

bivše sirotište za siromašne dječake "Julianeum" i otad u Križevcima postoji samostan sestara bazilijanki. Ubrzo su u samostanu otvorile konvikt za žensku mladež. Uz stari samostan, gdje su smještene starije gospođe, posljednjih je godina sagrađen novi samostan, a bivša gospodarska zgrada preuređena je u dječji dom Svetog Marka Križevčanina. Sestre bazilijanke su preuzele i brigu za biskupski kompleks otkako križevački biskup više ne stoluje u gradu Križevcima".⁶⁰

BISKUP DROHOBECKI U MIROVINI

Zbog neprekidnog rada biskup Drohobecki je zapao u financijske poteškoće, što je vidljivo iz sljedećega: "Prema zapisničkoj konstataciji od 30. VIII. 1914. izaslanika zemaljske vlade, a u prisutnosti biskupa Drohobeckog i administratora dr. Nyaradija utvrđeno je, da apostolski administrator od biskupskih prihoda ima isplaćivati biskupu Drohobeckom u ime opskrbrnine godišnje 8000 kruna, sebi u ime plaće također 8000 kruna, zatim da se imaju pokriti najnužniji dijecezni izdaci, a sve ostalo da se imade upotrijebiti za namirenje vjerovnika biskupa Drohobeckoga. Ovaj proračun treba da bude na snazi tako dugo dok administrator ne uspije srediti sve dražbine i isplatiti sve vjerovnike te dok se o tome ne uvjeri ban kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji na svoju odgovornost prema gore navedenom, ima da pazi na to, da ove odredbe budu do kraja izvršene".⁶¹

O tome da je administrator Dionizije Nyaradi preuzeo svu brigu o poslovima u biskupiji potvrđuje dopis nadbiskupa Bauera: "Imenovanje svećenika grkokatoličke biskupije u Križevcima, dr. Dioniza Nyaradije za apostolskog administratora rečene biskupije premilostivo uzeti do previšnjega znanja, te preblagostivo odrediti, da se upravo biskupskih temporalija prenese na apostolskog administratora uz obavezu, da o tome polaže računa". Iz istog pisma doznajemo da je apostolski administrator bio zadužen za rješavanje financijskih problema. On piše: "Poglavita skrb vaša bit će nastojanje da se što prije podmire brojni privatni vjerovnici biskupa Drohobeckoga. Prethodne podatke o tim vjerovnicima odnosno o njihovim tražbinama stavit će Vam na raspolaganje predstojnik kr. zemalj. vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu, na kojeg se izvolit obratiti, kadgod Vam ustreba savjeta ili odgovora u izvršavanju povjerene Vam zadaće. Pouzdano se nadam, da će vam savjesnim i marljivim radom te razboritim gospodarenjem poći za rukom da svoju misiju s uspjehom kraju privedete i tako opravdate u Vas stavljeno povjerenje".⁶² Za sve to nalazimo još jednu potvrdu u pismu koje je Zemaljska vlada uputila 27. kolovoza 1914. godine nadbiskupu Baueru: "Imenovala je kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, ravnatelja nadbiskupskih dobara Artura Machnika ekonomskim vještakom za predaju uprave temporalija biskupske nadarbine križevačke iz ruku biskupa Julija Drohobreczkoga u ruke apostolskog administratora dr. Dionisija Nyaradija".⁶³

Drohobecki se nije mirio s postojećim stanjem, nego je pokušao prosvjedovati, odnosno tražiti pomoć na različitim stranama. Tako je 21. ožujka 1916. godine napisao opširan memorandum na 45 stranica papi u Rim te naveo što je sve učinio za Križevačku biskupiju i kako su mu prihodi s imanja bili jamstvo da može za nekoliko godina sve dugove podmiriti. Taj memorandum predao je zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru. No, on mu je odgovorio: "...vrlo žalim što

⁶⁰ Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom, Žumberački krijes, Kalendar, 1998. Zagreb, 1997., str. 106 - 107.

⁶¹ Sedam dana II/XIV/1939., br 51.

⁶² Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), Prezidijal Bauer, 125/1914., pismo od 19. kolovoza 1914.

⁶³ NAZ, Prezidijal Bauer 125/1914., dokument br. 22.526.

ti moram priloženo tvoje očitovanje povratiti, jer prestiže moj mandat, što sam ga primio od Svete Stolice”.⁶⁴

Drohobecki se također žalio svom prijatelju Kršnjavom: “Neizmjerne sam zahvalan tebi za tvoju iskrenu prijateljsku ljubav koju mi iskazuješ u velikoj nevolji i nezasluženom progonstvu. Ako mi zdravlje dopusti, dalje ćemo se razgovarati o mojoj sudbini. Ovdje ti šaljem moj list što sam ga Baueru javio. Po vama me grofica zvala. Budeš li mogao pročitati u istom, list sam na brzu ruku iznio koje stvari su meni u prilog, ali imade još i važnijih o kojima hoću s tobom porazgovarati”.⁶⁵ Spor između Drohobeckog i Nyaradija se nastavio. Stoga je Kongregacija za Istočnu crkvu osnovala arbitražnu komisiju koju su činili Antun Jeglič, nadbiskup ljubljanski, Antun Akšamović, biskup đakovački, i Jerlim Mileta, biskup šibenski. Komisija je odredila da Drohobecki treba platiti 842.022,33 kruna, naglašavajući da su dvorac u Pribiću, arkade i zavjetna crkva posve suvišni. Drohobecki je namjeravao otići u Rim kako bi papi osobno objasnio situaciju. Ne zna se je li uspio otići u Rim, ali prije smrti uspio je uputiti pismo svojoj “zaručnici” - katedrali: “Živ te vidjeti neću, zjenico moja! Jedino Bog zna koliko sam noći probdio i znoj prolio dok sam tebe onako sirotu bogatim ukrasio darom. Oči su mi iznemogle od plača. Valovi sudbine bacaju me amo-tamo. Bio bih te zlatom opasa, da me guje otrovnice, pod tunikom i širokim naborima, splele nisu. Pljuskom željeznih udara bijen posljednji pozdrav ti kažem.”⁶⁶

SMRT I POKOP BISKUPA DROHOBECKOG

Julije Drohobecki umro je 1934. godine. O tome je najpodrobniju vijest donio Katolički list: “U nedjelju dne 11. veljače oko 10 sati navečer preminuo je u 81. godini života Julije Drohobeczkyi, bivši biskup Križevačke biskupije, koji je živio umirovljen u biskupskom dvorcu u Pribiću kao naslovni biskup. Iako je ugledni pokojnik bio u visokoj starosti, vijest o njegovoj smrti sve je iznenadila jer mu je navečer pomenutog dana pozlilo, te je odmah nastupila smrtna agonija. Upravitelj dvora dao je odmah pozvati liječnika, ali kad je on prispio, konstatirao je da je pokojnik već mrtav. Bio je odmah pozvan brat pokojnika, Ćiril Drohobeczkyi, koji je župnikom u žumberačkoj župi Sošice. Križevački vladika, preuzvišeni gospodin dr. Dionizije Njaradi, čim je čuo za smrt svoga predšasnika Duhovnog stola, poslao je na Pribić svoga tajnika i predsjednika Duhovnog stola, perč. Spiridona Petranovića, da odredi sve što će biti potrebno za ukop pokojnika. U isto je vrijeme otputovao u Pribić i križevački kanonik dr. Tomo Severović, koji je u svoje vrijeme vršio čast ličnog tajnika pokojnika. U utorak poslije podne otputovao je u Pribić sam preuzvišeni vladika dr. Dionizije Njaradi u pratnji prepošta kaptola i svoga generalnog vikara presv. g. dra. Dane Šajatovića i Janka Višoševića, biskupskog arhivara i prisjednika Duhovnog stola. Vladika je stigao na svoje imanje u utorak pred večer i odredio sve, što je potrebno za ukop pokojnika, koji je umro bez testamenta, ali je za života usmeno izrazio želju, da bude ukopan u Križevcima, u obiteljskoj grobnici uz svoju pokojnu majku, koja je do svoje smrti živjela s njime u biskupskoj rezidenciji. U srijedu dne 14. veljače prije podne preneseno je tijelo pokojnika u rimokatoličku crkvu u Pribiću i tu je preuzvišeni vladika služio liturgiju za pokojnika i obavio sve propisane obrede uz asistenciju svoga svećenstva iz Križevaca i Žumberka.

⁶⁴ Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom, Žumberački krijes, Kalendar 1998., Zagreb, 1997., str. 95.

⁶⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), Ostavština Ise Kršnjavog, pismo upućeno Kršnjavom 28. IV. 1916.

⁶⁶ Znanstveni skup o križevačkom biskupu Juliju Drohobeckom, Žumberački krijes, Kalendar, 1998. Zagreb, 1997., str. 96.

Mrtvo tijelo prevezeno je u srijedu poslije podne u Jastrebarsko i odande vlakom u Križevce. U Križevcima je u četvrtak 15. veljače u katedralnoj crkvi otpjevao preuzvišeni g. vladika dr. Dionizije Njaradi za pokojnika svečanu liturgiju i poslije toga sahranjen je uz mnogobrojno učešće građanstva i naroda, te svećenstva jednog i drugog obreda u kripti križevačke katedrale⁶⁷.

ZAKLJUČAK

Biskup Drohobecki živio je i djelovao u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Bio je sudionik svih važnih političkih i društvenih zbivanja toga vremena. Kroz njegovo se djelovanje očituje vladavina Khuena-Hedervarya, kao i vladavina Hrvatsko-srpske koalicije. Biskupov doprinos hrvatskoj kulturi je važan, što se očituje u obnovi i preuređenju križevačke katedrale te njegovu djelovanju kao predsjednika Hrvatskoga glazbenog zavoda. Njegovo političko djelovanje može se ocijeniti kao pragmatičko.

SUMMARY

The purpose of this article is to show life and work of Julije Drohobecki who was the bishop of Križevci, in a shortly way. He was grkokatolički bishop and 1891. he became the bishop of the bishopric in Križevci. He was on his duty till 1914. Bishop Drohobecki renewed cathedral and altar of Križevci. Some famous croatian painters like I. Tišov, C. Medović, V. Bukovac, F. Kovačević and B. Čikoš-Sesija had painted cathedral and altar on persuasion of bishop Drohobecki. He was promoter of many associations: president of Red cross in Križevci, Management company, Commission for cattle - breeder in district Bjelovarsko-križevačke, Society for embellishment of town Križevci. He was also a president of Croatian music institute and Society for blind people which was called Saint Vid. He took part in politic life of country as a member of Hrvatsko-srpske koalicije. Because of financial worries, 1914, he was taken off the stool of bishopric. His old age he was in Pribić where he died in 1934.

⁶⁷ Katolički list, 85/1934., br. 7, str. 83.

CERKVENA UPRAVA ZAGREBSKE ŠKOFIJE V PREKMURJU IN NJEN VPLIV NA PREKMURJE ZAGREB DIOCESAN ADMINISTRATION IN PREKMURJE AND ITS IMPACT ON THE REGION

Mr. sc. Franc KUZMIČ

Pokrajinski muzej

Murska Sobota

Priljeno: 3. 4. 2004.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.3 (497.5 Zagreb) (091)

Stručni rad

Professional paper

Povzetek

Okoli leta 1094 je madžarski kralj Ladislav, torej po zasedbi Slavonije, ustanovil za novo priključene dežele novo škofijo v Zagrebu. Tej je pripadalo prav tako ozemlje današnjega Prekmurja in do nedavnega tudi Podravina.

Leta 998 je bila ustanovljena györska škofija, kateri je bila podrejena Železna županija (Vas). Toda ta županija si je lastila celotno Prekmurje, zato je prihajalo z zagrebško škofijo do sporov. Leta 1176 je bil glede tega celo cerkveni zbor v Györu, kjer so bili poleg györskega škofa Mikulina (Miculinus) in zagrebškega škofa Prodana prisotni še drugi odgovorni možje s posameznih področij.

Tudi Veszprem si je prizadeval izriniti zagrebško škofijo iz zalske županije. Ko so se razmere naposled umirile, je začel leta 1740 vespremski škof Martin Biro zahtevati nazaj svojo jurisdikcijo nad celotno zalsko županijo. Vključil je tudi župnije v Prekmurju in Medžimurju, skupaj 50 župnij.

Ta prerokanja so trajala več kot 20 let in vmes je posegla tudi civilna oblast, kajti zadevo so sporočili celo sami cesarici Mariji Tereziji. Zagrebško škofijo so obtoževali določenih pomanjkljivosti.

Rezultat vsega tega je bil, da je cesarica Marija Terezija ustanovila leta 1777 v Sombotelu novo škofijo. Za nastanek škofije glavni razlog ni bil samo to, ampak tudi dokaj močan protestantizem na ozemlju, ki ga je pokrivala sombotelska škofija, kakor tudi vznik protestantske književne tvornosti med prekmurskimi Slovenci.

Iz zagrebške škofije je bilo leta 1777 priključenih k sombotelski škofiji 16 župnij, od tega 11 na Madžarskem in 5 v dolnjem Prekmurju.

V zapisnikih zagrebške škofije se za ozemlje Prekmurja uporablja izraz »districtus Transmuranus« in iz tega tudi pozneje ime za Prekmurje.

Turniški župniki so imeli v času, ko so pripadali pod zagrebško škofijo, odlične in odgovorne položaje.

Zasluga zagrebškega škofa Simona Bratulića je, da so prišli leta 1606 v Zagreb jezuiti in nato 1608. na povabilo Krištofa Bánffyja tudi v Lendavo. Jezuitski misijoni so bili na Bánffyjevem ozemlju v letih 1609 - 1619 v prvi vrsti »ljudski misijoni«, saj so šli

misijonarji v razne vasi in za leto 1612 imamo podatek, da sta dva misijonarja »vztrajno obiskovala« 40 vasi.

Zagrebska škofija je obnovila svojo upravo v prekmurskem distriktu šele malo pred letom 1693, in sicer po izgonu Turkov iz Velike Kaniže. Ker je posegla celo na področje vespremske škofije, čeprav le manjšega ozemlja, je nastal s tem spet medškofijski mejni spor.

Zagrebska škofija je skrbela za svoje župnije v Prekmurju tudi z dobrimi duhovniki, ki so bili pravi dušni pastirji. Da to drži, lahko podkrepimo, da je györska škofija v 17. stol. izvedla le eno vizitacijo svojih cerkva (1697/1698), medtem ko je zagrebska škofija v istem stoletju izvedla v dolnjem Prekmurju devet vizitacij svojih župnij. Iz vizitacijskih zapisnikov zagrebske škofije vidimo tudi, kako se je ta škofija zanimala in skrbela za versko življenje tako duhovnikov kot vernikov.

Iz statistike je še razvidno, da je bila v župnijah zagrebske škofije ohranjena katoliška vera zelo solidno, medtem ko v györski ne.

Gotovo pa so imeli duhovniki knjige, bodisi v latinščini ali katerem drugem jeziku, tudi v hrvaščini, saj je za to govorno področje do takrat izšlo kar precej temeljnih knjižnih del.

Če skrbno preučimo delovanje zagrebske škofije na ozemlju današnjega Prekmurja, ugotovimo, da je ta škofija v primerjavi z drugimi škofijami dobro skrbela tudi za to območje, predvsem v duhovnem pogledu.

Ključne riječi: škofija, Prekmurje, Zagrebska škofija, cerkvena uprava

Key words: diocese, Prekmurje, Zagreb diocese, church administration

OKVIRNI PREGLED CERKVENE UPRAVE

Reka Drava je bila ena od mej na severovzhodu zagrebske škofije, ustanovljene leta 1094. Tej škofiji je do nedavnega pripadala tudi Podravina, kakor tudi Prekmurje, in sicer do leta 1777, ko je bila na novo ustanovljena škofija v Sombotelu.

Salzburški nadškof je za področje severno od Drave sedanje mariborske škofije uporabljal pomožnega škofa ("karantanskega korepiskopa"), ki je vodil misijonsko delo in cerkveno upravo v Karantaniji in Spodnji Panoniji. To je bilo od leta 798 dalje. Za Slovence sta skrbela med leti 798 - 850 pokrajinska škofa Teodorik in Oton. Nadaljevalo se je v letih 874 - 923, ko so bili sledili še drugi korepiskopi.

Sicer za karantanskega pokrajinskega škofa Otona pred letom 850 Spodnja Panonija ni bila v njegovi oblasti, ampak je bila neposredno podrejena Salzburgu in nadškofova desna roka je bil prvi duhovnik v Blatogradu. Kot nadduhovnik ali višji duhovnik je vodil dušnopastirsko službo in opravljal službo predstojnika nad ostalimi duhovniki.

S prihodom bratov Cirila in Metoda, ki sta s svojim misijonskim delom kaj hitro osvojila panonske Slovence, je Metodova škofija, cerkvena uprava, zajemala tudi ozemlje ob reki Muri.

Prekmurje je prišlo pod madžarsko cerkveno upravo po ustanovitvi zahodnih madžarskih škofij, györske (okrog 998) in vespremske (1002). Seveda pa takoj po ustanovitvi teh dveh škofij ni prišlo takoj do podreditve prekmurskega ozemlja.

Prekmurje naj bi bilo vključeno v madžarsko civilno in cerkveno upravo po tistem, ko so Madžari okoli leta 1090 zasedli Slavonijo. To naj bi bilo v času madžarskega kralja sv. Ladislava

(1075-1094), saj je v obdobju 955 - 1075 ozemlje Prekmurja spet upravljala salzburška nadškofija.

Okoli leta 1094 je madžarski kralj Ladislav, torej po zasedbi Slavonije, ustanovil za novo priključene dežele novo škofijo v Zagrebu.

Pri organizaciji civilne uprave je bilo Prekmurje razdeljeno med dve županiji. Gornji del je pripadal k županiji Vas s sedežem v Vasváru (Ferrum Castrum), dolnji del pa k županiji Zala s sedežem v Zalavaru (nekdanjem Blatogradu). Glede tega so nastala tudi trenja okrog škofijske meje.

Leta 998 je bila ustanovljena györska škofija, kateri je bila podrejena Železna županija (Vas). Toda ta županija si je lastila celotno Prekmurje, zato je prihajalo z zagrebško škofijo, ustanovljeno sicer slabih sto let pozneje, glede tega do sporov. Leta 1176 je bil celo cerkveni zbor v Györu; poleg györskega škofa Mikulina (Miculinus) in zagrebškega škofa Prodana so bili prisotni še drugi s posameznih področij odgovorni možje.

Tudi Veszprem si je prizadeval izriniti zagrebško škofijo iz zalske županije, v naši obravnavani temi iz dolnjega Prekmurja, kakor tudi župnije v beksinskem arhidiakonatu.

Prvi znani spor je bil obravnavan leta 1249. Razsodniki so določili za mejo reko Muro. Ker pa je Zagreb pred tem letom upravljal ozemlje Prekmurja, ta razsodba ni obveljala. Tako je zagrebška škofija spet pobirala desetino, vsaj od leta 1256, tudi v beksinskem arhidiakonatu.

Lendavski Banffyji so se hoteli s svojimi župnijami izločiti od zagrebške škofije in se priključiti vesprenski. V spor je leta 1398 posegel sam madžarski kralj Sigismund in Banffyjem strogo naročil, naj župnike ponovno prisilijo k pokorščini.

Nekateri so prepričani, da so bile te župnije že pomadžarjene, zato so se čutile bolj doma na madžarskem upravnem ozemlju.

Sicer se je vesprenska škofija ves čas, vse do razpada avstroogrške monarhije, borila za ozemlje beksinskega arhidiakonata. Kajti po porazu Turkov pri Dunaju (1683) je ostal velik del vesprenske škofije še dolgo pod turško zasedbo. V tem času je namreč v teh krajih vzpostavila zagrebška škofija svojo cerkveno upravo. Ko so se razmere naposled umirile, je leta 1740 začel vesprenski škof Martin Biro zahtevati nazaj svojo jurisdikcijo nad celotno zalsko županijo. Vključil je tudi župnije v Prekmurju¹ in Medžimurju, skupaj 50 župnij.

To je trajalo več kot 20 let in vmes je posegla tudi civilna oblast, saj so zadevo sporočili celo sami cesarici Mariji Tereziji. Zagrebško škofijo so obtoževali zaradi pomanjkljivosti.²

Rezultat vsega tega je bil, da je cesarica Marija Terezija ustanovila v Sombotelu leta 1777 novo škofijo. Za nastanek škofije ni bil glavni razlog samo to, ampak tudi dokaj močen protestantizem na ozemlju, ki ga je pokrivala sombotelska škofija, kakor tudi vznik protestantske književne tvornosti med prekmurskimi Slovenci,³ posebno veroučne knjige in nezazadnje prevod Nove zaveze (1771), po katerem so začeli posegati tudi katoliški duhovniki za pripravo verskih obredov.

Iz zagrebške škofije je bilo priključeno k novo ustanovljeni sombotelski škofiji 16 župnij, od tega 11 na Madžarskem in 5 v dolnjem Prekmurju.

Še naprej pa je trajala borba za Medžimurje. Grof Jurij Festetics je namreč leta 1793 poslal s sestanka letne skupščine madžarskemu primasu Jožefu Batthyányju vlogo s prošnjo, da Medžimurje, ki je seveda pripadalo k zagrebški škofiji, priključi k sombotelski škofiji.

¹ To so bile župnije: Lendava, Turnišče, Bogojina in Dobrovnik

² O pomanjkljivostih so razpravljali na letnih skupščinah v letih 1756, 1757, 1760, 1762.

³ Protestanti so izdali prevod Luthrovega Malega katekizma (1715), Red zveličanstva (1747), več učbenikov, prevod Novega zakona (1771).

Dio crkve s gotičkim svetištem - župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Turnišću iz sredine 13. stoljeća

Zadeva pa ni ostala pozabljena. Še leta 1828 je zadevo o priključitvi Madžimurja k sombotelski škofiji sprožil sombotelski škof Andrej Böle.

Leta 1852 je bila zagrebška škofija povzdignjena v nadškofijo in zdaj je bilo še težje uresničiti omenjene zahteve.

Leta 1891 so madžarski vladi in skupščini spet poslali dopis z zahtevo o priključitvi medžimurskih župnij k sombotelski škofiji. Zadeva se je ponovila še v letih 1901, 1904, 1911 in 1917.

V zapisnikih zagrebške škofije se za ozemlje Prekmurja uporablja izraz »districtus Transmuranus« in iz tega tudi pozneje ime za Prekmurje.

Nekateri pripisujejo pojav in ukoreninjenost protestantizma v Prekmurju že v prvi polovici 16. stol. slabemu verskemu stanju in sporom, tako györske kot zagrebške škofije. Proti koncu 16. stol. je bilo ozemlje celotnega Prekmurja že protestantsko, kjer sta bili tvorni dve veji protestantizma: luteranska in reformirana (kalvinska).

Protestanti so obdržali cerkveno upravo na posestvu lendavskih Banffyjev vse do prestopa Krištofa Banffyja nazaj v katoliško vero, kar se je zgodilo leta 1608, gornji del Prekmurja pa postane skoraj v celoti nazaj katoliški okrog leta 1672. Nad večino cerkva v soboški dekaniji je

imela patronat rodbina Szechy, Sara Draškovič in njen sin Jurij pa sta protestantom odvzela cerkve.

Leta 1698 je bila že ponovno katoliška vizitacija župnij v soboški dekaniji, ki jih je po ukazu györskega škofa vizitiral Štefan Kazo. Še naprej so ostale v rokah protestantov tri župnije, in sicer pri Sv. Benediktu (Kančevci), v Gornjih Petrovcih (Nedela) in na Hodošu ter kalvinska župnija v Domanjševcih.

Zakon iz let 1681 in 1687 je zahteval, da morajo protestanti vrniti katoliške cerkve, a se to v štirih omenjenih primerih v Prekmurju ni zgodilo, pa tudi sam vizitator Kazo ni nič ukrenil, le na koncu vizitacijskega zapisnika je napisal opombo: »V tem distriktu⁴ sta pravzaprav dve župniji nekatališki, namreč: hrib Sv. Benedikta in hrib Sv. Trojice.

DUHOVNIKI

Turniška pražupnija je bila sprva teritorialno dokaj obsežna, zato je imel župnik že v srednjem veku kaplana. V novem veku so bili pogosto kaplani redovniki, največkrat frančiškani iz Varaždina.

Turniški župniki so imeli v času, ko so pripadali pod zagrebško škofijo, odlične in odgovorne položaje. Pogosto so bili tudi vicearhidiakoni v prekmurskem delu beksinskega arhidiakonata.⁵

Vseeno je protestantizem zajel tudi dolnji del Prekmurja, in sicer po zaslugi lendavskih grofov Banffyjev, a se ni ohranil dolgo, saj je leta 1608 Krištof Banffy sprejel nazaj katoliško vero.

Simon Bratulić⁶ je bil generalni poglavar pavlinskega reda in bil v letih 1603 - 1611 zagrebški škof. Njegova zasluga je, da so prišli leta 1606 v Zagreb jezuiti in nato 1608 tudi na povabilo Krištofa Bánffyja v Lendavo.

S prestopom Krištofa Bánffyja nazaj v katoliško cerkev je ta poskrbel v Lendavi za katoliškega duhovnika, prav tako pa je poskrbel še za katoliškega učitelja, za katerega je prosil v zagrebški kapitelj v pismu 2. junija 1608 in ga je po vsej verjetnosti tudi dobil.

Po ugotovitvah I. Škafarja⁷ so bili jezuitski misijoni na Bánffyjevem ozemlju v letih 1609 - 1619 v prvi vrsti »ljudski misijoni«, saj so šli misijonarji v razne vasi in za leto 1612 imamo podatek, da sta dva misijonarja »vztrajno obiskovala« 40 vasi. Tako se je v letih 1609 - 1612 vrnilo v katoliško cerkev 1492 protestantov.⁸ V tistem času so misijonarji obiskovali še razne obmejne utrdbe in taborišča za vojake v Lendavi in Lentiju, in sicer v letih 1653 - 1659. Med nemškimi in drugimi vojaki je bilo kar šest takšnih uspešnih misijonov.

Ambrozij Hari iz gornjelendavske okolice je bil izmed prvih dijakov zagrebškega jezuitskega kolegija, ki je leta 1611 vstopil v jezuitski red.⁹

Leta 1640 turniška cerkev ni bila vizitirana, ker je bila v rokah protestantov. Zagrebški kanonik je vizitiral le lendavsko cerkev, a zaradi turške nevarnosti ni upal v Lendavo, ampak je lendavski župnik prišel k njemu v Selnico.

Leta 1649 je turniška župnija že spet katoliška, njen župnik je Jakob Jurkovič. Vizitacijski zapisnik iz tega leta namreč poroča o štirih prekmurskih župnijah: Turnišču, Dobrovniku, Dolnji Lendavi, Kerka Szent-Miklosu.

⁴ Misli na soboško dekanijo.

⁵ Na primer: Hernycze leta 1466, Mihael leta 1501, Janez Herman v letih 1731-1759. (Prim. Zelko, BV 35, 1975, 4.

⁶ Omenjeni škof je konec maja 1611 umrl v Ižakovcih v Prekmurju na posesti Krištofa Bánffyja.

⁷ Škafar, str. 145.

⁸ Škafar, str. 144.

⁹ Škafar, str. 147.

Zagrebska škofija je obnovila svojo upravo v prekmurskem distriktu šele malo pred letom 1693, in sicer po izgonu Turkov iz Velike Kaniže. Ker je posegla celo na področje vespremske škofije, čeprav le manjšega ozemlja, je nastal s tem medškofijski mejni spor.

Zaradi pomanjkanja katoliške svetne duhovščine je Szechyjeva rodbina, ki je verjetno leta 1671 že prevzela soboško cerkev in šolo, kajti tega leta so bili v Soboti že frančiškani, podpirala ustanavljanje frančiškanske postojanke v Murski Soboti. A je nastal spor, iz katere province naj pridejo frančiškani v Mursko Soboto.

Hrvaška frančiškanska kustodija je imela svoj samostan tudi v Ormožu. Na zborovanju v Varaždinu leta 1659 so ormoškemu samostanu določili obsežno ozemlje, med njimi tudi Prekmurje, da pomaga tamkajšnji duhovščini pri božji službi in pobira miloščine.¹⁰

Madžarski frančiškani iz Németújvára so si prizadevali v letih 1670 - 1680 izriniti slovensko-hrvaške frančiškane iz Prekmurja, a sta turniški župnik in Štefan Godina, sodnik Zalske županije v Črensovcih, dala 17. januarja pisni izjavi, da so že od nekdaj slovensko-hrvaški frančiškani pobirali miloščino in pomagali pri dušnem pastirstvu v okolici Sobote, Grada in Lendave.¹¹

Zagrebska škofija je skrbela za svoje župnije v Prekmurju tudi z dobrimi duhovniki, ki so bili pravi dušni pastirji, med katerimi je bil tudi Vinko Juretič, župnik v Turnišču, ki je leta 1669 na lastno pobudo sestavil obširen in natančen zapisnik duš, kakor tudi številke vernikov, ki so ob veliki noči prejeli sv. zakramente.

Tudi leta 1688 poroča turniški župnik Peter Pavlušić, da so vsi župljani prejeli velikonočno obhajilo.

V gornjem Prekmurju je duhovnikov primanjkovalo. Pomagali so si z licenciati, ki pa so imeli dokaj slabo že osnovno izobrazbo, zato tudi ni bilo uspeha.

Leta 1698 je opravil v Prekmurju vizitacijo opat Štefan Kazo. V soboški dekaniji in vsej železni županiji je bilo versko stanje za katoliško cerkev porazno, saj je prevladoval protestantizem, medtem ko je bila v dolnjem delu Prekmurja (v županiji Zala) slika dobra. Kazo meni, da se je protestantizem razširil in ukoreninil zaradi pogostih vojn in velike brezbržnosti cerkvene in svetne gosposke.

Da to drži, lahko podkrepimo, da je györska škofija v 17. stol. izvedla le eno vizitacijo svojih cerkva (1697/1698), medtem ko je zagrebska škofija v istem stoletju izvedla kar devet vizitacij svojih župnij v dolnjem Prekmurju.¹² Iz vizitacijskih zapisnikov zagrebske škofije vidimo tudi, kako se je ta škofija zanimala in skrbelo za versko življenje tako duhovnikov kot vernikov.

Iz statistike je še razvidno, da se je v župnijah zagrebske škofije katoliška vera ohranila, medtem ko v györski ne.

V ilustracijo morda podatek, da je bilo leta 1831 v bivših 5 zagrebskih župnijah v Prekmurju 19.001 katoličanov in 9 evangeličanov,

Gotička crkva Presvetoga Trojstva u Velemeru iz 14. stoljeća

¹⁰ Ivan Zelko, *Frančiškani v Murski Soboti*, str. 321-328

¹¹ Prim. I. Zelko, *Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkveno-upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku*, str. 47.

¹² Te so bile v letih: 1640, 1649, 1669, 1688, 1690, 1691, 1692, 1693, 1698.

v 11 madžarskih župnijah pa 23.037 katoličanov, 915 evangeličanov in 1.548 kalvincev. V gornjem Prekmurju je bilo istega leta 15.193 katoličanov, 11.361 evangeličanov in 76 kalvincev, brez Hodoša in Domanjševca, ki sta spadala k Stražni krajini (Örségu), a sta bili protestantski.

K razcvetu verskega življenja so pripomogle tudi bratovščine, kot bratovščina krščanskega nauka in Najsvetejšega zakramenta.

Ne smemo pa tudi pozabiti, da je bila turniška župnija romarska, kar je duhovnikom nalagalo še dodatno delo z romarji.

Že turniška pražupnija je imela zelo dober spored bogoslužij, pozneje celo pri svojih podružnicah. Posebno vzorno je to tik pred nastankom na novo ustanovljene sombotelske škofije.

LITERATURA

Dejstvo pa je, da v prekmurščini ni izšla nobena katoliška knjiga vse do nastanka sombotelske škofije, se zastavlja kar nekaj vprašanj.

Od iznajdbe tiska je minilo že veliko časa, lendavski grofje so poklicali potujočega tiskarja Rudolfa Hofhalterja, ki je v letih 1573/74 natisnil v Lendavi tri protestantske knjige, vse sicer v madžarščini.

Prekmurski katoličani do nastopa protestantov s svojo tiskano besedo v prekmurščini niso dobili nobene knjige. Pričakovali bi morda vsaj kakšen molitvenik ali drugo širokim množicam primerno duhovno berilo.

Prekmurski protestanti so namreč izdali, kolikor je pač do sedaj znano oz. raziskano, prvo knjigo leta 1715. Gre za prevod Lutrovega Malega katekizma. Nato so do izida prve katoliške knjige v prekmurščini izdali še vsaj šest knjig.

Gotovo pa so imeli knjige duhovniki, bodisi v latinščini ali katerem drugem jeziku, gotovo pa tudi v hrvaščini, saj je za to govorno področje izšlo kar precej temeljnih knjižnih del. Po vsej verjetnosti so katoliški duhovniki na prekmurskem ozemlju po župnijah uporabljali svetopisemska besedila v hrvaškem jeziku iz Evangeliumi sveti za nedelje i svetke (Zagreb 1694), Evangeliumi sveti, kateremi sv. cirkev zagrebečka žive (Trnava 1694), Pištola i Evangelija nova iztumačena po razlogu misala dvora rimskoga (U Bnecih 1739), Evangelia i Epistole (Budim 1740). Na razpolago je bil tudi abecednik in osnove krščanstva Petra Kanizia Abekavica i kërščanski nauk (Trnava 1634).

Iz vizitacijskega zapisnika leta 1778 je razvidno, da je bilo v knjižnici turniške župnije 51 knjig. Med temi so: o tridentinskem koncilu, Svetem pismu, pravu, katehetski pripomočki, homiletično slovstvo, duhovne vaje sv. Ignacija, premišljevanja sv. Avguština.¹³

Kaj je spodbudilo Mikloša Küzmiča, da je prijel za pero in v dveh desetletjih izdal sedem knjig, ki so doživele pozneje še več izdaj? Gotovo uspešen nastop prekmurskih protestantov s svojo književno tvornostjo, ki je bila uspešna, predvsem na področju ohranjanja nacionalne in verske identitete, kakor tudi povezovanju, saj so se bili prekmurski protestanti v času protireformacije umaknili v razne kraje, največ po Madžarski. Z druge strani pa je grozila nevarnost, da bi katoliški duhovniki in tudi verniki uporabljali protestantske knjige kot učbenike in Sveto pismo berila pri mašah. Saj je več kot očitno, da je Mikloš Küzmič izdajal temeljne knjige, namenjene duhovnikom, učiteljem in šolarjem.

¹³I. Zelko, Turniška pražupnija, str. 228. Po vsej verjetnosti sta bili poslednji dve knjigi v latinščini.

SKLEP

Če skrbno preučimo delovanje zagrebske škofije na ozemlju današnjega Prekmurja, ugotovimo, da je ta škofija v primerjavi z drugimi škofijami dobro skrbela tudi za to območje, predvsem v duhovnem pogledu.

SUMMARY

At around 1094 the Hungarian King Ladislas, after occupying Slavonia, established a diocese in Zagreb for the newly-acquired territories. Today's Prekmurje and, until recently, Podravina regions also came under its jurisdiction.

The Győr Diocese was established in 998, to which Kismarton (Željezno) County was subordinated. However, this county claimed all of Prekmurje, which led to a dispute with the Zagreb Diocese. This actually led to the convening of a church synod in Győr in 1176 which, besides Bishop Mikjulin (Miculinus) of Győr and Bishop Prodan of Zagreb, was also attended by other high officials from various fields.

Veszprem also attempted to expel the Zagreb diocese from Zala County. When the situation had calmed somewhat, in 1740 Veszprem Bishop Martin Biro began to seek the restoration of his jurisdiction over all of Zala County. He included parishes in Prekmurje and Međimurje, a total of fifty.

These disputes lasted for over 20 years, and the secular authorities also became involved in them, because the Empress Maria Theresa herself was aware of the problems. The Zagreb Diocese was criticised for certain shortcomings. As a consequence, in 1777 Maria Theresa established a new diocese in Sombotel. This was not the sole, principal reason for the emergence of this new diocese, for Protestantism was already quite strong in the territory covered by the Sombotel Diocese, as was the increasingly vibrant Protestant literature among the Prekmurje Slovenes. In 1777, 16 parishes from the Zagreb Diocese were incorporated into the Sombotel Diocese, of which 11 were in Hungary and 5 in lower Prekmurje.

The records of the Zagreb Diocese refer to the territory of Prekmurje as "distictus Transmuranus," from which the name Prekmurje was later derived.

When they belonged to the Zagreb Diocese, the pastors of Turniš had very high and responsible positions.

Zagreb Bishop Simon Bratulić brought the Jesuits to Zagreb in 1606, while in 1608, at the invitation of Krištof Bánffy, they also came to Lendava. The Jesuit missions on Bánffy's estate from 1609 to 1619 were primarily "people's missions" because the missionaries went to various settlements. There is a record from 1612 stating that two missionaries "persistently visited" 40 settlements.

The Zagreb Diocese restored its administration over Prekmurje just before 1693, i.e. just before the Ottomans were expelled from Nagykanizs. Since it extended all the way to the territory of the Veszprem Diocese, even only in a minor section, an inter-episcopal border dispute once more arose.

The Zagreb Diocese sent good priests to its parishes in Prekmurje; they were true spiritual shepherds. This is shown by the fact that in the seventeenth century, the Győr Diocese only arranged for one visit to its churches (1697-1698), while during the same century the Zagreb Diocese arranged for nine visits to its parishes in lower Prekmurje. From the records of these visits, it is apparent that the Zagreb Diocese was concerned with the religious life of both its

priests and congregation. The statistics also show that the Catholic faith in the parishes of the Zagreb Diocese was well preserved, which was not the case in the Győr Diocese. They certainly also had spiritual books, either in Latin or in some other language, including Croatian, because a considerable number of basic literary works were published for that language at the time.

Careful study of the work of the Zagreb Diocese in the territory of today's Prekmurje shows that in comparison with other diocese it took good care of this area, above in the spiritual sphere.

LITERATURA

- BUTURAC, Josip. Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334. Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije. U spomen 850. godišnjice osnutka. I. dio. Uredio dr. Dragutin Kniewald. Zagreb 1944.
- HRG, Metod - Josip KOLANOVIĆ. Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije. Kršćanska sadašnjost. Zagreb 1989.
- RAČKI, Franjo. Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. Starine Jugoslavenske akademije. IV. Zagreb 1872.
- ŠKAFAR, Ivan. »Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove (1609-1730)«. Acta ecclesiastica Sloveniae 1. Teološka fakulteta v Ljubljani-Inštitut za zgodovino Cerkve. Ljubljana 1979, 137-169.
- ŠKAFAR, Ivan. »Prekmurski del Bekinskega arhidiaconata do leta 1400«. Croatica Christiana Periodica. Institut za crkvenu povijest katoličkog bogoslovnog fakulteta. Zagreb 1979, br. 4, 9-50.
- ZELKO, Ivan. »Cerkvenozgodovinska vprašanja ob novih dognanjih o družbeni in kolonizacijski zgodovini turniške pražupnije«. Bogoslovni vestnik. Teološka fakulteta. Ljubljana 35 (1975), št. 4, 453-480.
- ZELKO, Ivan. »Frančiškani v Murski Soboti«. Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Teološka fakulteta v Ljubljani-Inštitut za zgodovino Cerkve. Ljubljana 1983, str. 321-328
- ZELKO, Ivan. Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1972
- ZELKO, Ivan. »Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkveno-upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku«. Kronika. Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Ljubljana 11 (1963), št. 1, 38-51
- ZELKO, Ivan. »Turniška pražupnija«. Zgodovina Prekmurja. Pomurska založba, Murska Sobota 1996

VIRTUALNO POSLOVANJE U PODRAVINI

E-BUSINESS IN PODRAVINA

Mr. sc. Mladen Matica

Zavod za prostorno uređenje
Koprivničko-križevačke županije
Koprivnica

Primljeno: 2. 2. 2004.

Prihvaćeno: 10. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 004.738.5 (497.5-3 Podravina)

Stručni rad

Professional paper

Sažetak

U članku se razmatra prostorni raspored i profil tvrtki na području Podravine, koje se koriste virtualnim prostorom u poslovanju, i to prvenstveno preko web stranica. Na Internetu je pronađeno 57 tvrtki s vlastitom web stranicom. Raširenost virtualnog poslovanja prati proces tranzicije i globalizacije. Povećanoj upotrebi weba pridonose prije svega tvrtke koje se bave proizvodnim djelatnostima jer im Internet služi za marketing i neprekidno traže nova tržišta izvan regije i granica Republike Hrvatske. Osim tvrtki, razmatra se i uporaba weba u lokalnoj samoupravi. Uporaba suvremenih tehnologija samo do određenog stupnja njihova razvoja može zadržati IT tvrtku na prostoru izvan glavnih razvojnih središta i tržišta.

Ključne riječi: Internet, virtualna geografija, Podravina, tvrtka

Key words: Internet, cybergeography, Podravina region, firm

UVOD

U članku se razmatraju uporaba virtualne tehnologije, odnosno Interneta (globalna mreža povezana preko računala) i intraneta (mreža unutar pojedinih tvrtki), te odnos geografskog istraživanja prema virtualnom prostoru na primjeru Podravine. Cilj članka jest utvrditi prostorni raspored i profil tvrtki koje koriste virtualni prostor u poslovanju te pokazati imaju li prostor i vrijeme jednako značenje kao i prije pojave suvremenih tehnologija. Pojavom novih tehnologija geografija kao znanost proširuje svoj objekt istraživanja i na virtualni (cyber) prostor. Treba odgovoriti na pitanje mogu li se nove tehnologije i tvrtke zasnovane na njima razvijati u regijama poput Podravine, izvan velikih razvojnih središta. Za istraživanje su korišteni isključivo podaci dostupni na Internetu (baze podataka Hrvatske gospodarske komore, Iskona, HTneta, Internet pretraživači). Osnovni izvor informacija i podataka za ovaj članak jest svjetska Internet mreža (www-world wide web), a za istraživanje su korišteni Internet pretraživači Google, Alta vista i Yahoo. Baza podataka je izrađena u excelu i konvertirana u geografski informacijski sustav. Za izradu karata u GIS sustavu korišten je program ArcView 3.2.

VIRTUALNA GEOGRAFIJA

Termin virtualni prostor (cyberspace) prvi je uporabio pisac znanstveno-fantastičnih djela William Gibson u romanu «Neuromancer» 1984. godine. U «Neuromanceru» virtualni prostor je prostor podataka, golemi svijet u žici poznat kao «matrix» gdje transnacionalne kompanije trguju informacijama, u elektronskom prostoru. Gibson je opisao virtualni prostor kao umreženi prostor koji spaja digitalne podatke kojima se može pristupiti spajanjem računala na mrežu. Razvijene su tri glavne teze o tome zašto je razvoj virtualnog prostora i novih tehnologija važan. Prema prvoj, virtualna komunikacija predstavlja izazov našem tradicionalnom poimanju načina masovnog komuniciranja i obliku komunikacije (kombinacija riječi, slika i zvuka). Prema drugoj, virtualna interakcija donosi suvremene dualizme kao što su virtualnost i realnost te tehnologija i priroda. Treća, i za geografe najvažnija, jest rasprava da virtualno transformira prostorno-vremenske odnose i oblikuje nove socijalne prostore (Kitchin, 1998.). Umrežavanje svijeta vodi u korporacijsku decentralizaciju i globalizaciju. Položaj i vrijeme više nemaju granica. Međutim, Kitchin smatra da vrijeme i prostor još imaju značenje. Geografski je položaj još bitan jer brzina uspostave veza nije svugdje ista, a informacija je korisna tamo gdje postoje korisnici.

Interes nove ekonomije s gledišta regionalnog razvoja jest usredotočenost na potencijal informatičkih i komunikacijskih tehnologija u vezi s “odumiranjem udaljenosti” (death of distance), kako bi se ublažile barijere izoliranosti perifernih regija. Gillespie je pokušao dokazati da je “odumiranje udaljenosti” preuranjeno i da postoje čvrsti razlozi zašto je komunikaciju lice u lice (face-to-face) nemoguće zamijeniti elektronskom komunikacijom koja teži dopunjavanju, a ne da zamijeni licem u lice komunikaciju. Stoga ne iznenađuje što je razočaranje donijela politička inicijativa u nekim europskim zemljama da se pomogne tvrtkama u svladavanju geografskih udaljenosti primjenom suvremene elektroničke komunikacije (Gillespie A., Richardson R., Cornford J. M., 2001.).

SUVREMENI PROCESI

Tranzicijsko (lat. transitio - prelaziti) razdoblje nije prijelaz u neki novi, drukčiji ekonomski sustav prema nekom drugom modelu, niti njegovo kopiranje, nego stvaranje i priključivanje razvojnim trendovima (Dragičević, 1996.). Prema Dragičević, pod utjecajem nove ekonomije dolazi do zamjene čimbenika proizvodnje o kojima tradicionalna ekonomija podučava (zemlja, rad, kapital) novim čimbenicima: informacijama, znanjem, stratejskom analizom i menadžmentom. Pritom tradicionalni činitelji postaju marginalni, a posebno važni razvojni činitelji postaju istraživanje i razvoj (R&D). U formiranju toga novog sustava geografija kao moderna znanost ima svoje mjesto. Tranzicija se odvija prema pravilima koje je odredio Zapad. U ekonomskom pogledu, to znači prelazak na tržišno gospodarstvo zapadnog tipa. Cilj tranzicije je stvaranje “integralnog tržišta, što zapravo predstavlja - uz postojanje tržišta rada, kapitala, roba, sredstava za proizvodnju - također i tržište znanja, pa čak i tržište samih poduzeća”.

Današnje doba obilježeno je procesom sveopće globalizacije. Globalizacija (franc. global, globe - zemaljska kugla; koji je sveopći, sveobuhvatan, općenit) je socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti svijeta. Prouzročena je, prije svega, napretkom komunikacija i informatizacije društva, što je djelovalo na to da transnacionalne kompanije uvjetuju, među ostalim, i ekonomske promjene. Te promjene se manifestiraju u ekonomskim sektorima i oblicima razvoja (industrijalizacija, deagrarizacija, tercijarizacija, deindustrijalizacija, reindustrijalizacija i urbanizacija), promjenama u rastu svjetske trgovinske razmjene te u potrošnji materijalnih

dobara i korištenju usluga. Istodobno se odvija proces internacionalizacije i globalizacije. Globalizacija je usko povezana s povećanjem međuzavisnosti kroz tehnološki napredak, posebno u zemljama koje se razvijaju na informacijski zasnovanoj ekonomiji.

PROSTORNI RASPORED TVRTKI

Moderno je poslovanje uvelike utemeljeno na razmjeni mnogo poslovnih informacija unutar kompanije, između različitih kompanija te između kompanija i njihovih klijenata. Tipični scenariji korištenja usluga prijenosa podataka su spajanje geografski raspršenih poslovnica, povezivanje na središnju bazu, pristup Internetu stalnom brzinom te povezivanje lokalnih mreža.

U ovom se članku promatra prostorni raspored tvrtki sa sjedištem u Podravini koje koriste Internet, odnosno web stranice, u svom poslovanju. Pod geografskim pojmom Podravina smatra se prostor ludbreške, koprivničke i đurđevačke Podravine. Ukupno je pronađeno 56 tvrtki koje imaju vlastite web stranice (sl. 1.). Među njima nisu tvrtke koje imaju svoju web domenu, ali ona nije u funkciji (nisu još izrađene web stranice) ili postoje, a nisu pronađene njihove stranice. Prema rezultatima provedenog istraživanja, najviše tvrtki se nalazi u Koprivnici (29), koja je upravno i gospodarsko središte Podravine, zatim u Đurđevcu (8), Ludbregu (6) i Pitomači (4). U još sedam jedinica lokalne samouprave djeluju tvrtke koje koriste web stranice u poslovanju. To su sljedeće općine: Kalinovac (3), Donji Martijanec (1), Mali Bukovec (1), Drnje (1), Gola (1), Kloštar Podravski (1), Peteranec (1) i Legrad (1). Vidljivo je da je većina tvrtki smještena u gradovima i uz glavne prometnice (slika 1.). Očito je da su uporaba novih tehnologija i nastajanje novih tvrtki još povezani uz prometno-geografski položaj i ostale lokacijske faktore (cijena zemljišta, infrastruktura, ljudski faktor). U gradskim se naseljima nalazi više obrazovanog stanovništva koje brže i lakše prihvaća inovacije i nove tehnologije.

Gotovo sva naselja imaju provedenu telefonsku mrežu. Pretplatničke telefonske mreže su sustavi podzemnih kabela i nadzemnih samonosivih kabela i gotovo u svakom naselju postoji

Tablica 1: Pregled strukture tvrtki koje imaju web stranicu po jedinicama lokalne samouprave

	proizvodnja	IT	trgovina	financije	gradevina	turizam	ostalo	ukupno
Koprivnica	9	2	3	1	1		13	29
Đurđevac	3	2				2	1	8
Ludbreg	4	1	1					6
Pitomača	1	1	1	1				4
Kalinovac	1	1			1			3
Gola	1							1
Drnje			1					1
Martijanec	1							1
M. Bukovec	1							1
Legrad	1							1
Kozarevac	1							1
Peteranec	1							1
ukupno	24	7	6	2	2	2	14	57

mogućnost priključivanja na Internet. Pretplatnički priključci u potpunosti se digitaliziraju uvođenjem ISDN-a. Mogućnost korištenja ISDN-a imaju svi pretplatnici. U fiksnoj mreži, uz brojne govorne usluge, postoje i širokopojasne mreže, velikih brzina prijenosa, za prijenos podataka: CROLINE, CROPAK, ATM. Polazna je pretpostavka da će sve većom uporabom Interneta i WAP-a (Wireless Application Protocol) web stranice biti dostupnije sve većem broju ljudi. Bežične komunikacije (WAP) pokrenut će nove promjene i organizacijama omogućiti unapređenje poslovanja.

PROFIL TVRTKI

Tvrtke koje imaju web stranice bave se proizvodnjom, trgovinom, informatikom, financijama, građevinarstvom, turizmom, intelektualnim uslugama i ostalim uslužnim djelatnostima (tab. 1.).

Proizvodnim poduzećima web stranice služe prije svega za marketinški prodor i poslovanje na širem regionalnom i globalnom tržištu. Dokaz tome su višejezične web stranice (uz hrvatski, većinom su na engleskom jeziku). Na svojim stranicama neke tvrtke traže i strateške partnere za distribuciju proizvoda u inozemstvu. Od ukupnoga broja tvrtki s vlastitim web stranicama, 24 tvrtke (42,8 %) bave se proizvodnim djelatnostima (sl. 2.). Proizvodne tvrtke koje svoje poslovanje temelje na kreativnosti i znanju predstavljaju pozitivne primjere razvoja poduzetništva. U Koprivnici je takav primjer tvrtka Duwar, a u Ludbregu Metakem, Oprema strojevi i Oprema uređaji. Izvan gradskih naselja razvija se nekoliko populzivnih tvrtki. U Kalinovcu se razvija Rasco (strojarstvo), u Kozarevcu Karas (proizvodnja čelične užadi), u Goli Fugaplast (plastična stolarija) i u Peterancu TOS (staklo). Tvrtka Karas smještena je izvan glavnih prometnih tokova u Kozarevcu (općina Kloštar Podravski).

Segment globalizacije društva jest i uključivanje u svjetsku mrežu podataka (world wide web), odnosno cyberworld. Najvažniju ulogu ima koncern Podravka, koji je uvođenjem programa SAP-3 u Koprivnici stvorio glavno čvorište veza cijelog koncerna (intranet). To je dovelo do znatnog smanjenja troškova i omogućilo kontrolu cijeloga poslovnog sustava iz Koprivnice. Podravka kao najveća tvrtka u Podravini ima i najbolje web stranice na kojima su dostupni podaci o povijesti tvrtke, njezinu ustroju, proizvodnji i poslovanju (www.podravka.com).

Bilokalnik Hartmann kao tvrtka u većinskom stranom vlasništvu (danska tvrtka), osim svojom web stranicom, predstavljena je i na web stranici koncerna Hartmann. Time je uključena na svjetsko tržište.

Tvrtke koje se bave informatikom (prodaja, servis, proizvodnja softvera, web) smještene su u gradovima (Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg) i Pitomači. U Đurđevcu je sjedište tvrtke Avalon IT (web hosting provider). Avalon IT je vodeći i najveći hrvatski Internet Presence Provider (IPP). Na hrvatskom tržištu posluje od 1997. godine, pri čemu je bio i ostao nositelj novog vala koji ne pozna geografske granice. Serveri su kolocirani u Sjedinjenim Američkim Državama, i to u Washingtonu DC. U Ludbregu je sjedište tvrtke Green vector, osnovane 1994. godine, koja se od 1996. bavi Internetom. Trenutačno se bavi izradom kompleksnih projekata, namijenjenih poboljšanju i povećanju poslovanja klijenata. Najpoznatiji klijenti su Dell, HTnet, Volvo USA i Warner Brothers. Uspješnost projekata izvedenih za američke klijente potaknula ih je na osnivanje tvrtke Flash2Day sa sjedištem u Los Angelesu. Trenutačno surađuju s pet multimedijalnih tvrtki.

Vlastite web stranice ima šest tvrtki koje se bave trgovinom. Tri imaju sjedište u Koprivnici, a po jedna u Ludbregu, Pitomači i Drnju. Neke od tih tvrtki bave se uvozom i izvozom (npr. Demtrade), pa je to jedan od razloga postojanja web stranica. Trgovina preko Interneta još nije

razvijena. U svijetu raste trgovina on-line. Većina tvrtki zadržava stare geografske lokacije, ali posluje on-line. Razlog je to što kupci kupuju ono što im je dostupno u blizini.

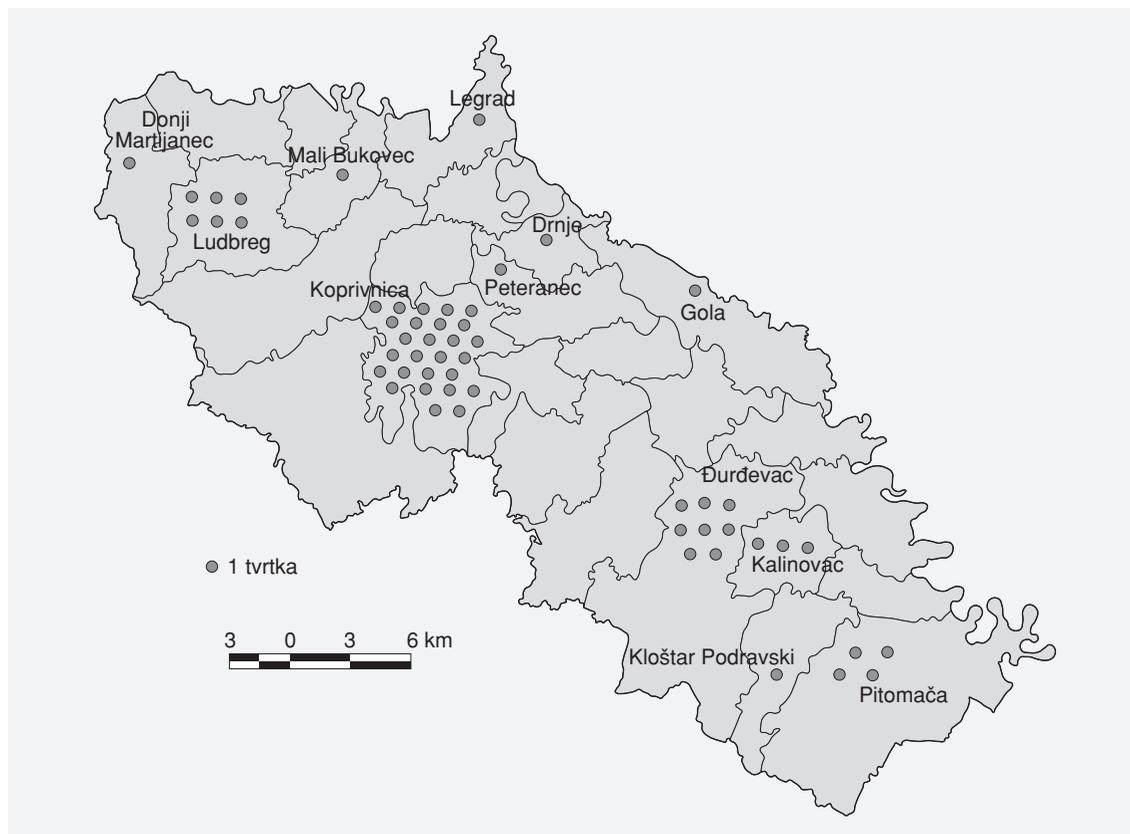
Podravska je banka, slijedeći moderne trendove bankarske tehnologije radi pružanja što kvalitetnijih usluga, uvela telefonsko i Internet bankarstvo kojim se štedi vrijeme, smanjuju troškovi te se brže i jednostavnije obavljaju transakcije i omogućava uvid u stanje računa. To znači da klijent može obaviti određene transakcije bez dolaska u banku. Širenje takva poslovanja traži dodatna istraživanja geografa.

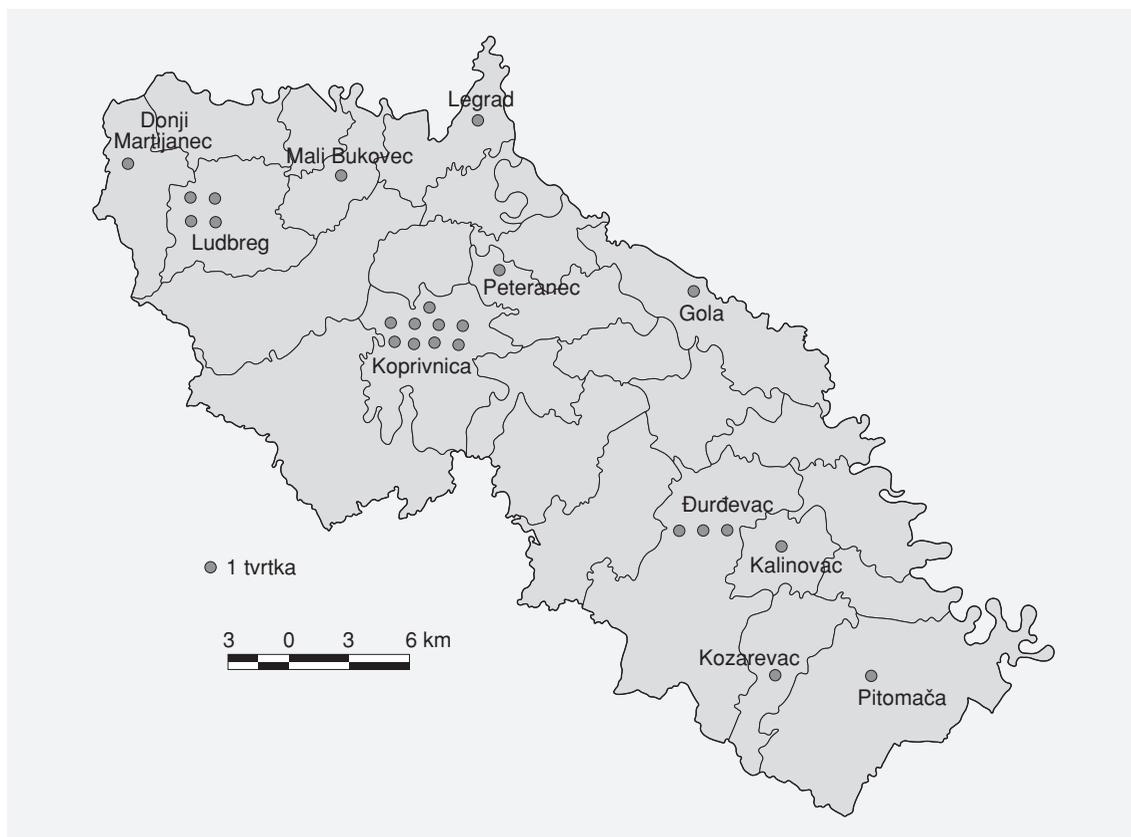
Farmaceutska industrija ima uzlazni trend u svijetu. U skladu s tim, na Internetu su prisutni Belupo (Koprivnica), Razvitak (Ludbreg) i Jan Spider (Pitomača). Belupo i Razvitak svoj razvoj temelje na znanju i inovacijama, a Jan Spider je uspješna tvrtka koja se bavi distribucijom ljekovitog bilja.

UTJECAJ NA RAZVOJ

Prednost koju pruža nova ekonomija za regionalni razvoj i mogućnosti povezana je s uporabom informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Te mogućnosti mogu se upotrijebiti za pristup tržištu te poslovnim i javnim uslugama. Općenito, primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija unapređuje sve glavne funkcije poduzetništva: istraživanje, razvoj, projektiranje, proizvodnju, administraciju i marketing. Za gospodarske je subjekte najvažniji neometani pristup tržištu (marketing) velikih urbanih središta (Zagreb) i inozemstva, bez obzira na svoj periferni položaj.

Karta 1: Prostorni raspored tvrtki s web stranicom

Karta 2: Prostorni raspored tvrtki s web stranicom koje se bave proizvodnim djelatnostima

Karta 3: Jedinice lokalne samouprave s web stranicom

U sektoru javnih usluga korištenje Interneta, odnosno web stranica, informativnog je karaktera. Pojedine jedinice lokalne samouprave imaju web stranice na kojima se nalaze osnovni podaci o njima (sl. 3.). Grad Koprivnica redovito ažurira svoje stranice i dostupni su brojni podaci (www.koprivnica.hr). U dijelu o poduzetništvu dostupni su podaci o poslovnoj zoni u gradu i poduzetničkim kreditima. U izradi je modul Poslovni imenik koji će sadržavati sve relevantne informacije o koprivničkim tvrtkama. Web stranice Grada Ludbrega (www.ludbreg.hr) sadrže interaktivnu kartu s podacima o poslovnim subjektima. Stranice je izradila tvrtka Green vector. Stranice Grada Đurđevca sadrže osnovne podatke o gradu (www.djurdjevac.hr).

Javne ustanove još ne koriste Internet kao sredstvo za obavljanje usluga.

Lokalna samouprava uključila se u svjetsku mrežu podataka prvenstveno radi turističkog predstavljanja. Svoje web stranice imaju Turistička zajednica Koprivničko-križevačke županije, gradovi Križevci i Đurđevac te općine Kalinovac, Podravske Sesvete, Virje i Molve. Lokalna samouprava i uprava još ne koriste Internet kao sredstvo razmjene podataka, a ako ga i koriste, to je minimalno. Na tom području vidljiv je znatan zaostatak za suvremenim tehnološkim rješenjima koja omogućuju efikasniji rad.

Najvažniji čimbenik za primjenu telekomunikacijskih tehnologija u poslovanju jest obrazovanje i rad zaposlenih tim tehnologijama. Od školske godine 2002./2003. u Koprivnici djeluje odsjek Fakulteta organizacije i informatike iz Varaždina. To će svakako pridonijeti širenju svih vidova virtualnog poslovanja.

U današnjem modernom tehnološki razvijenom svijetu od svake se struke traži digitalna pismenost, kreativnost, sposobnost inoviranja, multikulturalnost, otvorenost i poduzetnički duh.

Prostorno planiranje, kao struka koja definira uporabu prostora i upravlja njime za potrebe izrade prostornih i urbanističkih planova, izrađuje prostorne baze podataka. Korištenje mreže (www) za razmjenu podataka te predstavljanje projekata još je u povojima. Mreža je iskorištena samo kao izvor informacija. Takav način uporabe mreže ne pridonosi razvoju geografije kao primijenjene znanosti, nego je ostavlja na razini deskripcije, što je sve više udaljava od modernih znanosti i rješavanja konkretnih problema u prostoru. Moderna softverska rješenja i mreža trebaju se koristiti za razmjenu ideja i izradu projekata.

ZAKLJUČAK

Informacijska i komunikacijska tehnologija mijenja svijet u kojemu živimo i otvara put prema društvu znanja. Stupanj njezine uporabe ujedno nam govori o stupnju razvoja nekog područja. U poslovanju se Internetom najviše koriste tvrtke koje se bave proizvodnjom, i to prvenstveno za marketing. Nema povezanosti između veličine tvrtke i uporabe suvremenih tehnologija. Izvan gradskih naselja novonastale male proizvodne tvrtke jedine se koriste poslovanjem preko Interneta u marketinške svrhe. Vlastite web stranice koriste tvrtke koje šire poslovanje izvan lokalnog tržišta, odnosno uključuju se u globalizacijske procese kako bi opstale na tržištu. U Đurđevcu i Ludbregu sjedište je IT tvrtki koje su uspješne na tržištu i dalje se razvijaju (osnivanje podružnica izvan regije i Europe). To je dokaz da se poduzetništvo temeljeno na informacijskim i komunikacijskim tehnologijama može uspješno razviti i u Podravini. Pitanje je hoće li te tvrtke, s obzirom na širenje svojih poslova, ostati u Podravini jer već osnivaju podružnice tamo gdje su im klijenti. Stoga se može zaključiti da uporaba suvremenih tehnologija samo do određenog stupnja njihova razvoja može zadržati IT tvrtku na području izvan glavnih razvojnih središta i tržišta. Najvažniji čimbenik za primjenu telekomunikacijskih tehnologija u poslovanju jest obrazovanje. Samo uključivanjem u međunarodnu razmjenu dobara, prije svega povećanjem

izvoza i širenjem tržišta, može se znatnije pokrenuti gospodarski razvoj, a primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija može to ubrzati.

SUMMARY

The article discusses the spatial distribution and profile of Podravina-based firms which use cyber-space in their business operations, primarily by way of Web sites. An Internet search revealed a total of 57 firms running their own Web sites. The widespread use of e-business accompanies the processes of transition and globalisation. This broad use of the World-wide Web is, in the first place, supported by manufacturing companies that use it for their marketing efforts, primarily in an attempt to find new markets outside the region and the borders of the Republic of Croatia. In addition to the corporate sector, the use of the Internet is also considered in local self-government. However, if a firm applies modern technologies only to a limited extent, it may still be left outside the main development hubs and markets.

LITERATURA

1. Cockburn, A. and McKenzie B. (2000.): *What Do Web Users Do? An Empirical Analysis of Web Use*, Human-Computer Studies, University of Canterbury, Christchurch
2. Dragičević, M. (1996.); *Ekonomija i novi razvoj*, Alineja, Zagreb
3. ESRI (1996.); *ArcView GIS*, Atlanta
4. Geography and the net, Putting it in its place, *The Economist*, Aug 9th 2001.
5. Gillespie A., Richardson R. and Cornford J. (2001); *Regional development and the new economy*, EIB Papers, Vol. 6, No. 1,
6. Gorman, S P. (2001.); *Where are the Web factories: The urban bias of e-business location*, Arlington
7. Grupa autora (2001.); *Strategija razvitka Republike Hrvatske, Informacijska i komunikacijska tehnologija*, Zagreb
8. Ilić, M. (1996.); *Prostorne baze podataka u geografiji*, Zbornik radova 1. HGK, 510 - 516, Zagreb
9. Kitchin. R. M. (1998.); *Towards geographies of cyberspace*, *Progress in Human Geography*, Vol. 22, Num. 3., 385 - 406
10. Krugman, P. (1997.); *Development, Geography, and Economic Theory*, MIT, Cambridge
11. Orešić, D. (1996.); *GIS modeli u geografiji*, Zbornik radova 1. HGK, 542 - 549, Zagreb
12. Ulrich, B. (2000.); *What is Globalization*, Polity Press, Oxford
13. Tomiša M., Mulvaj K. (2002.); *Koprivnica na webu*, *Podravski zbornik* 28., 7 - 10, Koprivnica

ETNIČNE IN JEZIKOVNE RAZMERE V MESTIH IN TRGIH ŠTAJERSKEGA PODRAVJA IN POMURJA V STOLETJIH PRED 1800

ETHNIC AND LINGUISTIC SITUATION IN THE TOWNS AND SETTLEMENTS OF STYRIAN PODRAVINA AND POMURJE IN THE CENTURIES PRIOR TO 1800

Dr. Boris Golec, docent

Zgodovinski inštitut Milka Kosa

Znanstvenoraziskovalni center

Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Priljeno: 1. 5. 2004.

Prihvaćeno: 25. 5. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 323.1 (497.4-3 Štajerska) (091)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak

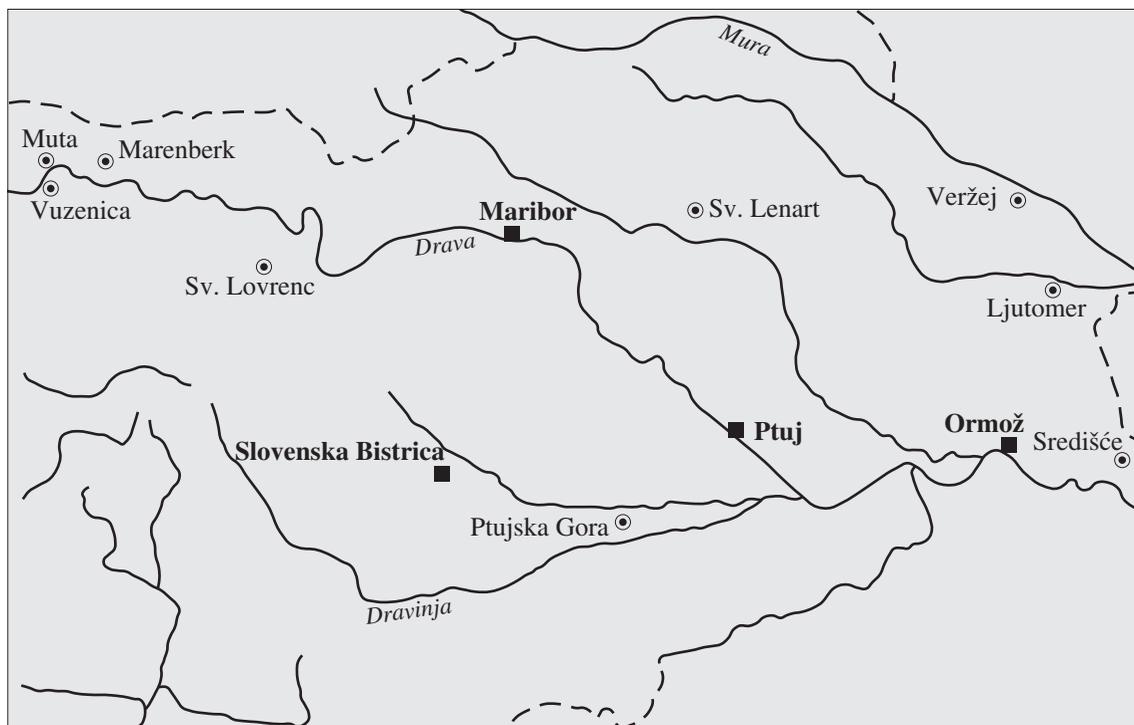
Pri proučevanju etnično-jezikovnih razmer v obravnavanih štirih mestih in devetih trgih smo vezani predvsem na dve vrsti virov: 1) na imenski fond prebivalstva kot edini kolikor toliko relevantni pokazatelj etničnega izvora in potencialne etnične pripadnosti proučevane populacije ter 2) na narativne vire o prisotnosti posameznih jezikov v javni in zasebni sferi.

Stoletja pred pojavom moderne narodne zavesti lahko v etnično-jezikovnem pogledu pogojno imenujemo čas »naravnega stanja«. Jezikovna asimilacija priseljencev, deloma sicer pogojena tudi s socialnimi razlogi, je v pretežno nemškem urbanem (mikro)okolju vodila v ponemčenje, v izrazito slovenskem pa tekla v obrnjeni smeri.

Glavne značilnosti oziroma vloge različnih jezikov in etničnih skupin v mestnem in trškem okolju obravnavanega prostora je moč strniti v naslednjih ugotovitvah: Priseljevanje slovenskega podeželska življa je predstavljalo glavni vir fizične reprodukcije prebivalstva, povsem slovensko zaledje mest in trgov pa zagotavljalo, da je tudi nemško govoreče urbano prebivalstvo še globoko v 19. stoletje ostajalo vsaj funkcionalno dvojezično. Nemško je bilo vseskozi meščanstvo Maribora in Ptuja ter v manjši meri Slovenske Bistrice, medtem ko je šlo v mestecu Ormož in v večini trgov v glavnem za posamezne nemške priseljence in družine. Nemščina je imela zelo veliko družbeno vlogo kot domala edini pisni jezik ter jezik komunikacije s širšim prostorom, hrvaška kajkavska soseščina pa je s svojo pisno tradicijo spodbudno vplivala na skromno slovensko uradno pismenstvo v vzhodnem - obmejnem delu obravnavanega prostora. Jezikovno podobo mestno-trškega okolja so ne nazadnje zaznamovale številne medjezikovne interference ter funkcionalna dvo- in večjezičnost njegovih prebivalcev.

Ključne besede: Mesta, trgi, Štajerska, jezik, etnija

Key words: cities, settlements, Styria (Steiermark), language

Mesta in trgi štajerskega Podravja in Pomurja

Prostor štajerskega Podravja in Pomurja v geografskem pogledu ni enovita celota. Vzhodni del namreč iz Dravske doline na obeh bregovih reke naglo prehaja v hriboviti svet Pohorja in Kobanskega, zahodni del pa je njegovo pravo nasprotje: v prostor med Dravo in Muro so se umestile vinorodne Slovenske gorice, obdane z ravninskim svetom - na južni strani z Dravskim in Ptujskim poljem, na drugi pa z Murskim poljem, katerega naravno nadaljevanje predstavlja nekoč ogrsko Prekmurje. Obravnavani prostor, ki ga bomo na severu razmejili z Muro, na jugu pa z Dravinjo, povezujeta na eni strani zgodovinski okvir - do leta 1918 je bil stoletja del vojvodine Štajerske¹ - in na drugi etnično-jezikovna homogenost njegovega agrarnega, slovensko govorečega prebivalstva.

Med 12. in 15. stoletjem so v podravsko-pomurskem prostoru nastala štiri mesta in devet trgov,² dva pravno in kvalitativno različna tipa meščanskih naselij. Medtem ko so bila mesta v pravnem pogledu močno izenačena - sredi fevdalnega podeželja so predstavljala enklave osebno svobodnega prebivalstva z lastno samoupravo in sodnim območjem -, lahko trge označimo kot njihove nepopolne kopije: šlo je za polurbana ali pretežno ruralna, v zemljiško gospodarstvo vključena naselja z zelo različno stopnje trške samouprave, v katerih je, drugače kot v mestih, praviloma živelo osebno odvisno prebivalstvo.

Poleg pravne neenakosti so obravnavane mestne in trške naselbine zaznamovale predvsem gospodarsko-demografske razlike. Vodilni položaj v pokrajini sta zavzemali mesti Ptuj in Maribor, pomembni obrečni trgovsko-prometni vozlišči širšega prostora, obe z več kot 1.000 prebivalci, pri čemer je kot mednarodno trgovsko središče po pomenu dolgo prednjačil Ptuj, ki

¹ Vzhodna meja Štajerske se je tu dokončno izoblikovala okoli leta 1200, ko se je s črte Radgona-Ptuj premaknila do Mure in se na njej utrdila za dobrih sedem stoletij.

² Kronološki pojav posameznih mest in trgov prim. v: Jože CURK, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja, Maribor 1991, str. 73-74. Deseti trg tega prostora, Tržec pri Ptuj, trškega statusa oz. naslova, razen v lastnem imenu Tržec/Märktl, ni uspel obdržati, zato ga v prispevku ne obravnavamo.

pa je v 16. in zlasti od 17. stoletja dalje občutno nazadoval. V njuni senci sta vseskozi ostajali drugi dve mesti - Slovenska Bistrica in zlasti Ormož, ki nikoli ni presegel meje med miniaturnimi in majhnimi mesti (500 prebivalcev).³

Trgi so se po velikosti razporedili precej skladno z velikostjo agrarnih naselij svojega ožjega agrarnega okoliša: od največjih, ravninskih trških naselij panonskega tipa na vzhodu do miniaturnih v Dravski dolini na zahodu pokrajine.⁴ Pri tem velikost ni vedno sovpadala z gospodarskim pomenom naselja, saj so bili nekateri večji trgi izrazito agrarni, nekateri manjši pa bolj obrtniško-trgovski in gospodarsko pomembnejši.⁵

Osrednje vprašanje naše obravnave se glasi: ali je mogoče potegniti vzporednice med jezikovno-etničnim stanjem v obravnavanih mestih in trgih v času Avstro-Ogrske, ko se dokončno izoblikujeta dve narodni skupnosti, z razmerami v "prednacionalni" dobi? Ugotovili bomo, da so nastavki občutne prisotnosti in razporejenosti nemškega življa obstajali že veliko pred letom 1800, celo že v srednjem veku, in da jih je moderna germanizacija v glavnem samo nadgradila. Največjo oporo njenemu širjenju je predstavljalo tradicionalno nemško in ponemčeno prebivalstvo mest in trgov, pri čemer je germanizacija žela manjše uspehe tam, kjer je bil nemški živelj že prej slabo zastopan.

V desetletjih pred letom 1918 je nemškonacionalna stran štela štajersko Podravje za svoje zlasti zaradi zasidranosti nemštva v mestnem in trškem okolju, v katerega je le težko prodiralo slovensko narodno gibanje, močno na podeželju, še posebej v Prlekiji. V tistih mestih in trgih, kjer sta bila lokalna-občinska oblast in kapital v nemških rokah, se je to dejstvo posledično odražalo na povečanem deležu prebivalcev, ki so ob popisih prebivalstva kot občevalni jezik navajali nemščino. V Mariboru in na Ptujju je delež "nemško govorečih" v letih 1880-1910 v povprečju znašal nad 80 %, v Slovenski Bistrici približno tri četrtine in v Ormožu okoli dve tretjini domačega prebivalstva.⁶ Med posameznimi trškimi naselji so bile razlike bistveno večje. Trije vzhodni trgi (Veržej, Središče in Ptujška Gora) so izkazovali med 95 in 100 % slovensko govorečih, dva skrajno zahodna (Muta in Marenberk), oba severno od Drave, nad 90 % nemško govorečih, njun bližnji sosed Vuzenica v povprečju dve tretjini z nemškim občevalnim jezikom,

³ Po prvem uradnem številu stanovanjskih hiš (brez javnih zgradb) leta 1754 so si mesta po velikosti sledila v naslednjem zaporedju: Maribor - 211 hiš (z raztresenimi hišami po okolici 245), Ptuj - 188 hiš, Slovenska Bistrica - s predmestjem 127 hiš in Ormož s predmestji - 72 hiš. - Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Volkszählung, Sch. 36, Heft 60, Nr. 37 (Herrschaft Friedau); Sch. 37, Heft 61, Nr. 106 (Marburg-Stadt), Nr. 108, (Stadtpfarrkirche St. Joannis Baptae zu Marburg), Nr. 110 (Bürgerspital zu Marburg), Nr. 145 (Stadt Pettau), Nr. 149-152 (Freihäuser in Pettau); Sch. 39, Heft 63, Nr. 123 (Commenda Meretinzen - za Ormož); Sch. 41, Heft 65, Nr. 227 (Stadt Windisch Feistritz).

⁴ Po številu iz leta 1754 so trgi premogli naslednje število stanovanjskih hiš: Središče/Polstrau - 111 hiš, Ljutomer - 105, Veržej - 76, Sv. Lovrenc (danes Lovrenc na Pohorju) - 74, Sv. Lenart (danes Lenart v Slovenskih goricah) - 55, Muta - 45, Vuzenica - 40, Marenberk (danes Radlje ob Dravi) - 42, Ptujška Gora - 36. - StLA, Landschaftliches Archiv (Laa), Volkszählung 1754, Sch. 36, Heft 60, Nr. 37 (Herrschaft Friedau - za Središče), Nr. 65 (Markt Hohenmauten); Sch. 37, Heft 61, Nr. 91 (Markt St. Leonhard), Sch. Nr. 99 (Markt Luttenberg), Nr. 100 (Stift und Herrschaft Marenberk); Sch. 38, Heft 62, Nr. 23 (Herrschaft Ebensfeld - za Ptujško Goro), Nr. 26 (Herrschaft Faal - za Sv. Lovrenc), Nr. 203 (Herrschaft Wernsee); Sch. 39, Heft 63, Nr. 53 (Herrschaft Hartenstein - za Ptujško Goro), Nr. 109 (Gut Masperg - za Ptujško Goro); Sch. 40, Heft 64, Nr. 172 (Markt Saldenhofen). Sch. 41, Heft 65, Nr. 214 (Herrschaft Thurnisch - za Ptujško Goro).

⁵ Poklicno strukturo hišnih gospodarjev v trgih leta 1754 prim. v: CURK, Trgi in mesta, str. 60-63.

⁶ Povprečja slovensko govorečih za štiri ljudska štetja 1880-1910 in razpon rezultatov si po posameznih mestih sledijo takole: Maribor 15,0 % (13,4-17,3), Ptuj 17,4 % (10,3-24,7), Slovenska Bistrica 25,7 % (7,4-40,1) in Ormož 33,5% (21,8-46,2), pri čemer kaže Slovenska Bistrica največjo nestabilnost števil s trendom naraščanja, Ormož pa tako kot Maribor in Ptuj trend upadanja »slovenskega« prebivalstva. - Po: Special Orts-Repertorium von Steiermark, Wien 1883; Special-Orts-Repertorium von Steiermark, Wien 1893; Leksikon občin za Štajersko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900, Dunaj 1904; Specialni krajevni repertorij za Štajersko. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, Dunaj, 1918.

pri ostalih treh trgih (Ljutomeru, Sv. Lovrencu in Sv. Lenartu) pa sta bila deleža nemško in slovensko govorečih precej uravnotežena.⁷ Statistična jezikovna podoba prebivalstva sicer odstopa od dejanske, saj v znatni meri odraža (trenutno) stanje politične in kapitalske moči, v splošnem - glede razmerij med posameznimi mesti in trgi - pa je vendarle točna. Tako so bila trdno v nemških rokah vsa štiri mesta in tisti štirje od devetih trgov, kjer je nemško govoreči življel statistično prav tako izkazoval večino. Tri vzhodne trge s skoraj povsem slovenskim prebivalstvom so Slovenci obvladovali tudi politično, medtem ko sta se v Vuzenici in Ljutomeru nemška in slovenska stran za krmilom občinske uprave menjevali.⁸

Če imamo za jezikovno podobo mest in trgov na Slovenskem v desetletjih pred letom 1880 ob pomanjkanju statističnih podatkov vsaj razmeroma izčrpne opise,⁹ so stoletja pred letom 1800 s tovrstnimi viri pokrita precej slabše, še težje pa je ugotavljanje kvantitete rabe obeh jezikov v javnosti in zlasti v zasebnem življenju.

Stoletja pred pojavom moderne narodne zavesti so v etnično-jezikovnem pogledu vendarle zaznamovale precej drugačne značilnosti kot 19. stoletje. To dobo lahko pogojno imenujemo čas »naravnega stanja«, ko je posameznik v večini jezikovnih situacij in torej tudi v javnosti praviloma uporabljal svojo materinščino, in to ne glede na družbeno vlogo svojega maternega jezika. Jezikovna asimilacija priseljencev, pogojena (tudi) s socialnimi razlogi, je sicer v pretežno nemškem urbanem okolju tekla v smeri ponemčenja, v izrazito slovenskem pa v obrnjeni smeri: potomci maloštevilnih nemških in drugih tujejezičnih priseljencev so se jezikovno slovenizirali.¹⁰

Vloga in uporaba jezikov je bila nato zlasti od jožefinske dobe dalje pogojena izrazito socialno. Dokončna uveljavitev nemščine kot uradnega jezika (1784) je temu ustrezno prinesla tudi nazadovanje že tako nadvse skromnega slovenskega uradnega pismenstva.¹¹ Takšnemu stanju bo nato v 19. stoletju vzporedno s procesom "nacionalizacije" prebivalstva sledila postopna emancipacija slovenščine v odnosu do dominantne nemščine, ki je glede na druge slovenske pokrajine prav v obravnavanem prostoru žela manjše uspehe.

Za stoletja pred letom 1800 smo pri ugotavljanju etnično-jezikovnih razmer navezani predvsem na dve vrsti virov: 1) na imenski fond kot edini kolikor toliko relevantni pokazatelj etničnega izvora in potencialne etnične pripadnosti proučevane populacije in 2) na narativne vire, ki v glavnem le mimogrede omenjajo prisotnost posameznih jezikov v javnosti in/ali jezikovno

⁷ Pri Vuzenici je skok prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom (Umgangssprache) največji: od 14,2 % v letih 1880 in 1890 na 50,3 % ob popisu 1900 in 54,7 % leta 1910. Povprečja slovensko govorečih prebivalcev za vsa štiri štetja 1880-1910 in razpon znotraj štetij si po posameznih trgih sledijo takole: Veržej 99,5 % (98,7-100), Središče 98,7 % (97,8-99,6), Ptujška Gora 95,8 % (93,1-98,4), Ljutomer 54,8 % (47,9-61,0 %), Sv. Lenart 47,6 % (44,8-48,9), Sv. Lovrenc 47,5 % (37,0-61,4), Vuzenica 33,4 % (14,2-54,7 %), Muta 8,7 % (4,1-11,4) in Marenberk 5,2 % (0-8,1 %).

⁸ Prim. za celotno Slovensko Štajersko: Bogo TEPLY, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 475-476; za Vuzenico: Josip MRAVLJAK, Šolstvo v Vuzenici, Maribor 1930, str. 23 sl.

⁹ Prim. zlasti Janez CVIRN, Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914), Maribor 1997, str. 10-12; Antoša LESKOVEC, Politični in kulturni razvoj Maribora 1752-1850, v: Maribor skozi stoletja. Razprave I, Maribor 1991, str. 199, 210.

¹⁰ Zasedovanje tega procesa je spričo izključno nemško pisanih svetnih virov močno oteženo. Ugotovljivo je praktično le v primerih, ko je potomec nemškega priseljence zabeležen že z izrazito slovenskim klicnim imenom (npr. Juri Kaltenecker, Mathia Fuchs, Jankho Wolfsgruber ipd.). Asimilacija v obrnjeni smeri je neprimerno težje ugotovljiva spričo dejstva, da je jezik zapisov vseskozi nemščina, kar pomeni zapisovanje osebnih imen v praviloma nemški uradni obliki, vse do 18. stoletja pa poznamo tudi pojave dobesednega prevajanja slovenskih in drugih priimkov v nemške (kot npr. Rak-Krebs, Vodopivec-Wassertrinker ipd.)

¹¹ Prim. Sergij VILFAN, Rechtsgeschichte der Slowenen, Graz 1968, str. 212.

znanje prebivalstva ter vidnejših posameznikov.¹² Analiza imenskega fonda tako predstavlja osnovo, podatki iz narativnih virov pa predvsem referenco njenim ugotovitvam.¹³

Kot pokazatelj jezikovnega stanja med prebivalstvom prihaja v veliko skromnejši meri v poštevek jezik pisanih virov, saj je njegovo mesto v svetni sferi od 14. stoletja zasedala domala izključno nemščina, v cerkveni pa je vseskozi dominirala latinščina. Italijanščina je ostajala omejena na trgovsko sfero, hebrejščina na srednjeveške židovske skupnosti, medtem ko so bili maloštevilni slovenski zapisi, povečini prisege in prisežni obrazci, namenjeni domala le ustni rabi.¹⁴ Slovenski dokumenti, večinoma zgolj zapisi poluradnega značaja, tako že s samim pojavom na svoj način pričajo o občutni navzočnosti slovensko govorečega prebivalstva v okolju, v katerem oz. za katerega so nastali.

Pri osrednji raziskavi, analizi imenskega fonda prebivalstva, se srečujemo s temeljnim problemom, kako dovolj jasno določiti etnično oz. jezikovno vrednost posameznega imena in priimka. Tovrstne spoznavne omejitve so največkrat posledica prilagajanja slovenskih imen in priimkov jezikom zapisa: nemščini in latinščini.¹⁵ Za ugotavljanje posameznikove etnične oz. jezikovne pripadnosti so tako pogosto skoraj povsem neuporaben kriterij osebna imena, še posebej v 18. stoletju, ko v virih domala izgine zapisovanje njihovih ljudskih-klicnih oblik.¹⁶ Tudi priimki postanejo zanesljivejše merilo etničnega izvora šele proti koncu 16. stoletja, potem

¹² Med narativnimi viri po povednosti prednjačijo cerkvene vizitacije, ki sicer praviloma vsebujejo zelo pavšalne podatke, denimo o jezikih pridig in kateheze, o njihovi obiskanosti, o številu pridigarjev posameznega jezika ter kvečjemu še o morebitnih s tem povezanih težavah. - Za salzburško nadškofijo, tj. na levem bregu Drave: Jože MLINARIČ, Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja (1585 do 1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovu na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-19, v: *Miscellanea (Acta ecclesiastica Sloveniae 5)*, Ljubljana 1983, str. 9-225; ISTI, Župnije na Slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656-1774 (*Acta ecclesiastica Sloveniae 9*), Ljubljana 1987; ISTI, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, v: *Ormož skozi stoletja II, Ormož 1983*, str. 81-98. Za oglejski patriarhat, tj. Na desnem bregu Drave: Janez HÖFLER, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Drei Verzeichnisse der Kirchen und Kapellen in Krain und Slouenischer Steiermark aus dem Ende des 16. Jahrhunderts (Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga šesta), Ljubljana 1982. Za goriško nadškofijo: Anton OŽINGER, Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiaconata goriške nadškofije 1751-1773. *Atti delle visite pastorali nel l'arcidiocesi di valle Saunia della arcidiocesi di Gorizia. Die Berichte der Pastoralvisitationen im Archidiaconat Saunien der Erzdiözese Görz*, Ljubljana 1991. Deželnoknežja vizitacija za Štajersko: Rudolf K. Höfer, *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIV. Band)*, Graz 1992. Objavljeni viri za Štajersko kapucinsko provinco: Metod BENEDIK - Angel KRALJ, *Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja Štajerska kapucinska provinca (Acta ecclesiastica Sloveniae 16)*, Ljubljana 1994.

¹³ O zgodnjemoveških jezikovnih razmerah v vseh celinskih mestih današnje Slovenije na podlagi kombinacije obeh metod gl. Boris GOLEC, Was bedeutet »slowenisch« und »deutsch« in den krainischen und untersteirischen Städten in der Frühen Neuzeit? v: Harald Heppner (Hsg.), *Slowenen und deutsche im gemeinsamen Raum (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38, R. Oldenburg Verlag München 2002)*, str. 37-64; ISTI, Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem, v: *Zgodovinski časopis 57 (2003)*, str. 23-38.

¹⁴ O slovenskem uradovnem pismenstvu prim. zlasti: *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5)*, Ljubljana 1982.

¹⁵ O tem prim. zlasti Sergij VILFAN, *Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria*, v: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1972, Band 4, Szombathely 1974*, str. 135-136.

¹⁶ Prvi razlog je njihova podobnost oziroma istovetnost v različnih jezikih, poleg tega pa so pisarji ljudske klicne oblike pogosto prilagodili jeziku zapisa, kar velja še posebej za 18. stoletje. Zapisi slovenskih oz. nemških oblik osebnih imen so marsikje prej odraz socialne kakor jezikovne pripadnosti. Tako sta npr. leta 1754 med hišnimi posestniki Slovenske Bistrice v istem popisu navedena dva Jurija s slovenskim priimkom: meščan Georg Pierz in kajžar Juri Obimitsch (*StLA, Volkszählung, Sch. 41, Heft 65, Nr. 227*).

ko se postopoma ustalijo kot dedna rodbinska imena, še precej pozneje pa dokončno preneha njihovo dobesedno prevajanje v jezik zapisov.¹⁷

Naša raziskava se je tako nujno omejila na analizo priimkovnega fonda, medtem ko so ji osebna imena iz navedenih razlogov služila le v oporo. Ugotovljeni kvantitativni rezultati takšnih raziskav so seveda daleč od eksaktnosti, interpretacije pa tem bolj problematične, če ne upoštevajo drugih relevantnih virov in širšega konteksta.¹⁸ Ob nespornem dejstvu, da posamezen priimek nikakor ne more biti zanesljivo merilo nosilčevega etničnega izvora, kaj šele njegove etnično-jezikovne pripadnosti, pa je izpovedna vrednost rodbinskih imen nasprotno znatno večja, kadar razpolagamo s priimkovnim fondom večje populacije.¹⁹

Kot dovolj reprezentativni vzorec, ki pokriva višji, srednji in del nižjega sloja mestne oz. trške populacije, tj. tisti široki del življa, ki je odločilno zaznamoval etnično in jezikovno podobo svojega okolja -, so se pokazali fiskalni viri. Najbolj primerljivi za vsa obravnavana naselja v istem obdobju so davčni sezname iz 70-ih let 16. stoletja ter popisi hiš in njihovih gospodarjev leta 1754, dva vira, nastala po enotnih merilih za prostor celotne vojvodine Štajerske.²⁰ Drugače je s primerljivostjo podatkov iz obeh časovnih izsekov za posamezno naselje. V 16. stoletju namreč priimki pogosto še niso dedna rodbinska imena, temveč oznake posameznikovih lastnosti, izvora ali dejavnosti. Slednje potrjuje zlasti visok delež poklicnih oznak, ki spričo svoje številčnosti bistveno vplivajo na statistična razmerja obeh glavnih skupin priimkov: enoznačno nemških in slovenskih. V spodnji preglednici zato za 70-ta leta 16. stoletja navajamo najprej vse »priimke« in nato posebej »prave priimke«, potem ko smo odšteli »poklicne priimke«. Za sredo 18. stoletja takšna delitev ni več potrebna, saj je poklicnih oznak, zdaj že dednih priimkov, le še zanemarljiv odstotek in zato ne vplivajo na razmerje med obema glavnima skupinama.

Kot razlikovalni kriterij med enoznačno nemškimi in evidentno slovenskimi priimki smo skušali čim dosledneje upoštevati etimološki princip.²¹ V posameznih primerih se pri tem sicer ni bilo moč povsem izogniti subjektivnim ocenam, določen delež rodbinskih imen pa smo morali

¹⁷ O prevajanju priimkov prim. VILFAN, Die Mittelalterliche, str. 135-136; ISTI, Rechtsgeschichte, str. 101, op. 4. Vrsto primerov za Ljubljano od 15. do začetka 18. stoletja navaja Josip MAL, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str. 70-72; GOLEC, Was bedeutet, str. 43-44, op. 24. - Primer pozno dokumentiranega prevzema prevedene nemške oblike priimka Wolf namesto izvirne slovensko Vouk zasledimo še poznega leta 1775 pri pradedu skladatelja Huga Wolfa, ki se je iz slovenskega tržca Sv. Jurij pri Celju priženil v mestno okolje Slovenj Gradca (Tatjana SREBOT-REJEC, Uvod v: Modesta Wolf-Strahser, Spomini na dom. Spomini na otroštvo Huga Wolfa, Slovenj Gradec 1994, str. 3, 32).

¹⁸ Priimek kot tak namreč spričuje kvečjemu, iz kakšnega jezikovnega okolja je izšel prvi nosilec, nakar je z večanjem časovne distance od časa nastanka rodbinskega imena njegovim nosilcem vse težje pripisovati etnično ali jezikovno pripadnost.

¹⁹ Metode imenske analize prebivalstva so se slovenski zgodovinarji posluževali le izjemoma in s pridržki, vsekakor precej manj kakor avstrijski kolegi, ki so se največ lotevali prav podravskega prostora. Takšna metoda, še posebej če niso upoštevane okoliščine oz. drugi viri o jezikovni podobi okolja, lahko namreč ustvari močno popačeno sliko v korist dominantnega pisanega jezika. Predmet tovrstne obravnave so bila doslej le nekatera mesta, ne pa tudi trgi. - Prim. Josip ŽONTAR, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 164; Ivan SIMONIČ, Migracije na Kočevskem v luči priimkov, v: Etnolog VI (1934), str. 119-120; Johann JERELE, Der nationale Charakter der untersteirischen Städte im Mittelalter (Phil. Diss.), Graz 1939, str. 18 sl.; Hans PIRCHGGER, Der deutsche Bevölkerungsanteil in den untersteirischen Städten Marburg a. d. Drau und Pettau im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, v: Südostdeutsches Archiv IV (1961), str. 3-18; Norbert WEISS, Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600. Prosopographische Untersuchung, Graz 1998, str. 25-31.

²⁰ Kar zadeva stopnjo reprezentiranosti mestne populacije prek hišnih posestnikov, se ta od mesta do mesta nekoliko razlikuje. Medtem ko v miniaturnih mestih ena hiša večinoma ustreza eni, t. j. lastnikovi (razširjeni) družini, takšno pravilo peša skladno z naraščajočo velikostjo in gospodarsko pomembnostjo mesta. - Prim. GOLEC, Was bedeutet, str. 47, op. 33; ISTI, Regionalne razlike, str. 27, op. 19.

²¹ Pri razvrščanju priimkov smo si pomagali predvsem z naslednjo literaturo: Franc JAKOPIN, Jezikovna podoba priimkov na Slovenskem, v: Seminar slovenskega jezika, literature in književnosti (SSJLK) XXVIII (1992), str. 57-62; ISTI, Pokrajinski tipi slovenskih priimkov (skica), v: SSJLK XXV (1989), str. 61-65; ISTI, Vprašanje priimkov na -man v slovenščini, v: Papers in slavica philology 1 (ann Arbor), 1977, str. 146-156.

uvrstiti v posebno skupino etnično neopredeljivih, ki bi bili lahko tako nemški kakor slovenski. V to kategorijo sodijo nemško zapisani poklicni priimki, saj gre največkrat za izraze, lastne obema jezicoma (v slovenščini kot adaptirane izposojenke) in njunima priimkovnima fondoma (kot npr. Schuster-Šuštar, Wirt-Virt, Hauptmann-Hauptman), ter druga, praviloma zaradi zapisa etnično nedoločljiva rodbinska imena (npr. Saller, Sumeregger ipd).²² Posebni, slabo zastopani kategoriji predstavljajo tudi plemiški in tujerodni priimki, zlasti italijanski. V mestih dosega skupaj od 0-7,5% priimkov, medtem ko jih v trgih v celoti pogrešamo. V prikazu smo jih zato uvrstili v četrto skupino: »drugi priimki«, v kateri so torej vsi priimki nenemškega in neslovenskega izvora ter maloštevilni plemiški, omejeni izključno na Maribor (3,0 %).

Izračunani odstotki so seveda plod različnih dejavnikov in naključij, zato jih je treba presojati skrajno previdno, zaradi nizkih absolutnih števil tem bolj v manjših naseljih, kjer lahko že nekaj oseb občutno poruši statistično podobo. Nadalje ne smemo prezreti dejstva, da je bilo nemalo nemških in nemško zvenceh priimkov, zlasti bliže etnični meji, precej razširjenih med slovenskim kmečkim življem, ki je meščanskim naseljem dajalo glavnino novega prebivalstva.²³ Mnogi nosilci etimološko nemških priimkov tako ob priselitvi v mesto oz. trg niso imeli nič skupnega z nemško etnično pripadnostjo in jezikom, statistično pa so vendarle dvignili odstotke nemških priimkov, prikazane v naslednjih preglednicah.

TIPI PRIIMKOV HIŠNIH POSESTNIKOV V MESTIH LETA 1572 IN 1754²⁴

Izračunani odstotki tipov priimkov²⁵ so uporabni predvsem za medmestne primerjave v istem časovnem izseku, pa tudi za spremljanje sprememb znotraj posameznega mesta. Pri tem je najbolj pomenljiva naslednja ugotovitev. Primerjava deležev slovenskih, nemških in drugih

MESTO	Leto	nemški	slovenski	nedoločljivi nemški ali slovenski + poklicni	drugi
MARIBOR	1572	85 (54,1 %) oz. 59,9 %	37 (23,6 %) oz. 26,1 %	16 + 15 = 31 (10,2 + 9,6 = 19,7 %) oz. 11,3 %	4 (2,5 %)
	1754	116 (57,7 %)	34 (16,9 %)	25 + 11 = 36 (12,4 + 5,5 = 17,9 %)	15 (7,5 %)
PTUJ	1572	66 (37,8 %) oz. 58,9 %	27 (15,4 %) oz. 24,1 %	8 + 63 = 71 (4,6 + 36,0 = 40,6 %) oz. 7,1 %	11 (6,3 %) oz. 9,8 %
	1754	100 (56,8 %)	30 (17,0 %)	25 + 11 = 36 (14,2 + 6,2 = 20,4 %)	10 (5,7 %)

²² Ta skupina predstavlja leta 1754 v mestih v povprečju slabo petino (18,7 %) celotnega priimkovnega fonda, v trgih pa dobro sedmino (15,1 %).

²³ O razširjenosti posameznih nemških priimkov prim. France BEZLAJ, Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1975.

²⁴ Za leto 1572: StLA, Laa, Rauchgeld 1572-1574, Nr. 122 (Stadt Marburg), Nr. 150 (Stadt Pettau), Nr. 274 (Stadt Windisch-Feistritz), Nr. 286 (Herrschaft Friedau und Wildhaus). Za leto 1754 gl. opombo 4.

²⁵ Za Maribor in Ptuj je isti vir iz leta 1754 po jezikovni vrednosti priimkov delno analiziral že PIRCHEGGER, Der deutsche Bevölkerungsanteil, str. 13, 18. Odstotkov nemških priimkov ni računal, zato pa je poklicne priimke spričo njihove etimološke vrednosti uvrstil med nemške. Njegovi rezultati se tako nanašajo samo na slovenske priimke: za Maribor s predmestjem je ugotovil 40 (18,3%) »slawische Namen«, za Ptuj pa »etwa 42 (23%) slowenische«, v obeh primerih torej več kot naša analiza.

MESTO	Leto	nemški	slovenski	nedoločljivi nemški ali slovenski + poklicni	drugi
ORMOŽ	1572	2 (3,9 %) oz. 6,2 %	21 (41,2 %) oz. 65,6 %	2 + 19 = 21 (3,9 + 37,3 = 41,2 %) oz. 6,2 %	7 (13,7 %) oz. 21,9 %
	1754	6 (9,2 %)	47 (72,3 %)	11 + 1 = 12 (16,9 + 1,5 = 18,4 %)	0 (0 %)
SLOV. BISTRICA	1572	10 (13,7 %) oz. 23,8 %	22 (30,1 %) oz. 52,4 %	9 + 31 = 40 (12,3 + 42,5 = 54,8 %) oz. 21,4 %	1 (1,4 %) oz. 2,4 %
	1754	37 (30,8 %)	60 (50,0 %)	12 + 10 = 22 (10,0 + 8,3 = 18,3 %)	1 (0,8 %)

priimkov sredi 18. stoletja z deleži v starejših davčnih popisih iz leta 1572 (neupoštevaje poklicne oznake, ki pogosto še niso pravi priimki) je pokazala majhne ali celo sploh zanemarljive razlike. Največji razpon je zaslediti v Ormožu pri skupini »drugih priimkov«, in sicer zaradi madžarskih rodbinskih imen, ki smo jih leta 1572 zabeležili 5-7, do leta 1754 pa so povsem izginila.

Še več, za tri od štirih mest lahko posežemo še v čas na prelomu iz srednjega v novi vek,²⁶ pri čemer pridemo po isti metodi (tj. ob neupoštevanju poklicnih oznak)²⁷ do zelo podobnih ugotovitev kot za leto 1572. V Mariboru izkazujejo popisi obdavčencev iz polstoletja 1452-1504 v povprečju osmino enoznačno slovenskih priimkov (12,7 %) in skoraj tri četrtine nemških (74,2 %), na Ptujju popis obdavčencev leta 1513 slabo petino enoznačno slovenskih (18,5 %) ter dobre tri petine nemških (63,0 %), v miniaturnem Ormožu pa naštejemo leta 1482 tri petine slovenskih rodbinskih imen (60,0 %) in le 6,7 % enoznačno nemških.

V zgodnejši dobi, dokler zapisovanje osebnih imen v veliki meri še sledi njihovim klicnim oblikam, tudi te na svoj način pričajo o jezikovni podobi mestne populacije. Posebno težo imajo pri tem enoznačno slovenska klicna imena (Juri, Jankho, Nescha, Urscha), medtem ko o enoznačno nemških imenih praktično ni moč govoriti, saj so enake, ali vsaj po zapisu identične oblike uporabljali tudi etnično slovenski mestni prebivalci in kmečki ljudje (npr. Hans, Andre, Wolf). Analiza fonda osebnih imen samo potrjuje ugotovitve analize priimkovnega fonda. Daleč največ slovenskih klicnih imen je izpričanih v malem Ormožu, medtem ko ostala tri mesta sukcesivno občutno zaostajajo.²⁸ Pri zapisovanju osebnih imen nato v teku 18. stoletja, kot že rečeno, dokončno povsem prevladajo uradne nemške oblike.²⁹

²⁶ Maribor 1452-1504: Gradivo za zgodovino Maribora, XVII. zvezek, Davčni registri in obračunske knjige 1452-1593, Maribor 1991, str. 1-247. - Ptuj 1513: Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, A. Pettau, Sch. 1, Heft 2, Stadtbuch Pettau, S. 69-81; prim. tudi objavo: Marija HERNJA-MASTEN, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptujja 1684 - 1917 (Zgodovinski arhiv Ptuj, Viri 1), Ptuj 1995, str. 27-32. - Ormož: StLA, A. Schaunberg, S-Sch, Urbar 1482, fol. 6-7 (Stat Fridaw). Pri Ormožu sicer razpolagamo le s popisom vinske desetine, vendar imenjska cenite iz 1542 posredno dokazuje, da so v številu 32 obdavčencev leta 1482 morali biti zajeti praktično vsi hišni posestniki (StLA, Laa, Gülterschätzungen 1542, Nr. 8/91, fol. 1-5, 4. 5. 1542.). - Za Slovensko Bistrico sicer razpolagamo s popisom meščanov iz leta 1498, ki so plačevali dajatev od travnika, vendar gre zgolj za 22 imen, kar je za relevantno primerjavo premalo (StLA, Stockurbare, Fasz. 14/29, Urbar Windisch-Feistritz 1498, fol. 36-38).

²⁷ Delež poklicnih oznak med »priimki« je bil v tem času še precej višji kot v drugi polovici 16. stoletja, saj so znašali blizu polovice: v Ormožu - 44,4 %, v Mariboru - 44,8 % in na Ptujju - 49,7 %.

²⁸ Leta 1572 so bili deleži klicnih oblik osebnih imen (od tega deleži enoznačno slovenskih klicnih oblik) po posameznih mestih naslednji: Ormož - 52,9 % (77,8 %), Slovenska Bistrica - 36,1 % (15,4 %), Maribor - 38,3 % (6,8 %) in Ptuj 38,3% (3,1 %).

²⁹ Deleži klicnih oblik osebnih imen (od tega deleži enoznačno slovenskih oblik) so v popisih hišnih gospodarjev iz leta 1754 glede na stanje leta 1572 bistveno nižji, pri čemer gre zdaj v večji meri za tipično slovenske oblike (delež naveden v oklepaju): Ormož - 15,6 % (100 %), Slovenska Bistrica - 12,6 % (37,5 %), Maribor - 4,0 % (0 %) in Ptuj - 3,0 % (20 %).

Za predstavo o etnično-jezikovnih razmerah v posameznem mestu je seveda nemajhnega pomena vprašanje, kje na socialni lestvici najdemo nosilce nemških in kje nosilce slovenskih priimkov ter imen. Ker pa za ugotavljanje premoženjsko-socialnega statusa nimamo na voljo enotnih ali vsaj primerljivih meril, bi dal vsak poskus kvantificiranja preveč negotove rezultate. O povezanosti tipa priimka in socialnega položaja nosilca moremo tako podati le zelo pavšalno oceno. Ponekod, zlasti v obeh mestih z znatnim deležem nemških priimkov obdavčencev, dajejo nemški priimki vtis večje zastopanosti med premožnejšimi kakor v populaciji vseh obdavčencev,³⁰ kar je ob velikanski demografski in kapitalski premoči nemškega jezikovnega prostora nad slovenskim ne nazadnje tudi razumljivo. Slednje nikakor ni bilo nepomembno za jezikovno prakso, vlogo in težo obeh jezikov v posameznem meščanskem naselju. Gospodarsko in politično močnejši del populacije je imel namreč več besede pri odločanju o vlogi jezika v javnosti, kot bi mu je sicer pripadalo glede na njegovo številčno moč.

Še zgovornejša je druga temeljna ugotovitev, in sicer o korelaciji med zastopanostjo priimkov na eni in jezikovno sliko mesta, kakršno podajajo narativni viri, na drugi strani. Jezikovna podoba prebivalstva, izpričana zlasti skozi jezik cerkvenih pridig, se povsod sklada z deležem nemških oziroma slovenskih priimkov.

Kaj povedo rezultati obeh raziskav? Obe največji mesti, Maribor in Ptuj, izkazujeta sredi 18. stoletja blizu 60% nemških in samo šestino slovenskih priimkov, kar, neupoštevaje poklicne priimke, le malo odstopa od stanja leta 1572 in na prelomu v času okoli leta 1500. Pogojno rečeno sta bili obe obdravski mesti domala res »pranemški«, saj je v njiju že v srednjem veku prevladovalo nemško govoreče prebivalstvo, močno zastopano zlasti v sloju polnopravnih meščanov.³¹ Vloga obeh jezikov v mestnih cerkvah, z narativnimi viri dobro dokumentirana od prve polovice 16. stoletja dalje, zgornjo ugotovitev v celoti potrjuje. V obeh primerih je šlo namreč za stoletja trajajočo kvantitativno prevlado nemških pridig nad slovenskimi. Enako stanje kot na Ptuj, kjer je bilo redno slovensko pridiganje že pred letom 1532 omejeno na podružnično cerkev v predmestju, se je do srede 18. stoletja vzpostavilo tudi v Mariboru: slovenske pridige so iz mesta izrinili v predmestje, tako da sta v župnijski cerkvi in v mestu sploh ostali izključno nemška pridiga in kateheza. Končno se je mestna župnija konec 18. stoletja v obeh mestih razdelila na mestno - nemško in predmestno - slovensko.³²

Nasprotno sta drugi dve podravski mesti - Slovenska Bistrica in Ormož - šele v 19. stoletju postali večinsko nemški, in to sprva predvsem po zaslugi intenzivnega nemškega priseljevanja.

³⁰ Še najbolj je socialna delitev jasna leta 1572 za Maribor, pri katerem so obdavčenci popisani po štirih mestnih četrtih. Drugje je na socialni status posameznika mogoče sklepati le iz poklica in statusne oznake (Herr, Frau).

³¹ Ilustrativna sta podatka, da se v Mariboru od 1317 omenja Slovenska ulica (Windische gasse), pomenljivo na obrobju mesta, na Ptuj pa leta 1428 poseben »slovenski pridigar« ob očitno že tedaj več nemških duhovnikov (prim. objavi listin 1317 II. 8., s. I. in 1428 IX. 29., s. I. v: Norbert WEISS, Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XLVI. Band), Graz 2002, CD »Quellen«)

³² Tako mariborski meščani okoli leta 1537 niso bili zadovoljni samo z enim nemškim in enim slovenskim pridigarjem, ampak so zahtevali vzpostavitev prejšnjega stanja, ko sta ob slovenskem pridigarju delovala dva nemška. Na Ptuj je bila Slovencem v istem času že tedaj namenjena samo predmestna cerkev sv. Ožbolta, v župnijski cerkvi oziroma v mestu pa so bile slovenske pridige le izjemoma. Tako se je v samem mestu nekaj časa pridigalo slovensko, potem ko so predmestno cerkev leta 1532 požgali Turki. Tudi pozneje so na Ptuj slovensko redno še naprej pridigali v predmestju in le tu in tam v kakšni manjši cerkvi v obzidanem mestu. V enako smer je šel razvoj v Mariboru, kjer je redno slovensko pridiganje sredi 18. stoletja prav tako živelo samo še zunaj mestnega obzidja. Potem ko je bilo nedeljske in praznične slovenske pridige sredi 17. stoletja - sočasno z nemškimi v župnijski cerkvi - mogoče poslušati zunaj na pokopališču oziroma pozimi v špitalski cerkvi, so jih namreč pozneje prenesli v predmestno cerkev. - GOLEC, Was bedeutet, str. 53-54; ISTI, Regionalne razlike, str. 31-32.

Nikoli pa tukaj nemško prebivalstvo in jezik nista dosegla tolikšne moči kot v tradicionalno nemških Mariboru in Ptuju.³³

Slovenska Bistrica, kjer je enoznačno nemški priimek leta 1572 nosila slaba četrtnina hišnih gospodarjev, leta 1754 pa blizu tretjina, je v »prednacionalni dobi« sodila v tip izrazito »dvojezičnih mest«. Tako je tu vsaj od 17. stoletja obstajala ločena pastorala za nemško govorečo manjšino, za katero so skrbeli leta 1614 naseljeni minoriti, po jožefinski ukinitvi samostana pa župnijska duhovščina.³⁴

Četrto podravsko mesto oz. mestece Ormož je spadalo v tip »poudarjeno slovenskih mest«. Za leto 1754 smo v Ormožu našeli vsega 9 % enoznačno nemških priimkov gospodarjev, kar je v primerjavi z letom 1572 celo veliko in nazorno priča, da se je nemško govoreči živelj omejeval zgolj na nekaj priseljenih družin in posameznikov. Šele pred koncem 18. stoletja se je številčno močno okrepil in dosegel, da je tudi ormoška mestna župnija iz povsem slovenske postala dvojezična.³⁵ Potrditev izrazito slovenskega značaja malega Ormoža pa ne nazadnje predstavlja dejstvo, da uporaba pisane slovenščine ni izpričana za mestno pisarno nobenega drugega štajerskega mesta.³⁶

Glede na to, da je obravnavanim mestom glavnino novih prebivalcev dajalo njihovo povsem slovensko kmečko zaledje, se je nemška komponenta mestnega prebivalstva mogla skozi stoletja ohranjati le s konstantnim pritokom gospodarsko odločilnega življa iz nemškega jezikovnega prostora. Ta pojav je najbolje dokumentiran za Maribor: tako je že v času do leta 1600 iz krajev severno od slovenske etnične meje izvirala več kot polovica meščanov z znanim geografskim poreklom,³⁷ pozneje, v obdobju 1762-1836, pa kar okoli dobri dve tretjini (69,5 %) vseh novosprejetih meščanov-priseljencev, medtem ko je bilo takih v celotnem številu novosprejetih skoraj natanko polovica (49,1 %) ob slabi tretjini (29,2 %) domačinov-Mariborčanov.³⁸ Neupoštevaje sam Maribor je tako iz današnjega slovenskega prostora, vključno z mesti in trgi, izvirala le četrtnina (25,4 %) novih meščanov. Slovenskega rodu in jezika je bilo seveda neprimerno več pripadnikov nižjih mestnih slojev - nemeščanov in poslov.³⁹

Za slovenske priseljence, ki so se hoteli povzpeti na socialni lestvici, je tu in na Ptuju temu ustrezno že zgodaj veljalo nepisano pravilo, da se jezikovno prilagajajo nemški večini. Slovenščina je posledično vse bolj postajala jezik služinčadi in bila v prvi polovici 19. stoletja izrazito vezana na socialno nižje sloje.⁴⁰ S časovnim zamikom je enak proces sledil še v Slovenski Bistrici - tu se je denimo župnik leta 1760 pritoževal nad številnimi meščani, ki hodijo k nemški

³³ V Slovenski Bistrici je bilo pred letom 1918 po občevalnem jeziku povprečno četrtnina Slovencev in v Ormožu okoli tretjina. Gl. opombo 6.

³⁴ GOLEC, Was bedeutet, str. 56; ISTI, regionalne razlike, str. 34.

³⁵ Prve znane zahteve po nemški katehezi za otroke priseljencev so iz 80-ih let 18. stoletja, leta 1805 pa se kot utečeni omenjata slovenska in nemška pridiga. - Prim. Nada JURKOVIČ, Šolstvo (1676-1847) in bratovščina sv. Rešnjega telesa (1661-1787) v Ormožu, v: Ormož skozi stoletja III, Ormož 1988, str. 166; Stanko KOTNIK, Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 699-700.

³⁶ V Ormožu zastopajo uradovno slovenščino trije primerki meščanskih prisežnih obrazcev iz 18. in začetka 19. stoletja (Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Arhiv mesta Ormož (AMO), šk. 9, fasc. 6, mapa 16, zapisnik sej mestnega sveta 1650-1725, pag. 322-325; šk. 29, mapa 50a, Meščanska pisma - obrazci za sprejem v meščansko zvezo, pag. 338, nemško-slovenska prisega iz leta 1803).

³⁷ Iz podatkov N. WEISSA (Die Bürger, str. 38-45) o potencialnem in mestoma tudi dejanskem izvoru mariborskih meščanov do 1600 je poleg tega moč izračunati, da je iz neposrednega mestnega zaledja (städtisches Umland) izvirala četrtnina (25%), iz današnjega slovenskega prostora pa slaba polovica (49%) vseh oseb (GOLEC, Was bedeutet, str. 57, op. 65; ISTI, Regionalne razlike, str. 36, op. 71).

³⁸ Po objavi sumarnih podatkov v: LESKOVEC, Politični, str. 195-197.

³⁹ Prim. prav tam, str. 196-197.

⁴⁰ Prim. prav tam, str. 199, 210. - Poročila sodobnikov prim. tudi v: CVIRN, Trdnjavski trikotnik, str. 10-12.

maši v minoritsko cerkev, čeprav ne znajo nemško⁴¹ - in slednjic še v Ormožu, kjer pa so bile prve znane zahteve po uvedbi nemške kateheze v 80-ih letih 18. stoletja predvsem posledica močnejšega nemškega priselivitvenega toka.⁴²

Če štajersko Podravje umestimo v širši kontekst današnje Slovenije s skupno 20 celinskimi mesti - od tega 13 na Kranjskem in 7 na Slovenskem Štajerskem - lahko za obravnavani prostor ugotovimo izrazito pestrost tipov mest glede na njihovo jezikovno podobo. V Podravju s samo štirimi mesti so namreč zastopani vsi trije tipi mest, ki jih v prednacionalni dobi srečamo na Slovenskem: tip poudarjeno nemškega mesta, tip izrazito dvojezičnega in tip poudarjeno slovenskega mesta. V prvi tip - poudarjeno nemško mesto - se je poleg Maribora in Ptuja uvrščalo le še Kočevje na južnem Kranjskem kot središče največjega nemškega agrarnega otoka na slovenskih tleh. Drugi tip - izrazito dvojezično mesto - je bil značilen zlasti za Slovensko Štajersko (3 od 7 mest), v Podravju ga je zastopala Slovenska Bistrica, na Kranjskem pa le deželna prestolnica Ljubljana. V tretji tip - poudarjeno slovensko mesto - je v Podravju sodil miniaturni Ormož, na Slovenskem Štajerskem je bilo tako le še eno od skupaj 7 mest (Brežice), medtem ko je šlo na Kranjskem nasprotno za absolutno prevladujoči tip (11 od 13 mest).⁴³

Precejšnja pestrost jezikovnih razmer je zaznamovala tudi podravsko-pomurske trge. Ti so bili sicer glede tokov priseljevanja precej bolj vpeti v lokalne okvire, že zato ker je v njih praviloma živelo manj mobilno prebivalstvo, osebno odvisno od zemljiškega gospodarstva.

Analiza priimkov hišnih gospodarjev v trgih leta 1572 (za Vuzenico 1579 in Veržej 1647) in 1754 je dala pričakovane rezultate. Pri nekaterih trških naseljih je med primerjanima časovnima točkama sicer opaziti občutnejše statistične razlike, vendar jih je treba presojeti v luči dejstva, da gre pri nekaterih v 70-ih letih 16. stoletja za zelo visok delež nedoločljivih in zlasti poklicnih oznak; zaradi slednjih v oklepaju navajamo tudi rezultate, ki jih dobimo, če vse »poklicne priimke« zanemarimo. Neupoštevaje poklicne »priimke« v prvem obdobju pa enoznačno nemški priimki leta 1754 nikjer ne beležijo ekstremnega vzpona ali padca, medtem ko enoznačno slovenski statistično občutno narastejo samo pri dveh trgih ob etnični meji (Muti in Vuzenici) ter pri miniaturni Ptujski Gori, za katero so rezultati, enako kot za Muto, relativnejši že spričo zelo nizkih absolutnih števil. Potrditev rezultatov priimkovne analize ponuja, tako kot pri mestih, analiza osebnih imen: delež enoznačno slovenskih klicnih oblik je namreč praviloma večji v trgih z višjim odstotkom enoznačno slovenskih priimkov.⁴⁴

⁴¹ GOLEC, Was bedeutet, str. 61-62; ISTI, Regionalne razlike, str. 37.

⁴² GOLEC; Was bedeutet, str. 62; ISTI, Regionalne razlike, str. 38.

⁴³ GOLEC, Was bedeutet, str. 57; ISTI, Regionalne razlike, str. 30-31.

⁴⁴ V prvem obdobju (1572) so odstotki klicnih oblik osebnih imen (od tega enoznačno slovenskih) po posameznih trgih naslednji: Veržej (1647) - 34,6 % (77,8 %), Središče - 54,5 % (73,3 %), Ptujaska Gora - 31,8 % (42,9 %), Sv. Lovrenc - 30,4 % (42,9 %), Ljutomer - 52,2 % (41,6 %), Vuzenica (1579) - 53,1 % (35,2 %), Sv. Lenart - 41,7 % (30,0 %), Muta - 33,3 % (0 %), Marenberk - ni podatkov. V drugem obdobju (1754) je klicnih oblik neprimerno manj in za primerjavo tako skorajda ne pridejo v poštev: Središče - 27,0 % (96,7 %), Ptujaska Gora - 25,0 % (88,9 %), Muta - 15,6 % (14,3 %), Vuzenica - 15,0 % (0 %), Veržej - 12,3 % (100 %), Ljutomer - 12,0 % (58,3 %), Sv. Lovrenc - 6,8 % (60,0 %), Marenberk - 2,4 % (0 %) in Sv. Lenart - 1,8 % (100 %).

TIPI PRIIMKOV V TRGIH LETA 1572/79 (1647) IN 1754⁴⁵

V absolutnih številkah:

Trg	nemški priimki		slovenski priimki		ostali priimki (drugi + poklicni)	
	1647	1754	1647	1754	1647	1754
VERŽEJ	0	6	41	66	11 + 3 = 14	5 + 1 = 6
	1572/9	1754	1572/9	1754	1572/9	1754
SREDIŠČE	0	4	46	90	9 + 1 = 10	17 + 0 = 17
PTUJSKA GORA	2	4	10	29	10 + 7 = 17	3 + 0 = 3
LJUTOMER	5	22	14	67	4 + 1 = 5	8 + 5 = 13
SV. LOVRENC	4	15	13	42	19 + 16 = 35	13 + 4 = 17
MARENBERK	---	8	---	20	---	1 + 5 = 6
SV. LENART	7	20	12	24	5 + 1 = 6	9 + 2 = 11
VUZENICA	11	19	2	13	19 + 16 = 35	6 + 2 = 8
MUTA	11	22	1	18	9 + 5 = 14	4 + 1 = 5

V odstotkih:

Trg	nemški priimki		slovenski priimki		ostali priimki (drugi + poklicni)	
	1647	1754	1647	1754	1647	1754
VERŽEJ	0 %	7,7 %	74,5 % (78,8 %)	84,6 %	20,0 + 5,5 (21,2 %)	6,4 + 1,3 = 7,7 %
	1572/9	1754	1572/9	1754	1572/9	1754
SREDIŠČE	0 %	3,6 %	82,1 % (83,6 %)	81,1 %	16,1 + 1,8 (16,4 %)	15,3 + 0 = 15,3 %
PTUJSKA GORA	6,9 % (9,1 %)	11,1 %	34,5 % (45,5 %)	80,6 %	34,5 + 24,1 % (45,5 %)	8,3 + 0 = 8,3 %
LJUTOMER	20,8 % (21,7 %)	21,6 %	58,3 % (60,9 %)	65,7 %	16,7 + 4,2 % (17,4 %)	7,8 + 4,9 = 12,7 %
SV. LOVRENC	7,7 % (11,1 %)	20,3 %	25,0 % (36,1 %)	56,8 %	36,5 + 30,8 % (52,8 %)	17,6 + 5,4 = 23,0 %
MARENBERK	---	23,5 %	---	58,8 %	---	2,9 + 14,7 = 17,6 %
SV. LENART	28,0 % (29,2 %)	36,4 %	48,0 % (50,0 %)	43,6 %	20,0 + 4,0 % (20,8 %)	16,4 + 3,6 = 20,0 %
VUZENICA	22,9 % (34,4 %)	47,5 %	4,2 % (6,2 %)	32,5 %	39,6 + 33,3 % (59,4 %)	15,0 + 5,0 = 20,0 %
MUTA	42,3 % (52,4 %)	48,9 %	3,8 % (4,8 %)	40,0 %	34,6 + 19,2 (42,9 %)	8,9 + 2,2 = 11,1 %

Delež nemških priimkov je večji v trgih z močnejšimi neagrarnimi dejavnostmi (Sv. Lenart, Ljutomer) ter bliže nemško-slovenski etnični meji (Muta, Vuzenica). Izrazito agrarni trgi so temu primerno po izvoru prebivalstva domala povsem slovenski, kar toliko bolj velja za njihovo jezikovno podobo. Za primerjavo povejmo, da v osnovi primerljivo sliko ponujajo popisi prebivalstva v desetletjih do prve svetovne vojne: pretežno agrarni trgi na skrajnem vzhodu so po jeziku skoraj 100 % slovenski, tisti v osrednjem delu pokrajine izkazujejo približno polovico nemško govorečega življa, skrajno zahodna Marenberk in Muta pa sta medtem vsaj navzven skoraj v celoti postala nemška.⁴⁶

V obravnavani »prednacionalni dobi« je bila v trgih vloga slovenščine v javnosti razumljivo večja kot pozneje. Narativni viri denimo za noben trg ne poročajo, da bi bila kjerkoli v cerkvi upoštevana tudi nemščina, kar je spričo maloštevilnosti trške populacije že iz praktičnih razlogov razumljivo.⁴⁷ Tudi tam, kjer je priseljeni nemški živelj predstavljal znaten delež prebivalstva, njegova navzočnost ni mogla posebej vplivati na dominantno vlogo slovenščine v javnosti. Primerke uradovne slovenščine - tržanskih in drugih priseg - srečamo tako tudi v dvojezičnih trgih, kakršna sta bila (glede na imenski fond prebivalstva) Sv. Lenart ali Vuzenica.⁴⁸ Daleč največ pisarniške slovenščine pa izvira iz povsem slovenskega Središča ob Dravi, agrarnega trga tik ob hrvaški in ogrski meji, na katerega pismenstvo so močno vplivali zgledi iz sosednjega kajkavskega prostora.⁴⁹ Glede na jezik mestne oz. trške pisarne so kajkavski jezikovni in pravopisni vplivi sicer segali dlje v notranjost, tja do Ormoža in Ljutomera.⁵⁰

Nasprotno moremo glede priseljevanja iz hrvaškega oz. ogrskega prostora ugotoviti, da je šlo za kvantitativno zelo šibek pojav. Hrvaške priimke je spričo pogoste enakosti s slovenskimi sicer le težko z gotovostjo prepoznati, zato je bilo Hrvatov gotovo nekaj več od ugotovljenih.⁵¹ Pač pa

⁴⁵ Za leto 1572: StLA, Laa, Rauchgeld 1572-1574, Nr. 7 (Herrschaft Luttenberg), Nr. 62 (Herrschaft Gutenhag - za Sv. Lenart), Nr. 67 (Herrschaft Schackenamt - za Veržej), Nr. 78 (Herrschaft Hohenmauten), Nr. 103 (Andre Lamberg Erben - Teil der Herrschaft Mansperg - za Ptujsko Goro), Nr. 106 (Hans Lamberg Erben - za Ptujsko Goro), Nr. 149 (Stift St. Paul, Amt St. Lorenzen in der Wüste), Nr. 286 (Herrschaft Friedau und Wildhaus - za Središče). - Vuzenica 1579: StLA, Laa, Städte und Märkte, Sch. 317, Heft 1126, Markt Saldenhofen Steuer Anschlag 1579, s. p. - Veržej 1647: StLA, Stockurbare, Band 61/138, Urbar Radkersburg- Schachenamt 1647, s. p. - Za leto 1754: gl. opombo 4.

⁴⁶ Gl. opombo 7.

⁴⁷ Edina omemba jezika pridige, in sicer redne slovenske (concio sclavonica), je znana za Sv. Lenart leta 1617 (Jože MLINARIČ, Župnija Sv. Lenart do jožefinske dobe, v: Zbornik občine Lenart. Izdano ob 800-letnici prve omembe Lenarta, Lenart 1996, str. 69; ISTI, Prizadevanje sekovskih škofov, str. 169). Za dva trga - Muto in Marenberk -, ki sta že pred jožefinskimi cerkvenoupravnimi reformami sodila pod lavantinsko škofijo, žal ne poznamo nobene cerkvene vizitacije.

⁴⁸ Objave slovenskih dokumentov iz 17. in 18. stoletja: Vuzenica: V. PREGLEJ, Dve slovenski prisegi iz leta 1715, Časopis za zgodovino in narodopisje 2 (1905), str. 82; Ljutomer: Fran KOVAČIČ, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor 1926, str. 229; Ptujška Gora: Matej SLEKOVEC, Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju, Maribor 1885, str. 134. Za Sv. Lenart poznamo le omembi enega ali dveh slovenskih dokumentov iz leta 1787: TEPLY, Narodnostno življenje, str. 498; Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980, str. 77.

⁴⁹ Središče ob Dravi - največji in hkrati najbolj agrarni podravski trg, pred 1. svetovno vojno neosvojljiva trdnjava slovenstva, predstavlja sploh posebnost med obravnavanimi mesti in trgi. Njegova uradovna slovenščina iz 17. in 18. stoletja se namreč odlikuje po največji raznovrstnosti, hkrati pa spričuje močne zglede in jezikovne vplive sorodne kajkavščine. Glede zgledov s Hrvaškega velja omeniti, da iz Središča izvira edino pismo kakega štajerskega plemiča, pisano v ljudskem jeziku. - Prim. Fran ILEŠIČ, Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima (Rad JAZU 162), Zagreb 1905; Jakob RIGLER, Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 664-666, 668-669.

⁵⁰ Za Ljutomer gl. opombo 48. - Najstarejša ormoška meščanska prisega iz prve polovice 18. stoletja je pomenljivo naslovljena kot »Juramentum civis croaticae« (ZAP, AMO, šk. 9, fasc. 6, mapa 16, zapisnik sej mestnega sveta 1650-1725, pag. 322). Zanimivo je, da so Središčani v drugi polovici 18. stoletja svoj jezik celo sami označevali kot hrvaški, okoli leta 1800 pa že kot slovenskega (Fr. KOVAČIČ, Trg Središče. Krajepis in zgodovina, Maribor 1910, str. 427, 437, 448).

⁵¹ Neprimerno lažja je prepoznavnost priimkov uskoških družin, ki so se v 16. stoletju naselile v trgu Veržej (prim. KOVAČIČ, Ljutomer, str. 273-276).

iz virov, ki neposredno spričujejo geografski izvor posameznikov, jasno izhaja, da je bil pritok z vzhoda zelo skromen, daleč za migracijskimi valovi z nemškega severa. V Ormožu, mestecu tik ob hrvaški meji, so priseljenci s Hrvaškega leta 1724 po popisu prebivalstva predstavljali komaj dobra 2 % mestne populacije,⁵² med novo sprejetimi meščani Maribora pa je bilo v obdobju 1762-1836 vsega 1,2 % oseb iz Hrvaške in 2,2 % z Ogrskega.⁵³ Madžarski priseljenci so v 16. in deloma 17. stoletju, v času turške zasedbe glavnine ogrskega ozemlja, občutneje zaznamovali samo obmejni Ormož.⁵⁴

Etnični skupini oz. jezika, ki sta torej v obravnavanem mestno-trškem prostoru vseskozi tekmovala za prevlado, sta bila slovenščina kot jezik agrarnega zaledja in nemščina, vesplošno razširjeni jezik pisne komunikacije, ki si je kot jezik prebivalstva že zelo zgodaj pridobila domovinsko pravico zlasti v večjih in gospodarsko pomembnejših središčih.

V obravnavani "prednacionalni dobi" je za obravnavani prostor nasplošno veljalo pravilo, da je navzočnost nemško govorečega življa v prvi vrsti odvisna od gospodarskega pomena naselja (Maribor, Ptuj, Ljutomer, Sv. Lenart), nadalje tudi od bližine etnične meje (Muta, Marenberk), medtem ko je sama velikost naselja, zlasti pri poudarjeno agrarnih trgih, igrala povsem obrobno vlogo (Središče, Veržej). Nemški jezik je bil v največji meri lasten neagrarnemu življu, po svoji naravi neprimerno mobilnejšemu od agrarnega prebivalstva, njegov obstanek pa vezan na priseljevanje in na obstoječe tradicionalne ter nastajajoče dvojezične enklave. Gledano v celoti je imel za ohranjanje tukajšnje nemške komponente nemajhen pomen tudi štajerski deželni okvir, saj so bila, denimo, na sosednjem Kranjskem, v edini skoraj 100 % slovenski deželi, vsa primerljivo velika in pomembna mesta po jeziku svojega prebivalstva izrazito slovenska, kar je toliko bolj veljalo za trge.

Končno moramo omeniti še dve etnični skupini - Žide in Italijane, ki sta obravnavanemu mestno-trškemu prostoru dali vsaka svoj pečat. Navzočnost prvih se je omejevala le na pozni srednji vek, saj je Maksimilijan I. Žide leta 1496 za več kot tri stoletja izgnal iz celotne Štajerske. Od 14. stoletja, ko so bili številčno in gospodarsko najmočnejši, so izpričani v vseh štirih podravske mestih, v drugi polovici 15. stoletja pa na današnjem slovenskem ozemlju le še v Mariboru in Ljubljani.⁵⁵ Zdi se, kot da so se predvsem po njihovi odselitvi sprostile možnosti za intenzivno priseljevanje Italijanov,⁵⁶ predvsem pripadnikov trgovskega stanu, ki pa so se - drugače kot prej Židje - v dveh ali treh generacijah asimilirali.⁵⁷

⁵² ZAP, AMO, šk. 1, fasc. 3, mapa 7, Ljudsko štetje 18. stol., pag. 81-92.

⁵³ Po objavi sumarnih podatkov v: LESKOVEC, Politični, str. 195-197.

⁵⁴ Leta 1572 je bil sodeč po priimku potencialno Madžar vsak sedmi hišni posestnik (StLA, Laa, Rauchgeld 1572-1574, Nr. 286, fol. 2), vidne posameznike z madžarskim priimkom je srečati še sredi 17. stoletja (ZAP, AMO, šk. 9, fasc. 6, mapa 16, zapisnik sej mestnega sveta 1650-1725, pag. 14, 30, 51-53), zadnji nosilec madžarskega priimka pa se omenja leta 1699 (ZAP, AMO, šk. 1, fasc. 3, mapa 10, pag. 458).

⁵⁵ Prim. Norbert WEISS, Die untersteirischen Städte und ihre Bewohner im Mittelalter, v: Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema, Hsg. Harald Heppner (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 38), München 2002, str. 28; Jože MLINARIČ, Judje na Slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 71, NV 36 (2000), str. 68; Vlado VALENCIČ, Židje v preteklosti Ljubljane, Ljubljana 1992, str. 13.

⁵⁶ O italijanskem priseljevanju prim. Ferdo GESTRIN, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, v: Zgodovinski časopis 35 (1981), str. 223 sl.

⁵⁷ O asimilaciji nazorno priča spremenjeni način zapisa priimka - namesto latiničnega nemščini prilagojeni zapis v gotici (npr. Barthalot namesto izvornega Bartolotti). Do 18. stoletja so prihajali v vedno novih valovih, ne da bi kdaj dosegli tolikšno številčno moč, da bi njihov jezik prišel do večjega izraza v javnosti. Redno nedeljsko pridiganje v italijanščini je, denimo, izpričano le v kranjski prestolnici Ljubljani (GOLEC, Regionalne razlike, str. 35).

Za popolnejšo predstavo o etnično-jezikovni podobi podravsko-pomurskih meščanskih naselij velja ne nazadnje omeniti, da so v njih izpričani tudi pripadniki številnih drugih etničnih skupin. Samo v miniaturnem Ormožu, mestecu z vsega nekaj več kot 300 prebivalci, so le-ti leta 1724, sodeč po znanem geografskem izvoru domala celotne odrasle populacije, govorili vsaj šest, morda pa celo osem različnih maternih jezikov.⁵⁸

V sociolingvističnem pogledu je tako za obravnavani prostor, zlasti za mestna naselja, značilna velika pestrost. Nič nenavadnega, temveč prej vsakdanjega je bila namreč funkcionalna dvo-, tri in tudi večjezičnost njegovih prebivalcev, katere rezultat so predstavljale številne medjezikovne interference, zagotovo najbolj opazne v adaptirani nemški leksiki in v slovenskem besedju, prevzetem v lokalno nemščino. Ne nazadnje je imela nemščina štajerskih mest in trgov specifičen fonetični kolorit. Za mariborsko nemščino denimo poročila iz 19. in 20. stoletja pričajo, da so ji fonetično podlago dajali mestni in primestni slovenski govori, od katerih se tako spričo močnega slovenskega akcenta slišno skoraj ni razlikovala.⁵⁹

SUMMARY

In conducting research into the ethnic and linguistic situation in the four cities and nine settlements selected for this study, the investigation is limited by two types of sources:

1. the pool of names of inhabitants as the sole, more or less relevant indicator of ethnic sources and potential ethnicity of the population being examined, and
2. narrative sources testifying to the presence of individual languages in public and private use.

In the linguistic sense, the centuries prior to the emergence of the modern national consciousness can be conditionally referred to as the time of the 'natural state.' The linguistic assimilation of newcomers in predominantly German urban (micro)surroundings, partially caused by social reasons among other things, led to Germanization, while in markedly Slovenian areas it went in the opposite direction.

The principal features, or rather the role, of different linguistic and ethnic groups in the milieu of cities and other settlements in the area being studied can be fit into the following two facts: immigration of Slovenian rural inhabitants was the main source of physical reproduction of the population, while the Slovenian environs of cities and settlements meant that even the German-speaking urban population remained at least functionally bilingual until well into the nineteenth century.

The citizenry of Maribor and Ptuj, and to a lesser extent Slovenska Bistrica, was largely German, while in the town of Ormož and most settlements, it was generally a matter of individual German settlers and their families.

German played an exceptionally major social role as almost the sole written language and language of communication over a broader area. Meanwhile, the neighbouring Croatian Kajkavian zone, with its written tradition, had a stimulating impact on the modest Slovenian official literacy in the border zone of the area under consideration. The linguistic status of the areas surrounding cities and other settlements continued to be formed by numerous inter-linguistic influences and the functional bi- and multilingual nature of its inhabitants.

⁵⁸ Gl. opombo 52.

⁵⁹ Prim. Anton ŠANTEL, *Moji spomini X*, v: *Srce in oko. Obzornik Prešernove družbe*, 1990, str. 260.

O PODRAVSKOJ HISTORIOGRAFIJI

ON THE HISTORIOGRAPHY OF PODRAVINA

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet Zagreb, Hrvatska

Primljeno: 11. 3. 2004.

Prihvaćeno: 29. 4. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 930 (497.5-3 Podravina)

Stručni članak

Professional paper

SAŽETAK

U ovom tekstu autor je nastojao predstaviti historiografiju prvenstveno prostora koprivničke, ludbreške i durđevačke Podravine. Kako se taj prostor uglavnom poklapa s teritorijem na kojem se stanovnici regionalno izjašnjavaju kao Podravci, odnosno s Podravinom u užem smislu, autor je sve historiografske radove (u najširem smislu) obuhvatio pojmom podavska historiografija. Ovaj članak ne predstavlja iscrpnu informaciju o podravskoj historiografiji, nego samo odabrane obavijesti koje bi trebale predstavljati tek priloge njezinu poznavanju.

Ključne riječi: Podravina, historiografija, Koprivnica

Key words: Podravina, historiography, Koprivnica

POČECI

Jedan od prethodnika podavske historiografije humanistički je pisac **Stjepan Brodarić** (Herešin oko 1480. - Vác, 1539.), rodom iz plemićke obitelji koja je držala posjed Herešin pokraj Koprivnice, a napisao je, uz ostalo, djelo u kojem opisuje bitku na Mohačkom polju koja se odigrala 1526. godine.¹

Kao preteče podavske historiografije, Brodariću možemo pridružiti putopisca **Jurja Husa Rasinjanina** (Rasinja o. 1510. - Požun, dan. Bratislava, 1566.). Godine 1532. Osmanlije su Jurja Husa Rasinjanina zarobili tijekom zauzimanja utvrde i trgovišta Rasinje. Nakon posjeta domovini otputovao je u Požun. Bilješke s njegovih putovanja predstavljaju jedan od najvrednijih hrvatskih putopisa 16. stoljeća, ali se tek neznatan dio podataka odnosi na Podravinu.²

¹ I. Kukuljević-Sakcinski, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova, Zagreb 1886., str. 20 - 40; P. Sörös, Jerosini Brodarics István, Budapest 1907.; E. Laszowski, Prilog za životopis Stjepana Brodarića, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, sv. 18, Zagreb 1916., str. 303 - 304; S. Brodarić, Mohačka bitka (prijevod i predgovor S. Sršan), Vinkovci 1990.

² P. Matković, Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii (Codex bibiothecae vaticanae Romae; Reg. num. 931), Starine, knj. 13, Zagreb 1881., str. 4; M. Isstvanffy, Historiarum de rebus Ungaricus libri XXXIV, Colona Agrippina 1622, knj. XII, Beč 1752., str. 115.; P. Matković, Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje, glasoviti putnik XVI. vieka, n. dj., str. 116 - 184. P. Grgec, Od Hrvatske do Indije. Lutanja i putovanja Jurja Rasinjanina, Zagreb 1933.; Hrvatska enciklopedija, sv. 5, Zagreb 2003., str. 17.

Među prethodnike podravske historiografije možemo uključiti i više pisaca koji se samo periferno dotiču podravskih tema, od kojih ću, prema vlastitom izboru, spomenuti tek neke od njih: Antuna Vramca, Evliju Čelebiju, Jurja Rattkaya i Baltazara Adama Krčelića.

Eduard Breier (Ludbreg, 1811. - Kyjovice, Moravska, 1886.) spada također u prethodnike profesionalne podravske historiografije. Iako je bio prvenstveno publicist, u časopisu *Croatia*, koji je izlazio u Zagrebu 1839./40., objavio je pripovijesti »Ludbreg und seine Sagen« u kojima je donio niz legendi iz ludbreške Podravine, povijesni prilog »Die königliche Freistadt Warasdin« i druga djela povijesne tematike.³

Među prve radove kritičke historiografije valja ubrojiti obavijesti **Vjekoslava Klaića** (1849. - 1929.) o Koprivnici u knjižicama o zemljopisu zemalja gdje žive Hrvati.⁴ Isti autor u svojoj povijesti Hrvata također donosi niz vrijednih podataka o podravskom kraju.⁵ Klaić pripada tradicionalnoj historiografiji, a njegovi su radovi nastali pod utjecajem Bernheimova priručnika kojim se opravdava istraživanje povijesnih individualnosti tijekom njihovih promjena. Prema Klaićevu mišljenju, historija prije svega istražuje promjene u vremenu, tj. u povijesti, a one se ne opetuju periodično, nego se javljaju kao napredak ili razvitak.⁶

Jedna od glavnih prekretnica koja je bila preduvjet za daljnji napredak podravske historiografije jest objavljivanje izvorne građe **Emilija Laszowskog** iz 1900. godine za povijest Koprivnice u srednovjekovnom razdoblju (do 1547. godine), kojom je mladim istraživačima otvoren put za početna ozbiljna istraživanja.⁷ Osim Laszowskog, izvornu građu vezanu uz Podravinu u integralnom su obliku ili u registama te komentarima objavili **Radoslav Lopašić**, **Franjo Bućar**, **Juraj Čuk**, **Aleksa Ivić**, **Zlatko Kolander**, **Tadija Smičiklas**, **Ferdo Šišić** i drugi. Najveći intenzitet objavljivanja izvorne građe bio je početkom 20. stoljeća.

RADOVI DR. RUDOLFA HORVATA

Kao prvog istraživača koji sustavnim i višedesetljetnim radom stvara ozbiljnije temelje podravske historiografije valja izdvojiti Rudolfa Horvata (Koprivnica, 1873. - Zagreb, 1947.). Njegov cijeli stvaralački opus je velik, ali on gotovo ništa ne objašnjava, nego u većini svojih tekstova niže podatke iz izvora. Iz njegovih se radova vidi da odlično pozna arhive, ali očito nije imao sposobnost sinteze. Njegov je pristup i u opsegom velikim radovima takav da izgledaju kao priručnici nanizane građe. Prvi Horvatov tekst o podravskom prostoru, točnije o Koprivnici, objavljen je 1896. godine u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena u Zagrebu. Riječ je o prikazu života i običaja stanovnika koprivničkih predgrađa Banovca, Brega, Brežanca, Dubovca i Miklinovca.⁸ Taj rad više

³ M. Kaminski, Eduard Breier, Hrvatski biografski leksikon, knj. 2, Zagreb 1989., str. 292 - 293.

⁴ V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojima obitavaju Hrvati, Zagreb 1880., 97 - 99.

⁵ Isti, Povijest Hrvata, 1 - 5, Zagreb 1899. - 1911. Postoji i niz novijih izdanja.

⁶ M. Gross, Suvremena historiografija - korijeni, postignuća, traganja, Zagreb 1996.

⁷ E. Laszowski, Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, II, Zagreb 1900., 1 - 11, 175 - 183, 215 - 226. Uz to, Laszowski je još 1895. godine u Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva objavio tekst "Prilog k hrvatskoj sfragistici", a u njemu podnaslov "Koprivnica" u kojem je obradio koprivničke pečate iz XVII. i XIX. stoljeća, što je početak izučavanja pomoćnih povijesnih znanosti u Podravini. Isti je dio dokumenata vezan uz Podravinu početkom 16. stoljeća objavio u tri knjige Habsburških spomenika, Zagreb 1914. - 1917.

⁸ Rudolf Horvat, Koprivnička predgrađa, Ženitbeni običaji, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, I, Zagreb 1896., 171 - 178; Koprivnica, Trudne žene i porod, isto, 199 - 200; Koprivnica, Smrt, isto, 206 - 211; Koprivnica, Vukodlak i krsnik, mora i polegač, Vjera u osobita bića, isto, 226, 231, 237; Koprivnica, Načini narodnog općenja, isto, 295 - 296; Koprivnica, Igre i plesovi, isto, 306 - 307; Koprivnica, Narodna vjerovanja s bajanjem, isto, 238 - 245 i 251 - 256; Pretisak tih tekstova vidi pod naslovom: Narodni život i običaji Južnih Slavena - Koprivnica (pretisak), Podravski zbornik, 23, Koprivnica 1997., 11 - 26.

pripada etnografiji nego historiji, ali može biti zanimljiv za proučavanje povijesti svakodnevnog života. Prvi Horvatov povijesni tekst o podravskim naseljima jest manji članak "Kada je naseljen Jagnjedovec kod Koprivnice" u kojem je obradio ponovno naseljavanje sela Jagnjedovec u prvoj polovici 17. stoljeća.⁹

Djelatnost objavljivanja podravske građe, koju je počeo Laszowski 1900. godine, nastavio je Rudolf Horvat. Godine 1913. Horvat se, među ostalim, bavio cijenama namirnica 1621. u Podravini. Objavio je prijepis isprave Ferdinanda III. o koprivničkoj malti na latinskom jeziku, a posebno su važni njegovi prijepisi povelja iz koprivničke povijesti, i to tri povelje na latinskom jeziku o koprivničkim sajmovima te 23 razne isprave o povijesti Podravine.¹⁰ Uz manji prilog o postanku sela Jagnjedovec, Rudolf Horvat je 1914. godine objavio prijepise važnih koprivničkih dokumenata iz 16. stoljeća, i to 28 isprava na latinskom jeziku.¹¹ Godine 1915. Horvat se i dalje bavio građom o povijesti Podravine, objavivši osam isprava iz prošlosti pravoslavne crkve u Koprivnici.¹²

Iako velik dio radova dr. Rudolfa Horvata sadrži brojne podatke o povijesti Podravine, jedan od najdetaljnijih i ponajboljih radova o povijesti Virja, koji ima mnogo elemenata iz političke i gospodarske povijesti, objavljen je 1930. godine. Cijeli je rad kasnije uklopljen u knjigu "Crtime iz hrvatske povijesti i - Hrvatska Podravina", Zagreb 1933., te opsežan tekst "Župe u hrvatskoj Podravini", objavljen u časopisu Hrvatska prošlost, a oba ta djela se nalaze u pretisku "Hrvatska Podravina", izdanom u Koprivnici. Knjiga "Hrvatska Podravina" osobito je zanimljiva za svakog povjesničara koji se bavi Podravinom, ali i za mnoge druge istraživače hrvatske povijesti.¹³ Ta knjiga, kao i mnogo drugih radova o Podravini koje je napisao Rudolf Horvat, može koristiti kao građa jer autor često prepričava prevedene dokumente. No, ta se knjiga koristi više kao literatura jer su podaci često dopunjeni informacijama, a u ovom obliku čitateljima je ponuđeno povijesno djelo koje je pisano na zanimljiv način i ujedno predstavlja početnu literaturu za bavljenje Podravinom.

Horvat je 1940. godine objavio knjižicu o povijesti Đurđevca u kojoj je sažeto dao na uvid vrijedne povijesne podatke na osnovi izvorne povijesne građe, uglavnom iz arhiva u kojima postoji niz izvora važnih za povijest Đurđevca.¹⁴ Rudolf Horvat je u prvoj i drugoj godini Drugoga svjetskog rata pisao o borbi Hrvata s Turcima kod Koprivnice, a 1941. godine i o ostacima rimske ceste u Podravini, Pitomači 1787. i koprivničkim godišnjim sajmovima.¹⁵ No, te godine svakako mu je najvažniji opsežan članak o župama u hrvatskoj Podravini. Rudolf Horvat je tu objavio kratku povijest nekih podravskih župa. Kanonske vizitacije, na osnovi kojih je taj tekst najvećim dijelom raden, objavljuje u skraćenom prijevodu ili ih detaljno prepričava, navodeći brojne podatke zanimljive za gospodarsku povijest župa, pa je već time zadužio buduće istraživače povijesti podravskih župa.¹⁶

⁹ Isti, Kada je naseljen Jagnjedovec kod Koprivnice, Pobratim, 1901. - 1902., br. 11.

¹⁰ Cijene živežu g. 1621., Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva (dalje: VKHSDZA), 15, Zagreb 1913., 75; Kako je Koprivnica god. 1651. dobila svoju maltu?, isto, 319 - 320; Koprivnički godišnji sajmovi, isto, 236 - 240; Prilozi za povijest Podravine, isto, 11 - 34.

¹¹ Kako je postalo selo Jagnjedovac?, VKHSDZA, Zagreb 1914., 16, 319 - 320; Koprivničke listine XVI. vijeka, isto, 1914., 265 - 301.

¹² Iz prošlosti grčko-istočne crkve u Koprivnici, VKHSDZA, 17, Zagreb 1915., 238 - 249.

¹³ Hrvatska Podravina, Crtime iz hrvatske povijesti I, Povijesne rasprave, crtime i bilješke, Zagreb 1933. (Nakladna kuća »Dr. Feletar« iz Koprivnice i Povijesno društvo Koprivnica objavili su pretisak 1997.).

¹⁴ Poviest Gjurgjevca, Zagreb 1940., 1 - 64.

¹⁵ Borba Hrvata s Turcima kod Koprivnice, Koprivnički Hrvat, 1941., 30; 1942., 1 - 3; Crtime iz hrvatske povijesti, Hrvatski dnevnik, 1941., 1781.; Koprivnički godišnji sajmovi, Hrvatsko gospodarstvo, 1941., 40.

¹⁶ Župe u hrvatskoj Podravini, Hrvatska prošlost, 2, Zagreb 1941., str. 3 - 87.

Knjiga o povijesti Koprivnice, koja sadrži obilje podataka o političkoj i gospodarskoj povijesti, počinje tekstem "Kronika grada Koprivnice" u kojem je Rudolf Horvat ukratko kronološki složio mnoge događaje iz povijesti toga grada od najstarijih vremena do 1931. godine. Obradio je činjenice nužne za razumijevanje gradske povijesti i razne demografske podatke, zapise o djelovanju raznih građanskih udruga i organizacija, naveo mnogo obavijesti o razvoju gospodarstva te niz specijalističkih studija koje su nužne za razumijevanje razvitka grada Koprivnice.¹⁷ Za biografiju znamenitoga Koprivničanina, koji je bio biskup u Indiji, važno je da mu je posvećeno cijelo poglavlje. Rudolf Horvat naziva biskupa Đuro Bedenek,¹⁸ ali su novija istraživanja, najvjerojatnije na poticaj tih podataka, utvrdila da se taj znameniti biskup, kapucin i misionar zvaao zapravo Angelik Juraj Bedenik (Koprivnica, 1803. - Agra u Indiji, 1865.) te detaljnije rasvijetlila njegov život i djelo.¹⁹

Na više je mjesta prije bilo objavljeno poglavlje te knjige koje govori o borbi između Koprivnice i Peteranca za šumu Šalovica. Nakon toga autor daje sažetak prijevoda kanonskih vizitacija za koprivničke kapele 1733. godine, a slijedi zanimljiv tekst o tome kako je Koprivnica 1651. dobila svoju maltu, rađen na osnovi latinske isprave koju je Horvat prije objavio u Vjesniku arhiva.²⁰ Kipovi i križevi u Koprivnici 1810. dobar su prilog poznavanju povijesti umjetnosti u gradu.²¹ Kako je izgledao posjet bana Josipa Jelačića 1856. godine, prigodom polaganja kamena temeljca pučke škole (danas Gradska vijećnica), Horvat je opisao u zasebnom dijelu.²² Važno Horvatovo djelo, čiji je latinski prijepis objavio tijekom rada u Državnom arhivu, jest tekst o sklanjanju građe Arhiva Kaptola čazmanskog 1809. godine u Koprivnicu, a za povijest svakodnevice i povijesnu demografiju bitna je objavljena oporuka koprivničkoga suca Mihalja Rubačevića iz 1696. godine.²³ Političku povijest grada Rudolf Horvat je zadužio, između ostalih tekstova, i objavljivanjem opsežnijeg prikaza izbora narodnih zastupnika iz Koprivnice za Hrvatski sabor od 1848. do 1913. godine.²⁴

Za Podravinu su osobito bitna još dva djela dr. Rudolfa Horvata, prvi put objavljena nakon njegove smrti. Prvo djelo je knjiga o povijesti trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj, koju je priredila prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević. U toj se vrijednoj knjizi na više mjesta spominje Koprivnica, a dva je dijela autor posvetio samo svome rodnom gradu. Prvi je o mesarskom cehu iz 1697. godine, a drugi o lončarskom cehu iz 1713., čija pravila objavljuje u cijelosti. U toj se knjizi, uz navedene, može naći još podosta podataka važnih za proučavanje razvitka Koprivnice.²⁵ Drugo je djelo memoarskog karaktera i sadrži sjećanja Rudolfa Horvata na staru Koprivnicu, koja je napisao za prvi broj Zbornika Muzeja grada Koprivnice. U tom djelu navodi obilje podataka za poznavanje svakodnevnoga života Koprivnice na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Ta građa

¹⁷ Poviest slob. i kr. grada Koprivnice, Koprivnica 1943., sva navedena poglavlja nalaze se na stranama od 1 do 231.

¹⁸ N. dj, str. 232.

¹⁹ Više o Jurju Bedeniku vidi u radovima: Tomislav J. Šagi-Bunić, O. Angelik Bedenik. Pokušaj nacrtat životopisa, u: Bedenik iz Koprivnice, kapucin - misionar - biskup, Matica hrvatska Koprivnica 1995. (ur. M. Kovačić), 9 - 21; vidi u istom zborniku i tekstove: Juraj Kolarić, Spomen-ploča Angeliku Jurju Bedeniku u Koprivnici, 21 - 33., te Milivoj Kovačić, Što nam je poznato o biskupu Angeliku Jurju Bedeniku iz njegovih vlastitih pisama i radova drugih autora, 41 - 58.

²⁰ Vidi Vjesnik arhiva, knjiga broj 15, Zagreb 1913., str. 319.

²¹ Poviest slob. i kr. grada Koprivnice, str. 240 - 241; Povijest umjetnosti najbolje je u Koprivnici obrađena u zborniku Koprivnica - grad i spomenici, Koprivnica 1986., te u nekoliko tekstova u Podravskom zborniku. Vidi i: Dragutin Feletar, Podravina I, Koprivnica 1988.

²² Poviest slob. i kr. grada Koprivnice, str. 241 - 245.

²³ N. dj, str. 245 - 248.

²⁴ N. dj, 248 - 270.

²⁵ Rudolf Horvat, Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj (priredila: Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb 1994., 1 - 472.

je trebala biti objavljena u prvom broju navedenog zbornika (1946.), ali nije objavljen ni u jednom od osam izišlih brojeva (1946. - 1953.) jer je presuda donesena na osnovi Odluke o zaštiti nacionalne časti od 8. ožujka 1946. godine oduzela Rudolfu Horvatu politička i građanska prava na deset godina, kao i pravo na mirovinu, a njegova se djela više nisu tiskala. Taj je tekst objavljen u Podravskom zborniku 1997. godine.²⁶

ZBORNİK MUZEJA GRADA KOPRIVNICE, OSNUTAK MUZEJA GRADA KOPRIVNICE TE DJELATNOST LEANDERA BROZOVIĆA

Veliko značenje za razvitak podravske historiografije ima pokretanje prvoga zbornika kojemu je težište na proučavanju prošlosti Koprivnice i koprivničke regije. Riječ je o časopisu Zbornik Muzeja grada Koprivnice, od kojega je objavljeno osam svezaka. Pokrenut je 1946., a ugašen 1953. godine. U njemu je objavljeno više radova iz povijesti. Zanimljivo je da je taj časopis trebao utjecati na što brži osnutak gradskoga muzeja, što se uspjelo ostvariti 1951. godine zahvaljujući dr. Leanderu Brozoviću (Budimpešta 1897. - Koprivnica 1962.),²⁷ po struci veterinaru, ali i povjesničaru veterine te prvom direktoru Muzeja, pokretaču i uredniku Zbornika Muzeja grada Koprivnice. Veća je pozornost, uz istraživanje političke povijesti, posvećena gospodarskoj povijesti te fragmentima povijesti društva. Zanimljiv je rad Krešimira Filića "Koprivnički mesari prepisuju pravila varaždinskoga mesarskoga ceha godine 1697." u kojem autor na temelju zapisnika varaždinskoga mesarskoga ceha zaključuje da su koprivnički mesari svoj ceh utemeljili 1697. godine.²⁸ Na njega se dovezuje Leander Brozović u radu "Osnutak čizmarskog ceha u Koprivnici" u kojem obavještava da su koprivnički čizmari 1672. prepisali pravila varaždinskog čizmarskog ceha 25 godina prije mesara.²⁹ Brozovićeva istraživanja bila su početna, a kasnije su ih dopunili i korigirali mladi znanstvenici. Brozović je također objavio popis stanovnika Koprivnice iz 1783. godine u kojem postoje elementi zanimljivi za lokalnu povijest, a posebno historijsku demografiju.³⁰ Za povijest podravskoga nakladništva i tiskarstva važan je tekst geografa Vladimira Blaškovića o znamenitom koprivničkom nakladniku i tiskaru Vinku Vošickom.³¹ Neke elemente gospodarskoga života grada Koprivnice obradio je Emilij Laszowski.³² Zanimljiv je tekst o znamenitom koprivničkom gradonačelniku Josipu Vargoviću (1866. - 1919.), koji ima elemente političke, društvene i gospodarske povijesti.³³ Adolf Wissert pisao je o sajmovima u sjevernoj Hrvatskoj krajem srednjega vijeka.³⁴ Osobito je zanimljiv prilog

²⁶ Taj tekst, pod naslovom Uspomene iz moje mladosti, za tisak je priredio i popratio uvodom (str. 9 - 11) Dražen Ernečić. Vidi u: Podravski zbornik, 23, Koprivnica 1997., 26 - 30.

²⁷ O L. Brozoviću usp.: D. Feletar, Dr. Leander Brozović - život i djelo, iz knjige Dr. Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.; isti, Dr. Leander Brozović kao povjesničar Koprivnice i Podravine, Podravski zbornik, 4, Koprivnica 1978.; više članaka u povodu 100. obljetnice rođenja Leandera Brozovića u Podravskom zborniku 24 - 25, Koprivnica 1999., 55 - 112; H. Petrić, Dr. Leander Brozović, Hrvatski kajkavski kolendar 2001., Čakovec 2000., 93 - 95.

²⁸ K. Filić, Koprivnički mesari prepisuju pravila varaždinskoga mesarskoga ceha godine 1697., Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 1, Koprivnica 1946., 13.

²⁹ L. Brozović, Osnutak čizmarskog ceha u Koprivnici, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 2, Koprivnica 1946., 21.

³⁰ L. Brozović, Popis žitelja Slob. i kralj. grada Koprivnice godine 1783., Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 3, Koprivnica 1946., 48.

³¹ V. Blašković, Vinko Vošicki, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 2, Koprivnica 1946., 21 - 23.

³² E. Laszowski, Počeci razvoja grada Koprivnice (do g. 1356.), Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 3, Koprivnica 1946., 41 - 46; Isti, Povlastice grada Koprivnice, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 4, Koprivnica 1947., 59 - 62.

³³ Z. Vargović, Život i rad Josipa Vargovića, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 4, Koprivnica 1947., 52 - 56.

³⁴ A. Wissert, O sajmovima u sjevernoj Hrvatskoj pod konac srednjega vijeka, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 5, Koprivnica 1947., 68 - 71.

Ivana Bacha o najstarijoj koprivničkoj cehovskoj povelji u kojem obrađuje okolnosti osnivanja koprivničkoga ceha zlatara, kovača, bravara, mačara, remenara i sedlara 1635. godine.³⁵ Ante Eugen Brlić priredio je nekoliko podataka koji se mogu koristiti u istraživanju povijesti Koprivnice, a povezani su uz koprivničku obitelj Natulija iz 17. i 18. stoljeća.³⁶ Mnogo podataka zanimljivih za poznavanje političkih, društvenih i gospodarskih odnosa u Koprivnici i okolici, a napose na području Kamengrada, objavio je Kamilo Dočkal u svom prilogu o odnosu Kamengrada i pavlinskoga samostana u Strezi. U sklopu toga teksta autor je dao kratak sažetak 25 isprava iz arhiva nekadašnjega pavlinskog samostana u Strezi. Isprave su uglavnom vezane uz Kamengrad i Koprivnicu od 1414. do 1514. godine.³⁷ Iako je taj rad zastario, možemo ga smatrati vrijednim djelom i važnom zbirkom podataka za izučavanje srednjovjekovnoga gospodarstva na širem području koprivničkoga dijela Podravine. Uz koprivnički Muzej vezano je pokretanje godišnjaka muzeja sjeverozapadne Hrvatske (inicijator je bio Dragutin Feletar) pod imenom Muzejski vjesnik, koji kontinuirano izlazi od 1978. godine, a u njemu je objavljeno nekoliko tekstova, ali skromnijeg značenja, koji bi ipak mogli biti prilog podravskoj historiografiji.

Uz otvaranje prvog postava Muzeja grada Koprivnice 1951. godine, u kojem se prikuplja, čuva, predstavlja i dijelom istražuje grada za povijest Podravine i Koprivnice, jedno od najvažnijih djela dr. Leandera Brozovića jest prikupljanje materijala za knjigu o povijesti Koprivnice. No, tijekom rada na toj knjizi autor je umro. Prvi pokušaj sređivanja i objavljivanja toga djela provela je koprivnička Matica hrvatska 1971. godine, ali nije došlo do realizacije. Pokretanjem Podravskoga zbornika i njegove biblioteke te inicijativom i zalaganjem urednika i redaktora Dragutina Feletara, uz suglasnost tadašnjega direktora Muzeja grada Koprivnice Franje Horvatića, izdana je 1978. godine knjiga dr. Leandera Brozovića "Građa za povijest Koprivnice".

To djelo je objavljeno kao treća knjiga biblioteke Podravskog zbornika, uz stručnu recenziju Mirka Androića te crteže i skice akademskog slikara Stjepana Kukca u nakladi Muzeja grada Koprivnice. U uvodu knjige Dragutin Feletar piše o životu i djelu dr. Leandera Brozovića. Autor knjige "Građa za povijest Koprivnice" podijelio je prikupljene podatke u više dijelova. U prvoj cjelini, koja govori o razvoju od kamenog doba do 14. stoljeća, autor je vrlo kratko upoznao čitatelje s najosnovnijim činjenicama. Slijedi cjelina o povijesti Koprivnice do turskih provala, koja daje dobru sliku ondašnjega života grada, ali, kao i prethodna cjelina, ima poneku manjkavost. Dio o turskom dobu prikazuje najteže razdoblje gradske povijesti, a slijede cjeline o starim koprivničkim trgovima i ulicama, školstvu, društvima, obrtu, trgovini, industriji i poljoprivredi. Svemu su dodani popisi izvora i literature, kao i bilješke ispod teksta. Posebnu vrijednost knjizi daje koprivnička bibliografija svih izdanja od 1885. do 1959. godine. Unatoč manjkavostima koje su nastale upravo zbog prerane autorove smrti, pogotovo jer je dr. Brozović te bilješke tek prikupio za rad na iscrpnijoj sintezi koprivničke povijesti, knjiga predstavlja nezaobilaznu početnicu za svakoga tko želi upoznati povijest grada Koprivnice.

Brozovićev nasljednik u vođenju Muzeja grada Koprivnice (1963. - 1995.) je Franjo Horvatić.³⁸ U njegovo je vrijeme znatno proširen rad na istraživanju lokalne povijesti, pokrenut je godišnjak Podravski zbornik (koji je inicirao Dragutin Feletar, a uz njega ga je neko vrijeme uređivao F. Horvatić), otvoreni su Galerija Hlebine (1968.) i Zavičajni muzej u Peterancu s galerijom i ostavštinom Ivana Sabolića (1983.), osnovani su Muzejska zbirka Ivana Generalića (1985.), Zbirka dr. Vladimira Malančeca (1986.), Zavičajni muzej Đelekovec (1978.) te manje

³⁵ I. Bach, Najstarija koprivnička cehovska povelja, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 5, Koprivnica 1947., 75 - 79.

³⁶ A. E. Brlić, Prilozi za povijest obitelji Natulija, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 7, Koprivnica 1948., 108 - 112.

³⁷ K. Dočkal, Kamengrad u svijetlu Streze, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, 8, Koprivnica 1953., 113 - 126.

³⁸ H. Petrić, Franjo Horvatić, Hrvatski biografski leksikon, sv. 5, Zagreb 2002., 676.

muzejske zbirke u Velikom Pogancu, Ludbreškom Ivancu i Podravkinu rekreacijskom centru u Starigradu, a naročito velika zbirka koja je trebala postati memorijalni spomen-park na Danici (1981.), na prostoru nekadašnje tvornice i prvoga ustaškog koncentracijskog logora. Franjo Horvatić objavio je više manjih članaka i nekoliko knjiga koje predstavljaju doprinos populariziranju lokalne povijesti.³⁹ Velike zasluge za razvoj znanosti u Muzeju grada Koprivnice ima njegov bivši kustos dr. Zorko Marković, no kako su njegovi radovi uglavnom vezani uz arheologiju, ne bismo ih valorizirali u ovome članku. Tekstove o povijesti objavili su još kustosi Antun Stišćak i Dražen Ernečić.

PODRAVSKI ZBORNİK

Podravski zbornik pokrenut je 1975. godine kao godišnjak koji je trebao objavljivati znanstvene, stručne i popularne tekstove s područja koprivničke, đurđevačke i ludbreške općine.

U ovom prilogu naveden je samo dio povijesnih tekstova objavljenih u tom godišnjaku. U Podravskom je zborniku 1975. godine objavljen prilog poznavanju povijesti koprivničkoga tiskarstva, koji je napisao dr. Vladimir Blašković, a važan je i tekst Ivana Paprike o suradnji lijevog krila HSS-a i Komunističke partije u Podravini.⁴⁰ Godine 1976. vrijedan prilog poznavanju povijesti eksploatacije nafte u Podravini dao je Željko Matiša,⁴¹ Franjo Horvatić se dotaknuo povijesti koprivničkih cehova dodavši svom članku nekoliko detalja iz djetičkih pravila starog ceha iz 1795. godine, a Dragutin Popović je uglavnom na temelju literature dao popularni prikaz povijesti velikobukovečkoga vlastelinstva.⁴² Godine 1977. zapažen je članak dr. Ante Gabričevića o povijesti uzgoja pšenice i kukuruza u Podravini,⁴³ a vrijedne je podatke dala Marija Winter u radu o Martijancu u kojem je obradila i tamošnje vlastelinstvo.⁴⁴ U Podravskom zborniku 1979. i u kasnijim godištima neki elementi zanimljivi povjesničarima za pretpovijest i antiku mogu se naći u arheološkim radovima.⁴⁵ Od ostalih radova, u tom godištu je tekst Ivice Tišljara o povijesti virovske trgovine.⁴⁶ U Podravskom zborniku 1980. godine Juraj Rončević objavio je vrijedan prilog poznavanju povijesti osiguranja u Podravini,⁴⁷ a Marija Winter neke elemente iz povijesti ludbreškog vlastelinstva prikazuje u tekstu o ludbreškom starom gradu.⁴⁸ Mirko Lauš 1981. godine piše o prvoj obrtno-štedno-kreditnoj zadrugi u Pitomači.⁴⁹ Za poznavanje povijesti staroga

³⁹ F. Horvatić, Iz povijesti koprivničkih cehova, Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976., 146 - 152; F. Horvatić, Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., 178 - 182; F. Horvatić, Iz povijesti koprivničkih cehova, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., 135 - 142.

⁴⁰ V. Blašković, Marginalije o koprivničkoj izdavačkoj djelatnosti; Ivan Paprika, Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS-a i KP-a u Podravini, Podravski zbornik, 1, Koprivnica 1975., 34 - 43, 105 - 112.

⁴¹ Ž. Matiša, Nafta u Podravini, Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976., 70 - 79.

⁴² D. Popović, Prilog poznavanju povijesti velikobukovečkoga vlastelinstva, Podravski zbornik 2, Koprivnica 1976., 132 - 140.

⁴³ A. Gabričević, Pšenica i kukuruz u našoj regiji, Podravski zbornik, 3, Koprivnica 1977., 145 - 177.

⁴⁴ M. Winter, Iz starije prošlosti Martijanaca, Podravski zbornik, 3, Koprivnica 1977., 233 - 246.

⁴⁵ Z. Marković, Pokusno iskapanje na lokalitetu Seče 1979. godine, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 97 - 108; M. Šimek, Sv. Petar Ludbreški - nalaz metalurške radionice, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 108 - 122; Z. Marković, Vučedolsko naselje Rudina, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 122 - 156; I. Šarić, Antičko nalazište u Novačkoj, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 141 - 156; Ž. Demo, O skupnom nalazu antoninijana iz Galijenova vremena u Imbriovcu, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 159 - 191 itd.

⁴⁶ I. Tišljara, Iz povijesti virovske trgovine, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 266 - 270.

⁴⁷ J. Rončević, Razvoj funkcije osiguranja u Podravini, Podravski zbornik, 6, Koprivnica 1980., 208 - 218.

⁴⁸ M. Winter, Ludbreški grad i njegovi gospodari, Podravski zbornik, 6, Koprivnica 1980., 357 - 370.

⁴⁹ M. Lauš, Prva obrtno štedno-kreditna zadruga u Pitomači, Podravski zbornik, 7, Koprivnica 1981., 110 - 118.

ribolova u selima Molve, Repaš, Gornja Šuma i Novo Virje važan je tekst Ivana Ivančana.⁵⁰ Od 1981. do 1985. godine Zdravko Dizdar je redovito objavljivao tekstove o NOB-u u Podravini.⁵¹ Godine 1982. Ivan Ivančan pisao je o posljednjim zlatarima na Dravi u Molvama.⁵² O zlatarstvu u Koprivnici 1983. godine pisao je Ivo Lentić, o stanovništvu Podravine od 1659. do 1859. Stjepan Krivošić, a o mlinovima na potoku Komarnici Franjo Horvatić.⁵³ U Podravskom se zborniku 1984. godine temom o razvoju carinske službe javio Josip Lončar, a Vladimir Geiger pisao je o papirnatom novcu iz numizmatičke zbirke Muzeja grada Koprivnice.⁵⁴ Stjepan Krivošić je 1986. i 1987. objavio tekstove o stanovništvu Virja od 1659. do 1857. godine. Osobno bih zamjerio Krivošiću potpuno podvrgavanje samo podacima koje je dobio kvantitativnim metodama, a koje nije uspoređivao s rezultatima tadašnje historigrafije u Podravini. No, ti njegovi radovi ipak su unijeli metodsku svježinu u podravsku historiografiju.⁵⁵ Franjo Horvatić objavio je popis cehovskih dokumenata i predmeta iz zbirke Muzeja grada Koprivnice, što buduće istraživače može uputiti na građu, a Branko Begović pisao je o antičkim naseljima i putevima u Podravini.⁵⁶ Zanimljiv je prilog Nade Klaić o prvom stoljeću života slobodnoga kraljevskoga grada Virovitice u kojem donosi mnogo podataka, objavljen u Podravskom zborniku 1987. godine, a u istom broju godišnjaka je zanimljiv članak o žigosanju austrougarskih novčanica nakon Prvoga svjetskog rata, koji je napisao Vladimir Geiger.⁵⁷ Stjepan Krivošić u Podravskom zborniku 1988. piše o stanovništvu Koprivnice na osnovi njemu poznatih podataka.⁵⁸ To je ipak vrijedan rad koji predstavlja temelj za istraživanja povijesne demografije Koprivnice, ali, na žalost, moram reći da autor nije u dovoljnoj mjeri koristio sve raspoložive izvore, poglavito se to odnosi na matične knjige koje se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Župnom uredu Sv. Nikole u Koprivnici i Državnom arhivu u Varaždinu, u kontinuitetu od 1660. godine do danas.

U Podravskom zborniku 1989. godine osobito je zanimljiv rad Josipa Buturca o gospoštiji Budrovec u srednjem vijeku, a isti je autor godinu dana kasnije napisao pregled povijesti župe Sveti Đurđ pokraj Ludbrega.⁵⁹

Novе podatke donosi Milivoj Kovačić u tekstu o radničkom turističkom društvu "Prijatelj prirode" - podružnica Koprivnica od 1928. do 1931. godine.⁶⁰ Vladimir Lovas je u Podravskom

⁵⁰ I. Ivančan, Ribolov u selima Molve, Repaš, Gornja Šuma i Novo Virje, Podravski zbornik, 7, Koprivnica 1981., 150 - 162.

⁵¹ Z. Dizdar, Djelovanje organizacije Komunističke partije Hrvatske u Podravini uoči rata i u toku 1941. godine, Podravski zbornik 7, Koprivnica 1981., 7 - 31. Isti je autor tu temu za razdoblje od 1942. do 1945. obradio u Podravskim zbornicima za 1982., 1983., 1984. i 1985. godinu.

⁵² I. Ivančan, Zadnji zlatari na Dravi u Molvama, Podravski zbornik, 8, Koprivnica 1982., 223 - 230.

⁵³ I. Lentić, Zlatarstvo u Koprivnici, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., 123 - 136; S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659. - 1859., Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., 147 - 165.

⁵⁴ J. Lončar, Razvoj carinske službe na koprivničkom području, Podravski zbornik, 10, Koprivnica 1984., 116 - 128; V. Gajger, Papirnat novac iz numizmatičke zbirke Muzeja grada Koprivnice, Podravski zbornik, 10, Koprivnica 1984.

⁵⁵ S. Krivošić, Virje, Podravski zbornik 12, Koprivnica 1986., 115 - 135; isti, Virje II, Podravski zbornik 13, Koprivnica 1987., 77 - 103.

⁵⁶ B. Begović, Prilog poznavanju starih puteva i naselja u Podravini, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., 142 - 152.

⁵⁷ N. Klaić, Iz virovitičke prošlosti - prvo stoljeće u životu slobodnoga grada, Podravski zbornik, 13, Koprivnica 1987., 67 - 77; V. Geiger, Žigosanje austrougarskih novčanica nakon Prvoga svjetskog rata, Podravski zbornik, 13, Koprivnica 1987., 106 - 112.

⁵⁸ S. Krivošić, Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici, Podravski zbornik, 14, Koprivnica 1988., 120 - 141.

⁵⁹ J. Buturac, Feudalna gospoštija i plemićki rod Budor, Podravski zbornik, 15, Koprivnica 1989., 99 - 103; isti, Župa Sveti Đurđ, Zagreb - Sveti Đurđ 1990.

⁶⁰ M. Kovačić, Radničko turističko društvo "Prijatelj prirode" - Podružnica Koprivnica 1928. - 1931., Podravski zbornik, 15, Koprivnica 1989., 90 - 95.

zborniku 1990. godine dao prilog poznavanju početaka elektrifikacije Koprivnice i okolice.⁶¹ O poznavanju žetve i vršidbe u Podravini Nada Matijaško pisala je u Podravskim zbornicima od 1990. do 1992. godine s etnografskog aspekta, ali podaci se mogu koristiti u povijesti svakodnevice.⁶² Hrvoje Petrić u Podravskom zborniku 1992. godine daje kratki prikaz srednjovjekovnih puteva u Koprivnici.⁶³ Vladimir Miholek 1994. godine piše o poznavanju povijesti obrtništva u Đurđevcu, a Hrvoje Petrić o srednjovjekovnom vinogradarstvu.⁶⁴

U Podravskom zborniku 1995. godine elemente iz povijesti donosi Nada Matijaško koja piše o tradicijskom pčelarenju, ali prvenstveno kao etnolog, a sličan je tekst Endre Laszla o zlatarstvu. Dražen Ernečić objavljuje činjenice o vezama Emilija Laszowskog i koprivničke Podravine, Ljerka Perči bavila se pečatima u Koprivnici i Varaždinu, Maca Jambrešić-Štefanić objavila je podatke važne za proučavanje svakodnevnog života Koprivnice početkom 20. stoljeća, a Antun Stišćak i Zvonimir Mršić pisali su o Domovinskom ratu. Nekoliko podataka iz povijesti objavio je i Hrvoje Petrić koji je obradio ludbreški kraj u srednjovjekovlju, ranom novom vijeku i novom vijeku do Prvoga svjetskog rata, ali i povijest Koprivnice do 1356. godine.⁶⁵ U Podravskom zborniku 1996. godine važan je rad Ele Jurdane o koprivničkom čizmarskom cehu u 17. stoljeću, ali i rad Stanislava Vikera o uvedbi zakonskog mjeriteljstva na području Koprivnice.⁶⁶

Važni su najnoviji radovi (1997. - 2003.) Danijela Kovačića o međuratnom koprivničkom gospodarstvu, Vladimira Miholeka o obrtništva na području Đurđevačke pukovnije, Andreja Žmegača o najstarijim nacrtima koprivničke utvrde, Ivica Zvonara o svećeniku i političaru Franu Baracu te korespondenciji Franje Fanceva, kao i Zdravka Dizdara o politici ljevice na koprivničkom području.⁶⁷

Iako Podravski zbornik nije samo povijesni godišnjak, u njemu je objavljen niz tema koje su pisali razni autori - od sveučilišnih profesora do pučkih "povjesničara". Pokretač i prvi urednik Podravskog zbornika (i biblioteke Podravskog zbornika) bio je geograf i kulturni povjesničar

⁶¹ V. Lovas, Od gradske plinare do moderne Elektre - početak elektrifikacije Koprivnice i okolice, Podravski zbornik, 16, Koprivnica 1990., 29 - 33.

⁶² N. Matijaško, Žetva i vršidba I - III, Podravski zbornik, 16, Koprivnica 1990., 105 - 111; Podravski zbornik, 17, Koprivnica 1991., 93 - 101; Podravski zbornik, 18, Koprivnica 1992., 225 - 233.

⁶³ H. Petrić, Srednjovjekovni putevi u Podravini, Podravski zbornik, 18, Koprivnica 1992., 41 - 47.

⁶⁴ V. Miholek, Prilog poznavanju povijesti obrtništva u Đurđevcu, Podravski zbornik, 19 - 20, Koprivnica 1994., 63 - 79; H. Petrić, Srednjovjekovno vinogradarstvo Podravine i Prigorja, Podravski zbornik, 19 - 20, Koprivnica 1994., 53 - 63.

⁶⁵ N. Matijaško, Tradicijsko pčelarenje u Podravini, Podravski zbornik, 21, Koprivnica 1995., 191 - 199; E. Laszlo, Panonsko zlato, Podravski zbornik, 21, Koprivnica 1995., 207 - 219; D. Ernečić, Emilij pl. Laszowski i koprivnička Podravina, 55 - 77; A. Stišćak, Slavna 117. brigada Hrvatske vojske, 7 - 19; Z. Mršić, PZO, 19 - 29; Lj. Perči, Toranj u pečatnoj slici Koprivnice i Varaždina, 37 - 45; M. Jambrešić-Štefanić, Duhovni život i običaji u staroj Koprivnici, 183 - 199; H. Petrić, Ludbreg i ludbreška Podravina u srednjem vijeku, Podravski zbornik, 21, Koprivnica 1995., 29 - 37; isti, Koprivnica do 1356. godine, Podravski zbornik, 22, Koprivnica 1996., 55 - 63; isti, Ludbreg i ludbreška Podravina u novom vijeku, Podravski zbornik, 22, Koprivnica 1996., 85 - 95; isti, Društvene i gospodarske osobine razvoja ludbreške Podravine u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, Podravski zbornik, 23, Koprivnica 1997., 65 - 79.

⁶⁶ E. Jurdana, Pravila koprivničkog čizmarskog ceha 1673. godine, Podravski zbornik, 22, Koprivnica 1996., 75 - 85; S. Viker, Uvedba zakonskog mjeriteljstva na području Koprivnice, Podravski zbornik, 22, Koprivnica 1996., 111 - 119.

⁶⁷ D. Kovačić, Kratki pregled povijesti koprivničkoga gospodarstva u međuratnom razdoblju, Podravski zbornik, 24 - 25, Koprivnica 1999., 137 - 157; V. Miholek, Počeci organiziranog rada obrtništva na području Đurđevačke pukovnije, Podravski zbornik, 24 - 25, Koprivnica 1999., 163 - 173.; A. Žmegač, Najstariji nacrti Koprivnice, Podravski zbornik, 26 - 27, Koprivnica 2001., 75 - 81.; I. Zvonar, Dr. Fran Barac - svećenik, teolog i političar, Podravski zbornik, 28, Koprivnica 2002., 177 - 197.; isti Kratki osvrt na korespondenciju između Franje Fanceva i Elze Kučera, Podravski zbornik, 29, Koprivnica 2003., 113 - 125.; Zdravko Dizdar, Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine, Podravski zbornik, 28, Koprivnica 2002., 187 - 202. Zdravko Dizdar priredio je građu o koncentracijskom logoru Danica te o tom logoru objavio rad Ljudski gubici logora Danica kraj Koprivnice, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, god. 34, Zagreb 2002., 377 - 407.

Dragutin Feletar, a prvi predsjednik izdavačkog savjeta, kao financijer, tadašnji generalni direktor Podravke Pavle Gaži koji je imao smisla materijalno podržati tako vrijedan projekt. Nakon Dragutina Feletara uređivanje su preuzeli lokalna književnica Božena Loborec, direktor Muzeja grada Koprivnice i profesor povijesti Franjo Horvatić, a u novije vrijeme novinar Vjekoslav Prvčić te povjesničari Hrvoje Petrić i Dražen Ernečić. Od 1975. do 2003. godine izišlo je 29 brojeva u kontinuitetu.

LOKALNI ZBORNICI I POJEDINAČNI RADVI

Prema uzoru na Podravski zbornik koji izlazi u Koprivnici, zaljubljenici u starine okupljeni oko Zavičajnog muzeja u Virju pokrenuli su 1981. godine zbornik **Virje na razmeđu stoljeća**, ali objavljeno je samo pet brojeva. Prvi broj toga zbornika sadrži tekstove Josipa Ljubića o Gospodarskoj bratovštini iz 1867. godine, Miroslava Dolenca-Dravskog o diobi imovine obiteljskih zadruga i mlinovima na Zdelji i Dravi te Stjepana Krčmara o tiskarama i izdavačkoj djelatnosti.⁶⁸ U drugom je broju važan tekst Miroslava Dolenca-Dravskog o starim mjerama u Podravini.⁶⁹ U trećem broju gospodarskom se poviješću bavio Martin Matišin u tekstu o novčarskim ustanovama.⁷⁰ U petom broju za gospodarsku povijest Virja vrijedi spomenuti tekstove Martina Matišina o razvoju prometa i obrtnicima.⁷¹ U Đurđevačkom zborniku objavljeno je nekoliko tekstova s podacima o povijesti toga dijela Podravine. Marko Bedić pisao je o gospodarstvu đurđevačkog kraja tijekom 19. stoljeća, Mirjana Randić-Barlek i Josip Barlek u sklopu svoga teksta o etnografiji Podravine dotaknuli su se i gospodarske problematike, kao i Mladen Matica u tekstu o povijesno-demografskom razvitku Đurđevačkog dekanata.⁷²

Vrijedni doprinosi povijesti mogu se naći u zbornicima radova, odnosno monografijama o Novigradu Podravskom, Hlebinama, Koprivnici, Ludbregu, Molvama, Torčecu itd.⁷³

Od 1997. do 2003. u sedam godišnjaka Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije »**Tkalčić**« objavljeno je više radova koji se odnose na crkvenu povijest Podravine, a autori su Andrija Lukinović, Milivoj Kovačić, Stjepan Razum, Stjepan Kožul, Hrvoje Petrić i drugi.

Mnogo podataka iz gospodarske povijesti Podravine od 15. do kraja 17. stoljeća objavio je **Josip Adamček** (1933. - 1995.) u svojoj monografiji o agrarnim odnosima, a niz podataka sadrži i njegova knjiga o bunama i otporima u 17. stoljeću.⁷⁴ Iznimno je vrijedan njegov tekst o

⁶⁸ J. Ljubić, Gospodarska bratovština, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, *Virje* 1981., 21 - 29; M. Dolenc-Dravski, Nekoliko naznaka o podjeli imovine u obiteljskim zadrugama u Virju, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, *Virje* 1981., 29 - 43; isti, Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, *Virje* 1981., 59 - 69; S. Krčmar, Tiskare i izdavačka djelatnost u Virju, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, *Virje* 1981., 43 - 59.

⁶⁹ M. Dolenc-Dravski, Stare mjere u Podravini, *Virje na razmeđu stoljeća*, 2, *Virje* 1983., 107 - 113.

⁷⁰ M. Matišin, Novčarske organizacije Virja, *Virje na razmeđu stoljeća*, 3, *Virje* 1987., 22 - 26.

⁷¹ M. Matišin, Iz prošlosti virovskih obrtnika, *Virje na razmeđu stoljeća*, 5, *Virje* 1993., 159 - 177; isti, Razvoj prometa u Virju, *Virje na razmeđu stoljeća*, *Virje* 1993., 177 - 185.

⁷² M. Matica, Povijesno-demografski razvitak Đurđevačkog dekanata, *Đurđevački zbornik*, Đurđevac 1996., 85 - 97; M. Randić-Barlek i Josip Barlek, *Podravina*, Đurđevački zbornik, Đurđevac 1996., 121 - 133; M. Bedić, Zapis iz gospodarskog života gjurgjevačkog kraja tijekom 19. stoljeća, *Đurđevački zbornik*, Đurđevac 1996., 179 - 191.

⁷³ B. Madjer, Časti i dobru zavičaja (zbornik o Novigradu Podravskom), Zagreb 1937.; Općina Novigrad Podravski - izabrane teme, *Novigrad Podravski* 2001.; Hlebine - od Struge do danas, *Hlebinski almanah*, 1, *Hlebine* 1984.; Hlebine u srcu, *Hlebinski almanah*, 2, *Hlebine* 1986.; Koprivnica - izabrane teme, *Koprivnica* 1995.; Ludbreg i Ludbreška Podravina, *Umjetnička topografija Hrvatske*, 3, Zagreb 1997.; Molve - izabrane teme, *Molve* 1998.; *Povijest Torčeca*, Torčec 2000.

⁷⁴ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980.; isti, *Bune i otpori*, 1986.

Ludbregu i okolici od 14. do sredine 19. stoljeća u kojem, uglavnom na temelju neobjavljene arhivske građe iz stranih i domaćih arhiva, obrađuje gospodarski život sela i vlastelinstava u zapadnoj Podravini s posebnim težištem na okolici Ludbrega. Tome valja dodati tekst o zbivanjima u ludbreškom kraju 1848. i 1849. godine u kojima također navodi niz podataka iz povijesti gospodarstva, objašnjavajući kraj feudalnih odnosa.⁷⁵

Igor Karaman (1927. - 1995.) napisao je dvije studije o gospodarskoj povijesti Podravine. O osnovnim socijalno-ekonomskim povijesnim determinantama grada Koprivnice i okolice pisao je u umjetničkoj topografiji, odnosno monografiji o Koprivnici, uglavnom na temelju objavljene arhivske građe ili literature. Također je objavio prilog o gospodarskom razvitku Ludbrega i okolice od 1848. do 1918. godine u kojem povezuje niz zanimljivih i vrijednih detalja koji će svakako služiti kao osnovica za istraživanja i proširenje spoznaje o gospodarskoj povijesti zapadnoga dijela Podravine.⁷⁶

Nada Klaić (1920. - 1988.) dala je neprocjenjiv doprinos poznavanju koprivničkoga srednjovjekovlja, a u svojim je tekstovima, uz političku povijest, objavila niz spoznaja o društvenom, kulturnom i gospodarskom razvitku koprivničkoga kraja.⁷⁷ Za poznavanje povijesti stanovništva Podravine osobito je važna povijesno-demografska studija **Stjepana Krivošića** (1918. - 1999.) u kojoj obrađuje područja župa Ludbreg i Kuzminec tijekom 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća.⁷⁸ Nikako ne bismo smjeli zaobići **Franju Brdarića** (1885. - 1941.), župnika u Koprivničkom Ivancu, koji je u rukopisu ostavio vrijedne zapise o povijesti katoličkih župa u Koprivničkom Ivancu, Rasinji, Hlebinama, Kuzmincu, Imbriovcu, Drnju, Peterancu i drugim podravskim mjestima.⁷⁹

Važan je i sustavan rad **Marije Winter** (1912. - 1989.) koja je godinama uporno radila na prikupljanju, proučavanju i popularizaciji povijesnog razvoja ludbreškog kraja.⁸⁰ **Paškal Cvekan** (1913. - 1998.) objavio je vrijedne monografije o franjevcima u Koprivnici (1973. i 1989.), Ferdinandovcu (1974. i 1996.), Virju (1976.), Pitomači (1978.), župi Močile pokraj Koprivnice (1988.), Kloštru Podravskom (1990.), Kalinovcu (1991.), Đurđevcu (1991.) i Podravskim Sesvetama (1994.).

POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA I GLASILO SCIENTIA PODRAVIANA, OSTALA DRUŠTVA

Uz instituciju Muzeja grada Koprivnice i časopisa Podravski zbornik pokrenutog 1975. godine, za razvoj podravske historiografije, a pogotovo za njezinu popularizaciju, važno je osnivanje Povijesnog društva Koprivnica 1984. godine. Povijesno društvo Koprivnica posljednjih

⁷⁵ J. Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 81 - 123; isti, Ludbreški kraj u doba revolucije 1848. - 1849., Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 235 - 243.

⁷⁶ I. Karaman, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848. - 1918., Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 243 - 259; isti, Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije, Koprivnica - grad i spomenici, Koprivnica 1986., 16 - 24.

⁷⁷ N. Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987.; ista, Kako Koprivnica 1356. godine postaje slobodni kraljevski grad, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a, 14, Zagreb 1990., 131 - 139.

⁷⁸ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća, Varaždin 1991.

⁷⁹ Dragutin Feletar, Franjo Brdarić, Hrvatski biografski leksikon, knj. 2, Zagreb 1989., 291. Brdarićevi rukopisi zavređuju objavljivanje u posebnoj knjizi.

⁸⁰ Njezini najvažniji neobjavljeni i objavljeni radovi su 11 godina nakon njene smrti sabrani u dvije knjige: M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, 1 - 2, Koprivnica 2000. Više o autorici usp.: H. Petrić, Marija Winter (1912. - 1989.), Život i djelo (te izbor iz bibliografije), u: M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, knj. 1, . dj., str. 9 - 22.

je godina (u kontinuitetu od 1996. do 2003.), uz vodstvo predsjednice **Ružice Špoljar** i njezinih suradnika, organiziralo osam stručnih i znanstvenih skupova o povijesti Podravine: 1.) U povodu 640. obljetnice slobodnoga i kraljevskoga grada Koprivnice (1996.); 2.) Život i djelo povjesničara Rudolfa Horvata (1997.); 3.) Koprivnički političar i gradski načelnik Josip Vargović (1998.); 4.) Koprivnica i Podravina na granici Habsburškog i Osmanskog Carstva (od cca 1526. do cca 1765. godine) (1999.); 5.) Podravina i Koprivnica od 1929. do 1941. godine (2000.); 6.) Koprivnica i podravski prostor na razmeđu prosvjetiteljstva i romantizma (kraj 18. i početak 19. stoljeća) (2001.); 7.) Srednjovjekovna Koprivnica i Podravina (2002.); i 8.) Ekohistorija podravskog višegraničja od 15. stoljeća do 1918. godine (2003.). Povijesno društvo Koprivnica sudjelovalo je u pripremama i dijelu organizacijskih poslova vezanih uz 32. međunarodni kulturno-povijesni simpozij Mogersdorf (Modinci), koji je u organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Grada Koprivnice održan u Koprivnici početkom srpnja 2002. godine.

Isto je društvo objavilo nekoliko povijesnih knjiga te pokrenulo svoje glasilo **Scientia Podraviana** 1989. godine. Pokretač glasila bio je dr. Dragutin Feletar, a urednik je novinar **Mirko Lukavski**. Dosad je objavljeno 17 brojeva u kojima ima vrijednih priloga sa stručnih i znanstvenih skupova, kao i drugih tekstova koji mogu dati doprinos podravskoj historiografiji, ali ipak prvenstveno djeluju na popularizaciju historijske znanosti.

Doprinos lokalnoj historiografiji, uglavnom kroz izdavaštvo, dao je i koprivnički ogranak Matice hrvatske, pogotovo dok su ga vodili Vjekoslav Prvčić i Dragutin Feletar. Primjerom djelovanja Povijesnoga društva Koprivnica, zaljubljenici u starine sela Torčeca osnovali su 1996. godine **Društvo za povjesnicu i starine Torčec**, 1997. utemeljili su Zavičajni muzej Torčec, a 2000. objavili već navedenu monografiju o selu koja ima nekoliko radova zanimljivih s gledišta mikrohistorije i povijesti svakodnevice.

RADOVI DR. MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Mira Kolar-Dimitrijević, rođena u Koprivnici 1933. godine, umirovljena je sveučilišna profesorica Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Većina njezinih radova vezana je uz gospodarsku i socijalnu, ali i političku povijest. Za svoj rad vezan uz izučavanje povijesti Koprivnice dobila je Nagradu za životno djelo grada Koprivnice, a za doprinos povijesti Virja dobila je Priznanje općine Virje.⁸¹

U ovom tekstu spomenut ću samo neke njezine važnije radove o Podravini. Mira Kolar-Dimitrijević je 1975. godine u Podravskom zborniku objavila rad o sindikalno-političkoj aktivnosti Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine, u kojem je prikazala sindikalnu djelatnost u koprivničkoj tvornici Danica, s kratkom poviješću toga poduzeća, ali i aktivnosti na organiziranju koprivničkih radnika 1928. godine.⁸² Svoja istraživanja dopunila je tekstom o tvornici Danica i njezinu radništvu, objavljenom u sljedećem broju Podravskog zbornika. Taj rad nije samo temeljno istraživanje o povijesti prve važnije industrije u Koprivnici, nego i na osnovi arhivske građe te novina i literature daje presjek organizacije radništva od neuspjelog pokušaja 1912. preko sindikalne aktivnosti od 1917. do 1937. godine.⁸³ Za povijest podravskoga rudarstva

⁸¹ O djelatnosti Mire Kolar-Dimitrijević objavljen je u nakladi Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu zbornik radova Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Zagreb 2003., Dragutin Feletar je u tom zborniku napisao rad o djelatnosti Mire Kolar-Dimitrijević kao povjesničarke Podravine, a Hrvoje Petrić priredio njenu bibliografiju.

⁸² M. Kolar-Dimitrijević, Sindikalno-politička aktivnost Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine, Podravski zbornik, 1, Koprivnica 1975, 19-34.

⁸³ M. Kolar-Dimitrijević, Tvornica "Danica" i njeno radništvo, Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976, 26-41.

osobito su važni radovi koji se temelje na neobjavljenoj građi o rudnicima ugljena u Glogovcu do 1941. godine,⁸⁴ o prijeratnom podravskom rudarstvu i podravskim ugljenokopima u vrijeme Drugoga svjetskog rata. U tim tekstovima obrađeni su rudnici u Glogovcu, Carevdaru, Sokovcu, Lepavini, Mučnoj Reki, Žlebicama, Jagnjedovcu, Podravskoj Subotici, Novigradu Podravskom, Javorovcu, Kozarevcu, Petrovdolu pokraj Koprivnice i Pitomači, odnosno Črešnjevici.⁸⁵ Iznimno je vrijedan rad o razvoju gospodarstva i radništvu u gradu Koprivnici između dva svjetska rata u kojem autorica prvi put daje cjelovitu analizu,⁸⁶ a dopunjuje ga prikaz društveno-ekonomskih odnosa u Podravini od 1939. do 1941. godine.⁸⁷ Zanimljiv je i tekst iz 1984. o tvornici ulja u Koprivnici od 1917. do 1937. godine.⁸⁸

Autorica je u Podravskom zborniku 1985. godine opisala djelatnosti braće Đure (1891. - 1953.) i Tome Takača (1899. - oko 1935.) iz Rasinje te njihov utjecaj i ulogu u radničkom pokretu.⁸⁹ Također je dala iscrpan prikaz povijesti mlinarstva u koprivničkom kraju od prvoga koprivničkog mlina na parni pogon 1858. pa sve do 1944. godine. U radu je analizirala utjecaj obitelji Ettinger u prvoj polovini 20. stoljeća, koja je imala dominantnu ulogu na području žitarstva i mlinarstva u Donjoj Podravini. Zahvaljujući sprezi s bankarskim kapitalom, Ettingerovi su uvijek mogli kreditirati svoje poduzeće u kriznoj situaciji, a ucijeniti tuđe, pa su se u tu mrežu uhvatili gotovo svi mlinovi dioničkog karaktera - u Koprivnici, Novigradu Podravskom, Bjelovaru, Kloštru Podravskom, Đurđevcu i drugdje. Ipak, autorica je u radu najveću pozornost posvetila koprivničkom (1858. - 1944.) i novigradskom paromlinu (1910. - 1944.), što je znatan doprinos poznavanju te gospodarske djelatnosti u sjevernoj Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća.⁹⁰ Neke elemente političke i gospodarske povijesti prikazala je u članku o povijesti Prekodravlja.⁹¹ Za poznavanje sindikalne aktivnosti kožarsko-prerađivačkih radnika na koprivničkom i đurđevačkom području između dva svjetska rata zanimljiv je rad objavljen u Podravskom zborniku 1989. godine.⁹² Na temelju podataka iz raznih neobjavljenih i objavljenih statistika autorica je dala izniman prilog poznavanju struktura seoskog posjeda u Podravini u prvoj polovini 20. stoljeća. Također su važni tekstovi o odnosima Viktora Pogačnika, braće Radić i Rudolfa Horvata s podravskim krajem.⁹³

Osobito je zanimljiv rad o gradnji podravske pruge, objavljen u Podravskom zborniku 1995. godine. Naime, autorica je obradila gradnju pruge od Murakerestura, preko Zakanja do Barča

⁸⁴ M. Kolar-Dimitrijević, Rudnici ugljena u Glogovcu do 1941. godine, Podravski zbornik, 3, Koprivnica 1977., 30 - 39.

⁸⁵ M. Kolar-Dimitrijević, Prijeratno podravsko rudarstvo, Podravski zbornik, 4, Koprivnica 1978., 49 - 60; ista, Podravski ugljenokopi u vrijeme Drugoga svjetskog rata, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 60 - 70.

⁸⁶ M. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918. - 1945. godine, Podravski zbornik, 6, Koprivnica 1980., 13 - 26.

⁸⁷ M. Kolar-Dimitrijević, Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941. godine, Podravski zbornik, 7, Koprivnica 1981., 32 - 46.

⁸⁸ M. Kolar-Dimitrijević, Tvornica ulja u Koprivnici i njeno radništvo, Podravski zbornik, 10, Koprivnica 1984., 50 - 54.

⁸⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Đuro i Tomo Takač iz Rasinje i revolucionarni radnički pokret, Podravski zbornik, 11, Koprivnica 1985., 48 - 56.

⁹⁰ M. Kolar-Dimitrijević, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., 32 - 43.

⁹¹ M. Kolar-Dimitrijević, Prekodravlje od srednjeg vijeka do Pariške mirovne konferencije 1919., Podravski zbornik, 14, Koprivnica 1988., 24 - 30.

⁹² M. Kolar-Dimitrijević, Sindikalno organiziranje kožarsko-prerađivačkih radnika na koprivničkom i đurđevačkom području za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik, 15, Koprivnica 1989., 15 - 24.

⁹³ M. Kolar-Dimitrijević, Struktura seoskog posjeda u Podravini u prvoj polovini 20. stoljeća, Podravski zbornik, 16, Koprivnica 1990., 14 - 28, Život i rad profesora Viktora Pogačnika, Podravski zbornik 17, Koprivnica 1991., 131 - 146; Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, Podravski zbornik 18, Koprivnica 1992., 71 - 119; Povjesničar Rudolf Horvat i koprivnička Podravina, Podravski zbornik 19 - 20, Koprivnica 1994., 29 - 43.

1868. godine, koja je dodirivala Prekodravlje i u Goli je bila željeznička postaja, te gradnju željezničke pruge od Zakanja, preko Koprivnice do Zagreba koja je puštena u promet 1870. godine. No, najveći dio istraživanja posvetila je gradnji pruge kroz dolinu Drave. Obradila je dionicu koja je povezivala Kloštar Podravski s Bjelovarom i Viroviticom sagrađenu 1900. godine, dionicu od Kloštra Podravskog do Virja sagrađenu 1909., dionicu od Virja do Koprivnice koja je puštena u promet 1912. te prugu od Koprivnice do Varaždina sagrađenu 1937. godine.⁹⁴ Tekstove o koprivničkoj tvornici Danica i njezinu radništvu dopunjuje rad objavljen u Podravskom zborniku 1996. godine.⁹⁵

Važne elemente za podravsku povijest autorica donosi u biografijama bana Pavla Raucha, Vinka Vošickog i Jurja Šćetinca te o zagrebačkom zavičajnom društvu »Podravac-Bilogorac«.⁹⁶

Niz podataka o gospodarskoj povijesti dala je u zbornicima o Virju i Đurđevcu. U Historijskom zborniku objavila je tekst o Podravini 1848. godine, a u časopisu Podravina o Virju između dva svjetska rata te o povijesti podravskog svilarstva.⁹⁷ Iznimno je važan njezin rad o socijalnom i gospodarskom razvitku ludbreškog kotara između dva svjetska rata. U radu je obradila agrarnu reformu, veleposjed Batthyani u Ludbregu, veleposjed grofa Draškovića u Velikom Bukovcu, veleposjed Inkey u Rasinji, veleposjed Vučetić-Rauch u Martijancu, veleposjed Ljudevita Toplaka u Kapeli-Dubovici, socijalne uvjete u ludbreškom kotaru, industriju ludbreškoga kotara i položaj radnika te gradnju željezničke pruge kroz ludbrešku Podravinu.⁹⁸ Važna je i njezina monografija o seljačkoj književnici Mari Matočec.⁹⁹ U najnovije vrijeme objavila je knjigu o Austrijancima i Nijemcima u kojoj je obradila niz tema vezanih uz Podravinu.¹⁰⁰

RADOVI DR. DRAGUTINA FELETARA

Dragutin Feletar rođen je 1941. godine u selu Veliki Otok sjeverno od Koprivnice, a danas je sveučilišni profesor na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Geograf je i kulturni povjesničar, inicijator pokretanja Podravskog zbornika te osnivanja brojnih društava i udruga koje se bave kulturnom baštinom ili prošlošću u Koprivnici i Podravini. U većini radova o podravskom kraju, uz geografiju, bavi se pretežno gospodarskom i kulturnom poviješću. Njegova je znanstvena i stručna, ali i organizacijska te nakladnička djelatnost gotovo u potpunosti promijenila "historiografski pejzaž" Podravine. Spomenut ću samo neke radove (prema subjektivnom izboru) vezane uglavnom uz gospodarsku i kulturnu povijest.

⁹⁴ M. Kolar-Dimitrijević, Gradnja podravske pruge, Podravski zbornik, 21, Koprivnica 1995., 45 - 55.

⁹⁵ M. Kolar-Dimitrijević, Koprivnička tvornica Danica do 1937. godine, Podravski zbornik, 21, Koprivnica 1996., 119 - 137.

⁹⁶ M. Kolar-Dimitrijević, Ban Pavle Rauch i Podravina, Podravski zbornik, 24 - 25, Koprivnica 1999., 113 - 137.; ista, U spomen koprivničkom tiskaru Vinku Vošickom (1885. - 1957.), Podravski zbornik, 26 - 27, Koprivnica 2001., 153 - 161.; ista, Koprivničanc dr. Juraj Šćetinec, socijalni pisac (1898. - 1939.), Podravski zbornik, 28, Koprivnica 2002., str. 161 - 176; ista Prilog povijesti zagrebačkog društva »Podravac-Bilogorac« 1934. - 1947. (zajedno s Elizabetom Wagner), Podravski zbornik, 29, Koprivnica 2003., 125 - 168.

⁹⁷ M. Kolar-Dimitrijević, Prilog revolucionarnoj povijesti Virja od razvojačenja do Prvog svjetskog rata (1881. - 1914.), Virje na razmeđu stoljeća, 3, Virje 1987., 7 - 13; ista, Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata, Virje na razmeđu stoljeća, 4, Virje 1991., 47 - 65; isti, Virje od završetka Prvog svjetskog rata do šestosiječanjske diktature, Virje na razmeđu stoljeća, Virje 1993., 107 - 123; ista, Trnoviti put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića, Đurđevački zbornik, Đurđevac 1996., 247 - 269; ista, Podravina u 1848. godini, Historijski zbornik, 51, Zagreb 1998., 101 - 112.

⁹⁸ M. Kolar-Dimitrijević, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 259 - 280.

⁹⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Mara Matočec, Koprivnica 1993.

¹⁰⁰ M. Kolar-Dimitrijević, Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća, Osijek 2001.

Dragutin Feletar je 1975. godine objavio vrijedan prilog poznavanju povijesti cehova u Podravini. Pronašavši pravila legradskoga šošarskog i kušnjarskog ceha iz 1697. godine, objavio je rad u kojem se, osim na taj ceh, osvrnuo i na ostale legradske cehove.¹⁰¹ Sljedeće godine objavio je prilog o zlatarstvu i splavarstvu na Dravi, u kojem je na temelju građe obradio kratku povijest tih djelatnosti, ali i opisao vjerojatno posljednje zlatare originalnim fotografijama.¹⁰² Također je objavio rad o starim rasijskim zdanjima i naveo niz podataka o rasijskom vlastelinstvu.¹⁰³ Zanimljiv je rad Dragutina Feletara i Ivana Gjereka o prvim godinama tvornice Podravka, od osnivanja poduzeća Braća Wolf 1934., koje predstavlja nukleus buduće Podravke, pa do 1950. godine.¹⁰⁴ O razvoju zadrugarstva u Hlebinama od 1903. do 1964. godine pisali su Dragutin Feletar i Ivan Pakasin.¹⁰⁵ Dragutin Feletar je u Podravskom zborniku 1979. godine dao odličan prikaz povijesti koprivničkoga obučarstva, s posebnim osvrtom na povijest čizmarskog ceha.¹⁰⁶ Korisne podatke o stanovništvu Podravine od 1857. do 1981. godine napisao je u Podravskom zborniku 1981. godine.¹⁰⁷ Godine 1984. neke elemente iz gospodarske povijesti autor je naveo u članku o Prekodravlju.¹⁰⁸ Vrijedan je njegov tekst o povijesti koprivničkoga tiskarstva od 1885. do 1985. godine, objavljen u Podravskom zborniku, u kojem je na sažet i jasan način dao pregled povijesti te gospodarske djelatnosti.¹⁰⁹ Uz dr. Dragutina Feletara, o razvoju pošte i telekomunikacija na području koprivničke i đurđevačke Podravine pisali su Franjo Horvatić i Ivan Treščec.¹¹⁰ Uz istog su autora o razvitku trgovine i ugostiteljstva u koprivničkoj Podravini pisali Ivan Bratković i Vjekoslav Prvčić.¹¹¹ Za povijest zadrugarstva u Podravini koristan je tekst objavljen u Podravskom zborniku 1989.,¹¹² a u Podravskom zborniku 1991. godine obradio je neke političke, društvene, kulturne i gospodarske elemente u radu o Zrinscima i Legradu.¹¹³ Neke elemente iz gospodarske povijesti, osobito iz povijesne demografije, obradio je u radu o novoosnovanoj Koprivničko-križevačkoj županiji.¹¹⁴

U prvom broju radova Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu objavio je važan pregled povijesnog razvitka i suvremenog vađenja ugljena na podravskoj Bilogori. U tom radu, kao što je gotovo uobičajeno kod ovog znanstvenika, prisutan je spoj geografije te gospodarske i kulturne povijesti, a koristio je opsežnu literaturu i izvore te rad obogatio kartama i grafikonima.¹¹⁵ U trećem broju naveo je niz podataka vrijednih za poznavanje obučarstva i kožarstva u podravskom

¹⁰¹ D. Feletar, Pravila legradskog šošarskog i kušnjarskog ceha u 1697. godini, Podravski zbornik, 1, Koprivnica 1975., 134 - 146.

¹⁰² D. Feletar, Zlatarstvo i splavarstvo na Dravi, Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976., 116 - 132.

¹⁰³ D. Feletar, Stara rasijska zdanja, Podravski zbornik, 2, Koprivnica 1976., 153 - 171.

¹⁰⁴ I. Gjerek, D. Feletar, Prve Podravkine godine, Podravski zbornik, 3, Koprivnica 1977., 96 - 108.

¹⁰⁵ I. Pakasin, D. Feletar, Hlebinsko zadrugarstvo, Podravski zbornik, 3, Koprivnica 1977., 122 - 132.

¹⁰⁶ D. Feletar, Koprivnički čizmarski ceh, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 244 - 266.

¹⁰⁷ D. Feletar, Stanovništvo Podravine, Podravski zbornik, 7, Koprivnica 1981., 101 - 110.

¹⁰⁸ D. Feletar, Prekodravlje - osnovne osobine demografskog razvoja, Podravski zbornik, 10, Koprivnica 1984., 99 - 116.

¹⁰⁹ D. Feletar, Tiskarska slova na memljivom podravskom meridijanu (uz stoljeće tiskarstva 1885. - 1985.), Podravski zbornik, 11, Koprivnica 1985., 59 - 65.

¹¹⁰ D. Feletar, F. Horvatić, I. Treščec, Razvoj PTT prometa u koprivničko-đurđevačkoj Podravini, Podravski zbornik, 13, Koprivnica 1987., 29 - 43.

¹¹¹ I. Bratković, D. Feletar, V. Prvčić, Razvoj trgovine i ugostiteljstva u koprivničkoj Podravini, Podravski zbornik, 14, Koprivnica 1988., 39 - 60.

¹¹² D. Feletar, Prilozi za povijest zadrugarstva u Podravini, Podravski zbornik, 15, Koprivnica 1989., 24 - 41.

¹¹³ D. Feletar, Zrinski i Legrad, Podravski zbornik, 18, Koprivnica 1992., 5 - 17.

¹¹⁴ D. Feletar, Demografsko-gospodarska osnovica novoosnovane Koprivničko-križevačke županije, Podravski zbornik, 19 - 20, Koprivnica 1994., 7 - 17.

¹¹⁵ D. Feletar, Povijesni razvoj i suvremeno značenje vađenja ugljena na podravskoj Bilogori, Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU, 1, Varaždin 1986., 171 - 191.

kraju.¹¹⁶ Za poznavanje ekonomsko-socijalnih uvjeta u Podravini međuratnog razdoblja dobar je pregled objavljen u Miškininu zborniku.¹¹⁷ Iznimno je vrijedan rad o povijesno-geografskom značenju željeznica u Podravini i okolici.¹¹⁸

Dragutin Feletar objavio je više monografija koje se prvenstveno bave gospodarskom poviješću Podravine. U monografiji Podravina 1973. godine najviše se usredotočio na područje Koprivnice i okolice od najstarijih vremena do 70-ih godina 20. stoljeća, ali je za usporedbe uzimao brojne primjere iz cijele sjeverozapadne Hrvatske. Ta knjiga sadrži mnogo podataka i predstavlja prvu sintezu povijesti Podravine s gospodarskom poviješću kao jednom od glavnih tema.¹¹⁹ Svoja saznanja o povijesti Podravine proširio je i metodski upotpunio tako da je njegova nova knjiga o Podravini djelo ponešto drugačije rađeno od prethodne knjige istog naslova. I u ovoj je knjizi jedna od osnovnih preokupacija povijest istraživana na moderan način, a obrađuje povijest čovjeka i njegovih djelatnosti od pretpovijesti do kraja Drugoga svjetskoga rata. Knjiga obrađuje glavne smjernice razvoja i povijesnih procesa na tlu koprivničkoga, ludbreškog i đurđevačkog dijela Podravine, s obiljem podataka iz gospodarske djelatnosti toga kraja. To je iznimno vrijedno djelo koje predstavlja mogući model i jednu metodu izučavanja regionalne povijesti s težištem na gospodarskoj, socijalnoj i kulturnoj povijesti.¹²⁰

Zanimljivo je pisana knjiga o povijesti koprivničkoga tiskarstva u kojoj je autor obradio i podatke o nakladništvu.¹²¹ Povijest obučarstva od srednjeg vijeka do kraja 70-ih godina 20. stoljeća detaljno je obradio u monografiji o koprivničkom poduzeću Sloga.¹²² Knjiga o poduzeću Bilokalnik sadrži obilje vrijednih i izvornih podataka o važnosti i razvoju šumarstva, povijesnom razvitku prerade drveta u Podravini, povijesti eksploatacije i prerade gline, šljunka i pijeska na koprivničkom području, kao i o razvitku te koprivničke tvrtke.¹²³

Najopširnije djelo je monografija o koprivničkom poduzeću Podravka u kojoj je dr. Feletar dao bitan doprinos poznavanju gospodarske povijesti grada Koprivnice i okolnoga područja. Na temelju neobjavljene arhivske građe, novinske građe i literature, vrlo je detaljno proučio cjelokupnu povijest poduzeća Podravka od radionice braće Wolf pa sve do 1980. godine. Osim toga, u sklopu monografije obradio je staro podravsko mlinarstvo, koprivničko pivarstvo, staru klaonicu, uljarstvo i druge radionice za preradu hrane koje su postojale u Koprivnici, zadružno organiziranje u Podravini, staro koprivničko tiskarstvo i druge važne detalje iz gospodarske povijesti. To djelo je reprezentativno ne samo u grafičkom pogledu, nego i prema kvaliteti te

¹¹⁶ D. Feletar, Obučarstvo i kožarstvo varaždinskog kraja, Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU, 2, Varaždin 1989., 111 - 153.

¹¹⁷ D. Feletar, Ekonomsko-socijalne prilike u Podravini međuratnog perioda, Miškina - život i djelo, Kaj, 1 - 2, Zagreb 1987., 79 - 91.

¹¹⁸ D. Feletar, Historijsko-geografsko značenje pruga u podravsko-bilogorskoj regiji, Željeznička pruga Botovo - Koprivnica - Dugo Selo, Zagreb 1987.

¹¹⁹ D. Feletar, Podravina - prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Koprivnica 1973.; M. Kolar-Dimitrijević, Radovi Dragutina Feletara iz novije povijesti sjeverozapadne Hrvatske, Časopis za suvremenu povijest, 1, Zagreb 1974., 151 - 154.

¹²⁰ D. Feletar, Podravina, Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, knjiga 1, povijesno-geografski pregled od paleolita do 1945. godine, Koprivnica 1988.; N. Budak, Podravina, općine Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, Historijski zbornik, 42, Zagreb 1989., 400 - 402; Dragutin Feletar, Podravina, Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti. Knj. I. Povijesno-geografski pregled od paleolita do 1945. godine, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, 22, Zagreb 1989., 349 - 354.

¹²¹ D. Feletar, Iz povijesti koprivničkog tiskarstva, Koprivnica 1978.

¹²² D. Feletar, Sloga, tvornica obuće Koprivnica 1945. - 1980., Koprivnica 1980.

¹²³ D. Feletar, SOUR Bilokalnik 1960. - 1980., Koprivnica 1980.; o razvoju šumarstva vidi i: zbornik Sto godina šumarstva bilogorsko-podravске regije, Bjelovar 1974., osobito tekst ovog autora: Gospodarsko stanje bilogorsko-podravске regije u drugoj polovici XIX. stoljeća.

značaju teksta i brojnih podataka.¹²⁴ Osobito je vrijedna i knjiga o koprivničkom bankarstvu u kojoj je Dragutin Feletar s Brankom Žauharom na temelju izvorne građe analizirao koprivničko bankarstvo od 1872. do 1982. godine.¹²⁵

Od najnovijih knjiga valja istaknuti povijesno-geografski prikaz utvrde Novi Zrin na sutoku rijeka Mure i Drave. Suautori su Petar Feletar i Hrvoje Petrić. U tom je djelu objavljena najvažnija građa o ovoj utvrđi, koja predstavlja solidnu osnovu za istraživanja povijesti Podravine i Međimurja u ranom novom vijeku. Također treba spomenuti Bibliografiju Podravine, koju je dr. Feletar objavio u suradnji s Hrvojem Petrićem. Bibliografija Podravine trebala bi biti polazni priručnik ne samo za povijesna, nego i sva druga istraživanja te regije.¹²⁶

ČASOPIS ZA MULTIDISCIPLINARNA ISTRAŽIVANJA PODRAVINA, PROJEKT "GRAĐA ZA POVIJEST KOPRIVNICE" I OSTALE DJELATNOSTI NAKLADNIČKE KUĆE "DR. FELETAR" (DANAS MERIDIJANI)

Dragutin Feletar je 1993. godine utemeljio nakladničku kuću "Dr. Feletar", a 1995. tvrtku Hrvatski zemljopis, čija je djelatnost objedinjena u izdavačkoj kući Meridijani, specijaliziranoj za geografiju i povijest. U sklopu djelatnosti te nakladničke kuće, koja sustavno njeguje poticanje i podupiranje znanstvenog rada, iz domene podravske povijesti objavljeno je na desetke izdanja. Od njih su neka ozbiljnije pridonijela spoznajama o podravskoj povijesti.

Od knjiga koje su bitno utjecale na razvitak podravske historiografije valja izdvojiti: Dragutin Feletar, "Povijest Kunovca" (1993.); Mira Kolar-Dimitrijević, "Mara Matočec" (1993.); Grupa autora, "Koprivnica - izabrane teme" (1995., 1997.); Rudolf Horvat, "Hrvatska Podravina" (1997.); Grupa autora, "Rudolf Horvat - život i djelo" (1998.); Grupa autora, "Povijest Torčeca" (2000.); Hrvoje Petrić "Općina i župa Drnje" (2000.); Marija Winter, "Iz povijesti Ludbrega" (2000.); Grupa autora, "Općina Novigrad Podravski - izabrane teme" (2001.); Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić, "Bibliographia Podraviana"; Željko Krušelj, "U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma" (2001.). U udžbenicima iz povijesti za osnovne i srednje škole te gimnazije, objavljenima u nakladi Meridijana, teme iz podravske povijesti dobile su zasluženo mjesto u kontekstu hrvatske, europske i svjetske povijesti.

U najnovije vrijeme nakladnička je kuća pokrenula dva istraživačka i nakladnička projekta. Krajem 2001. godine objavljene su prve dvije knjige nakladničkog projekta "Građa za povijest Koprivnice", a početkom 2002. multidisciplinarni znanstveni časopis Podravina u nakladi izdavačkog poduzeća Meridijani iz Samobora. Dosad objavljena četiri broja uglavnom su posvećena povijesnim i geografskim temama o Podravini. Pokretači časopisa su odgovorni urednik Dragutin Feletar i urednik Hrvoje Petrić. Podravska povijest bila je zastupljena i popularizirana u nizu članaka, objavljenih u časopisu za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja Meridijani koji je 1994. godine u Koprivnici pokrenuo njegov glavni i odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar.

¹²⁴ D. Feletar, Prilozi za povijest Podravke, Koprivnica 1980.

¹²⁵ D. Feletar, Branko Žauhar, 110 godina koprivničkog bankarstva, Koprivnica 1982.

¹²⁶ H. Petrić, D. Feletar, P. Feletar, Novi Zrin, Zrinska utvrda na Muri (1661. - 1664.), Donja Dubrava - Zagreb 2001.; D. Feletar, H. Petrić, Bibliographia Podraviana, Izbor iz literature o Podravini, Građa za povijest Koprivnice, knjiga 1, Koprivnica 2001.

NAJNOVIJA ZBIVANJA U PODRAVSKOJ HISTORIOGRAFIJI

Osim spomenutih procesa koji se odvijaju u podravskoj historiografiji, postoji niz pojedinačnih autorskih napora. Tome bi svakako valjalo pribrojiti plodnu djelatnost povjesničarke kartografije **Mirele Slukan-Altić**¹²⁷ te povjesničara i novinara **Željka Krušelja**.¹²⁸ U sklopu znanstveno-istraživačkog i nakladničkog projekta "Građa za povijest Koprivnice", Krušelj je dao monografiju o Koprivnici od 1929. do 1941. godine, u kojoj je svoja istraživanja usmjerio pretežno na državni teror monarhističke Jugoslavije i na ustaški terorizam. Knjiga je vrijedna i zato što je autor priredio važne dokumente iz toga razdoblja te time pomogao i ubrzao buduća istraživanja.¹²⁹ Njima valja pribrojiti djelatnosti mlađeg istraživača **Zvonimira Despota**¹³⁰ te kustosa Muzeja grada Koprivnice, **Dražena Ernečića**, koji je dao doprinos podravskoj historiografiji autorstvom nekoliko kataloga i članaka u periodici te lokalnim novinama. Njima valja dodati liječnika i povjesničara-amatera dr. Milivoja Kovačića, autora nekoliko monografija od kojih su najvrednije o koprivničkom župniku Stjepanu Pavuniću i kateheti Mihovilu Kolariću.

Najnovije doprinose dali su i amateri, odnosno istraživači koji nisu školovani povjesničari ni arheolozi. Najpotpuniji su prilozi **Ranka Pavleša**¹³¹ i **Ivana Zvijerca**,¹³² koji su svaki na svoj način vrednovali izvore te pridonijeli poznavanju podravske prošlosti.

U novije je vrijeme trudom i marom zaljubljenika u prošlost **Miralema Alečkovića** iz Hlebina pokrenuta lokalna stranica na Internetu o povijesti Hlebina (od 1997.), a 2002. počela je dobivati šire sadržaje. U studenome 2002. iz te je stranice (zalaganjem Miralema Alečkovića i Hrvoja Petrića) nastala **prva web stranica o podravskoj povijesti** i povijesnim znanostima. Nakladnici stranice su Povijesno društvo Koprivnica (osnovano 1984.) i Komarnica Team (utemeljen 1997.), a urednik stranice je Miralem Alečković (autor nekoliko arheoloških radova). Adresa je www.podravina.net (stara adresa: www.geocities.com/hlebine).

¹²⁷ M. Slukan-Altić, Hidrografske karte rijeka kao izvori za proučavanje dinamike hidrografskih odnosa, Hrvatske vode, 34, Zagreb 2001., 15 - 29; ista, Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice, Podravski zbornik, 26 - 27, Koprivnica 2001., 63 - 74; ista, Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, Podravina, vol. 1, br. 2, Koprivnica 2002., 115 - 128; ista, Legrad - grad na sutoku rijeka i razmeđi država, Podravski zbornik, 28, Koprivnica 2002., 111 - 120; ista, Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnoga grada, Podravina, vol. 2, br. 3, Koprivnica 2003., 90 - 102; ista, Razvoj i izgradnja Virja od reorganizacije Varaždinskoga generalata do ukidanja Vojne krajine, Podravski zbornik, 29, Koprivnica 2003., 87 - 94.; ista, Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu povijesnih izvora, Podravina, vol. 2, br. 4., Koprivnica 2003., 121 - 132. Dio podataka o Podravini objavila je u monografijama Povijesni atlas gradova - I. svezak, Bjelovar 2003., i Povijesna kartografija - kartografski izvori u povijesnim znanostima, Samobor 2003.

¹²⁸ Ž. Krušelj, Zemlja patuljaka, Koprivnica 1994.; isti, Bespuća podravske zbiljnosti, Koprivnica 1998./1999.; isti, Junaci iz doline, Koprivnica 2003.

¹²⁹ Ž. Krušelj, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije, Građa za povijest Koprivnice, knjiga 2, Koprivnica 2001.

¹³⁰ Izdvajamo radove: Braća Hrvatskog zmaja, Podravski zbornik, 22, Koprivnica 1996., 155 - 163, i Politički put dr. Rudolfa Horvata, Dr. Rudolf Horvat - život i djelo (zbornik radova), Koprivnica 1998., 59 - 72. Isti je autor za objavljivanje priredio zbirku dokumenata o koprivničkom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća.

¹³¹ On je svoja istraživanja predstavio u knjizi: R. Pavleš, Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo, Koprivnica 2001.

¹³² Usp. dijelove knjige "Povijest Torčeca", Torčec 2000., koje je napisao Ivan Zvijerac te niz priloga u Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva, časopisu Scientia Podraviana i drugdje. Ivan Zvijerac je od osnutka 1996. tajnik, a od 2004. predsjednik Društva za povijesnicu i starine Torčec.

KAMO IDE PODRAVSKA HISTORIOGRAFIJA?

Prostor koprivničke, ludbreške i đurđevačke Podravine ima vrlo bogatu povijest koju su obrađivali deseci raznih autora, od publicista i geografa do povjesničara, u mnogo radova i napisa čija vrijednost varira od znanstvenih radova do popularnih prikaza. Velik doprinos poznavanju podravske povijesti dao je godišnjak Podravski zbornik, ali i brojne monografije o podravskim naseljima te pregledi podravske povijesti. Od autora koji su dali najveći doprinos izučavanju povijesti Podravine treba izdvojiti dr. Rudolfa Horvata, dr. Miru Kolar-Dimitrijević i dr. Dragutina Feletara, premda su i drugi dali vrijedne priloge.

Svi povjesničari koji su stvarali podravsku historiografiju, imali su različita gledišta: od tradicionalne historiografije, preko socijalne i gospodarske historiografije te radova koji imaju neke elemente historijske antropologije i historije svakodnevice do najnovijih tendencija razvijanja ekohistorije ili povijesti okoliša. Podravina s jedne strane spada među one hrvatske regije o čijoj je povijesti relativno mnogo napisano, a s druge je strane ostalo mnogo nerazjašnjenih problema i neistraženih područja koja čekaju mlade istraživače s modernijim pristupom historijskoj znanosti. Iako je napisano dosta radova i monografija o tom području Republike Hrvatske, oni upozoravaju da su nužni novi povijesni regionalni i lokalni radovi te istraživanja obilne građe koja se čuva u arhivima u Zagrebu, Varaždinu, Koprivnici, Bjelovaru i drugim mjestima, ali i na istraživanje arhivskih fondova u inozemnim, poglavito austrijskim (Beč, Graz) i mađarskim (Budimpešta) arhivima. Treba prikupiti i obraditi bogatu građu koja se nalazi u mnogim obiteljskim ostavštinama te župnim uredima gdje se čuvaju bogati fondovi manje za proučavanje ranonovovjekovlja, a više za poznavanje 19. i 20. stoljeća.

Čvrsto sam uvjeren da bi Koprivnica bila najbolje moguće središte Državnog arhiva koji bi svojom djelatnošću obuhvatio prostor Koprivničko-križevačke županije. Državni arhiv Koprivnica mogao bi postati stožerna točka za istraživanje podravske povijesti, ali i prikupljanje izvorne građe toga kraja na jednome mjestu, što bi omogućilo veći uzlet regionalne historiografije.

Trebalo bi, uz sadašnje istraživače, sustavno odgajati podmladak čiji bi zadatak bila daljnja mikrohistorijska istraživanja radi unošenja suvremenih pogleda na metodologiju povijesti te stalnih osvježenja u izboru tema istraživanja i načina interpretacije proučavanja razvoja Podravine u europskom kontekstu. Pritom znatne mogućnosti pruža komparativna historija. Dio nastojanja ostvaren je izvedbenim projektom (subprojektom) »Podravsko višegraničje« (utemeljenim na moju inicijativu 2002. godine) unutar međunarodnog projekta prof. dr. sc. Drage Roksandića »Triplex Confinium - hrvatska višegraničja u euromediterranskom projektu«. Projekt je organizirao dvije međunarodne znanstvene konferencije o širim podravskim temama: 2002. godine u Križevcima o etnokonfesionalnim promjenama i 2003. u Koprivnici o ekohistoriji rijeke Drave i okolice.

U Koprivnici bi, kao sve prepoznatljivijem središtu podravske historiografije, valjalo utemeljiti institut za povijesna i geografska istraživanja Podravine, što je doista potrebno. Postoji mogućnost uvođenja barem jednog kolegija iz povijesti u nekom od studija koprivničkog visokog školstva koje se posljednjih godina postupno razvija (prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od 2001. do 2003. godine izvodili su dva izborna kolegija, povezana uz širu podravsku problematiku od 17. do 20. stoljeća).

Također je nužno daljnje objavljivanje bogate povijesne građe u projektu "Građa za povijest Koprivnice", a kao pomagalo može biti korisna nedavno objavljena bibliografija povijesnih i drugih radova te knjiga Podravine. Nadam se da će uskoro početi pripreme za rad na biografskom

leksikonu Podravine te nastavak rada na projektu prof. dr. sc. Dragutina Feletara kako bi svaka podravska župa (i veće mjesto) dobila svoju stručnu povijesno-geografsku monografiju.

SUMMARY

In this text, the author attempts to present the historiography that deals with the areas of the Podravina region in and around the settlements of Koprivnica, Ludbreg and Đurđevac. Since this zone generally corresponds to the territory in which the residents express their regional identity as Podravina natives (Podravci), meaning Podravina in the narrower sense, the author took the liberty of encompassing all historiographic works (in the broadest possible sense) under the term Podravina historiography. This article is not an exhaustive overview of the historiography of Podravina, rather it provides a select review which should simply stand as a contribution to a better understanding of this historiography.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

ZBORNİK MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, ODSJEK ZA POVIJEST, ZAGREB 2003., STR. 571.

U srpnju 2003. godine istaknuta hrvatska povjesničarka prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, umirovljena redovna profesorica Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, navršila je 70 godina. Obilježavajući tu prigodu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu izdao je »Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević« u kojem su zastupljeni znanstveni radovi više od 40 hrvatskih povjesničara. Urednik Zbornika je doc. dr. Damir Agičić.

Profesorica Kolar-Dimitrijević svojim je znanstvenim radovima ostavila velik trag u hrvatskoj povijesnoj znanosti, o čemu svjedoči mnogo knjiga, članaka, rasprava, objavljene arhivske građe, ocjena, prikaza i stručnih tekstova, koje je autorica objavila tijekom višegodišnjega znanstveno-istraživačkog rada. Posebno treba istaknuti znanstvene radove u kojima se bavila gospodarskom i socijalnom poviješću hrvatskoga društva u prvoj polovici 20. stoljeća, tj. temama prema kojima je bio usmjeren njezin osnovni znanstveno-istraživački interes.

Zbornik počinje uvodnom riječi Petra Korunića, s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, »Prof. Mira Kolar - život i djelo«. U tom dijelu zbornika autor se najprije osvrnuo na život i znanstveni rad prof. Mire Kolar, a zatim je dao uvid u trinaest tematskih cjelina kojima se autorica najviše bavila u svom istraživačkom radu. Tu podjelu na trinaest tematskih cjelina autor temelji na objavljenim knjigama i člancima prof. Kolar, od kojih posebno dominiraju teme vezane uz gospodarsku povijest Hrvatske u prvoj polovici 20. stoljeća.

»Bibliografija radova Mire Kolar-Dimitrijević (1966. - 2003.)«, koju je priredio Hrvoje Petrić, obuhvaća velik znanstveni i stručni historiografski opus prof. dr. Mire Kolar-Dimitrijević, tj. sve knjige, članke i rasprave, objavljenu arhivsku građu s komentarom, ocjene, prikaze, in memoriam, stručne tekstove, bibliografije, predgovore i pogovore za pojedine časopise, knjige i zbornike te, naposljetku, školske udžbenike koje je prof. Kolar-Dimitrijević napisala sama ili kao suautor. Svi su radovi raspoređeni kronološki i prema abecednom redu časopisa.

Kao rođena Koprivničanka, prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević u znanstvenom se radu često bavila povijesnim temama iz rodne Podravine. O njezinu bavljenju temama iz povijesti Podravine prilog ovom zborniku, pod naslovom »Prinosi dr. Mire Kolar-Dimitrijević istraživanju povijesti Podravine«, napisao je prof. dr. Dragutin Feletar s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. U tome prilogu autor je istaknuo da je posljednjih 30 godina prof. dr. Kolar-Dimitrijević »...vrlo aktivni sudionik u razvitku historiografskih i geografskih istraživanja o Podravini i Podravicima.«

Katica Čorkalo, iz Zavoda za istraživački rad HAZU u Vinkovcima, autorica je priloga »Poštovanoj prof. dr. Miri Kolar-Dimitrijević prigodom 70. godišnjice«. Taj prilog također je posvećen radu prof. dr. Kolar-Dimitrijević, točnije njezinim znanstvenim, stručnim i publicističkim radovima o gospodarskoj povijesti Slavonije i njezinu angažmanu oko prijenosa posmrtnih ostataka bana Josipa Šokčevića, rođenog Vinkovčanina, u Hrvatsku.

Prvi znanstveni rad u ovome zborniku kraći je članak »Callimorphus - biblijski primjer snalažljivog upravitelja«, čiji je autor Ante Škegro iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu.

Autor piše o robu Kalimorfu orijentalno-helenskoga podrijetla, koji se tijekom obnašanja upravno-financijskih dužnosti u panonskim ferijama dokopao slobode, postao ugledan rimski građanin i na kraju carski svećenik u panonskoj koloniji Mursi. Vrijeme Kalimorfova društvenog uspona, prema autorovim istraživanjima, poklapa se s vladavinom cara Septimija Severa koji je i sam bio potomak rimskog viteza iz provincijalne sjevernoafričke Leptis Magnae.

Josip Kljajić iz Hrvatskog instituta za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, autor je drugoga znanstvenog rad u zborniku, »Pregled razvoja vojnoga graditeljstva u Europi od 15. do 19. stoljeća.« U članku se jasno može pratiti razvoj novovjekovnih europskih fortifikacija, a posebno stilovi i vojno-graditeljske škole koje su obilježile pojedina razdoblja. Autor prati europsko vojno graditeljstvo u dva razdoblja: od 15. do 17. te od 17. do 19. stoljeća.

»Vojne snage Kliškog i Krčko-ličkog sandžaka pred Kandijski rat - osmanska vojska plaćenika« članak je Kornelije Jurin-Starčević s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U njemu su izneseni brojčani podaci o osmanskim plaćenicima u Kliškom i Krčko-ličkom sandžaku uoči Kandijskog rata. Osim brojčanih podataka, autorica daje uvid u ekonomske i društvene odnose na pograničnom području.

Hrvoje Petrić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u znanstvenom radu »Ljudi, utvrde i okoliš (Prilog poznavanju socioekonomske i vojne organizacije malih utvrda Varaždinskoga generalata u 17. stoljeću na primjeru Virja i Novigrada)«, temeljem izvorne građe, analizira odnos utvrda, ljudi i okoliša te daje prilog poznavanju socioekonomske i vojne organizacije tih utvrda u 17. stoljeću.

Milan Vrbanus iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu autor je članka »Društveno-ekonomske prilike na našičkom vlastelinstvu krajem 17. i početkom 18. stoljeća«. Analizirajući popise stanovnika, autor je nastojao dati pregled društveno-gospodarskih prilika u našičkom kraju neposredno nakon oslobođenja od Osmanlija, a pritom je nastojao utvrditi koliki je bio utjecaj društvenog razvoja na gospodarski razvoj.

Socioekonomskom problematikom bavi se i Željko Holjevac, iz Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« u Zagrebu, u svom članku »Društvene i gospodarske prilike u Velikim Šenkvicama i Malim Šenkvicama, nekoć hrvatskim naseljima pod Malim Karpatima u Slovačkoj, u vrijeme marijaterzijanske urbarijalne regulacije.« Osim što analizira socioekonomske obrasce, autor nastoji rekonstruirati i tadašnji etnički sastav tih naselja, posebno zastupljenost Hrvata u ukupnom stanovništvu.

»Migracijski smjerovi u mletačkoj Istri: Barban - Pula (17. - 19. stoljeće)« članak je Slavena Bertoše s Filozofskog fakulteta u Puli, u kojemu on na temelju zapisa u pulskim matičnim knjigama prati doseljavanje stanovnika s barbansko-rakaljskog feuda u Pulu od 17. do 19. stoljeća.

Prilog proučavanju gospodarske povijesti Istre dao je Miroslav Bertoša s Filozofskog fakulteta u Puli u svom članku »Žitarica s agrarne margine: kukuruz. Formenton / gran turco ili truginja u Istri od 17. do početka 19. stoljeća.« Autor je naveo povijesne podatke o pojavi kukuruza u Istri, a rad je temeljio na prihvaćanju kukuruza među istarskim stanovništvom od njegove pojave u 17. stoljeću, kada je bio tek »žitarica s agrarne margine«, do kraja 18. i početka 19. stoljeća kada postaje važna prehrambena žitarica. Članku je priloženo i izvješće na francuskom jeziku »Rapport sur la culture du Maii dans la Province de l' Istrie« intendanta pokrajine Istre, baruna Angela Calafatija, iz 1813. godine.

Ivan Pederin s Filozofskog fakulteta u Zadru u članku »Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju« piše o sukobu koji je izbio zbog pripadnosti

Dalmacije nakon propasti Venecije 1797. godine. Autor prati sukob koji je izbio nakon što je Austrija mirom u Campo Formiju stekla Dalmaciju, na koju je prava polagala i ugarska kruna.

Sljedeći je rad također o povijesti Istre. To je članak Marina Manina iz Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci pod naslovom »O kolonatskim odnosima i feudalnim podavanjima u zapadnoj Istri (prema opisu iz katastra Franje I. iz prve polovice 19. stoljeća).« Svoj rad autor je temeljio na opisu zatečenih zemljišnih odnosa u katastru Franje I., prikazao je stanje kolonata i ostatke feudalnog sustava, pogotovo feudalna davanja, u zapadnoj Istri u prvoj polovici 19. stoljeća.

Drago Roksandić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu autor je članka »Nikola Tommaseo (1802. - 1874.) u povijesnoj perspektivi: hrvatske i srpske kulturne i nacionalnoideologijske apropijacije.« Članak je posvećen percepcijama Nikole Tommasea u djelima hrvatskih i srpskih književnika i povjesničara te njihovim nacionalnoideologijskim apropijacijama.

Slijedi članak »Imbro Ignjatijević Tkalac i njegova stajališta o Istočnom pitanju« čiji je autor Dragutin Pavličević, znanstveni savjetnik u mirovini. Autor je taj rad posvetio analizi stavova hrvatskoga publicista Imbre Ignjatijevića Tkalca u vezi s rješavanjem Istočnog pitanja. Tkalac je kao pristaša slavističkih teorija J. Kolara i J. P. Šafarika favorizirao Srbe te držao da će oni, potpomognuti carskom Rusijom, biti odlučujući faktor u istjerivanju Osmanlija s Balkana.

Poljskim ustankom protiv ruske vlasti u siječnju 1863. godine bavi se u članku »Odjeci Siječanjskog ustanka 1863. godine u Narodnim novinama i Pozoru« Damir Agičić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Autor prati kako hrvatske političke Narodne novine i Pozor prate i komentiraju te događaje, a posebnu pozornost posvetio je elementima panslavizma u hrvatskim političkim krugovima toga doba.

Članak s temom iz hrvatske pravne povijesti, »Liberalizam i uređenje slobode tiska i porotnog suđenja u Hrvatskom saboru 1875. - 1918.«, napisao je Dalibor Čepul s Pravnog fakulteta u Zagrebu. Autor se bavi stvaranjem tiskovnog i porotnog zakonodavstva u Hrvatskom saboru, utjecajem liberalizma na stvaranje zakona te politikom koju je kreirala društveno-politička elita koja je, provodeći liberalna načela, u stvarnosti provodila autokratsku politiku, politiku očuvanja vlastitih nacionalnih i socijalnih interesa.

»Uređenje rijeke Save na području oko Zagreba s posebnim osvrtom na zahvate u doba Austro-Ugarske« članak je Stjepana Matkovića iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Članak je posvećen pitanju regulacije rijeke Save na području od Tromede do Rugvice, važnom segmentu gospodarske politike hrvatskih zemaljskih vlada krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Mirela Slukan-Altić iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu autorica je rada »165. obljetnica željezničke pruge Sisak - Bandino Selo i pronalazak nekih izgubljenih dijelova Knežićeva projekta.« Svoj rad autorica je temeljila na pronađenim dijelovima nerealiziranog projekta željezničke pruge Sisak - Bandino Selo, nastalima između 1840. i 1842. godine, za koje se gotovo stotinu godina mislilo da su izgubljeni. Osim što u radu progovara o samom projektu pruge koji je izradio Josip Kajetan Knežić, autorica upoznaje čitatelja i s veličinom Knežićevih zamisli, kao i s važnošću tih dokumenata za hrvatsku gospodarsku povijest.

Povijesti gradnje željeznica u Hrvatskoj posvećen je i članak »Željeznički projekti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj na razmeđu 19. i 20. stoljeća«, čiji je autor Mario Kevo iz Hrvatskog instituta za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavanskom Brodu. Na temelju novinskih članaka i relevantne literature, autor piše o željezničkim projektima koji su od 1897. do 1906. godine bili aktualni na području sjeverozapadne Hrvatske jer su predviđali spajanje postojećih nepovezanih pruga u jednu prometnu cjelinu, iznimno važnu za gospodarski napredak toga dijela Hrvatske.

Husnija Kamberović iz sarajevskoga Instituta za povijest autorica je članka »Neki primjeri iz svakodnevnog života begovske elite u Bosni i Hercegovini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće« u kojem je naglasila društvene promjene unutar same begovske elite u tom razdoblju.

Božena Vranješ-Šoljan s Filozofskog fakulteta u Zagrebu autorica je članka »Naseljavanje Mađara u Slavoniji 1880. - 1910.«, posvećenog organiziranom i politički motiviranom naseljavanju Mađara krajem 19. i početkom 20. stoljeća te utjecaju toga naseljavanja na promjene u demografskoj slici Hrvatske, posebno Slavonije.

Prvim sudskim obračunima režima sa Stjepanom Radićem i njegovim političkim idejama bavi se članak »Dva suđenja Stjepanu Radiću 1893. godine« Bosiljke Janjatović iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Taj rad autorica temelji na dva suđenja Stjepanu Radiću, održanima u Zagrebu i Petrinji 1893. godine: prvo suđenje, održano u Zagrebu, bilo je motivirano uvredom časti mađarona Nikole Czernikovicha, a drugo, u Petrinji, zbog verbalnog napada na bana Khuena-Hederváryja.

Članak »Osnutak i početno djelovanje Hrvatske stranke u Dalmaciji« rad je Ive Perića, znanstvenog savjetnika u mirovini, koji govori o spajanju Narodne hrvatske stranke i Stranke prava u Hrvatsku stranku te daje uvid u njezino početno djelovanje kada prerasta u najjaču stranku u Dalmaciji, u razdoblju od 1905. do 1918. godine.

»Glasnik Biskupije bosanske i srijemske o Židovima i judaizmu« rad je Mate Artukovića iz Hrvatskog instituta za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavanskom Brodu. Autor analizira stav Glasnika Biskupije bosanske i srijemske o Židovima i judaizmu u vrijeme biskupa Strossmayera. To su prvenstveno pitanja teološke naravi o kojima u svojim poslanicama raspravlja biskup Strossmayer.

Branka Boban iz Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu autorica je članka »Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o problemima prehrane tijekom I. svjetskog rata.« Članak je posvećen zaključcima i raspravama Hrvatskog sabora tijekom I. svjetskog rata, vezanima uz problem prehrane stanovništva i pojave gladi, korupcije i ratnog bogaćenja.

Hrvatskoj pučkoj stranci i njezinu odnosu prema seljaštvu posvećen je članak »Hrvatska pučka stranka i seljaštvo (1919. - 1920.)« Zlatka Matijevića iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Na početku rada autor upozorava na činjenicu koliko je Hrvatski katolički seniorat utjecao na rad stranke, a većina članka posvećena je nastojanjima Seniorata da preko organizacija »seljačke demokracije« privuče hrvatsko seljaštvo u svoje redove.

Sljedeći rad u Zborniku također je posvećen povijesti jedne političke stranke u Hrvatskoj. Tonći Šitin s Filozofskog fakulteta u Zadru autor je članka »Nastup Zemljoradničke stranke u Dalmaciji« u kojemu rekonstruira osnivanje i rad Težačkih sloga, odnosno Saveza zemljoradnika u Dalmaciji od 1918. do 1921. godine.

Zemljoradničkom strankom u Dalmaciji bavi se u svom radu »Savez zemljoradnika na otoku Korčuli 1921. - 1926.« i Franko Mirošević, viši znanstveni suradnik u mirovini. Članak je posvećen opisu uspona i pada Saveza zemljoradnika, najjače političke stranke na otoku Korčuli od 1918. do 1923. godine kada počinje početak njezina raspadanja. U članku je također dan uvid u društvene i gospodarske uvjete na otoku Korčuli neposredno nakon Prvoga svjetskog rata.

Radu Seljačke sloge, kulturno-prosvjetne organizacije Hrvatske seljačke stranke, posvećen je članak Suzane Leček iz Hrvatskog instituta za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavanskom Brodu, »Seljačka sloga i počeci nacionalne kampanje opismnivanja.« Autorica daje uvid u važnije smjernice nacionalne kampanje opismenjivanja hrvatskoga seljaštva, koju je od 1937. do 1941. godine provodila Seljačka sloga, organiziravši prve masovne izvaninstitucionalne tečajeve za nepismene u Hrvatskoj.

Ivica Šute s Filozofskog fakulteta u Zagrebu autor je članka »Zagrebački zbor i sudjelovanje Banovine Hrvatske na inozemnim sajmovima (1939. - 1941.)«. Rad je posvećen djelovanju Zagrebačkog zbora u vrijeme Banovine Hrvatske, u uvjetima ratnih događanja u Europi, kao i sudjelovanju i predstavljanju Banovine Hrvatske na međunarodnim sajmovima u Europi.

Poviješću Židova u Hrvatskoj bavi se Ivo Goldstein s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svome radu »Dva antisemitska zakona u Kraljevini Jugoslaviji 1940. godine«. Autor u članku piše o protužidovskim mjerama u Kraljevini Jugoslaviji od dolaska nacista na vlast u Njemačkoj 1933. godine, a posebna je pozornost posvećena dvama antisemitskim zakonima, donesenima u rujnu i listopadu 1940. godine. Prvi se zvao »Uredba o mjerama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane«, a drugi je bila »Uredba o upisu lica jevrejskog porijekla za učenike Univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola«, kojim je uveden »numerus clausus.«

»Odnosi oružanih snaga Trećeg Reicha i Nezavisne Države Hrvatske 1941. - 1945.« članak je Nikice Barića iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, u kojem je prikazao proces postupnog podvrgavanja oružanih snaga NDH pod njemačko vojno zapovjedništvo, njihov preustroj i školovanje te uključivanje dijela vojnih obveznika NDH u njemačke vojne i redarstvene snage.

Pitanju Rijeke i Istre u Drugom svjetskom ratu posvećen je članak Hrvoja Matkovića, redovitog profesora u mirovini, »Odnos jugoslavenske izbjegličke vlade prema pitanju Istre i Rijeke (1941. - 1945.)«. Autor razmatra odnos jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu prema Istri i Rijeci tijekom Drugoga svjetskog rata, prema teritorijima koje je Italija dobila nakon Prvoga svjetskog rata.

Zdenko Radelić iz Hrvatskoga instituta za povijest u Zagrebu autor je članka »Projugoslavenska protukomunistička gerila u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata: problemi istraživanja.« Autor se osvrnuo na brojne probleme koji prate istraživanje tih skupina, s obzirom na to da su istraživačima dostupni jedino dokumenti Službe državne sigurnosti DFJ/FNRJ. Na temelju tih izvora autor je dao uvid u grupe koje su se od 1945. do 1950. godine na području Hrvatske iz različitih motiva borile za Jugoslaviju, ali protiv komunista.

Sudbinom hrvatskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata bavi se u svome radu »Logorska sudbina Nijemaca u Hrvatskoj (Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata« Vladimir Geiger iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Rad je posvećen stradanjima folksdojčera krajem Drugoga svjetskog rata i nakon njega zbog djelovanja NOVJ i komunističke vlasti, a najviše je pozornosti pridano njihovoj teškoj sudbini u poslijeratnim jugoslavenskim logorima gdje ih je oko 26.000 stradalo.

»Utjecaj kolonizacije (1945. - 1948.) na promjene nacionalnog sastava stanovništva Hrvatske« rad je Marijana Maticke s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u kojemu piše o utjecaju agrarne reforme i kolonizacije na promjene u nacionalnom sastavu stanovništva Hrvatske, pogotovo Slavonije kao glavnog odredišta kolonista. Autor piše i o naseljavanju kolonista na ispražnjene i konfiscirane posjede hrvatskih Nijemaca, kao i o rješavanju problema srpskih obitelji koloniziranih nakon Prvoga svjetskog rata i hrvatskih obitelji koje je kolonizirala vlast NDH.

Sljedeći rad posvećen poslijeratnom razdoblju jest članak »Istarsko poraće: društvene promjene i socijalna politika nove »narodne« vlasti« Darka Dukovskog s Filozofskog fakulteta u Rijeci. Autor se bavi pitanjem promjena u socijalnoj strukturi stanovništva Istre u poslijeratnom razdoblju. Naglašen je proces marginalizacije dotadašnje elite i elitizacije dotadašnjih marginalaca, tj. temeljito restrukturiranje nekadašnjih socijalnih slojeva.

U članku »Narodni kapitalizam protiv narodnih demokracija. Američki supermarket na Zagrebačkom velesajmu 1957. godine.« autor Tvrtko Jakovina s Filozofskog fakulteta u Zagrebu

pokazao je ideološki sukob dvaju hladnoratovskih suparnika, SSSR-a i SAD-a, na Zagrebačkom velesajmu u jesen 1957. godine. Događanja na Jesenskom zagrebačkom velesajmu autor je stavio u kontekst širega hladnoratovskog suparništva dviju velesila i samog stanja u Jugoslaviji.

Berislav Jandrić iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu u svom se članku »Sudjelovanje sveučilištaraca u hrvatskom nacionalnom pokretu (1971.)« bavi ulogom sveučilištaraca kao važnog čimbenika u hrvatskom nacionalnom pokretu 1971. godine, odnosom partijskog vodstva prema pokretu sveučilištaraca i slomom nacionalnog pokreta, a samim time i slomom pokreta hrvatskih sveučilištaraca.

»Zastupljenost tema gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje u Hrvatskoj historiografiji (S primjerima i o odnosu prema temama iz historijske demografije)« rad je Zlate Živaković-Kerže iz Hrvatskog instituta za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Svoje istraživanje autorica temelji na historiografskim radovima iz 19. i 20. stoljeća, a istaknula je samo neke aspekte istraživačkog interesa s toga područja povijesne znanosti, koji su utjecali na zastupljenost pojedinih tema kod hrvatskih povjesničara.

Posljednji članak u Zborniku jest »Stara Slavonska vojna krajina - skica za monografiju« autora Mirka Valentića, znanstvenog savjetnika u mirovini. U toj skici autor je naveo najvažnije smjernice u proučavanju Slavonske vojne krajine, počevši od njezina formiranja, preko oblikovanja u vojno-upravnu instituciju, naseljavanja Vlaha, pretvaranja Slavonske krajine u poseban politički teritorij izuzet od vlasti hrvatskog bana, do njezina ukidanja u 19. stoljeću. Svakako treba naglasiti da su u radu spomenuti i drugi politički, gospodarski i društveni procesi, kao i teritorijalni preustroji koji su ostavili važniji trag u povijesti Slavonske krajine.

Na samome kraju Zbornika nalaze se sažeci članaka na stranim jezicima i sažrđaj.

Daniel Patafta

MIRELA SLUKAN ALTIĆ, POVIJESNA KARTOGRAFIJA - KARTOGRAFSKI IZVORI U POVIJESNIM ZNANOSTIMA, MERIDIJANI, ZAGREB 2003., 496 STRANICA

Krajem prošle 2003. godine tiskana je u vrlo luksuznoj opremi vrijedna knjiga "Povijesna kartografija" dr. sc. Mirele Slukan Altić u izdanju izdavačke kuće Meridijani. Recenzenti knjige su prof. dr. sc. Drago Roksandić, prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević i prof. dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol.

Tiskanjem knjige "Povijesna kartografija" omogućeno je, uvidom u kartografske izvore, unaprijediti dosadašnje spoznaje o historijsko-geografskom razvoju hrvatskih zemalja te upoznati znanstvenu i stručnu javnost s neprocjenjivom važnosti starih karata bitnih za proučavanje hrvatske povijesti. Autorica posebno naglašava da su povijest i prostor nerazdvojno povezani zbog uzajamne ovisnosti povijesnih događaja i prostora u kojem se zbivaju. Karta kao dokaz geografske stvarnosti nije samo slika te stvarnosti, nego i odraz povijesnih, političkih, kulturnih i drugih aspekata u kojima je nastajala. Ukratko rečeno, knjiga je pisana kao priručnik za čitanje starih karata.

Knjiga je nastala nakon uvođenja kolegija *Kartografski izvori za europsku i hrvatsku povijest novog vijeka* na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu predmeta *Svjetska povijest ranog novog vijeka*, kada je autorica pristupila sustavnom prikupljanju

građe za održavanje kolegija, što je poslije dopuna i razrada dovelo do konačne finalizacije i knjige koja je dostupna javnosti i zainteresiranima.

Knjiga u tekstualnom dijelu sadrži pet osnovnih poglavlja obrade na 307 stranica: 1. Kartografija i kartografski izvori u povijesti; 2. Uvod u čitanje starih karata; 3. Pregled razvoja kartografije i kartografskih predočavanja hrvatskih zemalja; 4. Obrada i korištenje kartografskih izvora; 5. Osnovne i tematske karte kao izvor za hrvatsku povijest.

Svako poglavlje tekstualnog dijela sastoji se od više naslova i podnaslova te popisa literature. U ovom tekstualnom dijelu ima i 109 priloga, i to crteža, karata, planova i drugih sadržaja u crno-bijeloj tehnici.

Prvo poglavlje prikazuje razvoj izrade karata od pradavnih vremena u starim kulturama Mezopotamije, Egipta, Kine i Indije. Opisuje se pojam karte kroz povijest te se navode imena kartografa. Obrađena je i podjela fizičko-geografskih, društveno-geografskih tematskih karata, tehničkih karata, planova, atlasa i globusa. Posebno je obrađena podjela kartografije i kartografski izvori u povijesti.

Drugo poglavlje obrađuje osobine geografskih karata i njihove elemente te opisuje tumač karte i kartografski ključ. Osim toga, prikazuju se metode izrade reljefa, obrađuju se hidrografske elemente na kartama, crtanje naselja, prometnica, granica i drugih sadržaja te geografski nazivi - toponimi na kartama. Zatim se opisuju matematički elementi starih karata, gdje su opisane geodetske osnove, kartografske projekcije, koordinatni sustavi i stupanjske mreže meridijana i paralela, daje se uvid u mjerila karata, mjerne jedinice i mjerila na starim kartama s preračunavanjem starih mjerila u metarski sustav te se opisuje orijentaciju karata. Na kraju je opisana tehnika reprodukcije starih karata.

Treće poglavlje daje pregled razvoja kartografije i načine kartografskog predočavanja, opisuje se kartografija starog vijeka, dostignuća helenske kulture u kartografiji i prikazuje kartografske izvore Rimskog Carstva, obrađuje srednjovjekovnu i samostansku kartografiju, arapsku kartografiju i pojavu portulana. Posebno se opisuje obnova Ptolemejeve geografije kroz primjer prostora Dalmacije i Tromeđe u kartografskoj obradi Mletačke Republike. Slijedi opis Vojne Hrvatske i Tromeđe u kartografskoj obradi Habsburške Monarhije s imenima kartografa među kojima se ističe Pavao Ritter Vitezović. Obrađen je i prostor Bosne u vrijeme Osmanskog Carstva. Posebno je obrađena kartografija Nizozemske kao pomorske zemlje čije su karte po sadržaju i tehnici izrade predstavljale najviši domet europske kartografije, a slijedi opis obrade hrvatskog područja koju su provodili francuski i njemački kartografi. Hrvatski doprinos kartografiji ranog novog vijeka počinje s biografijama kartografa od Petra Kopicća, preko Ivana Klobučarića, Ivana Lučića i Stjepana Glavača do Pavla Rittera Vitezovića. Obrađuje se razdoblje sustavnih izmjena u drugoj polovini 18. stoljeća, kada počinju radovi izmjere i na području Hrvatske od prve jozefinske izmjere (1763. - 1787.), druge franciskanske katastarske izmjere (1806. - 1869.) i treće francjozefinske izmjere (1869. - 1887.). Slijedi izrada prve hidrografske izmjere dijela hrvatske obale Jadrana, obavljena između 1806. i 1809. godine, nakon čega je izrađen prvi hidrografski atlas Jadrana sa 4 pomorske karte, 11 planova i 2 lista krajolika Istre i Dalmacije. Opisani su suvremeni kartografski izvori u koje se ubrajaju topografske karte, pomorske karte, planovi gradova i sve vrste zadnjih suvremenih karata u digitalnom obliku.

Četvrto poglavlje sadrži obradu i korištenje kartografskih izvora u muzejima, arhivima ili bibliotekama te daje informacije o kartografskoj zbirci u Državnom arhivu u Zagrebu i podjelu karata koje su ovdje pohranjene.

Peto poglavlje obrađuje osnovne i tematske karte, daje uvid u osobine starih topografskih karata, objašnjava kartografski ključ, opisuje karte jozefinske i franciskanske izmjere kao izvore istraživanja. Opisuje se prikaz prirodnog pejzaža, dinamika hidrografskih odnosa, struktura

naselja, prometnice, upravno-teritorijalni ustroj, toponime kao geografske nazive na starim kartama, obrađuje vegetacijske karte i prikaz vegetacijskog pokrova, posebno se obrađuju hidrografske karte i mogućnost proučavanja dinamike hidrografskih odnosa od vremena rimske uprave, srednjeg vijeka i razdoblja ratova s Osmanskim Carstvom te izrada prvih preglednih karata riječnih tokova i izrada prvih hidrografskih karata na Dravi i Savi. Obrađuju se hrvatske granice nakon završenih ratova, opisuje se prikaz prometnica u kartama od antičkih cesta u rimskim itinerarima preko srednjovjekovnih karavanskih putova do karata novog vijeka, prometne veze Dalmacije tijekom ratova i nakon ugovora o miru, ceste u prvim tematskim kartama kao što su Karolinska, Lujzinska, Terazijanska, Jozefinska i ostale, opisuju se karte kao izvori za upravno-teritorijalni ustroj Hrvatske, obrađuju planovi gradova i prikazuju primjer prostornog razvoja grada Zagreba. Osim toga, obrađuje planove utvrda i gradnju fortifikacijskih sustava, feudalne burgove i njihovo pretvaranje u vojne utvrde te opisuje primjer utvrde Broda na Savi. Posebno se obrađuje mletački katastar Dalmacije i izrada ostalih katastara nakon ratova, obrađuje se mletački katastar Istre i opisuje nastajanje, izrada i korištenje jozefinskog katastra i interpretacijom na primjeru jednog sela opisuje nastajanje, izradu i korištenje franciskanskog katastra kao prve katastarske izmjere na hrvatskom teritoriju.

Taj prvi, tekstualni dio knjige s pet poglavlja ima ukupno 307 stranica, a preostali dio knjige čine 173 priloga u boji s digitalnom obradom odabranih karata, planova, portulana, kartuša, naslovnih stranica atlasa, kartografskih ključeva, tumača karata i drugih sadržaja. U tom se dijelu nalaze karte, planovi ili drugi dijelovi pohranjeni u raznim arhivima Hrvatske, Slovenije, Mađarske, Italije, Austrije, Francuske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Kao primjer priloženih starih karata ovdje se nalazi Psalterova karta svijeta iz 1250. godine (stranica 337), nešto mlađi dio katalonskog portulana sjeverna Afrike s početka 15. stoljeća (stranica 339) te detalj katalonskog portulana iz 1375. godine koji prikazuje Marca Pola na karavanskom putovanju (stranica 340), zatim Vitezovićeva karta Hrvatske iz 1699. godine, dio Beckerove karte Save iz 1784. godine, dio karte Lonjskog polja inženjera Pongratza iz 1793. godine, dio izmjere Save inženjera baruna Zornberga iz 1844. godine i ostale.

Objavljivanjem ove knjige na svjetlo dana i na uvid javnosti izašao je samo dio velikog kartografskog blaga koje je skupljalo prašinu u ladicama arhiva. Na kraju knjige je kazalo osobnih imena, sažetak na engleskom jeziku i kratka biografija autorice.

Ova izvanredna knjiga zaslužuje sve pohvale, i to iz više razloga. Knjiga je pisana primarno kao priručnik pri korištenju starih karata i velik je doprinos u popunjavanju praznine na tom području. Tiskana je u vrlo luksuznoj opremi i na finom papiru. Važan je razlog i to što do sada nije bilo moguće na jednom mjestu dobiti uvid u područja obrađena u knjizi. Jedan od najbitnijih razloga za pohvalu jest što je knjigu napisala osoba koja ima veliko iskustvo u području kartografije i raspolaže sposobnostima "poslagati sve krpice na kup" i sastaviti poglavlja tako da onome tko će knjigu koristiti ništa ne nedostaje. To izdvajam s posebnim razlogom jer je autorica, naime, na početku svoje znanstvene karijere ("trideset i četiri godine su joj tek"), pa je opravdano i pitanje što se od ovakvog "znanstvenog kalibra" tek može očekivati u njezinu znanstvenom radu kada dosegne zrele godine. Nadamo se i vjerujemo u buduće uspjehe autorice poput ovoga što je postigla "Povijesnom kartografijom" te očekujemo da će i dalje nastaviti objavljivati vrijedne radove iz područja za koje se opredijelila i koje izvanredno dobro poznaje.

Branko Vujasinović

ANNA FUNDÁRKOVÁ - GÉZA PÁLFFY (ED.), PÁLFFIOVCI V NOVOVEKU, VZOSTUP VÝZNAMNÉHO UHORSÉHO ŠLACHTICKÉHO RODU, ZBORNÍK Z VEDECKEJ KONFERENCIE BRATISLAVA 20. MÁJA 2003, BRATISLAVA-BUDAPEST 2003., STR. 151.

Mladi srednjoeuropski povjesničari Anna Fundárková i Géza Pálffy priredili su vrlo zanimljiv zbornik radova o obitelji Pálffy. Knjiga je dobar primjer kako se malim znanstvenim skupovima s relativno skromnim sredstvima, ali zajedničkim naporom povjesničara iz dvije države, u ovom slučaju Slovačke i Mađarske, može izučavati zajednička povijest. Ponajbolji put za takvu djelatnost može utri postojeća građa koja je obično sačuvana u većem obujmu za plemstvo, što je slučaj i s obitelji Pálffy.

Iako je težište knjige na ranome novom vijeku na prostoru koji obuhvaća slovačku i mađarsku povijest, vjerujem da još ima dovoljno prostora za rad na vrlo bogatim arhivima obitelji Pálffy. Dio arhivskoga gradiva se čuva u Republici Hrvatskoj pa ova knjiga može biti poticaj našim istraživačima. Obitelj Pálffy imala je važnu ulogu u povijesti više zemalja u ranome novom vijeku.

Uz spomenute autore, svojim su radovima sudjelovali Viliam Čičaj, Gábor Várkonyi, Andras Koltai, Michaela Kujovičová, Eva Frimmová i Katarína Malečková. Oni su obradili osnovne podatke o rodu obitelji Pálffy u 16. stoljeću, ekonomsku pozadinu moći Pálffyja, djelatnost Pavla Pálffyja, korespondenciju Stjepana Pálffyja s vackim pašom Mustafom, pitanje katoličke obnove, a posebno crkvenog reda pijarista. Obrađeno je nekoliko knjižnica vezanih uz obitelj Pálffy te djelatnost Jána Františka Pálffyja.

Iako se najveći dio zbornika odnosi na mađarsku i slovačku povijest, on je ne samo dobar uvid u stanje istraženosti plemstva s obje strane slovačkoga i mađarskog toka Dunava, nego i prinos koji bi hrvatski povjesničari mogli kao komparativno gradivo koristiti u izučavanjima hrvatskoga plemstva. Tu veliku mogućnost pruža potencijalna suradnja između susjednih historiografija. U svakom slučaju, ovaj zbornik o obitelji Pálffy u ranome novom vijeku je poticajan i za podravski prostor jer bi se na sličan način moglo proučavati plemstvo s obje strane rijeke Drave.

Hrvoje Petrić

SCIENTIA PODRAVINA - GLASILO POVIJESNOGA DRUŠTVA KOPRIVNICA, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA, BR. 17./XV., KOPRIVNICA 2003., STR. 36

U studenome 2003. godine izišao je iz tiska 17. broj časopisa Scientia Podravina, glasila Povijesnoga društva Koprivnica. Časopis izlazi već 15 godina, a uglavnom prati aktivnosti Povijesnoga društva Koprivnica i donosi radove koji su vezani uz povijest Podravine. Glavni urednik ovoga broja časopisa je Mirko Lukavski.

Časopis počinje člankom Miralema Alečkovića »Web stranica Povijesnoga društva Koprivnica«. Posvećen je osmišljavanju i realizaciji web stranice Povijesnoga društva Koprivnica, čega su se tijekom 2002. godine prihvatili, uz pomoć nekolicine članova, Miralem Alečković i Hrvoje Petrić. Autor piše i o nastanku Teama Komarnica, grupe entuzijasta okupljenih oko Miralema Alečkovića čiji je cilj poticati znanstvena istraživanja o Podravini, popularizirati znanost i predstaviti na web stranicama znanstvene sadržaje. Najveći dio članka posvećen je izgledu i sadržajima web stranice, a pritom treba spomenuti potkategoriju »Povijest« koja je najbogatija radovima: sadrži 78 članaka i radova razvrstanih prema kronologiji i temama.

Na prvoj stranici nalazi se dio »Umjesto uvoda« u kojem urednik ukratko uvodi čitatelja u sadržaj ovoga broja Scientia Podravina.

»Kronološki pregled aktivnosti Povijesnoga društva Koprivnica« rad je predsjednice Povijesnoga društva Koprivnica, gospođe Ružice Špoljar, u kojem je dala pregled svih važnijih aktivnosti društva 2002. i 2003. godine te najavila obilježavanje 20. godišnjice Povijesnoga društva u travnju 2004. godine.

Nakon izvještaja gospođe Ružice Špoljar o aktivnostima Povijesnoga društva slijedi izvještaj o nekoliko članova Povijesnoga društva Koprivnica, koji su dobitnici najvećih priznanja Grada i Županije. U tom izvještaju, pod naslovom »Nagrađenici - članovi Povijesnoga društva Koprivnica«, navedena su imena i kraće biografije sedmero ljudi koji su višegodišnjim djelovanjem u društvenom i javnom životu zaslužili priznanja koja su im dodijelili Grad Koprivnica i Koprivničko-križevačka županija. Nagradu za životno djelo Grada Koprivnice 2002. godine dobila je prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, redovna sveučilišna profesorica u mirovini Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja je svojim znanstvenim radom uvelike zadužila hrvatsku povijesnu znanost, a uvijek se rado bavila povijesnim temama rodne Podravine. O tome najbolje svjedoče brojni njezini radovi koji su objavljeni u podravskim publikacijama. Nagradu Grada Koprivnice 2001. godine za životno djelo dobio je dr. med. Krešimir Švarc, zamjenik predsjednika Povijesnoga društva Koprivnica. Dobitnik više javnih priznanja, od kojih treba istaknuti Nagradu za životno djelo Koprivničko-križevačke županije, jest prof. dr. sc. Dragutin Feletar koji svojim znanstvenim i publicističkim radom ostavlja velik trag u hrvatskoj znanosti. Dobitnice Medalje Grada Koprivnice za 2003. godinu su Barica Hadun, srednjoškolska profesorica iz Koprivnice, i Ružica Špoljar, predsjednica Povijesnoga društva Koprivnica. Obitelj Funtek, koja je obilježila obrtnički život Koprivnice posljednjih 40 godina, dobila je Medalju Grada Koprivnice za 2002. godinu. Ignac Horvat, nastavnik u mirovini i član Povijesnoga društva, dobitnik je Medalje Grada Koprivnice za 1999. godinu.

»Iz povijesne toponimije i topografije ludbreške Podravine u drugoj polovici XV. i početkom XVI. stoljeća (1450. - 1526.)« izvorni je znanstveni članak Hrvoja Petrića. Na temelju izvorne građe i literature autor je obradio geografske i toponimske podatke za 48 naselja na području ludbreške Podravine od 1450. do 1526. godine. Zaključio je kako je od tih naselja ostalo njih 29, dakle više od jedne trećine naselja je nestalo, te da se sličan proces vjerojatno dogodio i sa starosjedilačkim stanovništvom toga kraja. Tekst prati i kartografski prikaz Komarničkog arhidakonata oko 1501. godine.

Dr. Dragutin Feletar autor je kraćeg znanstvenog članka »Dva prikaza Novog Zrina«. Kao jedan od autora knjige »Novi Zrin - zrinska utvrda na Muri«, koja je tiskana 2001. godine, dr. Feletar je smatrao potrebnim upoznati čitatelje časopisa i širu javnost s dvije nove, manje poznate vedute utvrde Novi Zrin koja se nalazila pokraj Legrada. Vedute su pronađene u muzeju u starom gradu grofova Banffy u Lendavi, a riječ je o planu ili tlocrtu šireg prostora tvrđave Novi Zrin na Muri, najvjerojatnije iz 1662. godine, te veduti novosagrađene tvrđave Novi Zrin, vjerojatno također iz 1662. godine.

Hrvoje Petrić autor je većeg izvornog znanstvenog rada »Osnivanje župnih škola u Komarničkom arhidakonatu u 17. stoljeću«. Na temelju izvorne građe i literature autor je pokušao rekonstruirati obnovu župnih škola na području Komarničkog arhidakonata nakon smirivanja situacije na habsburško-osmanskoj granici u 17. stoljeću. Autor prati obnovu sustava župa i osnivanje župskih škola tijekom cijelog 17. stoljeća, a ujedno daje uvid u proces rekatolicizacije toga područja, koju su počeli provoditi franjevci koji su se u 17. stoljeću vratili u Koprivnicu. Naglašena je obnova sustava župa kao pokazatelja povratka ili naseljavanja katoličkog stanovništva na prostor Komarničkog arhidakonata, kako u njezin civilni dio, tako i na prostor

koji je ulazio u sklop Slavonske krajine. Tekst je popraćen dvjema kartama: prva je karta Hrvatskog Kraljevstva iz 17. st., a druga prikazuje škole na području Komarničkog arhidakonata u 16. i 17. stoljeću.

»Iz starije prošlosti koprivničko-đurđevačke Podravine« rad je Ivana Zvijerca. Posvećen je geološkoj prošlosti koprivničko-đurđevačke Podravine i paleontološkim ostacima nadenima na tom području.

Ranko Pavleš autor je znanstvenog rada »Područje srednjovjekovne župe Prodaviz (Virje)«. Autor se bavi granicama srednjovjekovne župe Prodaviz, današnje Virje, i područjem koje je ona obuhvaćala. Svoj rad Pavleš temelji na postojećim znanstvenim radovima, a popratio ga je kartografskim prikazom granica župe Prodaviz u srednjem vijeku.

Ivan Magić posvetio je svoj rad »Herešin proslavio 525 godina postojanja« obilježavanju te važne godišnjice za koprivničko prigradsko naselje Herešin. Godišnjica se obilježava 15. lipnja, na blagdan Presvetog Trojstva. Najveći dio rada posvećen je kratkom povijesnom pregledu razvoja naselja Herešin, od prvoga spomena 1478. pod imenom Jerosyn do sredine 20. stoljeća. Autor također spominje naselje Jerešin pokraj Zrinskog Topolovca i naselje Herešin u Mađarskoj, u kojemu se, prema popisu iz 1920. godine, 80 posto stanovništva izjasnilo Hrvatima. Posebna pozornost posvećena je plemićkoj obitelji Brodarić, koja se smatra osnivačima Herešina.

Igor Kulenović autor je članka »Arheološka istraživanja na lokalitetu Cerine VII kod Koprivnice«, koji je većim dijelom posvećen opisu arheoloških nalaza pronađenih u različitim slojevima zemlje, a na kraju članka autor je dao kratku interpretaciju pronađenih materijala i iz toga izvukao zaključak.

»Etnografska izložba U snu i na javi - krevet kao dio tradicijske kulture Podravine« članak je Vesne Peršić-Kovač, posvećen etnografskoj izložbi koja je postavljena u Muzeju grada Koprivnice. Izložba je posvećena krevetu kao dijelu svakodnevice, mjestu za rađanje i umiranje, dijelu miraza i svatovskih običaja, krevetu za sluge i za siromašne.

Mr. sc. Željko Holjevac autor je članka »Povijesno društvo Koprivnica među gradišćanskim Hrvatima« u kojem se osvrnuo na boravak članova Povijesnoga društva Koprivnica u Gradišću od 25. do 27. travnja 2003. godine.

O izletu Povijesnoga društva Koprivnica u Moslavinu 31. svibnja 2003. godine kraći članak »S puta po Moslavini« napisala je prof. Lidija Vranar.

Predsjednica Povijesnoga društva Koprivnica, prof. Ružica Špoljar, autorica je članka »U zapadnoj Podravini« u kojem se osvrnula na izlet u dijelove zapadne Podravine, koje je Povijesno društvo organiziralo 21. rujna 2002. godine.

Časopis donosi i cjelokupni program rada Druge međunarodne znanstvene konferencije izvedbenog projekta »Podravska višegraničja« i Osme znanstvene konferencije Povijesnoga društva Koprivnica na temu »Ekohistorija podravskog višegraničja (od cca 15. stoljeća do 1918. godine)«. Konferencije su održavane u Koprivnici od 13. do 15. studenoga 2003. godine. Rad konferencije organizirali su Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Povijesno društvo Koprivnica. Predavanja su održana u sklopu projekta »Triplex Confinium: Hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu«, čiji je voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Na kraju časopisa nalazi se poziv Povijesnoga društva Koprivnica svim zainteresiranima da pripreme priopćenja za znanstveni skup »Braća Radić i razvitak seljačkog pokreta u Podravini«, koji bi se trebao održati u Koprivnici početkom studenoga ove godine.

Izdavanje časopisa Scientia Podravina samo je dio brojnih aktivnosti koje organizira Povijesno društvo Koprivnica radi proučavanja i predstavljanja kulturne i povijesne baštine Podravine.

Daniel Patafta

**PODRAVSKI ZBORNİK 2003., BR. 29,
MUZEJ GRADA KOPRIVNICE,
KOPRIVNICA 2003., STR. 1 - 327**

Bila sam ugodno iznenađena kada sam krajem prošle godine dobila Podravski zbornik, časopis koji svake godine očekujem s velikim nestrpljenjem i radoznalošću, ali i radošću. Ovogodišnji broj je opsežan kao i prethodni, što upućuje na to da koprivničko područje obiluje stvarateljima te da je ovaj časopis nezamjenjiv dio kulturne baštine Podravine, osobito Koprivnice gdje se tiska uz najveći angažman Muzeja grada koji je nakladnik i gdje radi urednik Dražen Ernečić. I ovaj je broj multidisciplinaran, a struktura je uvjetovana pristiglim radovima, što je naglasio urednik u svojoj uvodnoj riječi. Prikazat ćemo 36 radova prema tematskim skupinama.

Tematska skupina »Suvremene teme« sadrži rad Marija Tomiše i Lordana Kondrića "Vizuelni identitet Podravke" o načinu kako Podravka d.d. predstavlja svoje proizvode, s naglaskom da srcu kao najprepoznatljivijem amblemu - koji signalizira srčanost, ljubav i srdačnost - treba i u budućnosti osigurati mjesto u najmodernijem obliku. Sandra Petak-Samardžić piše o idejnom rješenju gimnazije i sportske dvorane, koji su prioritet za razvoj grada kao školskog središta, ali i kao glavni poticaj za ukupni razvitak Podravine i Koprivničko-križevačke županije. Prikazani su nagrađeni radovi za lokaciju pokraj Opće bolnice i dano obrazloženje za dodjelu nagrade. Mr. Mladen Matica iz Županijskog zavoda za prostorno uređenje Koprivnice dao je odličan pregled kretanja stanovništva prema Colin Clarkovoj podjeli na primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti Podravine od 1991. do 2001. godine, osvrnuvši se na gradove, prigradske općine i agrarni prostor. Autor je donio kvalitetne zaključke i komparacije za gospodarstvo u cjelini, spomenuvši i pojedine tvrtke. Na kraju je kratak osvrt o razvoju Podravke i njezinu asortimanu. Autor zaključuje da novoosnovane općine nisu uspjele pokrenuti gospodarstvo i zaposliti ljude na svom području, ali plin pruža mogućnost gradnje poduzetničkih zona, a kod Koprivnice su kroz grupu Podravka njene robe uključene i u globalizacijske procese. Zdravko Šimunić je, koristeći neobjavljene studije Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta i Vodnogospodarskog odjela za vodno područje slijeva Save, ali i svoja vlastita istraživanja, sintetizirao stanje u javnoj vodoopskrbi i crpilištima u Koprivničko-križevačkoj županiji.

Tematska skupina »Zaštita spomenika kulture« sadrži nekoliko iznimno vrijednih priloga za grad Koprivnicu. Riječ je o radu Velimira Ivezića iz restauratorskog centra u Ludbregu, "Restauracija kao potraga za identifikacijom", gdje se upozorava na masovno uništavanje vrlo vrijednih kulturnih spomenika drvene plastike te slika na drvu i platnu neadekvatnom obnoviteljskom intervencijom. Radu je dodano poglavlje o preventivnoj i kurativnoj brizi za kulturno naslijeđe. Lorand Klemenčić i Stjepan Lončarić iz Nacionalne udruge za fortifikacije iznijeli su u dva odvojena rada program revitalizacije jezgre grada Koprivnice s prezentacijom koprivničke tvrđave, koji je već više puta predstavljen građanima Koprivnice i vrijedan je podrške i pažnje, ma koliko njegova realizacija trajala. Naime, tako su svoje fortifikacije revitalizirali mnogi gradovi u Europim koji danas time privlače turiste.

Tematska skupina »Povijest i kulturna povijest« je najbrojnija i najopširnija s obzirom na broj objavljenih stranica. Urednik je svrstao radove približno kronološki. Na prvome je mjestu rad dr. sc. Mirele Slukan-Altić iz Hrvatskoga državnog arhiva o razvoju i gradnji Virja, kako se Prodavić zove od 1603. godine, od reorganizacije Varaždinskoga generalata do ukidanja Vojne krajine. Riječ je o izvrsnom radu najbolje poznavateljice kartografskih izvora za našu povijest. Velika je šteta što karte nisu objavljene u boji jer se u crno-bijeloj tehnici gubi doživljaj koji se dobiva gledanjem originalnih karata u boji. Vladimir Miholek piše o đurđevačkom vinogradarstvu i voćarstvu druge polovice 19 stoljeća, navodi koje su poljoprivredne kulture na tom području

najstarije gospodarske grane i njegovane do danas te čine sastavni dio svakidašnjeg života i rada. Prikaz klijeti je jedan od najboljih koje sam pročitala i izvanredno je točan. Autor je donio i vrlo dobar prikaz rada podružnice Gospodarskog društva u Đurđevcu od 1877. do 1900., kao i povijest loznjaka osnovanog 1891. godine, te voćarstva i svilarstva. Branko Begović, autor knjige o Pitomači, iskoristio je bilježnice recepata bogatih pitomačkih obitelji Brenner i Götz, napisanih na njemačkom jeziku, te na vrlo simpatičan način prikazao što se jelo, začini i cijeli tekst sjećanjima na rad u kuhinjama tih obitelji. Mr. sc. Ivica Zvonar iz Odsjeka za povijesne znanosti HAZU osvrnuo se na korespondenciju književnog povjesničara dr. Franje Fanceva i dr. Elze Kučere koja je u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu radila od 1909. do 1944. i autorica je brojnih bibliografija iz područja filozofije i psihologije. Objavljen je izbor korespondencije od 1910. do 1912. godine, a Fancev piše uglavnom na virovskim dopisnicama i mislim da bi bilo vrijedno objaviti cijelu korespondenciju jer bi dala zanimljiv uvid u korisnike našeg najvećeg knjižnog fonda. Mira Kolar-Dimitrijević i Elizabeta Wagner na osnovi očuvane dokumentacije pišu o zagrebačkom društvu Podravic-Bilogorac, koje je od 1934. do 1947. okupljalo Podravce koji su radili u Zagrebu i koji su svojim radom na gospodarskom, komunalnom i prometnom području dali doprinos pretvaranju Zagreba u moderan grad, a ostavili su trag i u kulturi. Rad društva bio je zbog političkih uvjeta oportunistički. Usprkos tome, društvo je živjelo i radilo u iznimno teškim okolnostima. Urednik Zbornika Dražen Ernečić objavio je svoj referat iz povijesti koprivničkoga novinarstva, održan na Dan grada 4. studenoga 2000 godine. Osvrnuo se više na pisanje Koprivničkog Hrvata od 1924. do 1930., a manje na Podravske novine koje su kao tjednik izlazile od 1930. do travnja 1941. godine. Dr. med. Milivoj Kovačić izradio je na svoj poznati pedantni način biografiju akademika Teodora Varičaka (Koprivnica 1907. - Zagreb, 1977.) koji je zadužio hrvatsko veterinarstvo radom i radovima, a zaslužan je i za proglašenje prvih nacionalnih parkova prirode. Dr. med. Krešimir Švarc sa suprugom Sanjom Švarc-Janjanin piše o 50 godina podružnice Hrvatskoga liječničkog zbora u Koprivnici, osnovanog 1953. na poticaj dr. Alberta Heinricha i dr. Vlade Vondračeka, a osvrnuli su se i na početke organiziranja liječnika u Hrvatskoj 1850. godine. Rad vrvi činjenicama koje mogu poslužiti kao okosnica knjige o koprivničkim liječnicima posljednjih 50 godina. Franjo Vrtulek, urednik Radio Ludbrega od 1868., prikazao je djelatnost te postaje od 26. srpnja 1966. do danas, upozorivši na njezinu važnost za pokretanje brojnih djelatnosti u gradu.

Cjelina »Povijest umjetnosti« sadrži dva zanimljiva rada. Ravnateljica Muzeja, Draženka Jalšić-Ernečić, prikazala je izložbu "Vez u bijeloj kuhinji" koja je postavljena u Muzeju grada Koprivnice i ima dva dijela: jedan s prezentacijom povijesnog materijala i porukom koju daju kuhinjske krpe na zidu, te drugi dio koji je zapravo osmišljavanje novog predloška Podravkine kuhinjske krpe od strane suvremenih likovnih umjetnika, s time da se ta krpa treba koristiti, ali biti i ukras te sredstvo komunikacije. Osvrnula se i na rad Umjetničke radionice koja je uključena u marketing u kulturi i njeguje kulturu stola u sklopu tradicijskog i povijesnog razvoja prehrane, odnosno rada jedinog Muzeja prehrane u zemlji. Vladimir Milak obradio je relevantne faze slikara Josipa Turkovića od njegove prve izložbe u Virju 1958. pa do smrti. Njegova velika kreativnost razvija se od regionalnog, podravskog prema sveopćem i fantastičnom, granici između svijetla i mraka, odrazu unutarnjeg stanja toga slikara velike umjetničke imaginacije.

Skupina »Etnologija« obuhvaća tri rada. Nada Matijaško iz Muzeja prehrane Podravke dopunjava prikaz Draženke Jalšić-Ernečić o izložbi "Vez u bijeloj kuhinji", dajući detaljni dokumentirani prikaz kako je taj muzej osnovao svoju zbirku kuhinjskih krpa, kako je prikupila podatke za cijelu Podravinu, kako se danas postavlja prema suvremenim motivima i izradi te koje poruke nose tekstovi na krpama za prošlost i za budućnost. Etnografkinja Venija Bobnjarić-Vučković iz Restauratorskog centra u Ludbregu piše o čipki na oglavlju udanih žena iz okolice

Ludbrega, što obogaćuje naše spoznaje o poculicama kao dijelu svečane nošnje čijoj se izradi posvećivala najveća pozornost. Iako je velikobukovačkih poculica samo 18, one ljepotom ne zaostaju za primjercima iz zbirke vinkovačkog muzeja koji je na svoju zbirku veoma ponosan. Novinarka Adela Sočev objavila je prilog u povodu desete obljetnice udruge "Hrvatsko srce" iz Gotalova, koje je nastavak istoimenog folklornog društva što je djelovalo od 1935. do 1941. godine u sklopu Hrvatske seljačke stranke.

»Arheologija« je predstavljena radom Davora Bešvira o kontinuitetu života na području ludbreške Podravine. Dan je povijesni pregled po kulturama te su navedena nalazišta od prethistorije do srednjeg vijeka, tj. do nastajanja srednjovjekovnog castruma. Nalazi iz ludbreške Podravine uspoređuju se s kulturama na širem području zapadnoga dijela Panonske nizine.

Tematska skupina »Prirodoslovlje« sadrži rad Martina Mihaldineca o čudesnom šumskom krajoliku Crni jarki pokraj Kalinovca, s detaljnim opisom izmjene godišnjih doba te borbom šumara Josipa Mihaldineca da očuva šumu od 1920. do 1950. godine kada je bila izložena velikom uništavanju. Miroslav Samardžić piše o tužnoj temi stradanja vodozemaca, osobito žaba, na prometnicama u okolici Koprivnice. Opisuje i akciju Ekološkog društva u Koprivnici, u suradnji s Društvom za zaštitu i proučavanje vodozemaca i gmazova "Hyla", koja se od proljeća 1999. provodi svako proljeće na cesti Koprivnica - Đelekovec gdje se postavljaju mreže i kopaju podzemni prolazi.

»Književni prilozi« sadrže pjesme, kritike, prikaze i osvrtne. U sklopu te skupine nalaze se tri rada izložena 27. travnja 2003. u Koprivnici, a u povodu 100. godišnjice rođenja pjesnika Đure Sudete. Na prvome mjestu književnica Božica Jelušić bilježi svoj doživljaj pjesnika Đure Sudete u pet slika. Kao i uvijek odličan, tekst je protkan izvanredno lucidnim opažanjima koja nam omogućavaju da Sudetu doživimo na nov način. Slijede osvrti dr. sc. Božidara Petrača o Sudetinu "Moru" te Zdravka Seleša o kajkavskoj lirici đurđevačke Podravine. Navedeni su stvaraoci u 19 i 20. stoljeću, s izvrsnim izborom pjesama koje se mogu čitati s uživanjem. Maja Gjerek-Lovreković napisala je esej o radu Modrog radija koji kontaktira s običnim ljudima, omogućavajući im da iznesu svoje probleme. Močilski župnik msgr. Leonard Markač iznio je sjećanje na Vladu Dolencu koji je od 1987. godine živio u Bregima te počeo snimati župne zborove po podravskim župama i objavio prvu kasetu. Dr. Krešimir Švarc iznio je sjećanja na svoj život u Koprivnici u jesen 1943. i ulazak partizana u grad u studenome. To se vrijeme snažno usjeklo u pamćenje ovoga uglednog Koprivničanca. On sam piše da je to vrijeme bilo prekretnica u njegovu životu. Svaki čovjek doživi trenutke koji su nezaboravni, po dobru ili po zlu, i mislim da ih je dr. Švarc s pravom nazvao simbolima.

Na kraju ovoga broja Zbornika nalazi se odličan igrokaz Anđelka Zorkovića o kunovečkoj buni 1903., koji je nastao 1953., a dopunjen 1993. i izvodio se u Kunovcu na godišnjicu obilježavanja 1953., 1973. i 2003.

Svakako treba pohvaliti ekipu koja uređuje Zbornik, ali i one koji u njemu pišu. Zbornik je likovno lijepo opremljen. Mislim da nema nikoga tko u njemu ne bi našao nešto što ga zanima i što mu hrani dušu u kasnu jesen kada Zbornik izlazi. Treba napomenuti da se ovaj časopis sve više približava 30. godišnjici svoga izlaženja. Prepun je opažanja o životu u Podravini i u njemu se susreću prošlost i sadašnjost, ali i problemi budućnosti. Materijalna kultura, priroda, ljudi i životinje nalaze u časopisu svoje mjesto, a sve je to vrijedno trajne zabilježbe i sjećanja jer vrijeme briše mnogo toga, a pamti se samo nešto. U svakom slučaju, Zbornik je časopis za pouku, razmišljanje i formuliranje novih ideja kako bi nam Podravina bila još ljepša, bogatija i prepoznatljivija. Drago mi je što među autorima i u temama nalazim mnoga draga i poznata imena iz moje prošlosti.

Mira Kolar-Dimitrijević

CRIS VOL.V. BR. 1

Objavljen je peti broj znanstvenoga časopisa Cris koji na 112 strana sadrži teme o povijesti Križevaca i okolice.

Od ovoga broja časopis ima novo uredničko vijeće čiji su članovi: Damir Agičić, Zdenko Balog, Marijana Belaj, Zoran Grijak, Katarina Horvat-Levaj, Damir Karbić, Mira Kolar-Dimitrijević, Zoran Ladić, Zorko Marković, Ivan Peklić, Ljudevit Plačko, Tajana Sekelj-Ivančan, Tatjana Tkalčec i Željko Tomičić. Tako je časopis došao na najvišu razinu prema svim znanstvenim kriterijima.

Ovaj broj sadrži tri izvorna znanstvena rada, pet preglednih radova, tri stručna rada te nekoliko prikaza i informacija o radu Povijesnoga društva Križevci, koje je izdavač Crisa.

Prvi izvorni znanstveni rad »Sveti Ivan Žabno uoči ukidanja Varaždinskoga generalata« napisala je Mirela Slukan-Altić. Autorica analizira povijesno-geografske uvjete razvoja Sv. Ivan Žabna uoči ukidanja Varaždinskoga generalata kada je kriza Krajine jasno najavljivala njezin skori kraj. Kriza se odrazila i na Sveti Ivan Žabno. Katastarski planovi iz 1866. godine daju detaljan uvid u izgled i strukturu naselja Sv. Ivan Žabno.

Mira Kolar-Dimitrijević objavila je članak o tipografskom obrtniku Zvonimiru Pužaru od 1910. do 1923. godine. Osim svojim profesionalnom poslom, bavio se i pisanjem povijesnih pripovijetki. Objavio je više pripovijetki i romana te jednu od prvih verzija Križevačkih statuta.

Jelena Borošak-Marjanović iz Hrvatskoga povijesnog muzeja obradila je životopis Ljudevita Vukotinovića. U biografiji govori o Vukotinoviću kao književniku, znanstveniku, političaru, gospodarstveniku i državnom službeniku. Vukotinović je predstavljen kao snažna i iznimno vrijedna ličnost koja je sudjelovala u preobrazbi hrvatskoga feudalnog društva u građansko društvo liberalne orijentacije.

O Križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću članak je napisao Hrvoje Petić. Autor razmatra najbitnije segmente života Križevačke natkapetanije, a težište je na odnosu civilne i vojne vlasti, odnosno Slavonske krajine i Križevačke županije.

Mladen Matica izvještava o kretanju broja stanovnika općine Kalnik od 1857. do 2001. godine. Kretanje broja stanovnika u tom se razdoblju može podijeliti na tri faze: eksplozija broja stanovnika od 1957. do 1910., stagnacija od 1957. do 1961. i kontinuirana depopulacija do danas.

Zdenko Balog je u članku »Gradska kuća u Križevcima u srednjem vijeku« - polazeći od povijesnih podataka, urbanističke strukture i komparativne građe - prepoznao neke elemente koji govore o tome da tipološki srodne gradske kuće u Križevcima odražavaju izvornu srednjovjekovnu parcelizaciju s početka 15. stoljeća.

O Nikoli Zdenčaju i obnovi njegova nadgrobnog spomenika u Velikom Ravnu izvještava kustos Gradskog muzeja Križevci.

Melita Habdija upoznaje nas s radom Hrvatskog sokola u Križevcima od njegova osnutka do 1914. godine. Tekst se temelji na proučavanju zapisnika sokolskih sjednica i građe o radu Sokola, u ostavštini Frana Gundruma Oriovčanina.

Lana Okroša-Rožić autorica je izvješća o arheološkim istraživanjima na području bivše općine Križevci. U Brezovljanima je otkriven segment stambenog dijela naselja. Taj nalaz pripada dijelu sopotske kulture iz razdoblja srednjeg neolitika. Drugo iskapanje je vršeno u Kamešnici gdje su nađeni ostaci romaničke crkve, i to tijekom obnove crkve Sv. Andrije.

Ivan Peklić objavljuje stručni članak o križevačkom nakladniku, antikvaru i bibliofilu Mirku Breyeru u povodu 140. godišnjice njegova rođenja. Autor predstavlja njegova dosad neobjavljena pisma i cjelokupnu bibliografiju.

Ivan Peklić

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis Podravina objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "grada" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis Podravina objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis Podravina moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis Podravina):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 17, 10430 Samobor, casopis@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa Podravina, te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstem. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) se stavlja iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja i članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka te broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

ISPRAVCI POGREŠAKA U PODRAVINI BROJ 4

STR. 3.

UMJESTO IMENA AUTORA

Mario TKALČEC

TREBA PISATI:

Mario NOVAK

STR. 4.

UMJESTO IMENA AUTORA

Mario TKALČEC

TREBA PISATI:

Mario NOVAK

STR. 6.

UMJESTO TEKSTA

Slika 1: Zračni snimak položaja Cirkvišće i Gradić (Cikličko snimanje Državne geodetske uprave, Sjeverozapadna Hrvatska, niz 14, snimak 6112)

TREBA PISATI:

Slika 2: Položaj Cirkvišće, zračni snimak 9. ožujka 2000. (snimio Bartul Šiljeg)

STR. 7.

UMJESTO TEKSTA

Slika 2: Položaj Cirkvišće, zračni snimak 9. ožujka 2000. (snimio Bartul Šiljeg)

TREBA PISATI:

Slika 1: Zračni snimak položaja Cirkvišće i Gradić (Cikličko snimanje Državne geodetske uprave, Sjeverozapadna Hrvatska, niz 14, snimak 6112)

STR. 37.

UMJESTO IMENA AUTORA

Mario TKALČEC

TREBA PISATI:

Mario NOVAK

STR. 142

u 5. redu odozdo UMJESTO NAZIVA

Fergaplast

TREBA PISATI:

Fugaplast

STR. 157

(karta 1) UMJESTO NAZIVA

Mura

TREBA PISATI:

Drava

UMJESTO NAZIVA (gornji dio karte, prije sutoka)

Drava

TREBA PISATI:

Mura

STR. 160

(karta 2) UZ NAZIV (koji je trebao biti ucrtan zapadnije)

Montpellier

TREBA BITI UPISAN BROJ

1

STR. 180 I 182

(Potpisi uz slike 1 i 2) UMJESTO

Kisari balla, 96

TREBA PISATI:

Kisari Balla, 96

Meridijani
Izdavačka kuća

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek